

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

HİNDUİZM'DE YARATILIŞ: EVREN VE İNSAN ALGISI

Sevinç AKSİN

18937305

Danışman

Prof. Dr. Canan SEYFELİ

Diyarbakır 2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

HİNDUİZM'DE YARATILIŞ: EVREN VE İNSAN ALGISI

Sevinç AKSİN
18937305

Danışman
Prof. Dr. Canan SEYFELİ

Diyarbakır 2024

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Hinduizm’de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

25/01/2024

Sevinç AKSİN

ÖN SÖZ

İnsanoğlunun dünya mekânında varlığını anlama ve anlamlandırma gayesi yaratılış fikriyle ilişkilidir. Yaratılış fikri din ve bilimin yegâne olgularından biridir. Ancak dinlerde yaratılış fikri daha açık ve belirgin olarak mitlerde ifadesini bulurken bilimde ise yaratılış fikrini araştırma tez, hipotez ve antitezlerle süregelen açık uçlu bir araştırma sürecine dayanır. Dinsel geleneklerin çoğunda yaratılış fikri evrenin ve insanın yaratılışında tanrı fikrinin varlığını ortaya koyar. Hinduizm’de İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik ve Maniheizm dinlerindeki gibi var olan açık tek bir yaratılış metni bulunmamaktadır. Bunun nedeni Hinduizm’in geniş ve zengin bir külliyata sahip olmasından kaynaklanır.

Dinlerde yaratılış evrenin, insanın ve varlıkların yaratılışını içerir. Evrenin ve insanın yaratılışı ise tanrı fikri, ölüm, yaşam, ahiret, dünya ve dünyaya yüklenen anlamı belirler. Dolayısıyla da yaratılış, evren ve insan algısını biçimlendiren bir husustur. Hinduizm kadim ve köklü geçmişiyle zamanlar üstü bir dindir. Bu dinin teolojisi ve öğretileri geniş ve zengin bir kutsal metin külliyatına dayanır. Hinduizm kutsal kitap külliyatı vahyedilen ve geleneğin ürünü olan ve işitilen olarak bilinen iki tür metinden oluşur. Bu metinler uzun bir zaman sürecinde yazıya aktarılmıştır. Hinduizm’in kutsal metinlerinin vahiy ve gelenek ürünü olmasından kaynaklı kutsal metinlerde birçok mit ve sembolik anlatı yer alır. Mitler ve sembollerin yoğun yer aldığı Hindu kutsal metinlerinde tek bir yaratılış mitolojisi yer almaz. Bu nedenle çalışmada kutsal metinlerde yer alan evrenin ve insanın yaratılış mitlerindeki ortak unsurlar belirlenip Hinduizm’de yaratılış mitolojisini sunma hedeflenmiştir.

Çalışmada Hinduizm’de yaratılış ve yaratılış ile biçimlenen evren ve insan algısının kavranılması için konu giriş ve üç bölüm şeklinde işlenmiştir. Çalışmada bölümler arasında bütünsel bir yaklaşım sunulmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde konunun sınırları, amaç ve kaynakları verilmiştir. Çünkü yaratılış konusu geniş bir

Çalışma alanını kapsamaktadır. Birinci bölümde Hinduizm’de evrenin ve insanın yaratılışı işlenirken yaratılışı başlatan, yaratılış öncesi, yaratılışın başlangıcı ve yaratılış sonrasını ilgilendiren önemli kavramlar ve bunların tanrı fikri ile ilişkisi belirlenmiştir. Çünkü yaratılış mitolojisi bir dinin kutsalını, sembolizmini, varlıklarını ve dünya yaşamını ortaya koyan ana kaynaktır. Buradan hareketle birinci bölümde kutsal metinlerde yaratılış mitleri, ikinci bölümde Hinduizm dininin yaşamdaki temel felsefesini belirleyen öğretinin evren ve insan algısı ile ilişkisi, üçüncü bölümde ise dünya hayatında makrokozmos evrenin mikrokozmos hali olan insanın dünya ve ahiret yaşamı ve bunların yaratılış ile ilişkisi işlenmiştir.

Dinler tarihi alanındaki yüksek lisans ardından doktora sürecinde engin bilgisi ve deneyimlerini paylaşan, fikirlere geniş bir bakış açısıyla bakmayı öğreten ve sorgulamaya yönelten, yorumlama bakış açısını sunan, yol gösterici eleştirileriyle rehberlik eden değerli danışman hocam sayın Prof. Dr. Canan Seyfeli’ye teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte doktora sürecinde verdiği dersler ve desteklerle çalışmanın şekillenmesinde önemli payı olan kıymetli hocam sayın Doç. Dr. Hadi Tezokur’a, tez izleme komitesinde yer alan konuyla ilgili önemli hususlara dikkat çeken, olumlu eleştirileriyle yol gösteren değerli hocalarım sayın Prof. Dr. Metin Bozan ve Prof. Dr. Hayreddin Kızıl’a şükranlarımı sunarım. Doktora sürecindeki aşamalarda aynı heyecanları paylaşıp birbirimize destek olduğumuz değerli arkadaşlarım Cüneyt Yeşil, Yasin Öner ve Emine Bilge’ye ve hem akademik alanda hem de yaşamda paylaşım içinde bulunduğum, desteklerini sunan güzel dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin Meçin, Dr. Öğr. Üyesi Seval Kaya, Dr. Öğr. Üyesi. İbrahim Korhan ve Uzm. Fatma Boztaş’a teşekkürlerimi sunarım.

Doktora sürecinde ve yaşamdaki her anımda desteklerini esirgemeyen, çalışma sürecinde yanımda olan, masa başındaki halime katlanan kıymetli geniş ailemin tüm fertlerine, her zaman saf ve temiz duygularla yanıma gelip çalışmama güç veren güzel yürekli yeğenlerim Helin Beşer, Hejar Beşer, Barış Roni Aksin, Hevidar Aksin ve Elif Beşer’e sonsuz teşekkür ederim.

Sevinç Aksin
Diyarbakır-2024

ÖZET

Bu çalışmanın konusu “Hinduizm’de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı”dır. Çalışmada Hinduizm’de evren ve insan algısı yaratılış fikrinden hareketle ele alınmıştır. Konu evrenin ve insanın yaratılışı ile sınırlandırılmıştır. Burada temel amaç yaratılış fikrinin evren ve insan algısını biçimlendirdiğini bütünsel bir şekilde ortaya koymaktır. Evren ve insan algısı dünya hayatı ve ölüm sonrası hayatı da biçimlendirir. Dolayısıyla çalışmada yaratılış fikrinden hareketle ölüm sonrası hayat fikrini sunma bir diğer hedeftir. Çalışmada Hinduizm’de yaratılış fikri ile ilgili olan kutsal kitap külliyatı ile yaratılış fikrine dayalı olan kaynaklardan yararlanılmıştır. Hinduizm’de evren ve insan algısını şekillendiren yaratılışın dört safhada gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Hinduizm’de beş temel yaratılış elementi vardır. Bu elementler evrenin ve insanın maddi formlarını oluşturur. İnsanın maddi yönü olan beden yaratılış elementlerinden oluşur. Bu elementler ruhtan doğar. Dolayısıyla yaratılış elementleri olumsuz ve kötü değildir. Hinduizm’in temel öğretilerini belirleyen Upanişadlar felsefesidir. Upanişadlarda evren ve insan algısını, dolayısıyla ölüm sonrası hayat fikrini biçimlendiren en temel kavramlar Brahman, Atman, *karma*, *samsara* ve *mokşadır*. Atman ve Brahman birliği idrakı *samsara* çarkından kurtuluşu sağlar. *Samsara* çarkından kurtuluş mutlak özgürlük *mokşaya* ulaştırırır. Hinduizm’de insan ve evren ruhgöçüne tabidir. Evren belirli *kalpa* çağlarında yok olur ve tekrar yaratılır. Yaratılış fikri dünyaya yüklenen anlamı ve insanın dünya hayatına bakışını belirler. Dolayısıyla yaratılış fikri bireyi kurtuluşa götüren dini uygulamalara yansır. Hinduizm’de dini ritüel ve pratikler yaratılıştaki saf hale dönmeyi amaçlayan uygulamalardır. Yaratılıştaki saf hale gelme mutlak özgürlük *mokşaya* ulaştırır.

Anahtar Sözcükler:

Hinduizm, Yaratılış, Evren, İnsan, Brahman, Atman, Bilinç, Dünya Hayatı, Mokşa.

ABSTRACT

The subject of this study is "Creation in Hinduism: Universe and Human Perception". In the study, the perception of the universe and human beings in Hinduism is discussed based on the idea of creation. The subject is limited to the creation of the universe and man. The main purpose here is to reveal in a holistic way how the idea of creation shapes the perception of the universe and humans. The perception of the universe and humans also shapes life on earth and life after death. Therefore, another goal in the study is to present the idea of life after death, based on the idea of creation. In the study, the holy book corpus related to the idea of creation in Hinduism and sources based on the idea of creation were used. It has been concluded that creation, which shapes the perception of the universe and humans in Hinduism, takes place in four stages. There are five basic elements of creation in Hinduism. These elements constitute the material forms of the universe and man. The body, which is the material aspect of man, consists of the elements of creation. These elements arise from the soul. Therefore, the elements of creation are not negative and bad. It is the philosophy of the Upanishads that determines the basic teachings of Hinduism. In the Upanishads, the most basic concepts that shape the perception of the universe and human beings, and therefore the idea of life after death, are Brahman, Atman, karma, samsara and moksha. The realization of the unity of Atman and Brahman provides liberation from the wheel of samsara. Freedom from the wheel of samsara leads to absolute freedom moksha. In Hinduism, humans and the universe are subject to transmigration. The universe is destroyed and recreated in certain epochs of Kalpa. The idea of creation determines the meaning given to the world and man's perspective on worldly life. Therefore, the idea of creation is reflected in religious practices that lead the individual to salvation. In Hinduism, religious rituals and practices are practices that aim to return to the pure state of creation. Purity in creation leads to moksha, absolute freedom.

Keywords: Hinduism, Creation, Universe, Human, Brahman, Atman, Consciousness, World Life, Moksha.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	VIII
ŞEKİLLER TABLOSU.....	IX
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI.....	4
2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	7
3. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI	9
BİRİNCİ BÖLÜM	11
HİNDUİZM’İN KUTSAL METİNLERİNDE YARATILIŞ.....	11
1.1. HİNDUİZM’İN KUTSAL METİNLERİNDE EVRENİN YARATILIŞI	12
1.1.1. Vedalarda Evrenin Yaratılışı	14
1.1.1.1. Vedalarda Düşünce ve Arzuyla Gelen Yaratılış.....	14
1.1.1.2. Vedalarda Tanrısal Evrenin Yaratılışı	17
1.1.1.3. Vedalarda Duyular Evreninin Yaratılışı	20
1.1.1.4. Vedalarda Duyular Evreninde Varlıkların Tezahürü	23
1.1.2. Brahmanalarda Evrenin Yaratılışı.....	24
1.1.3. Upanişadlarda Evrenin Yaratılışı	27
1.1.3.1. Upanişadlarda Düşünce ile Yaratılış.....	29
1.1.3.2. Upanişadlarda Tanrısal Evrenin Yaratılışı	33
1.1.3.3. Upanişadlarda Duyular Evreninin Yaratılışı	37
1.1.3.4. Upanişadlarda Duyular Evreninde Varlıkların Tezahürü	38
1.1.4. Mahabharata’da Evrenin Yaratılışı	41
1.1.5. Manu Kanunnamesi’nde Evrenin Yaratılışı	45
1.1.6. Puranalarda Evrenin Yaratılışı.....	46
1.2. HİNDUİZM’İN KUTSAL METİNLERİNDE İNSANIN YARATILIŞI	57
1.2.1. Vedalarda İnsanın Yaratılışı	58

1.2.2. Brahmanalarda İnsanın Yaratılışı	59
1.2.3. Upanişadlarda İnsanın Yaratılışı	61
1.2.4. Mahabharata'da İnsanın Yaratılışı	63
1.2.5. Manu Kanunnamesi'nde İnsanın Yaratılışı	64
1.2.6. Puranalarda İnsanın Yaratılışı	65
1.3. HİNDUİZM KUTSAL METİNLERİNDE MADDENİN YARATILIŞI	68
1.4. HİNDUİZM'DE YARATILIŞIN SİSTEMATİK İFADESİ	74
İKİNCİ BÖLÜM.....	77
UPANİŞADLARDA AÇIĞA ÇIKAN HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISI	77
2.1. UPANİŞADLARDA EVREN ALGISI: BRAHMAN	78
2.1.1. Evrenin Tanrısallığı: Öz Brahman	79
2.1.2. Evren ve Bilinç İlişkisi: İlahi Bilinç Brahman	81
2.1.3. Evren ve Brahman'ın Sıfatları	87
2.1.3.1. Saguna Brahman: Evrenin Hükümdarı	87
2.1.3.2. Nirguna Brahman: Mutlak	89
2.1.4. Duyular Evreni: <i>Maya, Puruṣa ve Prakriti</i>	92
2.1.5. Evrenin Ses ve Söz Oluşu: AUM (OM)	103
2.2. UPANİŞADLARA GÖRE İNSAN	105
2.2.1. İnsanda Tanrısal Ruh: Atman	106
2.2.2. İnsanda Benlik ve Bilinç Olgusu: Atman- Brahman Birliği.....	107
2.2.3. Bedenlenmiş Ruh: <i>Paramatman-Jivatman ve Puruṣa-Prakriti Birliği</i> ..	110
2.2.4. İnsanda Üç Beden Formu: <i>Stola Śarira, Sukṣam Śarira ve Karan Śarira</i>	115
2.2.5. İnsani Nefes: <i>Prana</i>	117
2.3. UPANİŞADLAR FELSEFESİYLE BİÇİMLENEN YARATILIŞ VE ÖLÜM FİKRİ.....	120
2.3.1. Yaratılış ve Ölüm İlişkisi.....	121
2.3.2. Ölüm Sonrası Bireysel Ruhun Evrensel Döngüsü	127
2.3.2.1. Bireysel Ruh Göçü ve Kurtuluş: <i>Karma, Samsara ve Mokṣa</i>	127
2.3.2.2. Bireysel Ruhun Tanrısal Evren Durakları: Cennet ve Cehennem	131
2.3.3. Kıyamet: Evrensel Ruh Göçü	134
2.4. VEDANTA FELSEFİ OKULLARINA GÖRE EVREN VE İNSAN ALGISI	136
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	143
HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISININ DÜNYA HAYATINI BİÇİMLENDİRMESİ	143
3.1. HİNDU EVREN ALGISINA GÖRE DÜNYA VE ANLAMI	145
3.2. HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISINA GÖRE İNSAN VE YAŞAMIN ANLAMI	149

3.2.1. İnsan Ruhu ve Yaratılıştan Gelen Nitelikleri.....	150
3.2.2. İnsan Bedeni ve Yaratılıştan Gelen Özellikleri (Elementler)	153
3.2.3. Hindu İnsan Algısına Göre Dünya Hayatı ve Anlamı.....	155
3.2.4. Dünya Hayatında İnsanın Dört Amacı: <i>Puruşarta</i>	160
3.2.3.1. Dünya Hayatında Yaşam Kuralları: <i>Dharma</i>	163
3.2.3.2. Dünya Hayatında Refah: <i>Artha</i>	164
3.2.3.3. Dünya Hayatında Arzu: <i>Kama</i>	165
3.2.3.4. Dünya Hayatından Kurtuluş ve Mutlak'ta Birlik: <i>Mokşa</i>	167
3.2.5. İnsan Yaşamının Dört Evresi: <i>Aşramalar</i>	168
3.3. HINDU EVREN VE İNSAN ALGISININ DİNİ PRATİKLERE YANSIMALARI.....	169
3.3.1. Beş Kutsal Fedakârlık: <i>Pançamahayajna</i>	171
3.3.2. Yaşam Döngüsü Ayinleri: <i>Samskaralar</i>	174
3.3.2.1. Ana Rahmine Düşüş Ritüeli: <i>Garbhadana</i>	176
3.3.2.2. Doğum Ritüeli: <i>Jatakarma</i>	179
3.3.2.3. Ruhsal Doğum (İnisiyasyon) Ritüeli: <i>Upanayana</i>	180
3.3.2.4. Evlilik Ritüeli: <i>Vivaha</i>	182
3.3.2.5. Cenaze Ritüeli: <i>Antyeşti</i>	185
3.3.3. Hinduizm'de İbadet: Puja Ritüeli	190
3.3.4. Yoga Uygulamaları	191
3.3.4.1. Eylem Yoga: <i>Karma Yoga</i>	199
3.3.4.2. Bilgi Yoga: <i>Jnana Yoga</i>	199
3.3.4.3. Zihin Yoga: <i>Raja (Aştanga) Yoga</i>	199
3.3.4.4. Sevgi Yoga: <i>Bhakti Yoga</i>	201
3.3.5. Yıllık Kutlamalar	203
3.3.5.1. Zafer Festivali: <i>Dasara</i>	204
3.3.5.2. Işık Festivali: <i>Diwali</i>	204
3.3.5.3. Bahar Festivali: <i>Holi</i>	206
3.3.5.4. İlkbaharda Ay'ın Beşinci Günü: <i>Vasat Pançami</i>	207
3.3.5.5. Şiva'nın Gecesi: <i>Maha Şivaratri</i>	208
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	217

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Chap.	Chapter
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfalar arası
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve sâire
Vol.	Volume
yy.	Yüzyıl

ŞEKİLLER TABLOSU

	Sayfa No
Şekil 1: Brahmanda Evren Yumurtası	53
Şekil 2: Hinduizm’de Yaratılış Sistematiği	75
Şekil 3: Puruṣa ve Prakṛti’den Duyular Evreninin Yaratılışı	93
Şekil 4: Cehalete Düşen İnsanın Döngüsü	155
Şekil 5: Yoga Tanrısı Şiva	191

GİRİŞ

İnsanoğlu, yaşamı boyunca varoluşun nedenini ve nasıllığını sorgulayan bir varlıktır. İnsanın dünya hayatına varoluşu yaratılışla maddi dünyadan yokoluşu ise ölümle gerçekleşir. Dünya hayatına yaratılış ve ölüm fikri dinsel gelenekler ve bilim dünyasının temel metafizik konusudur. Yaratılış ve ölüm fikrini kutsal metinler, sözlü gelenek ve mitoloji aracılığıyla aktarılır. İnsanın ne olduğunu anlama arayışında kutsala dair mitler ve gelenek, insanoğlunun yaratılış, ölüm ve ölüm sonrası hayatı hakkında bilgi veren yazılı ve sözlü aktarımlardır.

Yaratılış evren ve insan algısını biçimlendiren en önemli unsurdur. Evren ve insanın yaratılışı tanrı fikrini de ortaya koyar. Hinduizm’de evrenin ve insanın yaratılışı kutsal metinlerde yer alır. Kutsal metinlerin dili mitik ve sembolik dildir. Sembolik dil, kutsalı anlamlandırmada kutsalı insanın somut algı düzeyine indirme çabasıdır. İnsan zihni kutsal ve kutsala dair olan her şeyi belirli bir ölçüde anlar. Çünkü kutsal olan yüce ve aşkın olandır. Bu nedenle insan algısında konumlanması güçtür. İnsanoğlunun evrende varoluşunu anlama çabası bir yaratıcı fikrinin varlığını anlamayı sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Yaratıcı fikri insanın varoluşunu anlama çabasının ikinci basamağıdır. Kadim zamanlardan beri bir yaratıcı fikrinin yanı sıra insanın kendinden varoluş fikrini besleyen dini gelenekler de mevcuttur. Dini geleneklerin geneli bir yaratıcı fikrini benimser. Varlığın kendinde oluşunu benimseyen gelenekler ise insanı kendi kendini var edebilen üstün bir varlık ya da maddi unsurların bir kombinasyonu, türeyişi olarak değerlendirir. Yaratıcı fikrine dayalı dini gelenekler salt insan değil insanın yaşam bulduğu evrenin de bir yaratıcı tarafından varlığına delil arar. İnsan evren içinde varlıktan bir zerredir. Dolayısıyla evren ve insanın yaratılışı birbirine bağlı bir durumdur.

Hinduizm’de tanrı fikri ile ilgili görüşler bulunmaktadır. Ancak Hindu kutsal metinlerde yaratılışı başlatan Mutlak ve tek olan bir yaratıcının varlığı görülür. Hindu

yaratılış mitlerinde evrenin ve insanın yaratılışı Mutlak Bir'den gelir. Dolayısıyla Hinduizm'de tanrı fikri açık ve belirgindir. Tanrı fikri evrenin ve insanın yaratılışını da biçimlendirir. Evrenin ve insanın yaratılış sistematığı evrenin ve içindekilerinin kutsal ve tanrısal olup olmadığını da ortaya koyar. Hinduizm'de yaratılış tanrısal ve kutsal bir sistematığe sahiptir. Bu sistematığe göre Hinduizm'de yaratılış dört safhadan oluşan bir sistematığe sahiptir.

Yaratılmış olan her varlığın dünya yaşamı ölümle son bulur. Dünya hayatında beden yok oluşu olan ölüm, ölüm sonrası hayat fikrinin sorgusunu, arayışını beraberinde getirir. İnsan beden ve ruh birliğinden oluşur. Ruh fikri yaratılışla ilişkilendirilen bir husustur. Maddi boyutu olan bedene can veren ruh, yaratılıştan gelir. Yaratılıştan yaratılmışlara ruh, can verilmiş ve insanoğlu dünya hayatına düşmüştür. Ruh fikri dini geleneklerin merkezi öğretilerinden kabul edilir. Ruh fikri tanrı fikri ile ilişkilidir. Her dinin tanrı fikri farklılık barındırdığından ruh fikri, dolayısıyla da ölüm sonrası hayat fikri de farklı ve çeşitlidir. Ölüm ile yok olan bedende ruhun gideceği mekân ölüm sonrası hayat fikrini doğurmuştur. Ölüm sonrası hayat fikri ise her dinin kendi öğretilerine göre şekillenmiştir. Dinsel geleneklerin çoğunda ölüm sonrası yaşamda ruhun gideceği mekân genel olarak dünya hayatında yapılan eylemlere göre biçimlenmiştir. Ölüm sonrası ruh ya yeniden dünyaya düşmeden sonsuz ve doğrusal bir zaman ile Mutlak'a doğru, yani zaman kavramının olmadığı sonsuz yaşama yükselir ya da döngüsel zaman aralığında yeniden dünya yaşamına düşer. Doğrusal zaman dikey düzlemde Mutlak'a ulaşma ve sonsuz zamanı ya da yatay düzlemde sonsuz döngüsel zaman sürekliliğini varlığını da ifade eder.

Hinduizm yaratılış ve ölüm sonrası hayat fikrinde döngüsel, doğrusal zaman algısına sahiptir. Döngüsel zaman, ölüm sonrası ruhun yeniden bedenlenerek dünyaya düşüşü, yani zamana bağlı olan yeni bir yaşam; doğrusal zaman bu döngünün sürekliliğini ya da ise mutlak kurtuluş, yani zaman kavramının olmadığı sonsuz yaşam anlamındadır. Dünya hayatına düşüş ruhun beden girdabına girişidir. Hinduizm'de ruhun bedene girmesiyle tanrısal olan ruh, duyular evreninde maddi unsurlarla bağ kurar. Maddi dünyaya bağlılık insanın tanrı ile olan bağını zayıflatan ve koparan bir unsurdur.

Hinduizm’de evren ve insan algısını biçimlendiren yaratılış fikri dünya hayatından kurtuluş fikrini de şekillendirir. Yaratılıştan gelen ruh bedene girmeyle maddesel ruh haline dönüşür. Dolayısıyla Mutlak Ruh duyular evreni olan dünyada bedende hapsolmuş ve asıl ruhunu unutmuştur. Hindu kutsal metinlere göre tanrısal ruh Brahman, insanda bireysel ruh Atman ile özdeşdir. Ancak Atman’ın maddi bedende asıl gerçekliği örselenir. Bu nedenle Atman maddi bedende maddesel, bedenlenmiş ruh haline gelir. Bedenlenmiş ruhun Atman ruhunu keşfetmesi ile kurtuluş gerçekleşir. Atman ruhunu bilme, Brahman’la özdeş ve bir olma bilgisini getirir. Bir olma bilgisi de kurtuluş bilgisidir. Hinduizm’de kurtuluş bilgisini keşfetme bilinç bilgisiyle sağlanır. Bilinç bilgisi asıl gerçekliğin Brahman olduğu bilgisidir. Duyular evreninde beden hapishanesinde ruhun mutlak gerçeklik bilgisi, yani Brahman olduğunu bilmeye ruh özgürleşir.

Hinduizm’de kurtuluş ile ilişkili olan bilinç kavramı Upanişadlar öğretisinde yer alır. Vedalarda kutsala ulaşmayı sağlayan kutsal bilgi, Upanişadlarda bilinç bilgisi kavramıyla zenginleşmiştir. Bilinç bilgisi, bilincin doğasının ne olduğu fikrini ortaya koyar. Bilincin doğası geçmişten günümüze kadar dinsel gelenekler, bilim adamları tarafından tartışılan bir konudur. Hinduizm bilinci evrensel bilinç ve bireysel bilinç kavramlarıyla açıklar. Evrensel bilinç ise her şeyden arınık saf bilinçtir. Evrensel bilinç haline gelen birey, maddi dünyanın bir yanılsama olduğu bilincine varır. Böylece dünyaya bağımlı bireysel bilinç evrensel, yani tanık bilinç haline dönüşür.

Evrensel, yani tanık bilinci yaratılıştaki bilinçtir. Kurtuluşa yaratılıştaki saf bilinç haline dönme ile ulaşılır. Bu da kurtuluştan yaratılış ile ilişkisini ortaya koyar. Dünya hayatında birey saf bilinç haline dini ritüel, ibadet ve saflaştırma ayinleriyle erişir. Hindu kutsal metinlerinde belirli ve açık tek bir ibadet sistemi yer almaz. Ancak tanrı gibi olma yolunda yapılması gereken ritüeller, ibadetler bulunur. Hinduizm’de dini uygulamalar kurtuluşa giden basamaklardır. Hindu yaşamı kutsala adanan ve kutsal olmayı hedefleyen bir zaman dilimidir. Bireyin yaşamında kutsalla olan bağı toplumsal ve bireysel yaşamı düzenler. Hinduizm’de tanrısal varlıklar insanın yaşamının birer prototipi, sembolik örneğidir. Hindu kutsal metinleri mitlerle zengin bir kutsal külliyattır. Tanrısal varlıklarla ilgili mitler yaşamı düzenleme ve Mutlak Bir’e ulaşma yollarını sunar. Hindular kutsal metinler ışığında tanrılara sunu takdim

ederek tanrılar tarafından kabul gördüklerine inanırlar. Hinduizm’de bireyin doğumdan ölüme ve hatta ölüm sonrası hayatında tanrıların işlev gördüğü inancı vardır. Hinduizm’de dini uygulamalar yoluyla kutsallaşan bireyin zaman döngüsü yıllık kutlamalarla kutsallık kazanır. Böylece kutsal zamanda ve kutsallaşan insan dünya hayatından kurtulur.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Çalışmanın adı “Hinduizm’de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı”dır. Konu yaratılış fikrinin evren ve insan algısını biçimlendirmesi doğrultusunda ele alınmıştır. Yaratılış fikri evren ve insan algısını biçimlendirirken aynı zamanda dünya hayatını şekillendiren bir unsurdur. Çünkü yaratılışta evrene ve insana yüklenen anlam dünya hayatına bakış açısını belirler. Dolayısıyla yaratılış dünya hayatında dini uygulamalara yansiyarak yaşamı biçimlendirir. Dünya hayatı da dünya mekânından kurtuluşu, yani ölüm sonrası hayat fikrinde önemli etkidir. Dolayısıyla yaratılış fikri kurtuluş fikrini de biçimlendirir. Çalışmada konu bu hususlara dikkat edilerek Hinduizm’in kutsal metinlerinde yer alan yaratılış mitlerinde evrenin ve insanın yaratılışı ile sınırlandırılmıştır. Hinduizm’de evren ve insan algısını ve dolayısıyla dünya hayatı ve ölüm sonrası hayatı biçimlendirmede etken olan Bir, Işık, Yüce Varlık, enerji, potansiyel güç, tanrısal öz, Brahman, Atman, bilinç, benlik, *karma-samsara*, evrenler, dini ayin, ritüel ve uygulamalar çalışmada yaratılış fikri doğrultusunda ele alınan temel konulardır. Çalışmada yaratılış mitlerinde evren ve insanın yaratılış sistematigi belirlenmiştir. Evren algısı ölüm sonrası âlem fikrini, insan algısı da dünya hayatında insanın kurtuluş fikrini şekillendirir. Çalışmada konu yaratılış ile varoluş sahasına çıkan evren ve insanın, evrendeki konumu, anlamı, yaşam gayesi ve kurtuluş fikrinden hareketle insanın dünya hayatına yansımaları şeklinde işlenmiştir.

Hinduizm’de evren ve insan algısını biçimlendiren temel metin Upanişadlardır. Çünkü Vedalarda yer almayan ama Upanişadlarda bulunan yeni kavramlar yaratılış fikrine, dolayısıyla da ölüm sonrası hayat fikrine yeni ve felsefi derinlik kazandırmıştır. Böylece Hinduizm’de Upanişadlar felsefesiyle evren ve insan algısı da felsefi bir dönüşüm yaşamıştır. Bu sebeple çalışmada konu Hinduizm’de evren ve insan algısının biçimlendiren Upanişadlar felsefesi doğrultusunda işlenmiş ve sınırlandırılmıştır. Yaratılış fikri dünya hayatında dini uygulamalar, ayin ve ritüellerde

ifadesini bulur. Bu nedenle çalışmada yaratılış fikrinin dünya hayatına yansımaları olan dini uygulama ve ritüellerin teorik boyutu ele alınmıştır.

Çalışmada konu Giriş ve Üç Bölüm olarak ele alınmıştır. Giriş kısmında çalışmanın konusu ve sınırları, amacı ve yöntemi ile çalışmanın kaynakları, Birinci Bölümde “Hinduizm’in Kutsal Metinlerinde Yaratılış”, İkinci Bölümde “Upanişadlarda Açığa Çıkan Hindu Evren ve İnsan Algısı” ve Üçüncü Bölümde “Hinduizm’de Evren ve İnsan Algısının Dünya Hayatına Yansımaları ve Kurtuluş” başlıkları altında ele alınmıştır.

Birinci Bölümde konu “Hinduizm’in Kutsal Metinlerinde Yaratılış” adı altında işlenmiştir. Evren ve insan algısını belirlemede en önemli unsur yaratılış fikridir. Hinduizm geniş bir kutsal metin külliyyatına sahiptir. Hindu kutsal metinlerinin dili sembolik ve mitik bir dildir. Tarihsel süreçte yazım biçimi her dönemin külliyyatında farklılık göstermiştir. Dolayısıyla Hinduizm’de yaratılış ile ilgili belirli ve tek bir yaratılış mitolojisi bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bölümde kutsal metinlerde yer alan evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili mitler ele alınmıştır. Çalışmada vahyedilen (*sruti*) ve (*smriti*) kategorisinde olan kutsal metinlerin her birinde yer alan evrenin yaratılış mitleri belirlenmiştir. Ardından her döneme ait evrenin yaratılış mitleri incelenmiş ve kutsal metinlerde yaratılış ile ilgili ortak hususlar doğrultusunda yaratılış felsefesi ve sistematığı ortaya konmuştur. Birinci Bölümde insanın yaratılış mitleri de işlenmiştir. Evrenin yaratılışının ardından insanın yaratılışı gelir. Bu nedenle evrenin yaratılış mitlerinde genellikle insanın yaratılışı da yer alır. Bu da Hinduizm’de evren ve insanın yaratılış fikrinin birbirine paralel bir felsefede değerlendirilmesini doğurmuştur. Hinduizm’de insan beden ve ruh birliğinden oluşur. Beden insanın maddi yönünü ruh ise tanrısal yönünü oluşturur. Hinduizm’de ruh fikri yaratılış mitlerine paralel değerlendirilmiştir. Bedenin maddi yönü ise maddenin yaratılışı ile ilişkilidir. Dolayısıyla bu bölümde maddenin yaratılışı da ele alınmıştır. Çalışmada kutsal metinlerden hareketle maddenin yaratılışı incelenmiş ve farklı fikirlere kaynaklık eden maddenin yaratılış fikri sunulmuş ve değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde Hinduizm’in temel felsefesini ve öğretilerini belirleyen Upanişadlarda evren ve insan algısı işlenmiştir. Bu bölümde konu yaratılış fikrinden hareketle Upanişadlarda yer alan ve evren ve insan algısını biçimlendiren Brahman,

Atman, öz, Mutlak, bilinç, ses ve söz, *nirguna, saguna, maya, Puruṣa, Prakriti, karma, samsara* ve *mokṣa* şeklindeki temel kavramlarla sınırlandırılmıştır. Bu bölümde ilkin Upaniṣadlarda evren algısı işlenmiştir. Upaniṣadlarda evren algısını belirleyen temel unsurun Brahman olduğu belirlenmiş ve konu Mutlak Bir Brahman ile ilişkilendirilerek sunulmuştur. Dolayısıyla Brahman'ın öz, bilinç, ses, söz ve sıfatları üzerinden hareketle evren algısı ele alınmıştır. Çalışmanın İkinci Bölümü'nde evren algısının ardından insan algısı ele alınmıştır. İnsan beden ve ruhtan ibarettir. Bundan dolayı insan algısı insanın maddi ve manevi yönüyle şekillenir. Upaniṣadlarda Brahman Ruh'unun insanda Atman şeklinde varoluşu fikrinden hareketle insanda tanrısal ruh fikri değerlendirilmiştir. Ardından insanda Atman ruhunun benlik ve bilinç kavramları ile ilişkisi tespit edilmiş ve insanın benlik ve bilinç olgularının Mutlak Brahman ile ilişkisi incelenmiştir. Upaniṣadlardaki beden ve ruh fikri ile ilişkili kavramlar farklı ekolleri de meydana getirmiştir. Bu nedenle çalışmada farklı ekollerin evren ve insan algısı ile ilgili görüşleri de sunulmuştur. Upaniṣadlarda kurtuluş fikrinin merkezi kavramı olan *mokṣa*, yaratılış ve ölüm fikri üzerinden ele alınmıştır.

Üçüncü Bölümde yaratılış fikri üzerinden biçimlenen evren ve insan algısının dünya hayatına yansımaları ele alınmıştır. Bu bölümde dünya ve dünyanın anlamı belirlenmiştir. Ardından insanın dünya mekânına yüklediği anlamlar tespit edilmiştir. Böylece dünya hayatında bireyi kurtuluşa götüren yollar, dini uygulamalar belirlenmiştir. İnsan ruhunun saflaşmasında yaratılış elementleri ve niteliklerinin rolü tespit edilmiş ve işlenmiştir. Çalışmada konu dünya hayatında insanı saflaştıran, yani yaratılıştaki ilk hale dönmeyi sağlayan ve kurtuluşa götüren temel dini uygulamalarla sınırlandırılmıştır.

Sonuç kısmında Hinduizm'de yaratılış fikrinin evren ve insan algısını biçimlendirmesi ortaya konmuştur. Bu doğrultuda her bölümün amacına yönelik sonuçları sunulmuştur. Buna göre Hindu kutsal metinlerinden hareketle yaratılışın belirli bir sistematik olduğu görülmüştür. Hinduizm'de Upaniṣadlar evren ve insan algısını ve ölüm sonrası hayatı, dolayısıyla kurtuluş fikrini de biçimlendiren önemli metindir. Yaratılış fikriyle şekillenen evren ve insan algısı dünya hayatını da biçimlendirir. Dünya hayatındaki ayin ve ritüellerin yaratılıştaki saf hale dönmeyi amaçladığı tespit edilmiş ve ortaya konmuştur.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı Hinduizm’de yaratılış fikrinin evren ve insan algısını, dolayısıyla dünya hayatı ve ölüm sonrası hayatı biçimlendirdiğini bütünsel şekilde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada yaratılış ile ölüm sonrası hayat ve yaratılış ile dünya hayatı arasındaki paralellik, uyum ve birliğin varlığının bir sistemi ifade ettiğini göstermek hedeflenmiştir. Çalışmada başlangıç ve son paralelliği ile yaratılışın dünya hayatını biçimlendirdiği hususlarına dikkat edilmiştir¹. Hinduizm’de insanın özünün Mutlak Bir’den geldiği ve sonunda O’na birleşeceği ile yaratılışın dünya hayatını biçimlendirdiği fikri göz önünde bulundurularak dinin sistematüğini sunma amaçlanmıştır.

Çalışmada Hindu kutsal metinlerde yer alan yaratılış ile ilgili mitler ve semboller tespit edilmiştir. Hinduizm mitler ve semboller içeren kadim ve köklü kutsal kitap külliyyatına sahip bir dindir. Bu nedenle çalışmada öncelikle Hinduizm’in kutsal metinlerinde yer alan evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili mitlerin ortaya konması hedeflenmiştir. Hinduizm’de tek bir yaratılış mitolojisi bulunmadığından çalışmada kutsal metinlerde yer alan yaratılış mitlerinden hareketle bir yaratılış sistematüğünün varlığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bununla birlikte çalışmada dinin sistematüğünü yaratılış fikri üzerinden sunma bir diğer amaçtır.

Mitler kutsalın hem öyküsü hem şekillendiricisidir. Yaratılış ve ölüm fikri ile ilgili mitler dünya hayatı ve ölüm sonrası hayatı da biçimlendirmektedir. Çalışmanın bir diğer hedefi de Hinduizm’de yaratılış fikrinin dünya hayatına yansımalarını teorik boyutlarıyla ortaya koymaktır. Hindu kutsal kitap metinlerinden Upanişadlar evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili felsefi metindir. Dolayısıyla çalışmada öncelikle Hinduizm’de dini felsefenin zirvesi kabul edilen Upanişadlarda yer alan evrenin ve insanın yaratılışı ile ilişkili mitler, semboller ve kavramlar belirlenmiştir. Buradaki temel amaç Hinduizm’in felsefi öğretisini belirleyen Upanişadlarda yer alan mitler, kavramlar ve sembollerin evren ve insan algısını biçimlendirdiğini sunma hedeflenmiştir. Böylece Upanişadlarda yer alan Atman, Brahman, *karma*, *samsara*,

¹ Canan Seyfeli, “Geleneksel Yoruba Dini’nde Sistematiik Evren Algısı”, *I. Türkiye Dinler Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (Fenomenolojik Çalışmalar, Hint ve Uzak Doğu Dinleri)*, ed. Durmuş Arık (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2023), 162.

ruh göçü, *mokṣa* terimleri ve bunlarla gelişen öğretiyi bütünsel şekilde sunma hedeflenmiştir. Evrenin hem özü hem kendisi olan Mutlak Bir Brahman'ın evren ve insan algısını, dolayısıyla dünya hayatı ve ölüm sonrası hayatı şekillendirmesini ortaya koyma çalışmanın hedeflerindendir.

Hinduizm'de ruhun kutsallığı, tanrısal âlem, ölümsüzlük, yeniden doğuş gibi hususların yaratılış fikri ile ilişkisi ve yaratılış fikrinden hareketle insanın genelde evren, özelde dünyadaki konumu ve ilişkisini belirleme amaçlanmıştır. Çalışmada Upanişadlarda Brahman'ın nitelik ve özelliklerinin evren algısı ile bütünlüğünü sunma amaçlanmıştır. Dolayısıyla evren algısının şekillenmesinde Brahman'ın önemini ortaya koyma hedeflenmiştir.

Çalışmada Hinduizm'de insanın beden ve ruh yönünün yaratılış fikri bağlamında sunma amaçlanmıştır. Upanişadlarda insandaki ruh Brahman, Atman, *Paramatman*, *Jivatman* gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir. Çalışmada insanla ilişkilendirilen ruh ile ilgili kavramlar arasındaki ilişkiyi belirleme hedeflenmiştir. Buradan hareketle de insanda tanrısal ruh ve bedenlenmiş ruh fikri ortaya konulmuştur. Upanişadlarda ruh kavramı ile eş değer olan bilinç kavramının önemi tespit edilmiş ve bilincin evren ve insan algısındaki önemini sunma hedeflenmiştir.

Upanişadlarda mutlak özgürlük *mokṣa* öğretisi yeniden doğum ve ölüm döngüsü *karma*, *samsara* ve ruh göçü öğretisiyle ilişkilidir. Hinduizm'de ölüm bir son olmayıp yeni bir yaratılışa sebeptir. Ölümün yaratılış fikrinden hareketle çalışmada ölüm ve yaratılış ilişkisi *karma*, *samsara* ve ruh göçü kavramları ile ortaya koyma amaçlanmıştır. Çalışmada evrenin de bir sonu ve yeniden yaratılışa tabii olduğu, yani evrensel ruh göçünün olduğunu sunma hedeflenmiştir.

Hinduizm'de insanın ve evrenin yaratılışının dünya hayatına yansımaları tespit edilerek sunma amaçlanmıştır. Hinduizm'de evren tanrısal bir alemdir. Bu nedenle iyidir. Ancak dünya hayatında acı ve ızdırabın kaynağını ortaya koyma ve yaratılış fikri ile ilişkilendirme çalışmada hedeflenmiştir. İnsana yüklenen anlam yaratılıştan gelir. İnsanın maddi ve ruhani boyutunu saflaştırma eylemleri, ibadet ve ritüeller Brahman'da birliği sağlar. Bu da mutlak özgürlük olan *mokṣa*ya ulaştırır. Bu nedenle

çalışmada bireyi Mutlak Bir'e götüren, yani yaratılıştaki hale dönmeyi ve kurtuluşa ulaşmayı sağlayan ayin, ritüel ve dini uygulamaları verme amaçlanmıştır.

3. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmada yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. En temel yazılı kaynak olarak Hinduizm'in kutsal metinleri olan Vedalar, Brahmanalar, Upanişadlar, Mahabharata, Manu Kanunnamesi ve Puranalardan yararlanılmıştır. Hindu kutsal metinleri mitler ve sembollerin kuşattığı geniş bir külliyattır. Çalışmada kutsal metinler ışığında yaratılışı ele alan Türkçe ve İngilizce yazılmış kaynaklar incelenmiştir.

Çalışmada ilkin Hinduizm'de yaratılış fikrini ele alan çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Ancak Hinduizm'de yaratılışı konu alan Türkçe bir çalışmanın olmamasından kaynaklı Hinduizm ile ilgili genel kaynaklar incelenmiştir. Türkiye'de Hinduizm ile ilgili çalışmalardan Ali İhsan Yitik'in "*Hinduizm*", "*Doğu Dinleri*" ve "*Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi.*", Fuat Aydın'ın "*Hint Düşüncesinde Varlığın Birliği ya da Şankara'nın Advaita Vedantası'nın Varlık Anlayışı*" ve "*Karma ve Samsara Döngüsünde İnsan*", Kürşat Demirci'nin "*Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*", Cemil Kutlutürk'ün "*Hindu Kutsal metinleri Upanişadlar*" ile Hatice Çiçek Avcı'nın "*Vedanta Sistemi Çerçevesinde Hinduizm'deki Mistik Unsurlar.*" başlıklı çalışmalar konuya kaynaklık eden çalışmalardandır.

Çalışmada konu ile ilgili genel çalışmalar incelendikten sonra Hindu kutsal metinlerinin Türkçe çevirileri incelenmiştir. Bu doğrultuda Korhan Kaya'nın "*Upanishadlar*" ve "*Bhagavad Gita*" metinleri değerlendirilmiştir. Hinduizm kutsal kitap külliyatının genişliği ve Sanskritçe dilinin zengin anlam çeşitliliğinden kaynaklı İngilizceye çevrilmiş kutsal metinler incelenmiştir. Çalışmada "*The Vedas: An English-only, indexed version of the 4 Veda Samhitas in one document*" ve "*The Puranas: A compact, English-only version of the Major 18 Puranas in one document*" çalışmaları Vedalar ve Puranalar ile ilgili temel kaynaklardandır. Upanişadlar sembolik anlamın yoğun olduğu bir kutsal metindir. Bundan dolayı çalışmada çeviriden kaynaklı anlam değişikliklerini belirlemek için Türkçe kaynaklar ile İngilizce kaynaklar beraber değerlendirilmiştir. Upanişadlar ile ilgili Max Müller'in "*The Sacred Books Of East*" çalışmasından da yararlanılmıştır. Bunun yanısıra Robert

Ernest Hume'nin "*The Thirteen Principal Upanishads*" çalışmaları ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun yanısıra Swami. Krishnananda'nın "*The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad*", "*The Mandukya Upanishad*", "*The Philosophy of Life*". gibi çalışmaları ile Hindu kutsal metinlerini ele alan birçok kitap ve makaleden de yararlanılmıştır.

Hindistan'ın tez veri tabanında Hinduizm'de yaratılış ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Bu doğrultuda Ashok Kumar Das'ın "*A Study of the Interface Between Vedic Thoughts and Modern Physics with Reference to Creation of the Universe*", Chandrani Mahato'nun "*Vedic Cosmology in the Context of Modern Cosmic Science*", M. A. Anjaneyulu'nun "*Study Of Big Bang Theory In The Light Of Sanskrit Scriptures*" gibi birçok çalışmadan yararlanılmıştır. Çalışmada Klaus Klostermaier'ın "*Concise Encyclopedia of Hinduism*" ve "*A Survey of Hinduism.*" ile Constance A Jones ve James D. Ryan'ın "*Encyclopedia of Hinduism*" ansiklopedik sözlükleri çalışmanın ana kaynaklarındandır.

Çalışmada yazarı belli olan internet kaynaklarından da yararlanmıştır. Bunlar Swami Krishnananda'nın kitaplarının pdf formatlarının yer aldığı "<https://www.swami-krishnananda.org/index.html>" ve Jayaram V'nin <https://www.hinduwebsite.com/> siteleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİNDUIZM'İN KUTSAL METİNLERİNDE YARATILIŞ

Hinduizm’de evrenin ve insanın yaratılışı bu dinin telojisini ve felsefesini, yani Mutlak Bir (Brahman), Atman, tanrı, tanrısal evren, dünya, ölüm, kıyamet, ahiret, *karma*, *samsara*, cennet, cehennem ve *mokşa* gibi konuları biçimlendirirken onları açık ve anlaşılır hale getirir. Hinduizm’in yaratılış fikrinin yer aldığı kutsal metinler mitolojik ve sembolik bir dile sahiptir. Hinduizm’de yaratılış mitolojisi kutsal külliyyatın genelinde mevcuttur. Dolayısıyla tek yaratılış miti yoktur. Kutsal metinlerde çeşitlilik arzeden birçok yaratılış miti vardır ve bunlar da çok açık değildir. Ancak Vedalardan Puranalara kadar (MÖ. 2000/1500-MS. 750) tüm kutsal metinlerin yaratılış mitleri farklılıklar barındırır da birbirleriyle paralellikleri vardır ve aralarında bir bütünlük söz konusudur. Mitoloji, yenileme özelliği ile geçmişten günümüze Hinduizm’in yaşamın her anında canlı kalmasını sağlayan en önemli unsur olmuştur. Çünkü Hinduizm mitolojiye dayalı geleneksel ve milli bir dindir. Mitoloji yaşanan dinsel hayatın gerçek bir unsurundan ziyade gerçek üstü olayların anlatımı olarak görülse de aslında değişen, dönüşen zamansal algı ve olaylarda bizzat var olup hayatı biçimlendiren bir gerçekliktir.

Dini geleneklerin kutsal metinlerinin çoğu mitlerle başlar. Mitler kutsal metinlerin *besmelesi*, ilk ilahi cümlesi mahiyetindedir. Kutsal metinlerin genelinde insanın ve evrenin yaratılışı mitik, sembolik bir dille ifade edilir. Yaratılış mitleri genellikle tanrıdan insana, yani metafizikten fiziğe doğru olan ilişkiyi mitik bir dille ortaya koyar. Mitoloji ve mitik dil insanın tanrı gibi olma yolunda ve tanrıyı insanda, insanı tanrıyı görme eğiliminde olan önemli bir unsurdur².

² Mehmet Mekin Meçin, “Zerdüştilik ve Maniheizm’e göre Yaratılış ve İnsan”, *Batı İslam Araştırmaları II-Din ve İnsan* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 7.

Hinduizm'in kutsal metinlerinden Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar, Upanişadlar, Puranalar, Destanlar (Mahabharata, Ramayana) ve Kanunnameler (Dharmaşastralar) zamansal olarak aynı dönemde oluşturulmasa da tanrı, tanrısal varlıklar ve yaratılış mitlerindeki benzerlikler mitolojinin suya atılan taşın oluşturduğu dalga misali genişleyen bir okyanusa etki etmesi gibidir. Hinduizm'in kutsal metinlerinde birçok yaratılış miti bulunmaktadır. Bu dinin kadim geşmişi, kutsal metin kulliyatının geniş perspektifi şeşitli mitleri de beraberinde getirmiştir.

Hinduizm'in farklı dönemlere ait yaratılış mitlerinin her birinde evrenin yaratılışının dört safhada gerşekleştiği belirlenmiştir. Evrenin yaratılış safhalarını; 1- Mutlak Bir (O)'in dūřünmesi ve dilemesi, 2- *Puruřa* olarak varlık sahasına şıkması, 3- Canlı ve cansız varlıkları işeren altın yumurta formuna dōnūřümü (*Hiranyagarbha*) ve 4- Yaratılış tanrısının kendiliğinden altın yumurtadan tezahür etmesiyle evrenin ve varlıkların varlık düzeyine şıkması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu hususlara dikkat edilerek şalışmada konu "Hinduizm'in Kutsal Metinlerinde Evrenin Yaratılışı", "Hinduizm'in Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı", "Hindu Kutsal Metinlerinde Maddenin Yaratılışı" ve "Hinduizm'de Yaratılışın Sistematik İfadesi" başlıkları altında ele alınmıştır.

1.1. HİNDUİZM'İN KUTSAL METİNLERİNDE EVRENİN YARATILIŞI

Hinduizm'in kutsal metinleri vahiy edilen/ilham edilen (*sruti*) ile işitilen/akledilen (*smriti*) şeklinde iki kategoriden oluşur. *Sruti* metinleri Vedalar dönemi (MÖ. 2000/1500-400) metinleridir. Bunlar 4 Veda ve bunların yorumu mahiyetindeki Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar (Vedanta) olup vahiy ürünü kabul edilen kitaplardır. *Smriti* metinleri ise Sutralar (M.Ö. 500/400-200), Destanlar (Ramayana, Mahabharata, Manu Kanunnameleri gibi, MÖ. 200- MS. 300) ve Puranalar (MS. 300- 750)³ gibi metinlerden oluşur. *Smriti* metinleri geleneğin ürünü olarak kabul edilir. Ancak Hindu geleneğinde en kadim kutsal kitap Vedalar kabul

³ Ali İhsan Yitik, "Hinduizm", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, 5. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 327, 334.

edilir ve sonraki kitaplar Vedaların açıklaması mahiyetindeki Vedik literatür olarak görülür⁴.

Hinduizm'in kutsal metinlerinde evrenin yaratılış mitleri Vedalar, Upanişadlar, Mahabharata, Manu Kanunnamesi ve Puranalar'da mevcuttur. Tarihsel süreçte kutsal metinlerin yazıya geçirilmesi ve geleneğin etkisiyle evrenin yaratılış mitolojisi son dönem kutsal metinlerde daha açık hale gelmiştir. Evrenin yaratılış mitolojisi ile ilgili metinler Vedalar döneminden Puranalar dönemine kadar felsefî bir dönüşüme uğrasa da hepsinde yaratılış dört safhada gerçekleşir. Dolayısıyla bu farklı mitler aynı sistemi ifade etmektedir.

Hinduizm'in kutsal metinlerinde evrenin yaratılış safhalarında tarifi imkânsızın varlığı, yokluk, karanlık, ilksel sular, başlangıç öncesi ve başlangıç, *Puruşa*, altın yumurta/tohum (*Hiranyagarbha*), yaratılış tanrısı (*Pracapati*, *Brahman*) fikirlerinin benzerliği vardır. Vedik literatürde yaratılış mitolojilerindeki ortak hususlardan hareketle yaratılışın kademeli bir şekilde ve genel olarak dört safhada gerçekleştiği sonucuna varılabilmektedir. Tarihsel süreçte Mutlak, başlangıçta tarifi edilmeyen iken sonraki mitlerde tarif edilir hale gelmiştir. Yaratılış mitlerinde bazı farklılıklar olsa da temelde başlangıçta yaratılmışların yokluğu varken Mutlak Bir'in dilemesi, düşünmesi ve arzu etmesiyle önce Mutlak Bir, *Puruşa* olarak bedenlenir. *Puruşa* var olan ve olmayan her şeydir ve her şeyi kendinde barındırır. Bunun için *Puruşa*'nın özünden altın yumurta (*Hiranyagarbha*) ortaya çıkar. Altın yumurta süptil madde form içerir, bu form yaratıcı unsur ve özdür. Altın yumurtadan Mutlak Bir'in ruhuyla tezahür eden yaratılış tanrısının evren ve evrendeki canlı ve cansız tüm varlıkları yaratması vuku bulur. Dolayısıyla yaratılış, Upanişadlarda geçtiği gibi başlangıçta tarifi imkânsız Mutlak Bir'in bilincini geri çekmesi ile çokluğa dönüşümü anlamına gelir. Buna göre Hinduizm'de her şey öz olan Bir'den varlık sahasına çıkmıştır. Bu, yaratılıştır.

⁴ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar* (Ankara: İşaret Yayınları, 1991), 28.

Hinduizm’de yaratılış fikri hem kutsal metinlerin tarihsel süreçlerine hem de her dönem yaratılış sürecindeki dört safhaya dikkat edilerek ele alınmıştır. Buna göre konu “Vedalarda Evrenin Yaratılışı”, “Brahmanalarda Evrenin Yaratılışı”, “Upanişadlarda Evrenin Yaratılışı”, “Mahabharata’da Evrenin Yaratılışı”, “Manu Kanunnamesi’nde Evrenin Yaratılışı” ve “Puranalarda Evrenin Yaratılışı” başlıkları altında işlenmiştir.

1.1.1. Vedalarda Evrenin Yaratılışı

Vedalar Rig Veda, Ayur (Yacur) Veda, Sama Veda ve Atharva Veda metinlerinden oluşur. Eldeki dört Veda metni de şifahi geleneğin ürünüdür⁵. Bu metinlerin derlenip düzenlenme tarihinin başlangıcı genellikle yaklaşık MÖ. 1500/1000 yıllarına götürülür. Ancak MÖ. 4500-4000 yıllarını başlangıç tarihi olarak kabul eden Hindologlar da vardır⁶. Bunlardan Rig Veda derlenme başlangıcı en eski olanıdır ve MÖ. 1500/1200 yıllarına tarihlendirilir. Sanskritçe “*veda*” terimi “kutsal/ilahi bilgi” manasında olup “bilmek”, “kavramak”, “adlandırmak” anlamına karşılık gelen *vid* kökünden türemiş bir kelimedir⁷.

Vedalarda yaratılış ile ilgili en eski mit 1028 ilahiden oluşan Rig Veda’da yer almaktadır. Rig Veda’da evrenin yaratılışı ile ilgili mitler şiir (*mantra*) formundaki *Nasadiya Sukta*, *Puruşa* ve *Hiranyagarbhya Sukta* ilahilerinde bulunmaktadır. Vedalarda evrenin yaratılış mitlerinin tarihsel süreç olarak yazılmaması belli bir sıralamayı güçleştirse de yaratılış mitolojik bütünlük içerisinde yer alır. Bu doğrultuda yaratılışın dört safhasından hareketle Vedalarda evrenin yaratılışı konusu “Düşünce ve Arzuyla Gelen Yaratılış”, “Tanrısal Evrenin Yaratılışı”, “Duyular Evreninin Yaratılışı” ve “Duyular Evreninde Varlıkların Tezahürü” başlıkları altında işlenmiştir.

1.1.1.1. Vedalarda Düşünce ve Arzuyla Gelen Yaratılış

Dört Veda’dan yaratılışı ele alan ilk metin Rig Veda’dır. Rig Veda’da evrenin yaratılışını bütünüyle içeren metin *Nasadiya Sukta* diye isimlendirilen ilahidir.

⁵ Demirci, *Vedalar*, 39.

⁶ Ali İhsan Yitik - Hammet Arslan, “Vedalar ve Kaynağı Üzerine”, *Milel ve Nihal* 8/1 (2011): 228.

⁷ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, trc. Kudret Emiroğlu, 3. Bs (İmge Kitapevi, t.y.), 187.

Nasadiya en meşhur yaratılış ilahisidir ve yaratılış öncesi durumu, evrenin kökenini ve evrenin yaratılışını anlatan metindir⁸. Bunun dışında tanrılar ve evrenin yaratılışıyla ilişkili bilgiler barındıran *Vişvakarman*, *Hiranyagarbha*, *Puruşa* ve *Pracapati* diye isimlendirilen Veda ilahileri de mevcuttur⁹.

Nasadiya ilahisi, yaratılış öncesi durumu ve yaratılışın kökenini tanımlama konusunda ender bir felsefi derinliğe sahiptir. *Nasadiya* ilahisine göre başlangıçta varlık, yokluk, ölüm, ölümsüzlük, hava, uzay, atmosfer ve gündüz ile gece yoktur ve mutlak boşluk dipsiz sular dışında karanlıkla kaplıdır. Ayrıca hiçbir şeyin olmadığı yerde Mutlak Bir (O)'ın nefes aldığı belirtilir.

Hiçlikle sarılı ve boşlukta yatan, düşünceyle (*tapas*) tüm evreni yaratan, zihin olan O, arzu duymuştur. Bu arzunun, ruhun (zihnin) ilk tohumu¹⁰ olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle yokluktan varlığa geçiş, yani yaratılış, Mutlak Bir'in arzusu ve dilemesiyle başlamıştır.

Nasadiya yaratılışın başlangıcı ile ilgili sorgulamaları da barındırır. Bunlardan birisi yaratılış maddesiyle ilgilidir. Bu maddenin yaratılış öncesinde var olup olmadığı ya da Mutlak Bir (tanrı) tarafından var edilip edilmediği sorgulanır. Ancak metin buna açık bir cevap vermez sadece yaratanın bilebileceğini ve başka kimsenin bilemeyeceğini vurgular. *Nasadiya* ilahisinde başlangıçta varlık, yokluk, gerçeklik, hava, gökyüzü ve yeryüzünün olmadığını gösteren ifadeler, evrenin başlangıcının var olanın var olmayandan tezahür etmesi olarak da açıklanabilir. Evrenin yaratılışını içeren *Nasadiya* ilahisinin çevirisi şöyledir:

“Başlangıçta ne varlık (sat) ne de yokluk (asat) vardı. Ne hava ne de boşluk vardı. Derin ve dipsiz su yoktu. Saracak (kaplayacak) ya da koruyacak hiçbir şey yoktu. Ne ölüm vardı ne de ölümsüzlük. Ne gece ne de gündüz vardı. Sadece Tanrı (O) kendi gücüyle rüzgarsız nefes aldı. Tanrı dışında hiçbir şey yoktu. Evrenin yaratılmasından önce her yerde karanlık hüküm sürüyordu. Yine de yapmak istediği şeyi düşünerek evreni yaratan, tüm zekâ olan muhteşem bir Varlık vardı. Daha sonra başlangıçta

⁸ Chandrani Mahato, “Vedic Cosmology in the Context of Modern Cosmic Science”, 18 (2018): 61.

⁹ Ashok Kumar Das, *A Study of the Interface Between Vedic Thoughts and Modern Physics with Reference to Creation of the Universe* (Degree of Doctor, Assam University, 2007), 54.

¹⁰ Das, *A Study of the Interface*, 76.

Ruh'un filizi ve ilk tohumu olan Arzu yükseldi. Kalplerinin görüşüyle araştıran bilgiler, var olanın var olmayandaki akrabalıklarını keşfettiler. Kesişme çizgileri enine genişlemişti: O zaman, üstünde ne vardı ve altında ne vardı? Başlayanlar vardı, güçlü güçler vardı, burada serbest hareket ve yukarıda enerji vardı. Biz insanlar gerçekten bilmiyoruz. Öyleyse bu evrenin nasıl ve ne zaman yaratıldığını kim söyleyebilir? Evren yaratıldıktan sonra melekler bile var olmuş olabilir. Kimse söyleyemez. Bazı insanlar soruyor: "Bu evrenin inşa edildiği temel madde her zaman var mıydı, yoksa Tanrı tarafından mı yaratıldı?" Evreni tek başına inşa eden ve kontrol eden bilir. Eğer o bilmiyorsa, kim bilir?"¹¹.

Nasadiya metninde yaratılış öncesi tanımlanırken Mutlak Bir haricinde hiçbir şeyin; varlığın ve yokluğun, havanın ve boşluğun, derin ve dipsiz suyun, dolayısıyla evreni saran hiçbir maddenin, ölümün ve ölümsüzlüğün, gecenin ve gündüzün olmadığı ifade edilir. Buna göre metin aslında yaratılmışların, yani sonradan var olanların var olacağına işaret eder. Mesela, evrenin forma bürünmesinde etkili olacak primordial suya işaret etmektedir. Evren forma bürünürken yer ile göğü ayıran kesişme çizgisinin genişlediği anlaşılmaktadır. Böylece aşağıda, yani yerde serbest hareket oluşurken yukarıda, yani göksel evrende enerji varlığını sürdürür. Ancak insan evrenin nasıl ve ne zaman yaratıldığını bilmez.

Nasadiya Sukta metni değerlendirildiğinde yaratılışın birinci safhasının Mutlak Bir (O)'ın varlığı ve O'nun dilemesiyle başladığı görülmektedir. Buna göre Vedalarda evrenin yaratılışında öncelikle başlangıç kavramı dile getirilir. Dolayısıyla başlangıcı olmayan Mutlak Bir ile başlangıcı olan yaratılmış varlıklar arasındaki fark vurgulanmış olur. Aynı doğrultuda bu başlangıç zamanın da yaratılışı anlamına gelir. Zaman başlangıç ve son arasında işlev görür. Buna göre başlangıcı olanın sonu da vardır. Yaratılış ise zaman ile mekânın birleşimiyle ortaya çıkar. Dolayısıyla başlangıç öncesi, zaman ve mekânın yokluğunu ifade eder. Bu durumda Mutlak Bir zamanın ve mekânın ötesindedir, ezeli ve ebedidir. O'nun için yokluk söz konusu değildir. Mutlak Bir, Vedalarda "O" şeklinde ifade edilir. Bu bir ve tek olduğuna işarettir. Mutlak Bir'in başlangıçsız olması, O'nun için zaman ve mekanın geçerli olmadığını gösterir. Çünkü

¹¹ *The Vedas: An English-Only, Indexed Version of the 4 Veda Samhitas in One Document* (Dharmic Scriptures Team, 2002), Rig Veda 1.10.129.

O'nun için yokluk söz konusu değildir ama aynı zamanda yokluktur, yani yaratılmış değildir. Dolayısıyla yokluk yaratılmış olmayan iken varlık yaratılmış olan anlamındadır. Yaratılışın başlangıcı ve yaratılış da O'nun tarafından gerçekleştirilir.

1.1.1.2. Vedalarda Tanrısal Evrenin Yaratılışı

Vedalarda yaratılışın ikinci safhası, tek olan Mutlak Bir (Yüce Varlık)'in varlık olarak tezahür etmesidir. Mutlak Bir, düşünme ve arzu (dileme) ile kendisini *Puruşa* (Öz) olarak tezahür ettirir, yani varlık sahasına çıkarır. Bu Mutlak Bir'in bedenlenmesi, forma bürünmesi anlamındadır¹². *Puruşa* evrensel ruh¹³ bilinç, ilksel öz, yani ilksel maddedir¹⁴. Bu safhada *Puruşa*'ya dönüşen Yüce Varlık'ın var etmeyi düşünmesiyle evrensel bilinç de açığa çıkar. Böylece Yüce Varlık, *Puruşa* olarak bedenlenmiş olur. Bu, tanrısal evrenin bedeniyle bedenlenmedir. Dolayısıyla *Puruşa*, yaratılıştaki Mutlak öz ve Yüce Varlık'tır da denebilir.

Puruşa'da, yani tanrısal evren bedeninde tüm canlı ve cansız varlıklar potansiyel halde mevcuttur. Yüce Varlık *Puruşa* evreni kendisinden yaratandır ve onu sürdürür¹⁵. Bu yaratılan evren tanrısal evrendir, insan evreni değildir. Çünkü duyular evreni sonraki safhalarda yaratılır. Bununla birlikte insan evreni de tanrısal öze sahiptir, dolayısıyla *Puruşa*'yı sembolize eder.

Evrenin, Yüce Varlık'ın kendisinden var olmasını ifade eden *Puruşa Suktā* ilahisi Upanişad döneminde kabuk ve tohum felsefesini de öncelediği için önemli bir yerde durmaktadır. *Puruşa*'nın sonsuzluğu kendisinden hem tanrıların (*Viraj*) doğması hem de kendisinin yarattığından doğması, O'nun hem doğan hem de doğmuş olan olmasının yanı sıra saf bilinç ve Mutlak olduğunu ortaya koyan ifadeler de vardır ve şöyledir:

¹² Hinduizm ile Zerdüştilik'te yaratılışta varlık düzeyinde çıkma, yani forma bürünme benzerdir. Zerdüştilik'te yaratılış iki safhada gerçekleşir. İlk safhada başlangıçta varolan Mutlak potansiyel güç olan Ahuramazda her şeyi formsuz olarak yaratır. Ardından formsuz, şekilsiz olan yaratılışı şekillendirerek yaratılışı tamamlar. Bkz. Mehmet Mekin Meçin, *Zerdüştiliğin Temel Öğretileri* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019), 203.

¹³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 3. Bs (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 2: 66.

¹⁴ Das, *A Study of the Interface*, 60.

¹⁵ Das, *A Study of the Interface*, 60.

“Puruṣa'nın, bin başı, bin gözü, bin ayağı vardır. Yeryüzünü kaplayan her tarafta on parmak genişliğinde bir alanı dolduruyor. Bu Puruṣa, şimdiye kadar olmuş olan ve olacak olan her şeydir; Yemekle daha da büyüyen Ölümsüzlüğün Efendisi. Onun büyüklüğü öyle kudretlidir ki; evet bundan daha büyüğü Puruṣa'dır. Bütün yaratıklar onun dörtte biri, dörtte üçü cennetteki sonsuz yaşamdır. Puruṣa dörtte üçüyle yukarı çıktı; dörtte biri yine buradaydı. Oradan nelerin olduğu ve nelerin olmadığını öğrenmek için her tarafa doğru yürüdü. Ondan Viraj doğdu; yeniden Viraj'dan Puruṣa doğdu. Doğan doğmaz dünyanın doğusuna ve batısına doğru yayıldı. Tanrılar Puruṣa'yı sunarak kurbanı hazırladıklarında, Onun yağı bahardı, kutsal armağan ise sonbahardı; yaz ormandı. Puruṣa'nın en erken zamanda doğduğu çimenlerin üzerinde kurban gibi balyalandılar. Onunla birlikte Tanrılar ve tüm Sadyalar ve Rişiler kurban edildi. Bu büyük genel fedakârlıktan damlayan yağlar toplandı. Havadaki yaratıkları, yabani ve evcil hayvanları O yarattı. Bu büyük genel fedakârlıktan Rig ve Sama ilahileri doğdu: Buradan büyüler ve tılsımlar üretildi; Yajular ondan doğdu. Ondan atlar, iki sıra dişli bütün sığırlar doğdu; ondan inekler, ondan keçiler ve koyunlar doğdu. Puruṣa'yı böldüklerinde kaç porsiyon yaptılar? Ağzına, kollarına ne diyorlar? Kalçalarına ve ayaklarına ne diyorlar? Brahman onun ağzıydı ve her iki kolu da Rajanya'nın eseri idi. Kalçaları Vaisya oldu, ayaklarından ise Sudra oluştu. Ay onun zihninden cinsiyetlendirildi ve Güneş onun gözünden doğdu; Onun ağzından Indra ve Agni, nefesinden ise Vayu doğdu. Göbeğinden hava bölgesi meydana geldi, gökyüzü başından şekillendi. Dünya ayaklarından, arabasından ise bölgeler. Böylece dünyaları oluşturdular. Yedi çit sopası vardı, üç kez yedi kat yakıt hazırlanmıştı, Tanrılar kurban sunduklarında, kurbanları Puruṣa'yı bağladılar. Kurban eden, kurbanı kurban eden tanrılar bunlar en önemli kutsal törenlerdi. Kudretli Olanlar, eski tanrılar olan Sidya'ların yaşadığı cennetin yüksekliğine ulaştılar.”¹⁶.

Puruṣa Sukta ilahisinden anlaşılan *Puruṣa*'nın binlerce kafa, göz, uzuv, ayak ve on parmağa sahip olduğudur. Bu ifadeler O'nun kendisinde potansiyel halde bulunan canlıların bedenindeki yerlerine de işaret eder¹⁷. Böylece tanrısal evren bedeni olan *Puruṣa* ile insan bedeni arasında ilişki kurulması mümkün olur. Aynı zamanda *Puruṣa* öz olduğu için insanın da aynı özden olduğuna işaret edilir. *Puruṣa*'nın on parmağı evrenin on boyutunu, dolayısıyla da aşkınlığını sembolize eder. Puranalarda

¹⁶ *The Vedas*, 2002, Purusa 1.10.90.

¹⁷ Das, *A Study of the Interface*, 60.

ise on parmak tanımlaması, kozmik yumurtanın etrafını saran on kaliteye, boyuta işaret eder¹⁸. Yüce Varlık *Puruşa*'nın bedeninin dörtte biri tüm Vedaları ve duyular evrenini, dörtte üçü ise tezahür etmeyen fenomenal dünyanın ötesini oluşturur. Bu da tanrısal evren içinde duyular evreninin potansiyel halde varlığını, yani evren içinde evren fikrini ortaya koyar niteliktedir. Yaratılışın arkasındaki ana sebebin *Parambrahman* olduğu düşünülür. Buna göre *Puruşa*'nın dörtte biri *Brahmanda*, dörtte üçü ise *Parambrahman*'dır. *Brahmanda* duyular evrenidir. *Parambrahman* ise tükenmez ve ölümsüz olandır. O, tanrısal ve duyular evrenini yaratandır. Aslında yaratıcı özün *Parambrahman*'da olduğu anlaşılmaktadır¹⁹.

Puruşa ilahisi değerlendirildiğinde evrenin tasarlanmış bir şekilde *Puruşa*'da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. *Puruşa*'da evrenin bölümleri O'nun kendisini kurban etmesiyle oluşur. O'nun başı gökyüzünü, göbeği havayı, ayakları yeryüzünü, zihni Ay'ı, gözü Güneş'i, nefesi ise rüzgârı oluşturmaktadır. Bununla birlikte tanrısal evrenin varlıkları da yaratılmıştır. *Puruşa*'nın ağzından *İndra*, *Agni* ve *Vayu*, kendisinden *Brahma*, *Vişvakarman* gibi çeşitli tanrısal varlıklar var edilmiştir. Böylece tanrısal evren ve varlıkları yaratılmış olur. Hinduizm'de tanrının kendini kurban olarak sunması evrenin tezahür etmemiş formdan tezahür eden forma geçişi anlamına gelir²⁰. *Puruşa*'dan tanrısal evrenin tezahürü, O'nun yaratıcı yönü ile gerçekleşir. Burada yaratıcı yön ise ilahide ilk yaratıcı şeklinde ifade edilen *Brahma*'dan kaynaklanır. *Puruşa* ilahisinde *Brahma*'nın her yöne doğru kendisini tanıtmaya aslında genişleme ve büyümedir. Bu büyüme sonucunda duyular evreninin yaratılışına geçilir, ancak ilahide bu açık değildir. Sadece ilk yaratıcı vasfına sahip *Brahma*'nın doğuşu ve kendini tanıtmaya, yani ilerlemesi, büyümesi söz konusudur. *Puruşa* ilahisinde *Puruşa*'nın bedeninden tanrısal evren tezahür etmiştir. Ancak *Brahma*'nın yaratıcı yönü ile genişlemeye devam etmesi duyular evreninin de yaratılacağını ortaya koyar niteliktedir. İlahide bu, tam açık olmasa da *Brahma*'nın genişlemesi ve büyümesi ile

¹⁸ Das, *A Study of the Interface*, 60,61.

¹⁹ Das, *A Study of the Interface*, 60,61.

²⁰ Das, *A Study of the Interface*, 64,65.

Brahmanda'nın, yani evrensel yumurta küresinin oluşması²¹ ve bu yumurtadan duyular evreninin tezahürü Puranalarda açık şekilde yer alır.

1.1.1.3. Vedalarda Duyular Evreninin Yaratılışı

Vedalarda yaratılışın üçüncü safhası her şeyin ilksel özü *Puruşa*'dan altın yumurta *Hiranyagarbha*'nın ortaya çıkmasıdır. *Hiranyagarbha Sukta*'da tanımlanan *Hiranyagarbha* terimi Sanskritçe bir kelime olup “altın yumurta” ya da “altın rahim” anlamına gelmektedir²². Vedalarda “altın rahim” kavramı ilk olarak *Vişvakarman Suktada* ilk olarak yer alır.

Hiranyagarbha Sukta ilahisinde *Hiranyagarbha* evren ve evrendeki her şeyin özünü barındıran tohum ve aynı zamanda varlıkların tanrısı olarak tanımlanır. Bu ilahide *Hiranyagarbha* yaşam ve ölüm tanrısı şeklinde ifade edilir. Bu da ölüm ve yaşam döngüsünün tek mekânı olan duyular evreninin tezahürünü ortaya koyar. İlahide kurban fikri ile de tanrının görkemine vurgu söz konusudur. Kurban ile yaşam ve ölüm bahşeden, evrendeki Güneş, dağ, deniz, yani yaratılmış tüm her şeyin özü olan O'na, yani *Pracapati*'ye fedakârlıkta bulunma vardır. İlahide başlangıçta tek Rab ve her şeyin özü *Hiranyagarbha*'dan yerin, göğün ve yaratılmış varlıkların yaratıcısı *Pracapati*'ye geçiş söz konusudur. Böylelikle başlangıçta potansiyel halde var olan duyular evreni tezahür etmiş olur. *Hiranyagarbha Sukta*'da duyular evreninin tezahürü şöyledir:

“Başlangıçta *Hiranyagarbha*, tüm yaratılmış varlıkların Tek Rabbi ortaya çıktı. Bu yeri ve göğü O kurdu ve destekledi. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Yaşamsal bir nefes, güç ve canlılık veren, öğretilerini tüm Tanrıların kabul ettiği O, gölgesi ölümsüzlük olan ölümün Rabbi. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Görkemiyle nefes alan ve uyuklayan tüm hareketli dünyanın Tek Hükümdarı olmuş; O, bütün varlıkların Rabbidir. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Bu karla kaplı dağlar, deniz ve Rasa (her şeyin özü) onun kudretiyle onundur: Kolları bunlardır, bu göksel bölgeler onundur. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? O'nun kudretiyle gökler kuvvetli ve yer sabittir, Güneşi ve göğü destekler, uzayın genişliğini ancak o bilir.

²¹ Das, *A Study of the Interface*, 64.

²² Klaus K. Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 2. Bs (Oxford: Oneworld Publications, 2003), 82.

Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Ona göre, onun yardımıyla desteklenen iki ordu, üzerlerinde yükselen Güneş parıldadığında ruhları titrerken savaşan bakışlar. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Tanrıların tek ruhunun ortaya çıktığı Agni'yi üreten evrensel tohumu içeren güçlü sular ne zaman ortaya çıktı? Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Üretken güç içeren ve yajña (fedakârlık) ilkesini yaratan suyun genişliğini kudretiyle inceledi. O, tanrıların Tanrı'sıdır ve ondan başkası yoktur. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Göklerin ve yerin yaratıcısı olan O bize asla zarar vermesin. Kozmik yasaları kesin olan Yaratıcı. O, büyük ve berrak suları ortaya çıkaran. Kurbanlarımızla hangi Tanrı'ya tapacağız? Pracapati! Bütün bu yaratılmışları yalnız sen anlarsın ve senden başkası yoktur. Sana dua ettiğimizde bize gönlümüzün arzusunu bahşet, rızığımız bol olsun."²³.

Hiranyagarbha ilahisinin ilk dizesinde başlangıçta var olan altın yumurtadan tüm canlıların ortaya çıktığı, dolayısıyla duyular evreninin yaratıldığı anlaşılmaktadır. Burada yaratıcı tanrı sadece *Pracapati* diye isimlendirilir ve o her şeyi içinde barındıran *Hiranyagarbha*'dan neşet etmiştir. *Hiranyagarbha* tanrı, yaratıcı tanrı olarak kendisinden kendisini ortaya çıkaran, her şeyi kuşatan ve barındıran yüce zekâdır. Tüm yaratılışın kaynağı olan Tanrı altın embriyodur²⁴. Altın yumurta ve embriyo olarak tasvir edilen evren tüm yaratılışın efendisi *Pracapati* olarak da tanımlanmıştır. *Hiranyagarbha Sukta* başlangıçta var olan her şeyin tek efendisi, yaşam ve nefes veren, göğü ve yeri koruyan, destekleyen, tanrıların O'nun emrine itaat ettiği, tüm tanrıların üzerindeki Tanrı ve varlıklarının tek canlandırıcı ilkesi olan O'nun varlığını ortaya koyar²⁵.

Rig Veda'da *Vişvakarman Sukta* ilahisi de yaratılış ve yaratılışın Bir'den geldiği ile ilgili metindir. Bu ilahide *Vişvakarman* Vedik bir güç, kişileştirilmiş ilahi mimar olarak tanımlanır²⁶. *Vişvakarman Sukta*'da yaratıcı gücün altın tohumdan gerçekleştiğini ifade eden sözler şöyledir:

²³ Paṇḍit Śrī Rāma Rāmānuja Ācāri, "Sūkta Saṅgraha", *srinatham.com*, t.y., 23,24.; Ayrıca bkz. "The Vedas" (Dharmic Scriptures Team, 24 Kasım 2002), v. 1.1 0.121.

²⁴ Das, *A Study of the Interface*, 68-69.

²⁵ Das, *A Study of the Interface*, 68-69.

²⁶ Das, *A Study of the Interface*, 57.

“Gözün babası, ruhta Bilge, bu iki dünyayı da şişmanlığa batmış olarak yarattı. Sonra doğu uçları birbirine sıkıca bağlandığında, gökler ve yer çok genişledi. Akıl ve kudret, Vişvakarman, Yapıcı, Düzenleyici ve en yüce Varlık’tır. Yedi Rîşi’in ötesinde Bir’e, sadece Bir’e değer verdikleri zengin öz sudan keyif alıyorlar. Birçok kişi Tanrı’nın kim olduğunu soruyor. O bizim ebeveynimiz ve yöneticimizdir. O bizim koruyucumuz. Her şeyi ve herkesi bilir. Bütün ilahlar O’ dur, Birdir ve biriciktir. Yine de insanoğlu onun kim olduğunu sormaya devam ediyor. Ona kurban olarak eski hazineleri, çok sayıda birlik halinde, şarkıcılar olarak sundular. Uzakta, yakında ve aşağı bölgede bütün bu varlıkları hazırlayan. Asurlar ve Tanrılar var olmadan önce bu yer ve gökten daha önce olan şey, - tüm Tanrıların bir arada görüldüğü suların aldığı ilkel tohum neydi? Sular, Tanrıların hep birlikte toplandığı o ilkel tohumu aldılar. Doğmamış’ın göbeğine, var olan her şeyin içinde yaşadığı Bir’e dayanıyordu. Ey insanlar! Bütün yıldızları, gezegenleri, bütün canlıları yaratan Yüce Rabbi bilmiyorsunuz. Siz, kendi içinizde ilahi unsura sahipsiniz. Cahil kimseler, mantraların neyi temsil ettiğini anlamadan fiziksel ihtiyaçlarını karşılamakla ve mantraları söylemekle yetinirler. Bu adamlar içlerindeki ilahi olana ulaşamazlar.”²⁷.

Bu ilahiye göre duyular evreninin ilksel tohumdan, yani her şeyin potansiyel halini kendinde barındıran *Hiranyagarbha*’dan geldiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yaratılıştaki bütün her şey Mutlak Bir’e dayanır. Bu da tanrısal özün her şeyde varlığını gösterir. İlahide iki dünyanın yaratıldığı ifade edilir. Bu dünyalar tanrısal evren ve duyular evrenidir. Yer ve göğün genişlemesi, yani birbirinden ayrılması ile duyular evreni de yaratılmış olur.

Duyular evreninin tezahüründe *Vişvakarman*’ın yaratıcı, düzenleyici, ilahi mimar sıfatları *Hiranyagarbha*’dan doğan yaratıkların tanrısı *Pracapati* ile benzer görev üstlendiklerini gösterir. Altın yumurta evren ve evrendeki her şeyin en ince, yani süptil madde halini içeren tohum formudur. Buradaki süptil madde formu özün maddeselleşmesinin ilk evresi olarak görülebilir.

Yaratılıştaki altın yumurtanın (tohum) sular üzerinde yüzme safhası, varlık sahasına çıkma ve özün maddesel özelliğe bürünmesi, yani somutlaşma evresine geçiş anlamına gelir. Su canlılığı sembolize eder. Dolayısıyla yaratılışın üçüncü

²⁷ *The Vedas*, 2002, Visvakarman 1.10. 82.

sahfasında suyun tohuma can vermesi, evrenin canlılık özelliği kazanması, yani evren ve evrendeki tüm varlıkların varlık safhasına geçmesi söz konusudur. Evrenin kendisi olan altın yumurta *Hiranyagarbha*'dan yaratıcı tanrı *Pracapati*'nin ortaya çıkışı somutlaşan, kişileşen özün ilk halidir. Sonuç olarak altın yumurtadan tanrısal varlıkların yaratılması yaratılışın üçüncü safhasında gerçekleşir. Altın yumurta her şeyin özü *Puruşa*'dan, *Puruşa* ise O (Mutlak Bir)'nun düşünmesi ve arzu duymasından yaratılmıştır.

1.1.1.4. Vedalarda Duyular Evreninde Varlıkların Tezahürü

Vedalarda yaratılışın dördüncü safhası duyular evrenindeki canlı ve cansız varlıkların tezahür etmesidir. Vedalarda Mutlak Bir'in düşünmesi ve dilemesiyle tanrısal evren *Puruşa*'nın bedeninde varlık sahasına çıkar. *Puruşa*'da potansiyel halde mevcut olan duyular evreni yaratılışın üçüncü safhasında *Hiranyagarbadan* tezahür eder. *Puruşa*'nın bedeninin dörtte birinde olan *Hiranyagarbha* tanrısal evren ve duyular evreninin potansiyel halini içerir. *Hiranyagarbha*'da tezahür eden duyular evreninin varlıkları yaratıkların tanrısı *Pracapati* ile yaratılmış olur. Vedalarda yaratılışın son safhası Mutlak Bir'in özünden varlıkların tezahür etmesidir ve böylece yaratılış tamamlanmış olur.

Yaratıkların efendisi olan *Pracapati*, *Puruşa*'da rahimde hareket eden ama doğmayan olarak ifade edilir, potansiyel olarak vardır. Dolayısıyla *Pracapati*'nin altın yumurtada, yani evrenin rahminde hareketli halde olması, duyular evreninin varlıklarını kendisinden yaratacağını da gösterir. Evrensel ruh *Puruşa*'dan tezahür eden *Pracapati* evren ve evrendeki tüm canlıları yaratandır. Evrenin yaratılışının son safhasında etkin rol oynayan ve evrendeki tüm yaratılışı gerçekleştiren yaratıcı tanrı *Pracapati* Rig Veda metinlerinde her şeyin yaratıcısı, tapınmaya layık tanrı olarak ifade edilir²⁸.

Evrensel ruh olarak *Puruşa*'dan çıkan, *Hiranyagarbha*'dan doğan *Pracapati* evreni ve varlıkları yaratmıştır. *Pracapati*'nin yaratma görevini üstlenmesi onun “yaratıkların tanrısı”²⁹ olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Vedaların bazı ilahilerinde

²⁸ Mahato, “Vedic Cosmology in the Context of Modern Cosmic Science”, 63.

²⁹ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 140.

Pracapati yakarılan bir tanrı ve çeşitli tanrıların sıfatı olarak da kullanılmıştır. Bunlar Güneş tanrısı *Savitr*, *İndra*, *Vişnu* gibi tanrıları tanımlarken ifade edilir. Güneş, ışıyla ve üreterek bu evreni ayakta tuttuğu için *Pracapati* olarak adlandırılır. Rig Veda'nın başka ilahilerinde ise *Pracapati* varlıkların *Vişnu*'nun soyundan gelmesi için yakarılan tanrıdır³⁰.

Vedalarda duyular evreninde varlıkların tezahürü aşamalı şekilde Mutlak Bir'den gelir. Mutlak Bir'in bedeni *Puruşa*, tanrısal evren ve duyular evreninin tohumu olan *Hiranyagarbha*'yı bedeninde barındırır. *Hiranyagarbha*'dan öz *Pracapati* doğar. *Pracapati* de duyular evrenindeki varlıkları tezahür ettiren, yani yaratan özdür. Duyular evreninde varlıkların tezahürü yaratıkların tanrısı ifadesi ile anlaşılır hale gelir. Vedalarda duyular evreninde varlıkların tezahürü aşamalı şekilde verilmemiştir. Ancak Vedaların yorumu olan Brahmanalarda varlıkların tezahürü daha açık şekilde aşamalarıyla ifade edilir.

1.1.2. Brahmanalarda Evrenin Yaratılışı

Vedik literatür içerisinde yer alan Brahmanalar, Vedalardaki ritüeller ve onların etkilerini açıklayan ve yorumlayan metinlerdir. En eski Brahmana metni *Satapata Brahmana*'dır. Brahmanalarda Agni ve ateş kurbanı sembolizmi daha belirgindir³¹. *Pracapati* Brahmana metinlerinde var olan her şeyi yaratan olarak sunulmuştur. Vedalarda evrenin yaratılışı ile ilgili çeşitli yaratılış mitleri mevcut iken Brahmanalarda evrenin yaratılışı ve aşamaları tek mittir. Bu yaratılış miti şöyledir:

“Şüphesiz, başlangıçta burada olmayan vardı... Onlar (hayati esintiler) ateşlenerek yedi ayrı kişiyi (*puruşa*) yarattı. Dediler ki, ‘Şüphesiz biz böyle olunca biz yaratamayız: bu yedi kişiyi bir Kişi yapalım! Bu yedi kişiyi bir Kişi yaptılar: Aynı Kişi *Pracapati* (neslin efendisi) oldu... Şimdi *Pracapati* bu Kişi, (birden fazla) olabilir miyim, çoğaltılabilir miyim?. ‘Çalışır, kemer sıkma uygular... O, dünyayı *Vāk*'tan (söz, yani) yarattı; konuşma ona aitti: yaratıldı (serbest bırakıldı). Burada her şeyi kapladı ve burada her ne varsa onu kapladığı için (*âp*), bu nedenle (buna su (*âpah*) denir); ve kapladığı için (var), bu nedenle de su (*vâr*) olarak adlandırılır. ‘Bu sulardan çoğalabilir

³⁰ Jagadish Sarma, *Pracapati' in the Vedic and the Puranic Literature a Study* (Degree of Doctor, Gauhati University, 2007), 29.

³¹ George M. Williams, *Handbook of Hindu Mythology* (California: ABC-CLIO, 2003), 90.

miyim?’ Sulara o üçlü bilimle girdi. Bunun üzerine bir yumurta ortaya çıktı. Ona dokundu. Var olmasına izin ver! Var olmasına ve çoğalmasına izin ver! ‘ öyle dedi. Ondan Brahman (nötr) ilk kez yaratıldı, üçlü bilim. Bu nedenle şöyle diyorlar: ‘Brahman (n.) bu Bütün’ün ilk doğanıdır.’ Zira o Kişiden önce bile Brahman yaratılmıştı: Onun ağzı olarak yaratılmıştı. Bu nedenle Vedaları çalışmış olan kişi için ‘Agni’ye benzer’ derler; ona göre Brahman (Veda), Agni’nin ağzıdır. Şimdi, içindeki embriyo en başta (agri) olarak yaratıldı.... Ve (yumurtanın) kabuğuna yapışan meyve suyu keçi (aga) oldu. Ve kabuk olan yeryüzü oldu. O, ‘Bu (dünyayı) bu sulardan yaratayım!’ Sıkıştırdı ve suya attı... Bütün bu (dünya) kendini suyun her yerinde eritti: tüm bu (evren) sadece tek bir form, yani su olarak ortaya çıktı. ‘Birden fazla olsun, kendini yeniden üretsın!’ Çalışır ve kemer sıkma uygular ve zahmet ve sadakatle yıprandı, köpük yarattı. “Bu gerçekten farklı görünüyor, birden fazla hale geliyor: Gerçekten uğraşmalıyım!” Zorluk ve sadakatten yıpranmış, kil, çamur, tuzlu toprak ve kum, çakıl (çakıl), kaya, cevher, altın, bitkiler ve ağaçları yarattı: bununla bu toprağı giydirdi...”³².

Vedalaradaki evrenin yaratılış aşamalarının Brahmanalardaki ile benzer olduğu görülür. Brahmanalarda başlangıçta “Var olmayan” ifadesi Rig Veda metinlerini destekler. Her iki metinde de başlangıçta tarif edilmeyen, bütün sıfatlardan arınık, var olmayan, yani yaratılmamış olan Mutlak Bir’in varlığına atıf söz konusudur. Bu metinden anlaşılana göre, Var Olmayan olarak ifade edilen *Puruşa* olarak varlık düzeyine çıkar. Burada kişi ifadesi Var Olmayan’ın varlık düzeyine gelişidir. Kişi *Puruşa*’dır. *Puruşa* tek bir kişi olarak *Pracapati* olur. *Pracapati*’ye neslin efendisi denmesi onun yaratma yönüne vurgudur. *Pracapati*’nin çoğalma isteğı, arzusu düşünce ile yaratmadır. Ardından düşünce söze (*Vāk*) dökülmüş ve dünyalar yaratılmıştır. Daha sonra sular meydana gelmiştir. Sular canlılığı sembolize eder. Çünkü *Pracapati* sulara dalarak kendi ruhundan vermiştir. Ardından suların üzerinde her şeyi barındıran tohum olarak tezahür eder. Yumurtadan başlangıçta kişiden önce bile var olan her şeyin ilk tohumu Brahman tezahür eder. Burada Brahman’ın nötr olarak hem her şeyden önce var olduğu hem de var olmayan olduğu söylenebilir.

³² Julius Eggeling, trc., *The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda V-VII*, thk. F. Max Müller (Oxford: Clarendon Press, 1894), 6.1.1.

Brahmanalar yaratılış mitinden anlaşılana göre yaratılışın birinci safhası olan düşünce ile yaratma durumu başlangıçta açık değildir. Ancak tanrısal öz, yani Mutlak Bir'den varlık düzeyine çıkan tanrısal evrenin bedeni olan *Puruşa*'nın çoğalma arzusu düşünce ile yaratmadır. Brahmanalarda evrenin rahmi olarak nitelendirilebilecek altın yumurta mitlerinde bazı farklılıklar olsa da *Pracapati* altın yumurtadan doğan ve duyular evrenini ve yaratıklarını tezahür ettiren özdür³³. Evren yaratılmadan önce var olmayanın var olduğuna vurgu yapılmıştır. Herhangi bir şey olmadan önce ilkel sular vardı. Bu denizler uçsuz bucaksız, derin ve karanlıktı; tüm bunlar varlık dışı idi. Zamanla bu dipsiz karanlık sular dokuz ay yüzecek şekilde altın bir yumurta üretmiştir. Dokuz aydan sonra yumurtanın kabuğu kırılarak içinden *Pracapati* ortaya çıkmıştır. *Parajapati* her iki cinsin üstün özelliklerini barındırırken ne eril ne de dişil olarak var olmuştur. *Pracapati*'nin söylediği ilk söz gökyüzünü oluştururken daha sonra söylediği söz yeryüzünü oluşturmuştur. *Pracapati*'nin sesi gökyüzü, yeryüzü ve mevsimleri meydana getirmiştir. Böylece duyular evreninde gök ve yer ayrılarak dünya yaratılmıştır. Varlığın yaratılışı zaman ile mümkündür. *Pracapati*'nin dil tanrıçası ile birlikte zaman da yaratılmıştır. *Pracapati* ile zaman somut hale dönüşmüştür. Zamanın yaratılışı duyular evreninin yaratılışının da bir göstergesidir. Çünkü zaman yaşam ve ölüm arasındaki süredir, bu nedenle yaşam ve ölüm duyular evreninde ölçülebilir. Brahmanalarda *Pracapati*'nin nefes alıp vermesi ile tanrısal evrenin varlıkları tezahür eder. O nefes aldığı anda tanrılar ve ışık, nefes verdiği anda ise şeytanlar ve karanlık meydana gelir³⁴. Bu da *Pracapati*'nin tanrısal evreni de tezahür ettirdiğini göstermektedir.

Satapata metninden anlaşılana göre *Pracapati*'den ilk doğan ateş tanrısı *Agni*'dir. Ateş var olur olmaz *Pracapati*'nin gündüz ve geceye ayırdığı ışık da var olur. Kötü *Asur*alar ve güzel *Şafak* (*Usha*) da dahil olmak üzere başka tanrılar da doğar. *Pracapati*, iyiyi kötünden ayıracağından emindir ve kötü yavrularını yeryüzünün derinliklerine saklar. *Pracapati* kızı *Şafak* vaktini arzular ve bunun sonucunda dünyanın bütün sığırları doğar. Bu durumu utanç verici olarak gören diğer tanrılar

³³ Eggeling, *The Satapatha-Brahmana: Kanda V-VII*, 6.1.1.

³⁴ SB 6, 2, 2, 11, SB. 6, 1, 2, 19, 9, 1, 2, 38, SB. 6, 1, 2, 19, Ayrıca bkz. *Pracapati's relations with Brahman, B.çhaspati and Brahma*.

Rudra'yı yaratarak *Pracapati*'nin bir okla vurulup karanlık göyüzünde takımyıldızı (Oğlak) olarak kalmasını sağlamıştır. Böylelikle gecede kalarak şafağa hiç yaklaşmamıştır³⁵. Bu mitte *Pracapati*'den tanrısal varlıkların yaratılmasıyla gece ve gündüzün, yani zamanın da yaratıldığı anlaşılmaktadır.

1.1.3. Upanişadlarda Evrenin Yaratılışı

Upanişadlar sembolik anlatımın yoğun olduğu şiirsel metinlerdir. Sembolik anlatım verilenin arka planında derin bir felsefeyi de barındırır. Hinduizm'in kutsal metinlerinin arkaik bir dil olan Sankritçe olması, metinlerin anlaşılmasını da oldukça zor kılar. Bunun için konunun anlaşılmasını sağlamada mitlerin derin incelemesini ve sembollerin analizini, dolayısıyla farklı döneme ait aynı türdeki mitler arasında bağlantı kurmayı gerektirir. Upanişad metinlerinde evrenin yaratılışı yine sembolik dille betimlenmiştir. Vedalardaki yaratılış olgusu, yaratılıştaki öz, mitlerdeki olay şekli ve yaratılış safhaları Upanişadlarda daha zengin bir sembolik anlatımla temellenmiştir. Upanişadlar Hinduizm'e yeni kavramlar getirmekle kalmamış aynı zamanda Hindu inancına yeni bir felsefi boyut kazandırmış, dini ve sosyo-ahlaki yaşamı da derinden etkilemiş ve biçimlendirmiştir.

Vedalar ve Upanişadlarda yaratılış ilahilerinde yaratılan her şeyin bir ilksel nedeninin olduğu düşüncesi yaygın öncül olarak görülür³⁶. Upanişadlarda evren olarak ifade edilen Brahman, her şeyin ilksel nedenidir³⁷.

Upanişadlar, Vedalarda yer alan *Pracapati*, *Hiranyagarbha* (tohum) mitleri gibi yaratılış mitlerine benlik, bilinç gibi kavramları ekleyerek yeni boyutlar kazandırmıştır. Vedalardaki *Nasadiya*'da yaratılışın başlangıcı ve kökeninin Mutlak Bir (O) olduğu ve her şeyin O'ndan çıktığı açıkça ifade edilir ve bu, yaratılışa dair en kadim mittir. Upanişadlar ise bu ifadeleri destekleyerek yaratılışın başlangıcında Mutlak Bir'in tek gerçeklik olduğunu söyler, ancak O'nu Brahman olarak tanımlar.

³⁵ "Hindu Creation - The Big Myth", *PDF4PRO*, 13 Ağustos 2018, <https://pdf4pro.com/view/hindu-creation-the-big-myth-269289.html>.

³⁶ Hyun Höchsmann, "Cosmology, Psyche and Atman in the Timaeus, the Rgveda and the Upanishads", *Universe and Inner Self in Early Indian and Early Greek Thought*, ed. Richard Seaford, 2016, 74.

³⁷ "Philosophy of the Upanishads", t.y., 43, <https://dokumen.tips/documents/chapter-2-philosophy-of-the-upanishads-chapter-2-philosophy-of-the-upanishads.html>.

Upanişadlarda yaratılış, Brahman'ın bu kaba evrenin çokluğuna yansımaları veya tezahürü anlamına gelir ve çözünme, yani *Pralaya*, bu çokluğun süptil formuna geri çekilmesidir. Brahman maddi evren forma büründüğünde *Virat*, nedensel formda yani potansiyel halde iken *Hiranyagarbha* olarak varlık düzeyine çıkar³⁸.

Upanişadlarda Brahman ilkesi, *Virat*, *Hiranyagarbha* ve *Ayvaktura* adlarıyla tanımlanır. *Virat*, her şeyi tecelli ettiren, her şeyde var olan, görünen ve görünmeyen evrenin tamamı, yani var olan ve var olmayan her şey Brahman'ın suretidir. Dolayısıyla *Virat*, dış, kaba, görünen dünya olarak tezahür eden ve idealleri dünyaya gösteren ilkedir. Brahman'ın ikinci ilkesi ise *Hiranyagarbha*, yani her şeyi doğuran altın yumurtadır. *Hiranyagarbha* bilgeliğin kaynağı ilkesidir. *Dharmik*, dünyevi, etik, bilimsel gibi bütün bilgiler *Hiranyagarbha*'dan doğar. *Hiranyagarbha*'nın oval şekli yaratılışta maddi formdur. Yaratılış ilahilerinde *Hiranyagarbha*'dan çıkan çıkıntılar ağız, kulak, göz ve kulak formlarına dönüşmüştür. Bu da *Hiranyagarbha*'nın insan formunun kökenini gösterir. *Hiranyagarbha* tüm varlıklara bilgelik bahşeden ilkedir. Brahman'ın üçüncü formu ise biçimsiz hali olan *Avyakruta*'dır. *Avyakruta* nedensel beden formudur. Yaratılışta her şeyi gerçekleştiren ama sureti olmayan formdur. Upanişadlardaki *İşvara*, Brahman'ın nedensel formunun adıdır³⁹.

Hinduizm'de evrenin çeşitlilik biçiminde tezahür etmesi için zorunlu ve kesinlikle gerekli olan koşul, Mutlak'ın bilincinin ortadan kaldırılmasıdır. Çünkü çeşitliliğin Mutlak'ta tezahür etmesi söz konusu deęildir⁴⁰. Evrenin kökeni kaos değil, tekilliktir. Evren, basitlikten karmaşıklığa doğru bir tözün çoklu fenomenlere bölünmesinden oluşan bir ayrılma, çarpma ve birleşme sürecinde türeyerek ortaya çıkar. Evrendeki her şeyin kökeninin birliğine ilişkin bu ortaya çıkış Upanişadlardaki her bir varlığın temel benliğidir (Atman) ve her şeyde olan evrensel öz Brahman özdeşliği birbirine paraleldir⁴¹.

³⁸ "Philosophy of the Upanishads", 42.

³⁹ "The Three Forms Of God - Viraat, Hiranyagarbha And Avyakruta", *Sri Sathya Sai Speaks*, 1991.

⁴⁰ Swami Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, e-Books (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1983), 52.

⁴¹ Höchsmann, "Cosmology, Psyche and Atman", 76.

1.1.3.1. Upanişadlarda Düşünce ile Yaratılış

Upanişadlarda yaratılışın ilk safhası olan düşünce ile yaratılış, Vedalarda *Nasadiya* ilahisindeki yaratılış olgusu ile benzerlik gösterir. Upanişadlar Vedaların son metinleridir. Dolayısıyla bu metinlerdeki yaratılış fikrini birlikte değerlendirmek konuya bütünsel yaklaşım sağlar. Upanişadlarda düşünce ile yaratılış safhası *Brihadaranyaka*, *Aitareya* ve *Çandogya Upanişad*'da görülür. Bu metinler yaratılış öncesi durum ve yaratılışın köken mitini içeren temel mantralardır. Bunlardan *Brihadaranyaka Upanişad*'da yaratılışın ilk safhası şöyledir:

“Başlangıçta hiçbir şey yoktu. Her şey ölümle, açlıkla örtölmüştü, çünkü açlık ölümdür. Sonra o düşündü: “Bir beden edineyim.” Sonra o tapınmaya başladı. Bu tapınmadan su ortaya çıktı. “Tapınırken zevk aldım” diye düşündü. O yüzden parlaklıkla ilgili olana Arka denir. Parlaklıkla ilgili olana Arka dendiğini bilen mutlu olur.”⁴²

Brihadaranyaka Upanişad metni değerlendirildiğinde başlangıçta her yerin ölüm ve açlıkla kaplı iken O'nun bir beden edinmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Burada beden edinmeyi düşünme ve tapınma somut varlık sahasına çıkmayı arzulamadır. Vedalardaki düşünme ve arzu ile başlayan yaratılış Upanişadlarda Mutlak Brahman'ın beden edinmeyi düşünmesiyle aynıdır. Upanişadlarda Mutlak'ın beden edinmeyi dilemesi yaratılışın birinci safhasıdır. Aynı zamanda yukarıdaki “*bir beden edineyim*” ifadesi söz ile yaratılıştır. Burada yaratılış bedenlenme anlamındadır ve tapınma ile gerçekteşir. Bu tanrının bedenlenmesidir. Bedenlenme sırasıyla tanrının tapınması ve bundan suyun var olması ile gerçekteşir. Tapınma yönü metinde açık değildir. Ancak eylem olarak kutsal ve iyi olandır. Sonucunda açığa çıkan da iyidir. O yüzden metin tapınmadan zevk almayla devam eder. Bu aslında yaratılışın gerçekteştiğini ve Işık olanın tanrısal olduğunu gösterir. Böylece yaratılış öncesinde var olan Mutlak Bir'in bedenlenmesi ile tanrısal evrenin yaratılışı gerçekteşmiş olur. Bir Olan'ın düşünmesi, söz söylemesi, tapınması, suya dönüşerek bedenlenmesi tanrısal evrenin yaratılışı anlamındadır. Bu anlamda yaratılış O'nun kendisini tapınma ile yüceltmesidir. Bu yüceltme sonucu primordial (ilksel) su meydana gelir. Suyun

⁴² Korhan Kaya, *Upanişadlar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), *Brihadaranyaka* 1: 2. 1.

yokluktan ortaya çıkışı suyun başlangıç miti olduğunu gösterir. Bu metinde “*tapınırken zevk alır*” ifadesindeki tapınma ve zevk alma prototip davranış olup insanlık için örnektir. Bu da tapınma ve yüceltmenin kökenine işaret eder. Tapınım gerçekleşikten sonra parlaklık olgusu ortaya çıkmaktadır. Varlığın çıkışıyla yokluktaki karanlığın ışıkla yarılması ve ışığın parlamasıdır. Parlaklığın mutluluk olması ise ışığın, yani iyi olanın var olmasıdır ve yaratılıştan ve yaratılandan memnuniyettir. Sonuç olarak ışığı ve iyi olanı bilen de mutludur.

Nasadiya ve *Brihadaranyaka* metinlerinde başlangıçta Mutlak Bir dışında hiçbir şeyin var olmaması ortaktır. *Brihadaranyaka*da her şeyin ölümle ve açlıkla kaplı olması söz konusudur. Ölüm ve açlık, yaratılış ile ilgili en güçlü sembolik anlatıma sahip terimlerdir. Krishnananda’ya göre ölüm ve açlıkta her şeyi kaplayan bir ölüm ilkesinin varlığı söz konusudur. Ölüm ilkesi her şeyi tüketen prensiptir⁴³. *Nasadiya*’da başlangıçta varlık ve yokluğun olmaması, *Brihadaranyaka*da ölüm ve açlık kavramlarıyla paralel bir anlam ihtiva eder. Dolayısıyla ikisi de başlangıçta yaratılmış olanların yokluğunu belirtmiş olur.

Vedanta ekolünün temsilcilerinden *Krishnananda*’ya göre yaratılış, başlangıçta hiçbir şeyin olmadığı ve bilincin özne ile nesneyi kavrayamadığı durumda gerçekleşir. Karanlık bilincin ortadan kaldırılması durumudur. Başlangıçta bir şeyin olmadığı fikri bilincin nesnelliğini kavrayamama, özne ile nesne ayırımına varamama ve ayırt edememe durumuna işaret eder. Fakat bu durum bir özne ya da nesnenin var olmadığı anlamına gelmez. Pasajdaki ölüm ilkesi ile açlık birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilir. Buradaki açlık nesnelere duyulan bir açlık olmayıp metafiziksel boyuttaki açlığı, yani nesneyi kavrama arzusu olarak görülebilir. Başlangıçtaki açlık bireyin nesneyi kavrama, temas etme, yutma açlığıdır, yani ruhsal boyuttaki açlıktır⁴⁴. Bu da *Krishnananda*’nın insan, yani yaratılmışlar merkezli bir yoruma sahip olduğunu göstermektedir.

Çandogya Upanişad’da yaratılışta Mutlak Bir’in ezeli varlığına vurgu söz konusudur. Aynı zamanda *Çandogya*’da yaratılışın başlangıcı, hiçbir şey ve her şey ile

⁴³ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 45.

⁴⁴ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 44-45.

var olan ve var olmayan arasındaki ilişki üzerinden sorgulanır. Yaratılışa dair, din adamı ve öğrencisi arasındaki sorgulamalar yaratılışın safhalarını da ortaya koyar. *Çandogya*'da yaratılış şöyledir:

“Oğlum! Başlangıçta sadece saniyesiz ve bir olan varlık vardı. Bazıları sadece hiçbir şeyin var olduğunu, her şeyin hiçbir şeyden var olduğunu söylüyor, hiçbir şey neyse. Uddalaka: ‘Ama oğlum, bu nasıl doğru olabilir’ dedi. ‘Var olan, var olmayandan nasıl çıkar? Başka bir ifadeyle; başlangıçta sadece saniyesiz bir olan varlık vardı. Bu varlık, ‘Çok olsaydım!’ diye düşündü. ‘Yaratacağım.’”⁴⁵

Çandogya'da başlangıçta saniyesiz, yani zaman ve mekândan arınık, ezeli ve bir olanın varlığı söz konusudur. Burada ezeli olan tek varlık Mutlak Bir'dir. *Çandogya* metninden hiçbir şey ve her şey arasındaki ilişkiyi var olan ve var olmayan kavramları üzerinden sorguladığı ve açıkladığı anlaşılmaktadır. Buna göre metin başlangıçta yaratılmışların, yani her şeyin hiçbir şeyden gelip gelemeyeceğini sorgular gibi gözükür. Aslında başlangıçta varlığı kendinden olan tek varlığın Mutlak Bir olduğuna vurgu yapılır. O, yokluğu mümkün olmayan, hep var olan, yani yaratılmayan ve sonradan olmayan tek varlıktır. *Çandogya*'da Mutlak Bir, yaratılıştaki özdür ve yaratılışın her safhasında çok olmayı düşünendir. Dolayısıyla, yaratılışın ilk safhasından son safhasına kadar tüm yaratılmış varlıkların yaratıcı unsuru, yani özü Mutlak Bir'dir. Mutlak Bir'in düşünmesi yaratılışın ilk safhasıdır. O'nun çok olmayı düşünmesi ve dilemesiyle yaratılış başlar. *Çandogya*'daki “yaratacağım” ifadeleri de Mutlak Bir'in düşünmeyle yaratılışı başlattığı ve yaratılmışları yaratacağının göstergesidir. Dolayısıyla yaratılış, Mutlak Bir'den varlığa çıkmadır.

Çandogya Upanişad'da yaratılışın ilk safhası olan düşünce ile yaratılış, duyular evreninin varlıklarının tezahüründe de görülür. *Çandogya*'da varlıkların tezahüründe düşünce ile yaratılış şöyle yer alır: “... ‘Keşke çok olsaydım! Yaratacağım.’ Işığı yarattı. Işık şöyle düşündü: ‘Keşke çok olsaydım! Yaratacağım!’ Işık suları yarattı. Birisi ağladığında veya terlediğinde, gözyaşları ve ter ışık tarafından yaratılır. O sular şöyle düşündü: ‘Keşke çok olsaydık! Yaratacaktık!’ Yiyecek yarattılar. Ne zaman ve nerede yağmur

⁴⁵ Shree Purohit Swami - W.B. Yeats, trc., *The Ten Principal Upanishads* (London: Faber and Faber Limited, t.y.), *Çandogya* 6:2.

yağarsa yiyecek bol olur. Yiyecekler sudan geliyor. ”⁴⁶. Dolayısıyla Mutlak Bir’den varlığa çıkış safhalarında düşünce ile yaratılış vardır. Mutlak Bir’den varlığa geçiş tanrısal evren olup tektir ve yaratılış bu teklikten çokluğa geçiştir. Bu geçiş *Çandogya*’da sırasıyla Mutlak Bir’den ışığın yaratılışı, ardından ışığın suyu, suyun ise besini yaratmasıyla gerçekleşir. Böylece duyular evrenindeki varlıklar, yani çokluk düşünce ile tezahür etmiş olur.

Düşünce ile yaratılış *Aitareya Upanişad*’da da mevcuttur. Aslında bu metin yaratılışın tüm safhalarını barındırır. Bu safhalardan ilki olan düşünce ile yaratılış ise *Aitareya*’da şöyledir: “Başlangıçta sadece Atman (Mutlak Benlik, Ruh) vardı; başka kıpırdayan hiçbir şey yoktu. O kendi kendine düşündü: ‘Dünyaları yaratayım. ’... ”⁴⁷.

Vedalardeki Mutlak Bir, *Aitareya*’da Atman diye ifade edilenle aynıdır. Atman Mutlak Benlik veya Ruh şeklinde de tanımlanır. Yine bunu metinde başlangıçta sadece Atman’ın var olması Mutlak Bir’in ezeliiliği ile paraleldir. Yaratılış fikri de aslında paraleldir. Çünkü iki metinde de önce düşünce ile yaratılış gerçekleşir. *Aitareya*’ya göre başlangıçta sadece Atman’ın olması yaratılmış olanların yokluğuna, ama aynı zamanda varlık bulacaklarına işaretir. Atman’ın düşünmesi ve dünyaları yaratmayı dilemesi yaratılışın ilk safhasıdır. Dolayısıyla yaratılış Mutlak Benlik’in çok olmayı dilemesiyle başlamıştır.

Upanişadlardan *Brihadaranyaka*, *Çandogya* ve *Aitareya* metinlerinde evrenin yaratılışında ilk safha Mutlak Bir (Benlik)’in düşünmesi ve dilemesiyle başlar. Daha sonra varlık sahasına çıkma ve çoğalmayı dileme sonucu evren tezahür eder. Düşünme ve dileme ile yaratılış safhaları Vedalarda daha örtülü kavramlarla ifade edilirken Upanişadlarda ise yeni kavramlarla evrenin yaratılış safhaları daha açık ve belirgindir.

⁴⁶ Swami - Yeats, *The Ten Principal Upanishads*, *Çandogya* 6:2.

⁴⁷ Robert Ernest Hume, *The Thirteen Principal Upanishads* (London: Oxford University Press, 1921), *Aitareya* 1:1; Swami - Yeats, *The Ten Principal Upanishads*, *Aitareya* 1:2.

1.1.3.2. Upanişadlarda Tanrısal Evrenin Yaratılışı

Vedalara paralel şekilde Upanişadlarda, yaratılışın ikinci safhası Mutlak Benlik yerini tutan Atman'ın *Puruşa* olarak bedenlenmesidir. Dolayısıyla Mutlak Bir Brahman'ın özü olan Atman, Yüce Varlık *Puruşa* olarak tezahür etmiştir. *Puruşa* tanrısal evrendir. Bu evrende, yani *Puruşa* bedeninde çoklu evrenler mevcuttur. Upanişadlarda *Puruşa*, aynı zamanda insan olarak tanımlanır. *Puruşa* hem kendinde dünyaları barındıran öz (Atman) hem de insandır. Bu iki yönlülük Yüce Varlık ve evrendeki ve insandaki özün birliğine de vurgudur.

Yaratılışın tüm safhalarını içeren *Aitareya Upanişad*'da Atman'ın *Puruşa* olarak varlık sahasına çıkması yaratılışın ikinci safhasını oluşturur. Bu, tanrısal evrenin yaratılışı anlamına gelir ve şöyle ifade edilir:

“Başlangıçta sadece Atman (Mutlak Benlik, Ruh) vardı; başka kıpırdayan hiçbir şey yoktu. O kendi kendine düşündü: “Dünyaları yaratayım.” O, Ambhas (Su), Marişi (Işık), Mara (Ölüm) ve Apah (Sular) dünyalarını yarattı. Gökyüzünün ötesindeki dünya Ambhas'tır, gökyüzü onu destekler. Işık atmosferdir, Ölüm yeryüzüdür ve yerin altı da Sular dünyasıdır. O düşündü: “İşte dünyalar bunlar. şimdi de dünya koruyucuları yaratayım.” O sulardan bir çekinti yaptı ve ona insan şekli (Puruşa) verdi. Onu ısıttı. Onu ısıtınca ondan, bir yumurta gibi, ağız ayrıldı. Ağızdan söz (Vaç), sözden ateş (Agni) ayrıldı. Ondan burun delikleri, burun deliklerinden soluk (Prana), soluktan hava (Vayu) ayrıldı. Gözler ayrıldı, gözlerden görüş (Çakşus) çıktı; görüşten Güneş (Aditya) ayrıldı. Kulaklar ayrıldı, kulaklardan işitme (şrotra) çıktı, işitmeden göğün yönleri ayrıldı. Deri ayrıldı, deriden saçlar çıktı; saçlardan bitkiler ve ağaçlar ayrıldı. Kalp ayrıldı, kalpten akıl (Manas) çıktı; akıldan da Ay ayrıldı. Göbek ayrıldı, göbekten yellenme (Apana) çıktı, ondan da ölüm (Mrityu) ayrıldı. Erkeklik organı ayrıldı, erkeklik organından meni çıktı, ondan da su (Ap) ayrıldı.”⁴⁸.

Aitareya'dan anlaşılana göre düşünme ile varlık sahasına çıkan Atman düşünce ile tanrısal evreni yaratır. Atman'dan tanrısal evrenin var olması yaratılışın ikinci safhasıdır. Bu evrende gök ve yeryüzü evrenlerinin yaratılışı vardır. Aynı zamanda gök ve ötesi ile yeryüzünün birbirinden ayrılması gerçekteşir. Bu, yaratılan tanrısal

⁴⁸ Hume, *The Thirteen Principal Upanishads* Aitareya, 1:1; Swami - Yeats, *The Ten Principal Upanishads* Aitareya, 1:2.

evren aslında daha sonra yaratılacak olan duyular evreninin bir ön figürüdür, yani prototip evrendir. Prototip evren Vedalarda *Puruṣa*'ydı, yani Mutlak Bir'in *Puruṣa* olarak bedenlenmesiydi. *Aitareya*'da ise tanrısal evrenin yaratılışı tüm boyutlarıyla, yani hem evrenin kendisi hem de içindekilerin yaratılışıyla ifade edilmektedir. Dolayısıyla prototip evren diye tanımladığımız tanrısal evren ile birlikte içindeki varlıklar özellikle de insan da duyular evreninin ve içindekilerinin prototipi mahiyetindedir, yani potansiyel olarak mevcuttur. Tanrısal evren ideler evreni konumundadır denebilir. Ayrıca tanrısal evrenin yaratılışı duyular evreninin ruhsal olarak yaratılışını temsil etmektedir.

Mutlak Benlik Atman'ın düşünmesi ile ısı, yani ışık yayılır. Işık ile karanlık yarılr, yani Mutlak Bir (O)'in düşünmesiyle *Puruṣa*'nın ısınması sonucunda bölünmeler meydana gelir. *Puruṣa*'nın bedeninden ayrılımların olması aslında yaratılışı meydana getirmiştir. *Aitareya*'da tanrısal evren, yani *Puruṣa*'nın ısınmasıyla yumurtanın (*Hiranyagarbha*) ortaya çıkışı varlığa geçiştir. Burada ısı canlılığa geçişin sembolüdür. Tanrısal evrenin bedeni *Puruṣa*'da altın yumurta ya da altın rahim şeklinde yumurtanın tezahürü tanrısal evrenin yaratılışı anlamına gelir. Bu da göstermektedir ki tanrısal evren aynı zamanda *Hiranyagarbha*'dır. *Aitareya*'da tanrısal evrenin varlıklarının tezahürü de söz konusudur. *Puruṣa*'nın bedenini dökmesi yaratılışı meydana getirmiştir. Bedenin dökülmesi ile ilkin söz, ruh ve nefes var olmuştur. Yumurtadan ayrılımlar meydana gelmiştir. Altın yumurtadan ayrılımların olması yeni bir yaratılışın meydana gelmesidir.

Vedalarda *Puruṣa Sukta* metninde *Puruṣa*'nın rahminden (*Hiranyagarbha*) çıkıntılar meydana gelmesi ile *Aitareya*'da yumurtadan ayrılımlar aynıdır, birbirine paraleldir. Her ikisi de tanrısal evrenin varlıklarının tezahürüdür. Yumurtadan ilk ayrılanın söz oluşu söz ile yaratılıştır, yani yaratılış söz ile başlar. Söz bilinçli bir eylemdir. Bu da bilincin etkinliğini gösterir. Ardından tanrısal evrenin varlıklarından *Agni* yaratılmıştır. Sözden ateşin ayrılması ifadesi ise ruh ile ilişkilendirilebilir. Ateş harekete geçiren tözdür, ruhtur. *Agni*'nin ateş/ısı olması canlılığa geçişin göstergesi ve yaratılışın sürekliliğinin işaretidir. Bununla birlikte *Prana*'nın yaratılışı tanrısal evrende yaşamın da göstergesidir. Buradaki *Prana* insana can veren nefestir. *Puruṣa* kendi bedenini dökerken yaratıklarına da can vermiştir. Çünkü soluk olan *Prana* nefes

anlamına gelir. *Aiteraya*'da *Agni*, *Vayu*, *Aditya* gibi tanrısal varlıkların görevleri duyular evreninde beş duyu organının işlevine karşılık gelir. Bu benzerlikle tanrısal evrenin varlıklarının duyular evreninin varlıklarının prototipi olduğu söylenebilir. İlahiye göre en son ölüm var olmuştur. Hinduizm'de ölüm *mrtyu* ile ifade edilir. *Mrtyu* hem dünya yaşamında yaşamın sonu anlamına gelen ölümdür hem de tanrısal bir varlıktır. Burada ölümün başlangıcı aynı zamanda *Mrtyu* adı verilen tanrısal varlığın tezahürüdür. Ancak aynı zamanda duyular evreninde yaşamın sonu olan ölümün de prototip örneğidir.

Aiteraya'da Yüce Varlık *Puruşa*, prototip insanı temsil eder. Tanrısal evren *Puruşa*'nın bedeni insan bedeninin ön figürüdür. *Puruşa*'nın gözlerinden Güneş (*Aditya*), kulaklarından işitme duyusu ve göğün yönleri, deriden saçlar, kalbinden akıl, göbekten *apana*, yani nefes ve enerjinin ayrılması ile de ölüm meydana gelmiştir. Burada *Puruşa*'nın bedenindeki organlar insanın duyu organlarının temsil eder. İnsanın duyular evreniyle ilk karşılaşması göze ışığın gelmesiyle gerçekleşir. Işık, Güneştir ve tanrısal evrenin bedeni olan *Puruşa*'nın gözlerinden var olmuştur. *Puruşa*'nın kulaklarından işitme ve göğün yönlerinin meydana gelmesi, insanda ses ve işitme duyusunun ön figürüdür. Burada göğün yönlerinin yaratılması insanın işitme yetisinin yer ile gök arasında işlev görmesiyle ilişkilidir. Çünkü ses yer ve göğün var olduğu atmosfer mekanında yayılır ancak bunun ötesi olan uzayda, yani boşlukta yayılmaz. Bu nedenle işitme de olmaz. *Puruşa*'nın derisi ile insan derisi arasında da sembolik bağ kurulur. Deriden bitkiler ve ağaçların yaratılışı tanrısal evren ekosisteminde oksijen ve karbondioksit gibi gazların var oluşuna işaretler. Bu da tanrısal evrende ekosistemin dengesini sağlar. Aynı şekilde insanda da ısı, basınç ve solunum dengesi deri ile sağlanır. *Puruşa*'nın kalbinden aklın yaratılması akıl ve kalp birliğine atıftır. *Puruşa*'nın göbeğinin ayrılması ile *apana*, yani nefes meydana gelmiştir. İnsanoğlunun dünya ile ilk teması anne ile bağlantıyı sağlayan göbek bağının kesilmesiyle gerçekleşir. Göbek bağının kesilmesi ile anne ile solunum bağı kesilir ve dış dünyadan nefes alır. *Puruşa*'nın nefesinden enerjinin ayrılması ile tanrısal varlık *Mrtyu* yaratılmıştır. *Mrtyu* ölümdür. İnsanda da hayat enerjisinin, yani nefesin kesilmesi ile ölüm gerçekleşir. Sonuç olarak tanrısal evren bedeni *Puruşa* tanrısal varlıkları yaratırken var oluş özellikleri insanın var oluş özelliğiyle sembolik olarak

benzerdir. Bu da *Puruṣa*'nın insanın tanrısal evrendeki ön figürü olduğunu göstermektedir.

Tanrısal evrenin yaratılışını içeren bir diğer metin *Katha Upaniṣad*'tır. Bu metinde *Puruṣa* kendisinde dünyaları barındıran Ölümsüz Brahma şeklinde de tanımlanır. Ancak Brahma şeklindeki tanımlama ile *Puruṣa*'nın yaratıcılık yönü de vurgulanır. Dolayısıyla Brahma tanrısal evrenin bedeni olan *Puruṣa*'da duyular evrenini tezahür ettiren özdür. *Katha Upaniṣad*'da *Puruṣa*'nın tekliği ve kendisinde dünyaları barındırması şöyle ifade edilir:

*“İstek ardına istek gerçekleştiren Puruṣa, herkes uyurken uyanık kalır. O doğrusu saftır; O Brahma'dır. O'na, 'Ölümsüz' denir. Bütün dünyalar O'nda barınır, O'ndan öte hiçbir şey yoktur. Bu gerçekten O'dur.”*⁴⁹

Śvetaṣṭavara Upaniṣad'daki “*Puruṣa*'nın bin başı, bin gözü, bin ayağı vardır. Dünyayı her yönden sarar; beş parmak genişliğinde öteye uzanır. *Puruṣa* gerçekten tüm bu dünyadır; olmuş olan ve olacak olan her şeydir. Besin yoluyla büyüyen her şeydir. O ölümsüzlüğün hükmedicisidir. Onun elleri ve ayakları her yeredir. Gözleri, başları ve yüzleri her yeredir. Kulakları her yeredir. O her şeyi sarar. O bütün duyulardan özgürdür ama bütün duyu organlarının niteliğine sahipmiş gibi görünür. O her şeyin hakimi ve efendisidir. Her şeyin en büyük koruyucusudur.”⁵⁰ şeklindeki ifadeler *Puruṣa*'nın evrenin ötesi ve evrendeki her şeyin özü olduğunu gösterir. Bu metinde de *Puruṣa* duyu organlarına sahip varlık düzeyinde tasavvur edilse de insanın özünde var olan, ama insandan daha yüce bir varlık olarak tanımlanmıştır.

Bṛihadaranyaka'da tanrısal evrenin varlıklarının yaratılması da söz konusudur. Bu metne göre Mutlak Bir'den varlık düzeyine çıkan ilksel sulardan, yani özden tanrılar doğar. *Bṛihadaranyaka*'da tanrıların belirli bir sıralamayla varlık düzeyine çıkması şöyledir: “*Başlangıçta bu dünya sadece suydı. Su gerçeği yarattı, gerçek Brahma'dır. Brahma Pracapati*'yi, *Pracapati tanrıları yarattı. Tanrılar gerçeğe taptılar. Gerçek (satyam) üç hecelidir: sa-ti-yam. Bir hece sa, bir hece ti, bir hece de*

⁴⁹ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Katha* 5: 8.

⁵⁰ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Śvetaṣṭavara* 3: 14-17.

yam'dır. İlk ve son heceler gerçek, ortadaki sahtedir. Bu sahtelik gerçeği iki yönden sarar, gerçeğin doğasından alır. Bunu bilen sahtelikten zarar görmez"⁵¹.

Bu metinde suyun yaratıcılık özelliğine atıf yapılmıştır. Buna göre sudan gerçeklik yaratıldığı anlaşılmaktadır. Vedalardaki öz Upanişadlarda gerçeklik şeklinde ifade edilmiştir. Ancak her iki terim de Mutlak Bir'i tanımlar. Çünkü yaratılıştaki tek gerçek Mutlak Bir'dir. *Brihadaranyaka*'da sahtelik ifadesi gerçeğin doğasında var olan bir durumdur. Ancak gerçekliğin zıttı olan sahtelik, gerçeği algılayamama durumudur. Upanişadlarda *maya* fikri, yani yanılsama tüm evrenin Mutlak Brahman olduğu gerçekliğini algıyamama durumudur. Tüm yaratılmış evren gerçek Mutlak Bir'dir. Dolayısıyla bu gerçekliği bilen, O'nun bir yanılsaması olan sahte fenomenal dünyadan zarar görmez.

1.1.3.3. Upanişadlarda Duyular Evreninin Yaratılışı

Evrenin yaratılışında üçüncü safha ilksel sulardan altın yumurtanın ortaya çıkışıdır. Vedalardaki altın yumurta yaratılış miti ile Upanişadlardaki ifadelerde benzerlikler çoktur. Evrenin yaratılışında *Hiranyagarbha*, yaratılışın maddi formunun ön safhası olarak da görülür. Canlıların tezahür etmemiş formu evrensel yumurta *Hiranyagarbha*'da yer alır. Upanişadlarda yaratılışın başlangıcında Brahman'ın tezahür etmemiş formu olan *Avyakta*'dan *Hiranyagarbha* ortaya çıkmaktadır. *Hiranyagarbha*'nın içinden duyular evreni tezahür etmektedir. Bu tezahür nedeniyle *Hiranyagarbha*'da eksilme meydana gelmez⁵². *Brihadaranyaka Upanişad*'da *Hiranyagarbha* ve onda potansiyel halde var olan duyular evreni Krishnananda tarafından banyan ağacı ve tohumuna benzetilmiştir. Tohumu küçük olmasına rağmen banyan ağacı göklere kadar uzanabilen büyük bir ağaçtır⁵³. Banyan ağacının tohumuna bakıldığında devasa büyüyelebilen bir ağaca dönüşebileceğine dair bir emare bulunmaz, ancak içinde potansiyel bir büyüme özü vardır. Aynı şekilde *Hiranyagarbha* da banyan ağacı gibi kendinde kocaman bir çeşitliliği barındıran potansiyel bir tohumdur⁵⁴.

⁵¹ Hume, *The Thirteen Principal Upanishads* Brihadaranyaka, 5:5.1.

⁵² "Philosophy of the Upanishads", 45,46.

⁵³ Swami Krishnananda, *The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad*, e-Books (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1977), 13.

⁵⁴ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 54.

“Güneş Brahma’dır. Öğreti budur. Ayrıntılı açıklama şöyledir: Başlangıçta bu dünya var değildi. O ortaya çıktı. Gelişti. Bir yumurtaya dönüştü. Bir yıl boyunca yattı. Çatladı. Kabuğun bir parçası altın, bir parçası gümüş oldu. Gümüş parça bu yeryüzüdür. Altın parça ise gökyüzüdür. Dış zarı dağlardır: İç zarı ise bulutlar ve sistir. Damarlar nehirlerdir. İç sıvı da okyanustur. Sonra ötedeki güneş doğdu. O doğunca tüm canlılar, bütün her şey, ‘Yaşasın’ diye bağırarak ona doğru koştular. O nedenle onun her doğuşunda canlılar ve bütün her şey, ‘Yaşasın’ diye bağırıp mutlu olurlar. Bunu bilen, güneşi Brahma olarak görür. Bu sevinç dolu bağırışlar onu mutlu eder, evet mutlu eder.”⁵⁵.

Çandogya Upaniṣad’da başlangıçta dünyanın var olmadığı, Güneş olan Brahma’nın geliştiği ve bir yumurtaya dönüştüğü ifade edilir. Duyular evreninin yaratılışı öncesinde, yani başlangıçta ilkin Güneş olan Brahma ortaya çıkar, gelişir ve bir yumurtaya dönüşür, bir müddet kuluçkada kalır, çatlar ve böylece duyular evreninin yaratılışı başlamış olur. Güneş olan Brahma’dan yumurtanın doğması, evrenin, canlı ve cansız varlıkların tanrısal varlıktan geldiğine işarettir. Bu yumurtanın bir yıl boyunca kuluçkada yatması aslında evrenin döllenmesini temsil eder. Yumurtanın çatlaması ve kırılması duyular evreninin doğumudur. Yumurtanın ikiye ayrılması yaratılıştaki gök ile yerin birbirinden ayrılmasıdır. Gök kabuğu altın olup Güneşin rengidir ve Brahma’yı temsil eder. Çünkü Brahma Güneştir. Yerkabuğu ise yeryüzü ile gök arasındaki dağları, bulutlar ve sisi, nehirleri ve okyanusu oluşturur. Güneş, yani Brahma doğunca tüm canlılar O’nu yüceltir. Bu, yeryüzündeki insan yaşamını temsil eder. Böylece duyular evreninin yaratılışı gerçekleşmiş olur.

1.1.3.4. Upaniṣadlarda Duyular Evreninde Varlıkların Tezahürü

Upaniṣadlarda yaratılışın son safhası duyular evreninde varlıkların tezahür etme biçiminde yaratılıştır. Upaniṣadlarda tanrısal evrenin rahminden tezahür eden duyular evreninde varlıklar tanrısal özden, yani *Pracapati*’den varlık düzeyine çıkar. Upaniṣadlarda duyular evreninde varlıkların tezahürünü aşamalı ve açık şekilde ele alan tek bir metin bulunmamaktadır. Ancak Upaniṣadların genelinde *Pracapati*’nin yaratıkların tanrısı olduğuna atıf vardır. *Maitri Upaniṣad*’da bu şöyle geçer:

⁵⁵ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008 Chandogya 3:19.1-4.

“Başlangıçta Pracapati yalnızdı. Yalnız olduğu için sıkılıyordu. Sonra kendi üzerinde (Atmanam) derin düşünceye dalıp sayısız varlıklar türetti. Sonra onların cansız-soluksuz taş gibi öylece durduklarını gördü. Bu hoşuna gitmedi. Şöyle düşündü: ‘Bunların içine girip onlara can vereyim.’ Kendini hava gibi yapıp girmenin yollarını aradı. Önce başaramadı. Sonra kendini beşe böldü. Böylece Prana soluğu, Apana soluğu, Samana soluğu, Udana soluğu ve Vyana soluğu haline geldi”⁵⁶.

Maitri Upanişad’da Pracapati’nin düşünmesi yaratma eylemi olarak değerlendirilmiştir. Bu da yaratılışın ilk safhası olan düşünce ile yaratılıştır. Bu evreden sonra Pracapati yarattığı cansız varlıklardan memnun olmayınca yarattığı varlıkların içine hava olarak girip onlara can vermek istemiş, ama başarılı olamamıştır. Ardından Pracapati kendini beş soluğa bölerek varlıklara canlılık özelliği vermiştir. Burada Pracapati’nin kendini soluk olarak bölmesi yarattıklarına kendi ruhundan nefes vermesidir. Varlıklara canlılık veren Tanrı’nın Ruhu’dur. Pracapati’nin kendini bölmesi ise çoğalmaya, yani çoklu yaratılıştır. Tanrısal evren bedeni olan Puruṣa’nın bedeninden tanrısal varlıkları yaratmasıyla Pracapati’nin kendini bölmesiyle varlıkların tezahür etmesi birbirine tekabül eder.

Çandogya Upanişad’da da tanrısal evren bedeninden, yani Pracapati’den varlıkların yaratılışı şöyledir: “Pracapati dünyalar üzerine yoğunlaştı. Bu yoğunlaşılan dünyalardan üç türlü bilgi çıktı. O buna da yoğunlaştı. Yoğunlaşılan bundan üç hece çıktı. Bunlar bhūr, bhuvah ve svar’dır. O bunlara da yoğunlaştı. Yoğunlaşılan bunlardan Om hecesi çıktı. Nasıl yapraklar dalda birleşirlerse sözler de Om hecesinde birleşirler. Om dünyadaki her şeydir. Om bu dünyadaki her şeydir.”⁵⁷

Burada Pracapati’nin evrenin yaratılışındaki ilk safha olan düşünce ile yaratılış da safhalar içerir. O’nun düşünmesiyle sözün ortaya çıkması, düşünce ile yaratmanın somut hale dönüşümüdür. Pracapati’nin ağzından çıkan heceler üç dünyayı, yani gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı (bhūr, bhuvah, svar) evrenlerini yaratmıştır. Evrenlerin yaratılmasının ardından Pracapati düşünmeye, yani yaratmaya devam etmiştir. O’nun

⁵⁶ Korhan Kaya, *Upanishadlar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), Maitri 2:6.

⁵⁷ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Çandogya 2:23.2.

düşünmesiyle üç dünya da tek hecede, yani *Om* ile vücut bulmuştur. *Om* ise var olan her şeydir, tüm dünya ve dünyalardaki her şeyi kapsayandır.

Aitareya Upaniṣad hem tanrısal evren hem de duyular evreninde varlıkların yaratılışını ele alan metindir. *Aitareya*'da tanrısal varlıkların yaratılmış olduğu ve insanın daha sonra yaratıldığı görülür. Ancak başlangıçta tanrısal varlıklara bahsedilen insan tanrısal ruhtan yoksundur. Tanrısal özden doğan tanrısal varlıkların insan bedenine yerleşmesiyle insan yaşam bulur. *Aitareya*'da varlıkların tezahüründe hayvan, insan ve bitkilerin yaratılış sıralaması şöyledir:

“Yaratıldıktan sonra bu tanrılar gürültüyle bu geniş denize düştüler. O onu açlık ve susuzlukla kontrol altına aldı. Tanrılar, Yaratıcı'ya dediler ki: ‘Bize barınacağımız ve yemek yiyebileceğimiz bir yer bul.’ Tanrı onlar için bir öküz getirdi. ‘Bu bize yetmez’ dediler. Tanrı onlara bir at verdi. ‘Bu bize yetmez’ dediler. Tanrı onlara bir insan gönderdi. Onlar, ‘Bu iyi’ dediler. Gerçekten bir insan iyi yapılmış bir şeydir. O onlara dedi ki: ‘Her biriniz kendi barınağınızın içine girin.’ Ateş söz oldu ve ağzın içine girdi. Rüzgar soluk oldu ve burun deliklerinden içeri girdi. Güneş görüş oldu ve gözlerden içeri girdi. Göğün yönleri iştme oldu ve kulaklardan içeri girdi. Bitkiler ve ağaçlar saçlar oldu ve deriden içeri girdiler. Ay, akıl oldu ve kalpten içeri girdi. Ölüm yellenme oldu ve göbekten içeri girdi. Sular meni oldu ve erkeklik organından içeri girdi. Açlık ve susuzluk ona (Atman'a) dediler ki: ‘Bizim ikimize de bir yer bul.’ O, o ikisine dedi ki: ‘İkinizi bu tanrıların arasına yerleştiriyorum. Sizi onların arasında paylaşıyorum.’ Bu yüzden hangi tanrıya sunu sunulsa açlık ve susuzluk onu paylaşırlar.”⁵⁸.

Aitareya'da Agni (ateş), Vayu (soluk) ve Aditya (Güneş)'nın insan bedenine yerleşmesi insana tanrısallık verilmesi ile ilişkilidir. Tanrısal varlıkların bedene girmesiyle de insan bedenindeki beş duyu organı şekillenmiş olur. Agni konuşma duyusunun, Vayu koklama duyusunun, Aditya görme duyusunun, göğün yönleri iştme duyusunun ve bitkiler ve ağaçlar da dokunma duyusunun yaratılışında etkin olmuşlardır. Metinden hayvan ve bitkilerin tezahüründen sonra insanın yaratıldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁸ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Aitareya* 1:2.

1.1.4. Mahabharata'da Evrenin Yaratılışı

Mahabharata, Hinduizm'in *smriti* kapsamındaki kutsal metinlerindendir. *Smriti* kutsal metinleri akla ve düşünceye dayalı kaynağı bakımından beşeri olan kutsal metinlerdir. Bu metinler dil açısından akıcı anlatıma sahip olmalarından dolayı Hindu yaşamında etkilidir. Hinduizm'de Puranalar, Destanlar ve Manu Kanunnamesi *smriti* metinleridir. *Mahabharata* ve *Ramayana* destanları Hindu yaşamı ve kültürü üzerinde önemli bir yerdedir⁵⁹. Ortalama 100.000 beyitlik Mahabharata destanında 700 beyitlik Bhagavad Gita bölümü dini hayatın vazgeçilmez başucu metni kabul edilir. Bhagavad Gita'nın yazım tarihi ile ilgili açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak milattan önce II. yüzyıl civarında derlendiği ve milattan sonra I. ve II. yüzyılları arasında yazıya aktarıldığı tahmin edilmektedir⁶⁰. Bhagavad Gita metni tanrı *Krişna* ile *Arcuna* arasında geçen soru-cevap diyaloglarından meydana gelmektedir. Bhagavad Gita dizelerinde *Arcuna*, *Krişna*'ya çeşitli şekillerde hitap etmektedir⁶¹.

Bhagavad Gita'da evrenin birinci safhası düşünce ile yaratılış açık değildir. Ancak başlangıç fikri belirgindir. Bhagavad Gita'da “*Ne tanrılar ne de büyük ermişler benim başlangıcımın sırrını bilirler; çünkü ben hem tanrıların hem de büyük ermişlerin başlangıcı olan ilk nedenim.*”⁶² sözleri her şeyin başlangıcının O'ndan geldiğini, yani Mutlak Bir'den var olacağını gösterir. Ancak O başlangıçsızdır. Her şeyin ilk nedeni olması da yaratılışın başlangıcı ve dolayısıyla da sonucu olacağı fikrini doğurur. Burada sonuç yaratılıştır. *Nasadiya* ilahisinde Mutlak Bir'in ne var olan (*sat*) ne de var olmayan (*asat*) ifadeleri Bhagavad Gita'da da ortaktır. Gita'da “*Sana bilinmesi gerekeni anlatacağım; bunu bilen kişi kurtuluşa erişir. O, başlangıçsız olan En yüce Brahma'dır; Onun ne Sat ne de Asat olduğu söylenir.*”⁶³ ifadelerine göre O yaratılmamıştır. Burada Hindu kurtuluş fikrinin yaratılış fikri ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılır. Çünkü yaratılmayan ve var olan Mutlak Bir'in var olduğunu bilme kurtuluşu sağlar. Mutlak Bir'in evren ve her şeyin kaynağı oluşu “*Ben her şeyin*

⁵⁹ Yitik, “Hinduizm”, 341.

⁶⁰ Ali Gül, “Bhagavad Gita”, *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 91,92; Korhan Kaya, trc., *Bhagavadgita*, 3. Bs (Ankara: Dost, 2011), 9.

⁶¹ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 16,17.

⁶² Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 10: 2.

⁶³ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 12: 12.

kaynağıyım, her şey Benden doğar-yükselir; bilge kişi böyle düşünerek Beni sever, Bana tapar."⁶⁴ sözlerinde de açığa çıkar.

Bhagavad Gita'da yaratılışın ikinci safhası Mutlak Bir'in (Brahman) *Puruşa* olarak varlık düzeyine çıkması olarak değerlendirilmiştir. Varlık düzeyine çıkma aynı zamanda şekillenmedir. Bhagavad Gita'da *Puruşa* tüm evrenleri kendinde barındıran tanrısal bedendir. *Puruşa*'nın tanrısal evren bedeni olması şu sözlerde açığa çıkar:

"Tüm Devaları, Ey Deva, Senin bedeninde ve her seviyedeki varlığın ev sahipliğini görüyorum; Lotusun üzerinde oturan Rab Brahma ve tüm Rişiler ve göksel yılanlar. Seni her tarafta sayısız kol, mide, ağız ve gözlerle görüyorum; Senin ne sonunu, ne ortanı, ne de başlangıcını görüyorum, ey kâinatın Rabbi, ey Evrensel Form. Sen Yok Olmazsın, Yüce Varlıksın, bilinmesi gereken tek şeysin. Sen bu evrenin büyük sığınağısın; Sen Ebedi Dharma'nın ölümsüz Muhafızısın, Sen Kadımsın. Puruşa, ben öyleyim.(sanırım)".

*"Sen İlk Deva'sın, Kadim Puruşa'sın; Sen bu evrenin Yüce Sığınağısın, Sen Bilensin ve Bilinecek Tek Şeysin; Sen Yüce Hedefsin. Evren Senin tarafından kuşatılmıştır, Ey Sınırsız Form. Sen Vâyu'sun, Yama'sın, Agni'sin, Varuna'sın, Ay'sın, Pracapati'sin ve Büyük-Büyükbaba'sın. Selam, selam"*⁶⁵.

Yaratılışın üçüncü safhası tanrısal evrenin bedeninde tanrısal evreni barındıran rahmin şekillenmesidir. Bhagavad Gita'da tanrısal evrenin bedeninde duyular evreninin rahmi tanrı Brahma'dır. Brahma'nın rahim oluşu, ondan her şeyin doğacağını gösterir. Vedalarda rahim altın yumurta *Hiranyagarbha* iken Bhagavad Gita'da Brahma'dır. Brahma evrenin rahmidir ve bütün canlılar ondan doğar. Tanrısal evren ve duyular evreni ile evrenlerin varlıkları Brahma tohumundan tezahür eder. Brahma'nın rahim oluşu ile ilgili sözler şöyledir: *"Ey Bhārata, Büyük Brahma Benim rahmimdir; buna tohum koyarım. Bütün canlılar buradan doğarlar. Kaunteya, tüm rahimlerden doğan canlıların rahmi, büyük Brahma'dır ve Ben de oraya tohum koyan Baba'dır..."*⁶⁶.

⁶⁴ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 10: 8.

⁶⁵ Swami Swarupananda, trc., *Srimad-Bhagavad-Gita*, 1909, Eleventh Chapter.

⁶⁶ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 14: 3-4.

Mutlak Brahman'ın bedeninde evren içinde evren barındırdığını gösteren sözler şöyledir: “*Tanrım, Senin bedeninde bütün tanrıları ve sınırsız sayıdaki yaratıkları, lotusun içindeki Yüce Brahma'yı, tüm ermişleri ve parıldayan yılanları görüyorum*”⁶⁷. Bu ifadeler göre Mutlak Bir Brahman'da tanrılar ve yaratıklar ifadesi tanrısal evren ve duyular evreninin varlığını gösterir. Bunun yanı sıra tüm ermişler ve yılanlar ifadesi de Brahmanalarda Brahman yumurtasındaki evrenlerin (*loka*), yani diğer evrenlerin varlığına da atıf olduğu sonucuna varılabilir.

Bhagavad Gita'da varlıkların yaratılışı, yani yaratılışın dördüncü safhası tohumdan varlıkların tezahürüdür. Bütün varlıkların bir tohumda potansiyel halde var olduğu ve yaratılışın kendisi ve sebebinin Mutlak Brahman olduğu ifade edilir. Dolayısıyla da Brahma'nın evrenin kendisi olduğunu gösteren sözler şöyledir: “*Ve dahi Arcuna, bütün varlıkların tohumu Benim; canlı-cansız hiçbir varlık Bensiz var olamaz.*”, “*Ey Gudākeṣa, bugün burada, hareket eden etmeyen tüm evrene bak; canın neye isterse ona bak, hepsi de Ben 'de toplanmıştır.*”⁶⁸

Bhagavad Gita'da evrenin ve varlıkların tezahürü ve yok oluşu Brahma'nın yaşam döngüsünde belirginleşir. Gita'da Brahma, kendinde dünyaları barındıran ve zamanı gelince tezahür ettiren öz olarak kabul edilir. Brahma'nın dünyalar yaratması sadece duyular evrenini değil aynı zamanda tanrısal evrenin dünyalarını da yaratacağını gösterir. Bu yaratılışlar ise Brahma'nın yaşam süresi ile ilişkilidir. Bu yaşam süresinde evrenler yaratılır ve yok olur. Bu yaratılış ve yıkım döngüsü sadece duyular evreninin değil aynı zamanda tanrısal evrenin de mutlak olmadığını gösterir. Mutlak olan tek şey ölümsüz olan Brahman'dır.

Brahma'dan varlıkların yaratılışı onun yaşam süresi ile ilgilidir. Brahma'nın yaşam süresi sonsuz yaratılış ve yıkılış döngülerinden oluşur. Brahma'nın bir günü yeni bir yaratılış iken bir gecesi yok oluşturmaktadır. Bhagavad Gita'da Brahma'nın yaşam döngüsünde varlıkların yaratılışı şöyle ifade edilir:

“*Ey Arcuna, Brahma'nın alemi de dahil olmak üzere tüm dünyalar geri dönmeye tabidir, ancak Bana ulaştıktan sonra, ey Kunti'nin oğlu, yeniden doğuş yoktur. Gece ve*

⁶⁷ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 11: 15.

⁶⁸ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 8:9; 10:2;10:12;10:8;14:3,14:4,10:39;11:7.

gündüzün gerçek ölçüsünü bilenler, Brahmâ'nın bin Yuga ile biten gününü ve (yine) bin Yuga ile biten geceyi bilirler. (Brahmâ'nın) günü yaklaştığında, tüm tezahürler, tezahür etmemiş durumdan kaynaklanır; gece yaklaştığında, gerçek anlamda sadece tezahür etmemiş denilen şeyle birleşirler. (Brahmâ'nın önceki gününde var olan) aynı çok sayıda varlık tekrar tekrar doğar, kendilerine rağmen, ey Pritha'nın oğlu, gecenin yaklaşmasıyla (tezahür etmemiş olanla) birleşir ve günün yaklaşmasıyla yeniden tezahür eder. Ancak bu tezahür etmemiş şeyin ötesinde, başka bir Tezahür Etmemiş, Ebedi Varlık daha vardır; tüm varlıkların yok edilmesiyle yok edilmeyen şey. Tezahür Etmemiş ve Yok Olmaz olarak adlandırılan şey, Yüce Hedef olarak tanımlanmıştır. Bu, benim eriştiğim en yüksek halimdir, geri dönüşü yoktur. Ve bu Yüce Puruṣa'ya, ey Pritha'nın oğlu, tüm varlıkların Kendisinde yaşadığı ve tüm bunların Onun tarafından kaplandığı yalnızca O'na tüm ruhuyla bağlılıkla ulaşılabilir.”⁶⁹

Bhagavad Gita'da tanrı *Kriṣṇa*, *Arcuna*'ya kendi liderliği altında doğan, hareket eden ve etmeyen varlıklardan oluşan evrenin yaratılışını açıklar. Buna göre evrendeki tüm tezahürler tekrar tekrar yaratılır ve yok edilir. Gita'da yaratılışın çözülme fazında (*pralaya*) tüm varlıkların O'nun doğasına dâhil olacağı ve yaratılışın başlangıcında tekrardan yaratılacağı ifade edilir⁷⁰.

Gita'da Evrenin yaratılış safhaları çok belirgin ifadelerle olmasa da diğer metinlerdeki gibi dört safhada gerçekleştiği açıktır. Yaratılışın ilk aşamasında her şeyi gören, yöneten Mutlak Brahman'ın özü tanrı *Kriṣṇa*'nın karanlıktan ırak Güneş gibi olması ve parlaması, yaratılışın başlaması anlamındadır. Işık karanlığı yok eder ve her şey görünür hale gelir. Her şeyin başlangıcı olması, her şeyin O'ndan gelmesi ve Kutlu Varlık şeklindeki sözler, varlık düzeyine çıkışı ifade eder. Evren ve evrendeki her şeyi kendinde barındırması ve tohum olması kendinden yaratma eylemidir. O, kendi Ben'inden evreni yaratmıştır. Varlık düzeyine gelen evren ve evrendeki her şey O'ndan, yani Mutlak Bir'den gelmiştir.

⁶⁹ Swarupananda, *Srimad-Bhagavad-Gita*, Eighth Chapter.

⁷⁰ Dantu Muralikrishna, “Bhagavad Gita and Science- A Review” 10 (2019): 36583.

1.1.5. Manu Kanunnamesi'nde Evrenin Yaratılışı

Hinduizm'de *smiriti* metinlerden olan Manu Kanunnamesi Hindu sosyal ve ahlaki yaşamı düzenleyen kurallar kitabıdır. Ancak Manu Kanunnamesi'nde evrenin yaratılışı da yer alır. Hindu kutsal metinlerinden Manu Kanunnamesi'nde evrenin yaratılışı tek bir metinde açık şekilde yer almıştır. Manu Kanunnamesi'ne göre evren yaratılmadan önce her şey karanlık ve durgun bir halde, yani potansiyel bir haldedir. Bu durumda sadece ilahi olanın varlığından bahsedilir. Bu da *Svamyabhu*'dur. *Svamyabhu* kendinden var olan demektir⁷¹. *Swamyabhu*, Vedalarda Mutlak Bir (O), Upanişadlarda ise Brahman olarak tanımlanandır. Dolayısıyla *Svamyabhu* Mutlak Bir'in hem kendisi hem de sıfatıdır. Manu Kanunnamesi'ne göre evrenin yaratılışı ile ilgili sözler şöyledir:

“Bu (evren) Karanlık şeklinde, algılanmadan, ayırt edici işaretlerden yoksun, akıl yürütmeye ulaşılamaz, bilinemez, deyim yerindeyse tamamıyla derin uykuya dalmış olarak vardı. Sonra ilahi Kendiliğinden var olan (Svayambhu, kendisi) ayırt edilemez, (ama) tüm bunları, büyük unsurları ve geri kalanını fark edilebilir kılan, karşı konulmaz (yaratıcı) güçle ortaya çıktı ve karanlığı dağıttı. İç organ tarafından algılanabilen (tek başına), süptil olan, farkedilemez ve ezeli, yaratılmış tüm varlıkları içinde barındıran ve tasavvur edilemeyen, kendi (iradesi) ile parladı. Kendi bedeninden türlü türlü canlılar meydana getirmek isteyerek, önce bir düşünceyle suları yarattı ve tohumunu sulara yerleştirdi. O (tohum), güneşe eşit parlaklıkta altın bir yumurta oldu; o (yumurta) içinde kendisi, tüm dünyanın atası olan Brahman olarak doğdu. Sulara nara denir, (çünkü) sular gerçekten Nara'nın zürriyetidir; ilk ikametgahı (ayana) oldukları için Narayana olarak adlandırılır. O (ilk) nedenden, ayırt edilemez, ebedi ve hem gerçek hem de gerçek olmayan bu dünya da Brahman (adıyla) ünlü olan o erkek (Puruşa) türetilmiştir. İlâhi olan, bir yıl boyunca o yumurtanın içinde yaşadı, sonra kendisi (yalnızca) düşüncesiyle onu ikiye böldü; Ve bu iki yarıdan gökleri ve yeri, bunların arasında orta küreyi, ufkun sekiz noktasını ve suların ebedi meskenini yarattı.”⁷²

Manu Kanunnamesi'nde yaratılışın tüm safhaları yer alır. Bu metine göre yaratılış ışığın karanlığı yarmasıyla başlar. Burada ışık ile ifade edilen ilahi olan, yani varlığı kendinden olan *Svamyabhu*'dur. O'nun karanlığı yarması varlığına delildir. O

⁷¹ “Svayambhū | Encyclopedia.com”, erişim: 15 Nisan 2023, <https://www.encyclopedia.com>.

⁷² G. Buhler, trc., *Manusmriti: The Laws of Manu*, t.y.1:5-13.

karanlığı yarararak ışık olarak varlık sahasına geçmiştir ve böylece yaratılış başlamıştır. *Svamyabhu*'nun varlık sahasına çıkması karanlığı dağıtmıştır. Evrenin yaratılışının ilk safhası olan düşünce ile yaratılış *Svamyabhu*'nun, yani Mutlak Bir'in düşünmesiyle suları yaratmasıdır. Bu düşünce ile varlığın yaratılışı anlamına gelir. Yaratılışın ikinci safhası tanrısal evrenin yaratılışıdır. Burada tanrısal evren tohum olarak tezahür eder. Bu safhada var olan sular üzerinde tüm evreni kendinde barındıran tohum yaratılmıştır. Burada diğer kutsal metinlerde olduğu gibi tohumun sular üzerine yerleştirilmesi, suyun canlılık bahşeden özelliğinden gelmektedir. Tohum Güneş'in ve suların etkisiyle içinde evreni barındıran altın yumurtaya dönüşmüştür. Altın yumurta duyular evreninin potansiyel halidir. Yumurtanın yarılmasıyla gök ile yer yaratılmış ve duyular evreni varlık sahasına çıkmıştır. Yer ve gök arası olarak tabir edilen orta küre dünyadır. Altın yumurtadan tüm dünyanın atası Brahma'nın ortaya çıkmasıyla duyular evreninin varlıkları tezahür eder. Bu dördüncü safhadır ve böylece yaratılış tamamlanır. Manu Kanunnamesi'nde Brahma'nın sıfatı olan dünyanın atası ifadesi duyular evreninde varlıkların özünün O'ndan geldiğini ortaya koyar.

1.1.6. Puranalarda Evrenin Yaratılışı

Hinduizm'de Vedalar'ın geleneksel yorumu niteliğinde olan Puranalar akla dayalı (*smṛiti*) metinler kategorisinde yer alır. Puranalar, halk dilinde ve daha açık ve anlaşılır olduğundan geniş bir kesime hitap etmektedir⁷³. Puranalar, evrenin ve dünyanın yaratılışı ile ilgili mitler içeren önemli metinler arasında yer alır.

Puranaların dili halk diline yakın bir anlatıma sahiptir. Bundan dolayı Puranalarda yaratılış fikri de anlaşılır ve açıktır. Bu metinde evrenin yaratılış aşamaları daha açık şekilde görülür. Puranalarda evrenin yaratılış mitolojisi Hinduizm'in döngüsel zaman algısı ile paralellik arz eder, yani başlangıçtan sona devam eden bir döngüde yaratılış ilk aşamadır. Yaratılış aşamasını bu zaman döngüsünde yer alır biçimde ilk bahseden akla dayalı metinlerden Bhagavad Gita'dır. Ancak Puranalarda bu hususa daha detaylı şekilde yer verilmiştir.

⁷³ Cemil Kutlutürk, "Hint Dinleri", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, 5. Bs (İstanbul: Milet Nihal, 2021), 196,197.

Puranalara göre evrenin yaratılışı pasif ve karanlığın hâkim olduğu çözülme periyodunda gerçekleşmektedir. Evrenin yaratılışı öncesi pasif dönemdir, ardından aktif dönem başlar ve bu dönemde altın yumurta vasıtasıyla tanrısal dölleme sonucunda evren, dünya ve içindeki varlıklar meydana gelir. Vedalarda evrenin yaratılış öncesi durumunda ilahi yüce varlık olarak ifade edilen Mutlak Bir, Puranalarda evren yaratılmadan önce ve sonra her şeyde ve her yerde var olan ilahi töz Brahman (*Narayana*) olarak ortaya çıkmaktadır. Puranalarda da yaratılış Vedalardaki gibi dört safhada tamamlanır. Ancak Puranalarda Vedalardan farklı olarak tanrı anlayışındaki üçleme açık ifadesini bulmuştur.

Puranalarda yaratılış mitleri yanında ona paralel şekilde ölüm miti de yer alır. Bu mitlerde ölüm de yaratılmıştır, yani ölümün başlangıç mitleri vardır. Yaratılış ve ölüm mitleri, evrenin yaratılış safhalarında başlangıç ve son fikrini ifade ederler. Evrenin yaratılışı *Matsya Purana* ve *Vişnu Purana* metinlerinde yer alır. Bu metinlerde evrenin yaratılış ve yıkılış döngüsü, insanın yaratılışı ve ölümün yaratılışı işlenir. Upanişadlardaki insanın dünya yaşamı ile ilişkili olan *Prakriti* (Doğa), *Puruşa* (Ruh), *sattva* (iyilik), *rajas* (tutku) ve *tamas* (karanlık) gibi kavramlar Puranalarda açık şekilde işlenir. Puranalarda evrenin yaratılış safhaları birkaç metinde yer alır. Bu metinlerde evrenin yaratılış mitlerinde farklılıklar olsa da temelde yaratılış safhaları aynıdır. *Vişnu Purana*'da evrenin yaratılışı şöyledir:

“Başlangıçta evrende hiçbir şey yoktu. Sadece karanlık ve ilahi öz (Brahman) vardı. Brahman'ı tarif etmek imkânsızdır, tarif edilebilecek hiçbir özelliği yoktur. Yaratılışın başlama zamanı geldiğinde Brahman karanlığı kaldırdı ve kendini üç bölüme böldü. Bu üç bölüm Brahma, Vişnu ve Şiva olarak bilinmeye başlandı. Yaratılan ilk nesne suydı ve Vişnu bu suyun üzerinde uyudu. Nara su ve ayana dinlenme yeri anlamına geldiğinden, Vişnu buna göre Narayana olarak da bilinir. Bu suda daha sonra bir altın (hiranya) yumurtası (anda) belirdi. Yumurta binlerce güneşin ışıltısıyla parladı. Yumurtanın içinde Brahma kendini yarattı. Etkili bir şekilde yarattığından beri (bhava) kendisi (svayam), Brahma aynı zamanda Svayambhuva olarak da bilinir. Hatırlayacağınız gibi yumurta altındandı. Garbha rahim anlamına gelir ve Brahma altın bir yumurtanın içinde doğduğu için Hiranyagarbha olarak da bilinir. Bin yıl boyunca Brahma yumurtanın içinde kaldı. Daha sonra kabuğu ikiye böldü ve dışarı çıktı. Cennet (svarga) kabuğun bir yarısından ve dünya kalan yarısından yapılmıştır.

Tüm kara kütleleri, okyanuslar, nehirler ve dağlar, embriyonik formda yumurtanın içindeydi. Brahma onları tezahür ettirdi. Güneş de doğdu. Doğacak ilk (adi) varlık olduğu için Aditya olarak bilinir. Mrita kelimesi ölü demektir. Yumurta (anda) öldüğünde güneş doğduğu için güneşe Martanda da denilirdi... ”⁷⁴.

Vişnu Purana’da başlangıçta Brahman’ın varlığı dışında hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla evrenin yaratılışının Brahman’ın varlığı ile gelişim göstereceği açıktır. Aynı zamanda bu durum O’nun yaratılmamış olduğunu da gösterir. Brahman’ın karanlığı kaldırması yaratılışın başlamasıdır. Burada karanlığı kaldırdı ifadesi arzu ile gelişen bir eylemin sonucunu da ortaya koyar. Çünkü Brahman’ın karanlığı kaldırması aynı zamanda ışığı istemesidir. Dolayısıyla yaratılışın ilk safhasıdır. Vedalar ve Upanişadlarda Mutlak Olan (Bir/O/Brahman) varlık sahasına tanrısal evren *Puruşa* olarak çıkar. Burada ise Brahman, kendini üçe bölerek Brahma, Vişnu ve Şiva olarak bilinmeye başlandı ifadesi ile tanrısal özün varlığının ayniliğini vurgular. Bununla birlikte Brahman üçleme tanrı şeklinde varlık sahasına çıkmış olur. Böylece tanrısal varlıkları içinde barındıran tanrısal evreni de var etmiştir.

Purana metninden anlaşılanlara göre yaratılan ilk nesnenin su olduğu ifade edilir ve suyun Vişnu’nun meskeni (*narayana*) olduğu belirtilir. Suyun var edilmesi diğer Hindu kutsal metinlerinde olduğu gibi canlılığa geçişin de göstergesidir. Burada üçlemenin diğer iki tanrısı Brahma ya da Şiva yerine Vişnu’nun canlılığın sembolü olan su ile ilişkilendirilmesi de dikkat çekicidir. Çünkü Vişnu, evren ve evrendeki varlıkları yaşatıcı tanrı sıfatına sahiptir. Dolayısıyla da Vişnu’nun yaşatıcı özelliği su ile yaşam bulması ve suyun özelliği ile ilişkilendirilebilir.

Vişnu Purana’da yaratılışın üçüncü safhası olan duyular evreni altın yumurta *Hiranyagarbha* olarak var olur. Altın yumurtaya su ile canlılık özelliği bahşedilerek duyular evreni yaratılmıştır. Altın rahim *Hiranyagarbha*’nın içinde Brahma kendinden kendisini var etmiştir. Altın yumurtadan kendisini var etmesinden kaynaklı Brahma, *Hiranyagarbha* olarak da tanımlanır. Altın yumurta olan Brahma tanrısal evrendir ve yaşam süresi bin yıldır. Tanrısal evren olan Brahma yumurtasında tanrısal evren ve duyular evreni potansiyel haldedir. Brahma yumurtasının çatlaması ile göksel cennet

⁷⁴ *Matsya Purana* (Lomaharsana and the other Sages, t.y.), 5, erişim: 06 Şubat 2021.

ve duyular evreni yaratılmıştır. Tanrısal evren Brahma yumurtasından duyular evreninin varlıkları kara kütleleri, dağlar, okyanuslar, bitkiler ve Güneş tezahür etmiştir. Brahma yumurtasının kırılması yeni bir yaratılışı gerçekleştirmekle beraber bir yıkım da meydana getirmiştir. Yumurtanın kırılması sonucu ilk yaratılan varlık Güneş'tir. Yumurtanın kırılması, yani ölümüyle Güneş yaratılmıştır. Bu da ölümün aynı zamanda yaşam olduğuna işaret eder.

Vişnu Purana'da ölüm Sanskritçe *mrta* kelimesine karşılık gelir. Yumurta ise *anda* ile ifade edilir. Yumurtanın ölümü ile Güneş'in yaratılması gerçekleştiğinden Güneş'e *Martanda* da denilir. Bundan dolayıdır ki yok oluş anlamına gelen ölüm yeni bir yaratılışa geçiş anlamını da barındırır. Evrenin yaratılışında Brahma'nın yaptığı ilk iş meditasyon olmuştur. Meditasyon yapma, düşünme ve düşünerek yaratmayı ifade eder. Böylece ardından yaratılış gerçekleşir. O meditasyon yaparken ağzından Vedalar, Puranalar ve diğer kutsal metinler çıkmıştır⁷⁵.

Evrenin yaratılışı ile ilgili bir diğer metin *Agni Purana*'dır. Bu metin *Vişnu Purana* metni ile benzerdir. *Agni Purana*'da evrenin yaratılış safhaları aynı sistematikte işlenir. *Agni Purana*'da evrenin yaratılışı ile ilgili mit şöyledir:

*“Vişnu, yaratmanın, korumanın ve yok etmenin Rabbidir. Yaratılıştan önce, her yerde sadece Brahman vardı. Gündüz, gece ve gökyüzü yoktu. İlk Vişnu suları yarattı. Ve sulara Brahmandanın tohumlarını ekti. Büyük yumurta. Bu tohumdan, sularda yüzmeye başlayan altın bir yumurta gelişti. Yumurtadan Brahma kendini yarattı. Kendisini (svayam sambhuta) yarattığından beri, Brahma Svayambhu olarak da bilinir. Kendini yaratan Brahma, bütün bir yıl boyunca yumurtanın içinde kaldı. Ve yılın sonunda yumurtayı ikiye böldü. Yumurtanın bir kısmı göğü, diğer kısmı ise yeri oluşturdu. Ve yumurtanın iki parçası arasında Brahma gökyüzünü yarattı. Brahma daha sonra dünyayı sular üzerine kurdu ve on yön yaptı. Zamanı, şimşekleri, gök gürültüsünü, bulutları, yağmur yaylarını, kelimeleri ve öfkeyi yarattı.”*⁷⁶

⁷⁵ Lomaharshana - Other Sages, “Matsya Purana (English)”, erişim: 06 Şubat 2021, <https://documents.pub/document/matsya-purana-english.html>.

⁷⁶ *The Puranas: A Compact, English-Only Version of the Major 18 Puranas in One Document* (Dharmic Scriptures Team, 2002), Agni Purana 10.3.2.

Agni Purana'da yaratılıştan önce Brahman'ın varlığından söz edilir. Dolayısıyla Brahman, yaratılmamış olandır. Vişnu'nun varlığı Brahman'ın yaşatıcı yönü ile ilişkilidir. Vişnu'nun suları yaratması yaratılışın da başlangıcıdır. Suların içinde gelişen yumurtadan Brahma'nın kendini var etmesi tanrısal evren varlıklarının da yaratılışı anlamına gelir. Tanrısal evren yumurtasında var olan ve aynı zamanda evren yumurtası da olan Brahma'nın kendini bölmesiyle duyular evreni ve içindeki varlıklar yaratılmıştır.

Kurma Purana'da evrenin yaratılışı şu şekilde geçmektedir:

“Başlangıçta Brahman her yerdedi. Brahman'ın şekli yoktu ama formsuz da değildi. Başlangıcı ve sonu yoktu. Hiçbir özelliği yoktu, ama özelliiksiz de değildi. Brahman'ı tarif etmek, hissetmek veya görmek imkânsızdır. Brahma, Vişnu ve Şiva, Brahman'dan türetilmiştir, Brahma bir yaratıcının, Vişnu bir koruyucunun ve Şiva yok edicinin işlevini yerine getirir. Yaratılışın başlama zamanı geldiğinde, Brahman evren boyunca suyu yarattı. Ondan önce hiçbir şey yoktu. Suda altın (hiranya) bir yumurta (anda) belirdi. Yumurtanın boyutu büyüdü ve yaratıcı Brahma yumurtanın içinde belirdi. Evrende var olan her şey zaten orada, embriyonik formda, yumurtanın içindeydi. Tanrılar, şeytanlar, insanlar, güneş, ay, yıldızlar, gezegenler ve rüzgar vardı. Garbha kelimesi rahim anlamına gelir ve Brahma altın (hiranya) bir yumurtanın içinden geldiği için Hiranyagarbha olarak bilinir. Brahma, yaratılan ilk varlıktı. Dört yüzü vardı. Terimin gerçek anlamıyla doğumu (janana) yoktu. Bu nedenle Aja (doğumsuz) olarak da anılır. Kendisinin (bhava) yarattığı (svayam) da doğrudur. Brahma'nın Svayambhu olarak bilinmesinin nedeni budur. Brahma, doğacak (praja) tüm uyrukların efendisi (pati) olacaktı. Böylece Brahma, Pracapati adını aldı. Yaratılışın nasıl gerçekleştiğini anlamak için, öncelikle zamanın doğası hakkında bir fikir sahibi olmak gerekir.”⁷⁷.

Puranalardaki yaratılış mitlerinde yaratılan ilk nesnenin su olduğu ifade edilir⁷⁸. Su kelimesi Sanskritçe “nara” kelimesine karşılık gelir. Puranalara göre tanrı Vişnu yaratılan suyun içinde dinlenmeye, uyumaya başlamıştır. Dinlenme yeri anlamında ise “ayana” kelimesi kullanılmaktadır. Vişnu, suyun içinde dinlendiğinden “Narayana” olarak da bilinir. Bu tanrı Vişnu'nun yaratılış amacı

⁷⁷ *The Puranas*, Kurma Purana 12.4.

⁷⁸ M. Anjaneyulu, *A Study of Big Bang Theory in The Light of Sanskrit Scriptures* (Sri Chandrashekharendra Saraswathi Viswa Mahavidyalaya, 2016), 148.

olan Brahma haline gelmesi için uygun yerdir. Brahma biçimindeki *Narayana*, evrenin yaratılış nedeni olarak kabul edilir. *Puruṣa* tarafından kontrol edilen *akaṣa*, hava, ateş, su ve toprak yavaş yavaş birbirine karışarak evren yumurtasını üretir, ardından Brahma tüm evreni yaratır⁷⁹.

Bu suyun içinde binlerce güneş parlaklığında olan altın (*hiranya*) bir yumurta (*anda*) var olmuştur. Yumurtanın içinden Brahma kendi kendini yaratmıştır. Sanskritçede kendi “*svayam*” yaratma da “*bhuva*” kelimelerine karşılık gelir. Brahman da kendisini yarattığından “*Svayambhu*” olarak da bilinir. Brahma, altın bir yumurtadan doğduğu için ona “*Hiranyagarbha*” da denilmektedir. Puranalarda tanrı *Svayambhu*’nun evreni yaratmak için ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu da evren var olmadan önce de farklı adlandırmalar olsa da tanrının varlığını ve yaratmada ön plana çıktığını göstermektedir. Evrenin yaratılış aşamasında *Svamyabhu*, dünyayı yaratmak amacıyla yatan kozmik altın yumurtanın içine girerek ona canlılık bahşeder. Tanrının ruhunun içinde var olduğu kozmik yumurtadan (*Brahmanda*) evren, dünya, galaksiler, gezegenler ve canlılar meydana gelmiştir⁸⁰. Böylece duyular evrenin varlıkları olan dağlar, bulutlar, embriyo, nehirler, yedi ata, Manu ve içinde çeşitli mücevherlerle dolu yedi okyanus tezahür etmiştir⁸¹.

Puranalarda evrenin yaratıcı özü Brahman’dan, hareketli ve hareketsiz her şeyi kuşatan Mutlak Ruh *Puruṣa* (*Viṣṇu/Narayana*)’nın bedeninden üç tanrı var olmuştur. Tanrısal evren *Puruṣa*’nın bedeninin sağ kısmından yaratıcı tanrı *Brahma*, orta kısmından dünyayı yok eden tanrı *Rudra* (Şiva), bedeninin sol tarafından ise dünyayı koruyan, yaşatan ve sürdüren *Viṣṇu* meydana gelmiştir. Böylece Mutlak Bir Brahman’ın tanrısal evren bedeni tanrısal Ruh *Puruṣa*’nın bedenini bölmesiyle üçlü tanrılar ortaya çıkmıştır. Mutlak (Bir) Brahman öz *Puruṣa*’ya, *Puruṣa* da üçlü tanrılar olarak var olur. Bu da göstermektedir ki, üçleme tanrı anlayışı Puranalarda ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Mutlak Brahman’ın tanrısal evrende varlık düzeyine geçişi, dolayısıyla da yaratılışın ikinci safhası Bir’in bölünmesiyle gerçekleşir. *Puruṣa*’nın bedenini dikey boyutta bölmesiyle üst bölgeler göksel âlemi, orta kısım yeryüzünü,

⁷⁹ Anjaneyulu, *A Study of Big Bang Theory*, 150.

⁸⁰ Konarde, *Evolution Of Matsya*, 34- 36.

⁸¹ Konarde, *Evolution of Matsya*, 2010, 37-38.

göbek kısmından alt tarafı ise yer altını ifade etmektedir. Böylelikle üç katmanlı evren algısı şekillenmiştir.

Puranalara göre tanrısal evren *Puruṣa*'nın bedenidir ve bu bedende evren 7 alt ve 7 üst düzlemde oluşur. *Puruṣa*'nın kalçasından ayaklarına kadar olan kısımlar evrenin 7 alt katını, göbekten kafa kısmına kadar olan kısımlar ise evrenin 7 üst düzlemini oluşturur. Göğüs bölgesi göksel evren bölgesidir. En önemli tanrılardan *Indra*, *Mitra*⁸² ve *Varuna* O'nun kollarıdır. Vedalar, O'nun tacıdır. Ölüm tanrısı dişlerinin sırasıdır. İnsanları büyüleyen yanılsama O'nun gülümsemesidir ve diğer çeşitli yaratılışlar O'nun görünüşüdür, okyanus O'nun karnı ve dağlar O'nun kemikleridir. Ayrıca ahlaki boyut olarak *Puruṣa*'nın üst dudağı erdemi, alt dudağı ise aç gözlülüğü, erdem göğsünden, günah ise sırtından meydana gelir⁸³.

Puranalarda evren *Brahmanda*⁸⁴ ya da *Hiranyagarbha* olarak tanımlanmıştır. Evren kavramı Sanskritçede "*Brahmanda*" kelimesine karşılık gelmektedir. Evrensel yumurta ise "*Anja*" ya da "*Viraja*" olarak bilinir. Evrenin "*Brahmanda*" olarak tanımlanması, Hindu inancında evren kavramına da açıklık getirmiştir. *Brahmanda* kelimesi *Brahma* ve *anda* kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. *Brahma* kelimesinin kökü genişlemek anlamına gelen "*brha*" ve yumurta anlamına gelen "*anda*" kelimesinden türeyen "*Brahmanda*" sözcüğü genişleyen yumurta anlamına gelir. Bu tanımlama evrenin genişleyen bir boyutunu ortaya koyar niteliktedir⁸⁵.

Altın yumurta, altın rahim olarak ifade edilen *Hiranyagarbha* kelimesi ise Sanskritçe bir kelime olup ışıkla donatılmış anlamına gelen *Hiranya* (*tajisa*)'dan türemiştir. *Hiranyagarbha* karanlığın rahminden ışık saçılma ilkesi olarak görülür. *Hiranya* yaratıcının göksel bedeni (*jyotih*) olarak da tanımlanır⁸⁶.

⁸² Mitra: Hint ve İran mitlerinde Güneş ile ilişkilendirilen bir tanrıdır. Hint mitlerinde Mitra, okyanus tanrısı Varuna ve güneş tanrısı Aditya ile birlikte ifade edilir. Rig Veda mitlerinde yer alan Mitra, Upanişadlar ve Puranalarda Aditya'ya karşılık gelir ve Yüce Varlık Puruṣa'nın gözünü sembolize eder. Aditya'nın gözü temsil etmesi görme duygusunu, dolayısıyla Güneş ve ışık ile ilişkisini ortaya koyar. Ayrıca bkz. Hayreddin Kızıl, "Hint ve İran Mitolojilerine Göre 'Mitra'", *Şarkiyat*, 10 (01 Kasım 2013): 26-41.

⁸³ Anjaneyulu, *A Study of Big Bang Theory*, 138-139.

⁸⁴ Williams, *Handbook of Hindu Mythology*, 80.

⁸⁵ Pradnya Konarde, *Evolution of Matsya : A Study* (Tilak Maharashtra Vidyapeeth, 2010), 34.

⁸⁶ Konarde, *Evolution of Matsya*, 2010, 34-36.

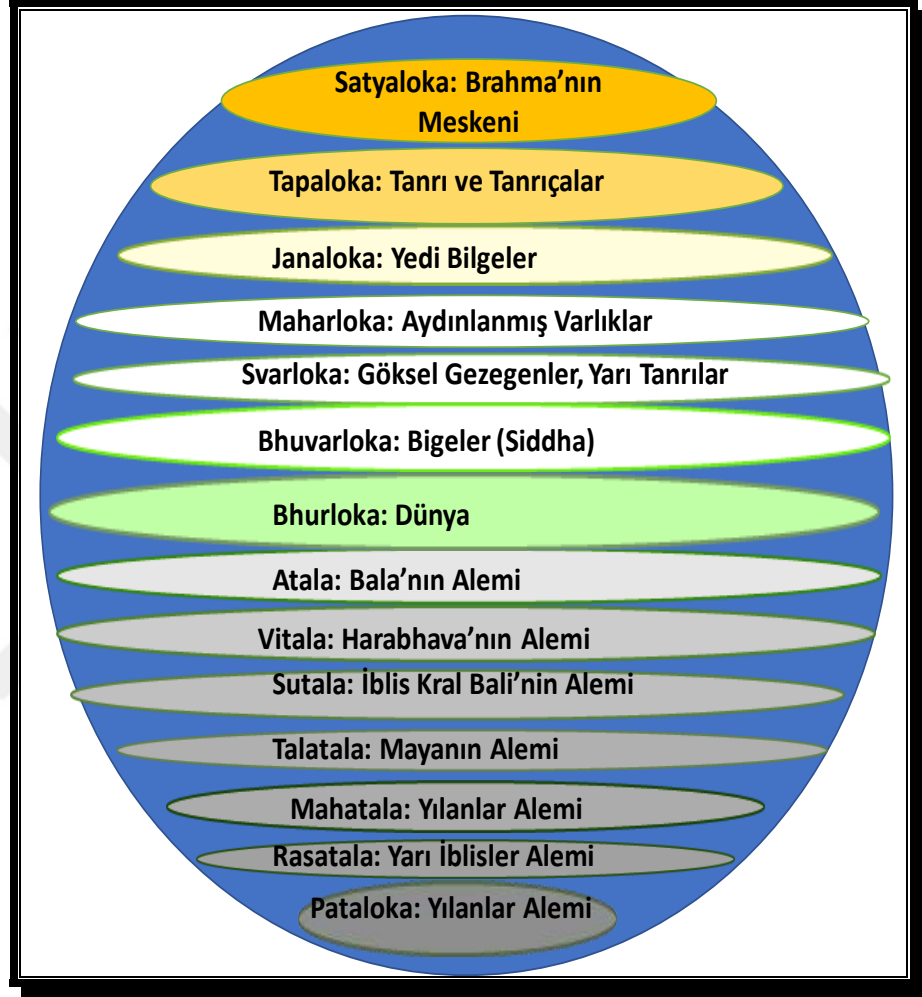
Puranalara göre tanrısal evren, *Brahmanda* yumurtasındaki 14 evreni (*loka*) içerir. Bu evrenlerden *Satyaloka*, *Tapaloka*, *Janaloka*, *Maharloka*, *Svarloka*, *Bhuvarloka* ve *Bhu(r)loka* (Dünya) göksel evrenin yedi katmanını; *Atala*, *Vitala*, *Sutala*, *Talatala*, *Mahatala*, *Rasatala* ve *Patalaloka* ise yedi yeraltı evreninin katmanlarını oluşturur. Dünya (*Bhurloka*) evreni göksel evrenlerden biri olup en düşük seviyedeki evrendir. Dünya evreninin altında yeraltı evrenleri düşüklük seviyelerine göre sıralanır. En düşük yeraltı evreni *Patalaloka*'dır. Bu evrenler ruhun saflaşana kadar dolaştığı güzergahlardır. Ruh, Mutlak Brahman'da *mokşaya* ulaşmaya kadar kişinin *karmasına* göre evrenlerde dolandır. Dünya evreni, Güneş dairesine olan mesafeyi oluştururken aynı mesafe kadar Güneş çemberinden ötesi ise *Bhuvarloka* evrenidir. *Bhuvarloka*'dan Kutup Yıldızı (*Dhruva*)'na kadar olan bölge *Svarloka* (*Svarga*), yani Cennet evrenini oluşturur. Kutup Yıldızı'ndan öteye sırasıyla *Maharloka* ve daha uzakta *Janaloka*, *Tapaloka* ve *Satyaloka*'dır. *Satyaloka* Brahma'nın meskenidir⁸⁷. Bu evrenler birbiri içinde meydana gelir ve hepsi beraber yok olur. *Brahmanda* *Patala*'dan *Brahmaloka*'ya kadar olan tüm evrenleri kendinde barındırır. *Brahmanda* yumurtasının ötesinde *Vaikurtha* ve *Goloka* evrenleri vardır. Bu evrenler ebedi olup yaratılmamıştır. Çünkü hakikatın doğasına sahiptirler⁸⁸.

Altın yumurtada *lokaların* yaratılışı ve onlara canlılık bahşedilmesi ile ilgili mite göre başlangıçta Brahma ilk önce suyu var etmiştir. Ardından O bu suya bir tohum ekmiş ve onda 24 *tattvadan* oluşan bir yumurta olarak büyümüştür. Brahma, *Virat* olarak yumurtada var olmuştur. Ancak Brahma yumurtanın sertleştiğini fark edince şüphe duymuş ve on iki yıl meditasyon yapmıştır. Bu meditasyon sonucunda Vişnu ortaya çıkmıştır. Vişnu Brahma'ya O'ndan razı olduğunu ve istediğini gerçekleştireceğini ifade etmiştir. Brahma, Vişnu'ya Şiva'nın ona emrettiği gibi yumurtayı yarattığını ancak onun hareketsiz ve maddi olduğunu söyler. Brahma, Vişnu'dan yaşam (*Prana*) olması ve yumurtayı bilinçli kılmasını ister. Vişnu, Şiva'nın talimatları ile yumurtaya girer ve o, bin başlı, kulaklı ve ayaklı evrensel *Puruşa* formuna bürünür. Vişnu evrensel *Puruşa* formunda cennete ve yeryüzüne dokunur ve

⁸⁷ *The Puranas*, Kurma Purana 12:25.

⁸⁸ *Sanatana Dharma: An Advanced Text Book of Hindu Religion and Ethics* (Benares : Board of trustees, Central Hindu college, 1904), 144-145.

tüm yumurtayı kaplar. Böylece 24 *tattva*dan oluşan Brahmanda yumurtası *Satyaloka*’dan *Patala*’ya kadar hayat ve bilinçle dolar⁸⁹.

Şekil 1: Brahmanda Evren Yumurtası⁹⁰

Yeraltı evreni çoğu dinde kötü ve olumsuz bir yer olarak tasvir edilirken Puranalarda cennetten bile daha güzel bir yer olduğu ifade edilir. Bu durum bilge *Naraka*’nın yeraltı evrenine gezintiye çıkması ve oranın güzelliği karşısında şaşkına dönmesi anlatılırken açığa çıkar. Yeraltı evrenleri güzel ağaçlar, ormanlar, guguk kuşlarının cıvıldaştığı göz kamaştırıcı, harika mücevher ve saraylarla dolu bir evren

⁸⁹ *Sanatana Dharma*, 82-83.

⁹⁰ “The 3-Layered Planetary Systems and the 14 Worlds”, t.y.

olmasına rağmen orada doğan Güneş ısı vermez, Ay yükselmesine rağmen ışınları aydınlatmaz.

Hint mitolojisinde yeraltı evreninin en altında *Ananta* (şeyş) olarak ifade edilen büyük bir yılanın uyuduğu ve yılanın başının çeşitli mücevherlerle dolu binlerce başlığı olduğu söylenir. Puaranalar metnine göre yeraltı evreninde uyuyan bu yılan çeşitli biçimlerde görülen tanrı Vişnu'dur. Hinduizm'e göre evren yumurtasındaki on dört bölgeden *Bhuloka* (Dünya), *Bhuvarloka* (Güneş çemberi evreni) ve *Svarloka* (Cennet) bir kalpanın sonunda yok olurken diğer dört göksel evren *Maharloka*, *Janaloka*, *Tapaloka* ve *Satyaloka* kalpa sonunda yok olmaz⁹¹.

Matsya Purana'da yıllar önce dünya, cennet ve ikisinin arasındaki evren *Bhuvarloka*'da yıkımın başladığı, üç bölgenin de sular altında kaldığı ifade edilir. Manu hikayesinin temeli de sayılan bu mitolojide Vişnu balık formunda olup Manu'ya yedi gün sonra tüm dünyanın sular altında kalacağını haber etmiştir. Boynuzlu balık formundaki Vişnu, dünya sular altında kaldığı zaman tekneyi okyanustaki yılan ile boynuzuna bağlamasını istemiştir. Manu, kutsal bilgeler ve onların yanlarına aldıkları tahıl tanelerini Himalaya Dağı'na götürmüştür. Daha sonra Vişnu kutsal metinlerin bilgisini ve Vedaları çalan iblis *Hayagriva*'yı öldürmüş ve kutsal bilgiyi geri almıştır. Sular geri çekildiğinde de duyular evreninin varlıkları yeniden yaratılmıştır⁹².

Hinduizm'de evrenin yaratılış ve yıkılış döngüsü Puranalarda soru cevap şeklindeki ifadelerde açık hale gelmektedir. Brahma'nın evreni yaratması ve yıkması belirli periyotlarda gerçekleşir. Bu da tanrısal evrende zaman kavramının varlığını da ortaya koymaktadır. Evrenin yaratılışının ilk aşamasında tanrı Brahma, varlıkları yaratmadan önce Sanskritçe *Mahattava*'ya karşılık gelen Ruh'u yaratmıştır. Ruh evrene canlılık veren özü temsil eder. Daha sonra Ruh'tan egonun üç tür niteliği (*guna*) meydana gelmiştir. Bunlar iyilik, doğruluk, saflık (*Sattva*), tutku (*Rajas*) ile karanlık/cehalet (*Tamas*) tir. Bu temel niteliklerin (*guna*) birleşimi yumurtayı ortaya çıkarmıştır. Yumurtanın iç kısmında dağlar, adalar, okyanuslar, gezegenler, tanrılar, iblisler ve insanlar dâhil tüm evren bulunmaktadır. Boşluk (*akaşa*), karanlık hava, ateş

⁹¹ *The Puranas*, Brahma Purana 9.13.

⁹² *The Puranas*, Agni Purana 10.1.1.

ve su ise yumurtanın dışında ve onu saran unsurlardır. Bu unsurlar bir kez daha *Mahatattva* tarafından kaplanır ve o da *Prakriti* (Doğa) tarafından kuşatılır. Vişnu yaratmak ve insanlığı korumak amacıyla kalpanın başında Brahma, sonunda Rudra ile çeşitli inkarnasyonlara dönüşerek var olmuştur. İlk kalpanın sonunda, Rudra biçiminde yok olan Vişnu, tufan boyunca dinlenme fazına geçer⁹³

Kalpanın sonunda tanrı Brahma uyandığında, dünyayı sulara batmış olarak görür. Vişnu domuz (*Varaha*) enkarnasyonunu alarak sulara batmış olan dünyayı yukarı kaldırarak orijinal konumuna getirmiş ve meditasyon yapmış, yani düşünerek yaratmıştır. Böylelikle kalpanın başlangıcında yeniden hayatı yaratmak için yaratıcı tanrı Brahma, dört dünyayı, yani *Bhurloka*, *Bhuvarka*, *Svarloka* ve *Maharloka*'yı yaratıp dünyayı yedi adaya bölmüştür. Brahma dünyaları yarattıktan sonra varlıkları tezahür ettirmiştir. Brahma sırasıyla maddi enerjiyi (*mahatattva*), ince elementleri (*tanmatra*) ve duyu organlarını, ardından dağlar, nehirler, hayvanlar, tanrılar, iblisler ve insanları yaratmıştır⁹⁴.

Brahma'nın yarattığı dünyalar erdemi barındırsa da onu tam olarak tatmin etmemiştir. Böylece daha alt konumda olan ve erdem barındıran dünyayı yaratmıştır ve insanoğlu burada yaşar. Dünya hem erdemin hem de kötülüklerin mekânıdır. Bu nedenle burada acı ve ızdırıp mevcuttur. Ancak insanoğluna içsel ve dışsal bilgi, yani kavrama gücü bahşedildiğinden insan hedeflerine ulaşabilmektedir⁹⁵.

Tanrının ilk yaratması O'nun düşüncelerinden doğmuştur. Ardından tanrıları, şeytanları, ataları (*pitrag*), insanları ve suyu yaratmak için bedenini kullanmaya karar vermiştir. O'nun kalçalarından iblisler yaratılmıştır. İblislerin yaratılışının ardından tanrı geceyi oluşturan karanlık bedeninden ayrılmıştır. Ağzından *sattvik* (iyilik, doğruluk, saflık) erdemleri olan tanrılar yaratılmıştır. Gündüz vaktinin ortaya çıktığı erdemli bedenini (*sattvik*) de bırakmış, yani dökmüştür. Tanrıların gündüz, iblislerin ise gece vaktinde güçlü olması buna dayanmaktadır. Tanrı her bir beden alma ve bırakmayla yaratılışlara devam etmiştir. Böylelikle önce beden almayla atasoylarını

⁹³ *The Puranas*, Padma Purana 2.1.1.

⁹⁴ *The Puranas*, Padma Purana 2.1.2.

⁹⁵ *The Puranas*, Vişnu Purana 3.1.2.

beden dökmeyle alacakaranlığı doğurmuş, daha sonraki bedeniyle tutku (*rajas*) erdemine sahip insanoğlunu, bu tutku dolu bedenini bıraktığında ise şafak vaktini doğurmuştur. Tanrı tekrar tutku (*rajas*) erdemine sahip bir beden alarak arzuyu üretmiştir. Arzu da şehveti doğurmuştur. Tanrı karanlıkta kalarak iblisler pek çok çirkin görünümlü uzun sakallı ve bıyıklı insanlar, saldırgan etoburlar ile arzu ve şehvet dolu dünyayı yaratmıştır. Tanrının sonraki yaratması kuş, koyun, keçi, inek, at, fil, eşek, geyik, deve, midilli şeklindeki sıralamayla hayvanlar ile insanın bedenindeki göğüs, ağız, göbek ve ayaklar olmuştur. Tanrı'nın vücut kılından meyveler, çiçekler ve bitkiler üretilmiştir. Tanrı'nın doğuya bakan kafasından Rig Veda, güneye bakan kafasından Yacur Veda, batıya bakan kafasından Sama Veda, kuzeye bakan kafasından Atharda Veda meydana gelmiştir⁹⁶ Bu da Vedaların yorumlanarak Puranaları oluşturduğunu gösterir. Her iki metin öz de aynı olmasına rağmen Puranalar insan algısında daha somut, açık ve anlaşılır bir yerde durur.

Yüce varlık Brahman *Narayana* olarak Brahma, Vişnu (*Hari*) ve *Şiva* şeklinde var olmaktadır. Brahman Yüce Ruh olarak evreni yaratır, yaşatır ve yok eder. Brahman'ın bir diğer biçimi *Puruşa*'dır. Evrende tezahür eden ve etmeyen her şey başlangıcı ve sonu olmayan *Puruşa* biçimindedir. Sonuç olarak tanrıların yaratılması, tanrının farklı yönlerine bölünmesinden ibarettir. Tanrı Brahma, kozmik altın yumurtada fiziksel bir bedene bürünür. Evrenin hareketli ve cansız varlıklarını yaratır. Daha sonra ise diğer tüm tanrılar, insanlar ve diğer canlıları var eder. Kalpanın sonunda Rudra şeklindeki *Şiva* tüm evren ve evrendeki her şeyi yok eder. Sonraki kalpanın başında evreni yeniden yaratır, Vişnu'nun yaratılış-yıkım döngüsü sürekli devam eder⁹⁷.

1.2. HİNDUİZM'İN KUTSAL METİNLERİNDE İNSANIN YARATILIŞI

Hinduizm'de evrenin yaratılışı ile ilgili mitlerde çeşitlilik olsa da insanın yaratılışı ile ilgili mitler çok farklılık barındırmazlar. Hindu kutsal metinlerinde evren yaratıldıktan sonra insan yaratılmıştır. Hindu yaratılış mitlerine göre yaratılan ilk

⁹⁶ *The Puranas*, 1: 3.1.2.

⁹⁷ Anjaneyulu, *A Study of Big Bang Theory*, 144-145.

insan, insan soyunun babası, kurbanlık ateşi ilk yakan ve toplumsal düzeni sağlayan Manu'dur⁹⁸. Manu evrenin yaratılış ve yıkılış döngüsünde yeni kalpa çağını başlatmak için çözülme evresinde ortaya çıkan insanlığın atası olarak kabul edilir. Sanskritçe “*man*” kelimesi “düşünmek” anlamına gelir ve düşünme de insana özgü bir sıfattır. Vedalarda ise Manu ilk kurbanı icra eden ilk kraldır. Manu ile ilgili yaratılış mitleri *Satapata Brahmana*, *Matsya Purana* ve *Manu Kanunnmamesi*'nde görülmektedir. İnsanın yaratılışı evrenin yaratılış mitlerine paralel şekilde ele alınırken konu “Vedalarda İnsanın Yaratılışı”, “Brahmanalarda İnsanın Yaratılışı”, “Upanişadlarda İnsanın Yaratılışı”, “Mahabharata'da İnsanın Yaratılışı”, “Manu Kanunnamesi'nde İnsanın Yaratılışı” ve “Puranalarda İnsanın Yaratılışı” başlıkları altında ele alınmıştır.

1.2.1. Vedalarda İnsanın Yaratılışı

Vedalarda insanın yaratılış mitolojisi açık değildir. Ancak evrenin yaratılışı mitlerinde insanın yaratılışına da atıf bulunur. Vedalarda *Puruşa Sukta* metninde insanın yaratılışı kozmik bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. *Puruşa Sukta*'da evrenin yaratılış mitinde yaratılış ilk varlık *Puruşa*'dan meydana gelmiştir. Burada *Puruşa* evrenin ve insanın yaratılışındaki kozmik varlıktır. *Puruşa*'nın bedeni ile insan bedeni benzerlik gösterir. Dolayısıyla *Puruşa* insan bedeninin prototipi konumundadır. Vedalardan sonra yazıya geçirilen Upanişadlarda ise *Puruşa* kozmik bir varlık olmanın ötesinde ilk insan olarak da adlandırılır. Bu da insanın yaratılış mitinin, yani kutsal metinlerin daha belirgin hale gelmesine paralel bir şekilde tarihsel süreç içerisinde açık hale geldiğini gösterir.

Vedalarda tanrısal evrenin yaratılışında ilk adım Mutlak Bir'in *Puruşa* olarak müşahhaslaşmasıdır. *Puruşa*, yaratılışın sürekliliği için kendini bölerek evrendeki canlı ve cansız tüm varlıkları potansiyel anlamda kendinde var etmeye başlamıştır. *Puruşa*'nın kendisini bölmesi ile tanrılar, insanlığın ilk ataları meydana gelmiştir. Hindu kutsal metinlerinde insan biçiminde tasavvur edilen ancak sayısız kol, kafa, göz, ayak ve uzuvlara sahip aşkın varlık *Puruşa*'nın bedeninin her bir kısmı dünya hayatında Hindu yaşamını şekillendiren bir sosyal sınıfa işaret etmektedir.

⁹⁸ Williams, *Handbook of Hindu Mythology*, 210.

Vedalara göre evrendeki bitkiler, hayvanlar ve bazı tanrılar *Puruṣa*'nın kendisinden doğmuştur. Bu yaratılış aşamasında *Puruṣa*'dan var olan bazı hayvan türlerinin isimleri bile belirgin şekilde aktarılmasına rağmen insanın yaratılışı doğrudan ifade edilmez. Ancak metinde Hinduların dünya hayatındaki konumlarını ifade eden kast sistemi ile ilgili bilgiler vardır. Kast sistemi dünya hayatındaki insanoğlunun yaşam döngüsündeki yeridir. Dolayısıyla *Puruṣa*'nın bedeninin bölümleri insanın sosyal sınıflarını ifade eder. *Puruṣa*'nın bedeninde kastların sembolize edilerek tasvir edilmesi dolaylı olarak insan fikrini ve insanın yaratılışını da ortaya koyar. *Puruṣa Sūkta*'da yer alan “*Puruṣa*’yı böldüklerinde kaç porsiyon yaptılar? Ağzına, kollarına ne diyorlar? Bacaklarına ve ayaklarına ne diyorlar? Brahman onun ağzıydı, her iki kolu da Rajanya tarafından yapılmıştı. Uylukları Vaisya oldu, ayaklarından Sudra üretildi.” ifadelerinden Hindu sosyal sınıflarının nasıl oluştuğu anlaşılırken aynı zamanda insanın Mutlak Bir’in özü olan *Puruṣa*'nın bedeninden yaratıldığına, dolayısıyla insan bedeninin tanrısal olduğuna işaret eder.

1.2.2. Brahmanalarda İnsanın Yaratılışı

Brahmanalarda insanın yaratılışına dair mitler *Aitareya Brahmana* ve *Satapata Brahmana*'da yer alır. Bu metinlerde insanın yaratılışı *Pracapati*'nin günahının sonucu olarak görülür. *Pracapati*'nin kendi kızına arzu duyması ve birleşmesi sonucunda insan var olmuştur. *Aitareya Brahmana*'da tanrının günahı sonucunda insanın var olması doğrudan değil “*manuṣan*” terimiyle ifade edilir. *Aitareya Brahmana*'da insanın yaratılışı şöyle ifade edilir:

“*Pracapati*, bazılarının “*Cennet*”, diğerlerinin ise “*Şafak*” (*Usas*) dediği kendi kızıyla birlikte yaşamayı düşünüyordu. Kendisini bir antilop veya bir tür geyiğe (*risya*) dönüştürürken, kızı dişi bir geyik (*rohit*) şeklini aldı. Ona yaklaştı. Tanrılar bunu gördü (ağlayarak), “*Pracapati* (daha önce) hiç yapılmamış bir eylemi gerçekleştiriyor.” (Bu enstest eyleminin kötü sonuçlarını önlemek için) tanrılar, (bunun) kötü sonuçlarını ortadan kaldıracabilecek birini sordular. Kendi aralarında bunu yapabilecek (*Pracapati*'nin suçunun kefareti) kimseyi bulamadılar. Daha sonra en korkunç bedenlerini (çünkü tanrıların birçok bedeni vardır) tek bir bedene koydular. Tanrıların en korkunç bedenlerinden oluşan bu topluluk, *Bhutavan* adıyla bir tanrı haline geldi. Çünkü yalnızca bu adı bilen doğar. Tanrılar ona şöyle dedi: “*Pracapati*, yapmaması gereken bir eylemi gerçekleştirdi. Bunu delin (kötülüğünün, eyleminin vücut bulmuş

hali.” Öyle de yaptı... (Bhutavan) ona saldırdı (Pracapati'nin kötü eyleminin vücut bulmuş hali) ve onu (bir okla) deldi...Üç parçadan (gövde, çelik ve uç) oluşan ok (Pracapati'nin günahının hayaletinin delindiği) böyle bir ok haline geldi. Pracapati'den dökülen sperm yeryüzüne uçtu ve bir göl haline geldi. Tanrılar, “Prajapati'nin bu spermi bozulmasın (maduṣat)” dediler. Bu maduṣam oldu. Bu maduṣam ismi manuṣa yani adam ile aynıdır. Çünkü manuṣa yani insan kelimesi, “şımarmaması gereken” (maduṣan) anlamına gelir. Bu (maduṣa) (çoğunlukla) bilinmeyen bir kelimedir. Çünkü tanrılar kendilerini (insanlar için) bilinmeyen terimlerle ifade etmeyi severler.”⁹⁹

Aitareya Brahmana'da Pracapati'nin sperminden, yani özünden insan yaratılmıştır. İnsana şımarması gereken “manuṣan” kelimesinin kullanılması da dikkat çekicidir. Çünkü Pracapati arzusuyla günaha düşmüştür, ancak tanrıların cezası sonucu kefareti ödemiştir. Pracapati, insanın prototipi sayılır. Tanrısal özden doğan insan da günaha düşebilir. Ancak insanın manuṣan yani şımarmaması, bozulmaması gereken olarak tanımlanması kendini bilmesine, yani günaha düşmemesini hatırlamasına atıftır. Satapata Brahmana'da Pracapati'nin kızına arzu duyması ve düşünerek birleşmesi ve tanrı Rudra'nın onu delmesi sonucunda tohumun yeryüzüne düşmesi böylece oldu sözüyle ifade edilir. Burada insanın yaratılışı doğrudan değildir ancak tohumların yeryüzüne dökülmesi sonucu oldu denmesi varlıkların, dolayısıyla da insanın yaratılışını gösterir¹⁰⁰.

Satapata Brahmana'da ölümlü varlıkların yaratılışı, dolayısıyla insanın yaratılışı ile ilgili başka bir mit vardır. Buna göre Pracapati dünyaları yarattıktan sonra ölümlü varlıkları yaratmayı arzulaşmıştır. Pracapati'nin varlıkları yaratması akıl ve sözün birleşimiyle gerçekleşir. Akıl düşünme ve arzulama iken söz varlık düzeyine çıkmadığı. Pracapati'nin düşünmesi ve arzulaması sonucu tanrılar ve ölümlü varlıkların yaratılışı şöyledir:

“Bu dünyaları yarattıktan sonra, ‘Bu dünyalarda benim olacak yaratıklar yaratayım mı?’ diye arzu etti. Akılla (manas) Sözle (Vāk) birleşti, sekiz damlayla

⁹⁹ Martin Haug, *The Aitareya Brahmanam of the Rigveda* (Bahadurganj, Allahabad Sudhindra Nath Vasu, 1922), 3:3.33.

¹⁰⁰ Julius Eggeling, trc., *The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda I-II*, thk. F. Max Müller (Oxford: Clarendon Press, 1882), 1.7.4.

hamile kaldı. Onlar bu sekiz Vasus olarak yaratıldılar, onları bu (yeryüzüne) yerleştirdi. Akıyla kelamla birleşti; on bir damla hamile kaldı. Onlar şu on bir Rudra olarak yaratıldılar, onları havaya yerleştirdi. Akıyla kelamla birleşti; on iki damlaya hamile kaldı. On iki Âditya olarak yaratıldılar, onları göğe yerleştirdi. Akıl kelamla birleşti ve hamile kaldı. Tüm tanrıları yarattı; onları mahallelere yerleştirdi. Ve böylece diyorlar ki 'Agni yaratıldıktan sonra, Vasus yaratıldı: onları bu (dünya) üzerine yerleştirdi; Vâyu'dan sonra, Rudralar: onları havaya (yerleştirdi); -- güneşten sonra, Âdityalar: onları gökyüzüne (yerleştirdi); - aydan sonra, Tüm tanrılar: Onları kamarlara yerleştirdi.' Ve böylece diyorlar ki, 'Prajâpati, bu dünyaları yaratmış olduğundan, yeryüzüne sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Onun için bu bitkiler olgunlaştırılarak yiyecek haline getirildi: o da yedi. Hamile kaldı. Üst yaşamsal havalardan tanrıları, alt yaşamsal havalardan ise ölümlü yaratıkları yarattı. Daha sonra nasıl yarattıysa öyle yarattı; ama aslında buradaki her şeyi, ne varsa onu yaratan Pracapati'ydi.'¹⁰¹.

1.2.3. Upanişadlarda İnsanın Yaratılışı

Hinduizm'e göre insan ruh ve beden birliğinden var olur. İnsanın ruhu, evrensel ruh Brahman'dan bedeni ise yaratılıştaki maddi elementlerin kombinasyonlarından ibarettir. Upanişadlarda evrensel ruh, yani Brahman insanda Atman olarak var olur. Atman ve Brahman'ın birliğine dayalı gelişen Upanişad felsefesi insan ile tanrı birliği, özdeşliği fikrine dayanır. Upanişadlarda insanın yaratılışı diğer kutsal metinlerde olduğu gibi evrenin yaratılışı ile birlikte işlenir. Vedalarda tanrısal evrenin bedeni ve Mutlak Bir'in ruhundan varlık sahasına çıkan *Puruşa*, Upanişadlarda insan kelimesi ile ifade edilir. Dolayısıyla Upanişadlarda evren ve insan birliğinin ruh birliği temelinde işlendiği görülür.

Upanişadlarda insanın bedeni beş elementten oluşmuştur ve bu beden Atman ruhu ile var olur. *Taittiriya Upanişad*'da insanın bu beş elementten neşet etme şeklindeki yaratılış aşamaları şöyledir: "Bu özden (Atman) boşluk doğar; boşluktan rüzgar, rüzgardan ateş, ateşten su, sudan toprak, topraktan bitkiler, bitkilerden yiyecek, yiyecekten meni, meniden insan (*Puruşa*)."¹⁰².

¹⁰¹ Eggeling, *The Satapatha-Brahmana: Kanda V-VII*, 6.1.2.

¹⁰² Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Taittiriya 2:1.

Taittiriya Upaniṣad'a göre insanın yaratılış safhasının ilki öz, yani ruhtan doğmadır. Öz Atman'dan insanın maddi formunun oluşumu belirli bir sıralamayla gerçekleşir. Atman'dan boşluk (ses), yani *akaṣa*nın doğması sesin yaratılması için ortamın var olmasıdır. İnsan duyuşsal bir varlıktır ve duyular hissedilebilen ortamda karşılığını bulur. Bu nedenle Atman'dan boşluğun var olması insanın maddi formdaki ilk süptil haline geçişidir. Ardından hava (*Vayu*) var olur. Havanın varlığı beden dokunma duyusu ile ilişkilidir. Aynı zamanda havanın varlığı sesin yayılmasına da imkân sağlar. Çünkü ses boşlukta yayılmaz. Havadan ateşin, ateşten suyun yaratılması maddi forma geçişte bedendeki maddi elementlerin kimyasal birleşimi ve gelişimini gösterir. Bunun sonucunda toprağın var olması insanın beden formunun somut varlık düzeyine geçişidir. İnsan bedeninin elementler seviyesinin en son sıralaması toprak formunda son bulur. Ancak topraktan bitki, bitkinin yiyecek formu olarak var olması insanın varlık düzeyine çıkış evreleridir. Bununla birlikte bitkinin var olması insanın besin ile gelişimi ve tat alma duyusunun da yaratılışı ile ilişkilidir. Sonuç olarak insan öz Atman ve maddi formların yaratılışı ve birliği sonucu *Puruṣa* (insan) olarak var olur. Böylece insan ruh ve beden birliğiyle yaratılmış olur.

Vedalarda insanın yaratılışı ile ilişkilendirilen *Puruṣa Sūkta*'da, *Puruṣa* hem evrenin hem de insanın yaratılışının sebebi olan aşkın bir varlıktır. Upaniṣadlarda ise *Puruṣa* aşkın bir varlık olarak tanımlanmanın yanı sıra insan olarak da ifade edilir. *Katha Upaniṣad*'da insan en yüksek mertebe olan *Puruṣa* olarak tanımlanır. *Puruṣa*'nın insan şeklinde ifade edilişi şöyledir: “Gözle görülmeyen Büyük'ten daha yukarıdadır. Gözle görülmeyenden daha büyük olan İnsan'dır (*Puruṣa*). İnsan'dan daha büyük olan yoktur. Amaç budur. Bu en yüksek noktadır.”¹⁰³ İnsandan daha büyük olması ifadesi ile yaratılmışlar arasında en büyük olması kastedilir.

Mutlak Brahman insanda içkin öz şeklinde var olur. Bu tanrısal öz *Puruṣa* aracılığıyla insanda mevcut olur, yani *Puruṣa* içteki öz olarak insanda bulunur.

¹⁰³ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, *Katha* 3: 11.

Brihadaranyaka Upaniṣad'da insanın yaratılışının *Puruṣa*'dan kaynaklı olduğu ve *Puruṣa*'nın kendi bedenini bölerek insanı dişi ve erkek olarak yaratmasıyla ilgili anlatı şöyledir:

“Başlangıçta bu dünya sadece (Puruṣa) biçimindeki öz (Atman) idi. Etrafına baktı, kendinden başka kimseyi göremedi. İlk kez, “Bu benim” dedi. Buradan “ben” adı doğdu. İşte bu yüzden bugün bile birisi önce “ben” der, sonra sahip olduğu adı söyler. Bütün bunlardan önceki zamanda (pūrva) o bütün kötülükleri yaktığı (ush) için ona Puruṣa denmiştir. Bunu bilen kişi, onun önüne geçmeye çalışana yakar. O korktu. O yüzden yalnız olan korkar. Sonra şöyle düşündü: “Madem yalnızım neden korkayım ki?” O zaman korkusu geçti, çünkü korkacak ne vardı ki? Bir ikinci olursa korku olurdu. Ama hiç zevk almıyordu. O yüzden yalnız olan zevk almaz. Bir ikinci olsun istedi. Erkeği ve kadını kapsayacak kadar genişti. Yere düşüp (pat) kendini ikiye böldü. Böylece koca (pati} ve karı (patni) ortaya çıktı. O nedenle Yacnavalkya'nın dediği söz doğrudur: “Kişi bir bütünün yarısı gibidir.” Bu yüzden bu boşluk, kadın tarafından doldurulur. Erkek onunla birleşti ve insanlar ortaya çıktı.”¹⁰⁴.

Brihadaranyaka Upaniṣad'da tanrısal evren bedeni *Puruṣa*, tanrısal öz Atman olarak ifade edilir. Başlangıçta *Puruṣa* biçimindeki öz Atman'ın kendinden başka kimseyi görmeyince kendi benliğinin farkına varması ve kendisini “*bu benim*” ifadesi, söz ile yaratılış anlamına gelir. *Brihadaranyaka*'da *Puruṣa*'nın “*bu benim*” sözü tanrısal özün bedenlenmesi, yani söz ile yaratılıştır. *Puruṣa*'nın çoğalmayı arzulamasıyla bedeninde eril ve dişili barındıracak şekilde genişleme başlar. Bu genişleme sonucunda *Puruṣa* kendisini bölerek erkek ve kadını yaratır. Bu insanın yaratılışıdır. Buna göre insanın yaratılışı tanrısal özden Bir'den bölünme şeklindedir.

1.2.4. Mahabharata'da İnsanın Yaratılışı

Mahabharata'nın yedi yüz beyitten oluşan Bhagavad Gita Hinduların kısa ve özlü başucu kitabıdır. Bu metin tanrı *Kriṣṇa*'nın *Arcuna*'yla soru cevap şeklindeki diyaloglarından meydana gelir. Yaratılışla ilgili diyaloglar da bu metinde yer alır. tanrı Viṣṇu'nın avatari *Kriṣṇa* yaratılışta başlangıcın nedeninin kendisi olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Ne tanrılar ne de büyük ermişler benim başlangıcımın sırrını bilirler; çünkü*

¹⁰⁴ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Brihadaranyaka* 1: 4.1-3.

ben hem tanrıların hem de büyük ermişlerin başlangıcı olan ilk nedenim.”¹⁰⁵. Bu sözler başlangıcın nedeninin Mutlak Bir olduğunu gösterir niteliktedir.

Bhagavad Gita’da “Çok eski zamanların yedi ermişi ve insan ırkının dört atası olan Manular da aynı şekilde, benim aklımın ürünüdürler; bu insanların dünyası da onlardan meydana geldi.”¹⁰⁶ sözleri insan ırkının atası Manuların Krişna’nın aklının ürünü olduğu, yani düşünce ile yaratıldığını göstermektedir.

1.2.5. Manu Kanunnamesi’nde İnsanın Yaratılışı

Manu Kanunnamesi’nde insanın yaratılışı Upanişadlardaki gibi Bir’den bölünmeyledir. Mutlak Olan’ın kendini ikiye bölmesiyle kadın ve erkek yaratılmıştır. Kadın ve erkeğin yaratılışıyla insan ırkının ataları ve insanın yaratılışı ile yaşam döngüsünde varlıkların konumu şu sözlerle ifade edilir:

“Kendi bedenini bölen Rab, yarı erkek yarı kadın oldu. Onunla (dişi) Viraj’ı üretti. Ama ey iki kez doğmuşlar arasında en kutsal olan beni, bu bütünün (dünyanın) yaratıcısı olarak bil, o erkek, Viraj’ın kendisi, tavizler uygulamış olarak üretti. Sonra ben, yaratılmışları meydana getirmek isteyerek çok çetin tasarruflar yaptım ve (böylece) yaratılmışların efendilerini, on büyük bilgeyi varlığa çağırdım. Mariki, Atri, Angiras, Pulastya, Pulaha, Kratu, Praketas, Vasişth, Bhrigu ve Narada. Büyük dehalara, tanrılara ve tanrı sınıflarına ve sınırsız güce sahip büyük bilgelere sahip yedi Manu daha yarattılar...”

“İşte bu (yaratılan) bütün (yaratma), hem hareketsiz hem de hareketlidir, o yüksek akıl sahipleri tarafından benim emrimle ve tasarruflarla (her varlık) kendi eylemlerine göre (sonuçlarına göre) üretilmiştir. Karanlıkla çevrili olan bu bitkiler (bitkiler) içsel bilince sahiptirler ve haz ve acı yaşarlar. Yaratılmışların tabi olduğu bu her zaman korkunç ve sürekli değişen doğum ve ölüm döngüsündeki (çeşitli) koşulların, Brahman’la başlayıp bunlarla (az önce bahsedilen taşınmazlarla) bittiği belirtilmiştir. Gücü anlaşılmaz olan kişi, evreni ve insanları bu şekilde ürettiğinde bir dönemi diğeriyle tekrar tekrar bastırarak kendi içinde kayboldu.”¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 10:2.

¹⁰⁶ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 10: 6.

¹⁰⁷ “Manu Smriti Sanskrit Text With English Translation”, erişim: 07 Kasım 2021.

İnsan ırkının ilk ataları Mutlak tanrının bedeninden yaratılmıştır. Kanunnamede iki kez doğmuş olanlar denmesi, insan ırkının ve yaratılan ilk atalarının yeniden doğum ve ölüm döngüsüne tabi olduğunu gösterir. Bununla birlikte yaratılan her varlığın yaşam döngüsü Brahman'da sonlanacaktır. Manu Kanunnamesine göre yaratılmış ve yaratılacak insanın sürekliliği döngüseldir. Brahman'dan yaratılan insan sonunda O'nda yok olacaktır.

1.2.6. Puranalarda İnsanın Yaratılışı

Puranalarda insanın yaratılışı metni Manu'nun yaratılış mitidir. İnsanlar Manu'dan geldiğinden dolayı *Manava* olarak da bilinmektedir¹⁰⁸. Puranalarda insanın yaratılışı evrenin yaratılış safhaları ile benzerdir. Buna göre Brahma ilkin düşünerek bilgeleri ve oğullar yaratmıştır ve bu düşünce ile yaratılıştır. Ardından varlık düzeyine çıkan Brahma'nın düşüncesinden on oğlu, sağ ayağından *Dakṣa*, göğsünden ise *Dharma* yaratılmıştır. Brahma yaratılışın devamı için bir çift eril dişil yaratılışı zorunlu görmüştür. Bu sebeple Brahma kendi bedeninin iki yarısından dişil ve eril iki varlık yaratmıştır. Dişil yarı *Ṣatarupa*, eril yarı *Svayambhuva Manu* olarak adlandırılır. İlk eril ve dişil çiftinin birleşimiyle üç oğul doğmuştur. Böylece Manu'nun soyundan insanlar yaratılmıştır¹⁰⁹.

Matsya Purana'da dişil varlık *Ṣatarupa*, Brahma'nın bedeninden yaratıldığı için Brahma'nın kızı olarak da ifade edilir. Puranalarda *Ṣatarupa*'nın güzelliği karşısında Brahma ona karşı koyamaz ve ona âşık olur. Mitolojik anlatıda Brahma'nın, *Shatarupa*'yı görmek için sağ, sol, yukarı, arka ve ön olmak üzere beş kafa ve beş yüzü meydana gelmiştir. Brahma ve *Ṣatarupa*'nın evlenmesiyle oğul *Svayambuva Manu* doğmuştur.

Yaratılış mitinde Manu, Brahma'nın kızıyla evlenmesini günah olarak değerlendirir. Ancak Vişnu bu durumun yaratılışın ilerlemesinin gereği olduğunu açıklar. Yaratılışın devamında Brahma, yaratılışa yardımcı olması için Şiva'yı yaratır. Şiva kendine benzeyen ölümsüz varlıklar yaratmıştır. Ancak Brahma, ölümsüz değil ölümlü varlıkların yaratılmasını istediğinden Şiva'nın yaratması son bulmuştur.

¹⁰⁸ Bhawaan Tatavarthy v.dğr., *The Creation and End of Universe – an Indian theory*. (2016).

¹⁰⁹ *The Puranas* Kurma Purana, 12.7.

Yaratılış ve soyun devamı *Svayambhu Manu*'nun *Anati* ile evlenmesiyle gerçekleşmiştir¹¹⁰. Böylelikle ölümlü varlık insan yaratılmıştır.

İnsanoğlunun soyu ilk insan *Manu*'dan gelmektedir. Puranalardan *Matsya Purana*, *Vişnu* ile *Manu* arasında geçen karşılıklı konuşmaları içeren mitolojik metindir. *Matsya Purana*'daki *Manu* mitolojisi İslam ve Yahudilikteki Nuh tufanı mitiyle benzerdir. *Matsya Purana*'da tanrı *Vişnu*'nun balık şeklindeki avatarının ilk insan *Manu*'yu gelecek tufan felaketi ile ilgili uyarır ve insan soyunun gelişimi hakkında bilgiler yer alır. Buna göre *Vişnu*'nun avatarı olan balık *Manu*'yu gelecek tufan hakkında uyarır ve ona o vakit geldiğinde yapılması gerekenleri söyler. Buna göre kuraklığın başlamasıyla ve güneşin kavurucu sıcaklığıyla her şeyin küle dönmesi sonucu yedi buluttan yağmur yağacaktır. Böylece sel felaketi meydana gelecektir. *Vişnu* bu sel felaketinde *Manu*'nun canlı türlerini tekneye alması gerektiği ve tekneyi yılanla balığın boynuzlarına bağlaması talimatında bulunur. Böylece sel suları çekildiğinde *Manu* kurtulan canlı türleriyle dünyayı yeniden doldurabilecek ve yönetebilecektir¹¹¹.

Agni Purana'da tufan olayı ve canlıların yaratılışı ile ilgili mit şöyledir:

“Yıllar önce, tüm dünya yok edildi. Yıkım aşlında bhuloka, Bhuvarloka ve svarloka'nın, üç lokanın (dünyalar) tümüne yayıldı. Bhuloka dünyadır, svarloka veya svarga cennettir ve Bhuvarloka yeryüzü ile cennet arasındaki bir bölgedir. Oradaki tüm dünyalar su ile doluydu. Vaivasvata Manu, güneş tanrısının oğluydu. İnziva vadisinde on bin yıl dua ve tapasya (meditasyon) geçirmişti. Bu inziva yeri Kritamala nehrinin kıyısındaydı. Bir keresinde Manu, abdest almak için nehre geldi. Abdestleri için su almak için ellerini suya daldırdı. Ellerini kaldırdığında, avucunda suda yüzen küçük bir balık olduğunu gördü. Manu balığı suya geri atmak üzereydi ki balık, “Beni geri atma. Timsahlardan ve büyük balıklardan korkuyorum. Kurtar beni.” dedi. Manu balığı tutabileceği toprak bir kap buldu. Ancak çok geçmeden balık saksı için fazla büyüdü ve Manu, balığın saklanabileceği daha büyük bir kap bulmak zorunda kaldı. Ancak balık da bu kap için çok büyük hale geldi ve Manu balığı almak için transfer etmek zorunda kaldı. Ama balık büyüdü, büyüdü ve göl için fazla büyüdü. Böylece Manu balığı

¹¹⁰ Lomaharshana - Other Sages, “Matsya Purana (English)”.

¹¹¹ Lomaharshana - Other Sages, “Matsya Purana (English)”.

okyanusa taşıdı. Okyanusta, balık devasa olana kadar büyüdü. Şimdiye kadar Manu'nun merakı sınır tanıımıyordu. "Sen kimsin? Sen Lord Vişnu olmalısın, önünde eğiliyorum. Söylesene, neden beni balık şeklinde kışkırtıyorsun?" Balık, "Kötüleri cezalandırmalı ve iyiyi korumalıyım. Bundan yedi gün sonra, okyanus tüm dünyayı sel basacak ve tüm varlıklar yok edilecek. Ama beni kurtardığına göre seni kurtaracağım. Dünya sular altında kaldığında, buraya bir tekne gelecek. O tekneyle saptarşis'i (yedi bilge) alın. Yanınızda tahıl tohumlarını almayı unutmayın. Ben varacağım ve sen de kayığımı kocaman bir yılanla boynuma bağlayacaksın." Bunu söyleyerek balık ortadan kayboldu. Her şey, balıkların söz verdiği gibi oldu. Okyanus çalkantılı bir hal aldı ve Manu tekneye tırmandı. Kayığı, balığın sahip olduğu büyük boynuna bağladı. Balığa dua etti ve balık onu Matsya Purana'yı onunla ilişkilendirdi. Sonunda, su çekildiğinde, tekne Himalayaların en tepesine demirlendi. Ve canlılar yeniden yaratıldı..."¹¹².

Puranalarda insanın yaratılış mitlerinde kast sisteminin köken miti vardır. Kast sistemi Hindu sosyal ve ahlaki yaşamını şekillendiren felsefedir. Kast sistemini oluşturan dört sınıf tanrı Brahman'ın bedeninin çeşitli uzuvlarından oluşmuştur. Brahman'ın ağzından din adamı sınıfı Brahminler, göğsünden Kşatriyalar, Brahma'nın uyluğundan Vaişyalar, Sudralar ise ayaklarından yaratılmıştır. Brahma nüfusu artırmak için de *manasputralarını* (*Bhrigu*) yaratmıştır. Tanrı Brahman'ın bu yaratılışları dünyevi arzulardan uzak bir erdem barındırır. Ancak tanrı Brahma bu durumdan hoşnutsuz olduğundan çabasının boşa gittiğini düşünerek öfkelenmiştir ve bu öfkesinin sonucunda Brahma alnından Rudra'yı yaratmıştır. Rudra'nın vücudunun bir yarısı eril diğer yarısı dişil olarak tezahür etmiştir. Rudra'nın bedeninin ikiye ayrılması ve ayrılan kısımların çiftleşmesiyle on bir eril ve birçok dişil varlık yaratılmıştır. Bu yaratılış sonucu ilk insan çifti Manu ve *Şatarupa* ortaya çıkmıştır. İlk insan çiftinin çocuklarından neslin devamı sağlanmıştır¹¹³.

¹¹² *The Puranas*, Agni Purana 10.1.1.

¹¹³ *The Puranas*, 1: 2.1.3.

1.3. HİNDUİZM KUTSAL METİNLERİNDE MADDENİN YARATILIŞI

Dinsel geleneklerin çoğunda madde su, ateş, hava ve toprak olmak üzere dört unsurdan oluşurken Hinduizm’de bunlar beş tanedir. Mısır, Babil, Sümer mitolojilerinde su ve hava evrenin yaratılışındaki temel unsurlardır. Bu mitlerde evrenin yaratılışı, yani başlangıç bir kaostan düzene doğru aşamalı şekilde gelişim gösterir. Buna göre başlangıçta su vardır ve bu su evrenin hem yaratılış öncesi kaostan hem de evrenin yaratılışının ana maddesidir¹¹⁴. Hinduizm’de ise evrenin başlangıcında her yerde kaplayan su vardır ancak su ve diğer üç unsur (hava, ateş, toprak) *akaşa* (boşluk) unsurundan türemiş şeklinde ifade edilir. Bu da Hinduizm’de yaratılışta beş maddi elementin varlığını ortaya koyar.

Hinduizm’de evrenin maddi yönü beş elementten oluşur. Bu elementler eter (*akaşa*), hava, ateş, su ve topraktır. Hinduizm’de yaratılışta madde ve niteliklerin çok yönlü dünyasını ifade eden beş elemente Sanskritçe *Pançabhuta* (*mahabhutanni*) denilir. *Pança* beş, *bhuta*s ise element demektir. Bu elementler; *akaşa* (*ether*), hava (*vayu*), ateş (*agni/tejas*), su (*ap/jal*), toprak (*prithvi*) şeklinde sıralanır¹¹⁵. Bu beş elementin her biri bir diğeri ile ilişkili olup birbirini tamamlamaktadır. Hindu felsefesine göre yaratılıştaki maddi unsur olan elementler aşamalı şekilde yaratılmıştır¹¹⁶.

Veda metinlerinden Ayur Veda, Upanişadlar ve Dharmaşastralarda beş element ve niteliklerinin yaratılışına dair veriler mevcuttur. Ayur Veda’da evrendeki canlı ve cansız tüm varlıkların beş elementten oluştuğuna dair ifadeler yer alır¹¹⁷. Vedik metinlere göre kâhinler fenomenal dünyayı ve hayatın maddi yönünü anlama çabasına girmişlerdir. Bu doğrultuda kâhinler yaratılış öncesindeki her şeyi kaplayan karanlık ve her yeri dolduran su formundan yaratılıştaki tohum formuna dönüşümü araştırmışlardır. Buna göre başlangıçta düşüncenin (*tapas*) gücü ile ilkin gerçeklik

¹¹⁴ İsmet Tunç - Nurgül Çelebi, “Ortadoğu’daki Yaratılış Mitoslarında Hava, Su ve Toprak Fenomenleri”, *Turkish Studies - Language and Literature* 16/3 (2021): 1721.

¹¹⁵ Uday Dokras, “Pancha Bootha Sthalams-Elements of Hindu Faith”, 05 Eylül 2020, 1-2.

¹¹⁶ Supparayappa B.V., “The Physical World: Views and Concepts”, *A Concise History of Science in India* (New Delhi: Indian National Science Academy, 1971), 455.

¹¹⁷ Sujit Kumar, “Theory of PanchaMahabhuta” (Parul Institute of Ayurveda Vadodara, t.y.), 2.

elementi (*tattwa*) ardından arzu (*kaam*) yaratılmıştır. Bu yaratılışta gerçeklik elementi, yani *tatwa* formsuz bir şekildedir. Nitekim düşünceden yaratılan gerçeklikle ilkin gece ve gündüz döngüsü, ardından su ve okyanuslar yaratılmıştır. Okyanusların var olmasıyla hayat yaratılmıştır¹¹⁸.

Bhagavad Gita’da ise *Krişna* kendi doğasını oluşturan etmenleri toprak, su, ateş, hava, eter, akıl, bilinç ve ben duygusu şeklinde sıralar. *Krişna*’nın doğasındaki elementler yaratılışı gerçekleştirmek için maddi enerjilere ayrılır¹¹⁹. Bu da elementlerin tanrısal doğası ve yaratılıştaki önemini gösterir.

Sanskritçe yaratılıştaki beş element *Bhutas* olarak da adlandırılmaktadır. *Bhutas* “olmak” , “hayatta kalan, yani tözsel açıdan tezahür eden”, anlamına gelen “*bhu*” kökünden türemiş bir kelimedir¹²⁰. *Bhuta* kavramı en kadim Rig Veda metinlerinde görülür. Ancak burada bu kavram fiziksel unsurlar için kullanılan genel bir terim olmayıp birçok anlam barındırmaktadır. *Bhu* kelimesi “geçmiş”, “üretilmiş”, “oldu” anlamlarına da gelmektedir. Element anlamında kullanıldığında, eril ya da doğaüstü bir varlığa işaret eder. Vedalarda ise genellikle *bhuta* kelimesi “olması gereken şey” anlamında gelen “*bhavya*” kelimesi ile birlikte görülür. *Puruşa Sukt*a’da “*Puruşa olan ve olacak olan budur.*” (*Puruşa evedam sarvam yadbhutam yacca bhavyam*)¹²¹ ifadelerinde geçmiş ve gelecek anlamına her iki kelimenin birlikte kullanıldığı görülür.

Vedik dönemin sonlarında maddi dünyanın unsuru olan beş temel elementin yaratılışı ilkin Aranyaka metinlerinde görülür. Daha sonra ise Upanişadlarda su, ateş, hava, toprak ve boşluk elementleri daha belirgin görülse de beş elementin fiziksel dünyayı oluşturduğuna dair açık bilgi bulunmamaktadır. Beş elementin dünyanın maddi boyutunu oluşturması hususu daha sonraki dönemlerde klasik Hint felsefe okulları tarafından incelenmiştir. Hinduizm’de beş elementin her biri *guna*, yani,

¹¹⁸ Mahato, “Vedic Cosmology in the Context of Modern Cosmic Science”, 63.

¹¹⁹ Muralikrishna, “Bhagavad Gita and Science”, 36583.

¹²⁰ René Guénon, *Studies in Hinduisim* (New Delhi: Munshiram Monaharlal Publishers, 2002), 35.

¹²¹ V. Sadagopan, “Purusha Suktam”, <https://www.sadagopan.org/ebook-library>, t.y., 7.

nitelik ile ilişkilendirilmiş bir özelliğe sahiptir. Madde ve özellik (*guna*) ilişkisi ise duyular aracılığıyla insan algısı ve doğasına hitap eder.

Upaniṣadlarda madde ve enerjinin aynı anda meydana gelmediği ifade edilir. *Brihadaranyaka Upaniṣad*'a göre ortaya çıkan ilk madde sudur¹²². *Çandogya Upaniṣad*'da ise suyun tüm yaratılmış şeylerde olduğu, var olan maddi dünyanın suyun biçimlerinden ibaret olduğu ifade edilir¹²³.

Aitareya Upaniṣad'da elementlerin evrendeki her şeyin dolayısıyla insan bedeninin de unsuru olduğunu ifade eden sözler şöyledir: “O *Brahma*'dır, o *İndra*'dır, o *Pracapati*'dir. O tüm tanrılardır ve şu beş büyük elementtir: Toprak, rüzgar, hava, su, ışık. Bu beşinin iyi karışımıyla elde edilenler: Çeşitli tohumlar, yumurtadan doğanlar, rahimden türeyenler, tathıdan çıkanlar, filizlenenler. Yerde yürüyen, havada uçan, sabit duran, nefes alan her şey.”¹²⁴.

Aitareya Upaniṣad'da ise şöyle ifade edilir: “Doğrusu Maddesel Atman (*Bhūtatanman*) denilen bir başka ruh vardır. İşte o, iyi ve kötü işlere göre iyi ve kötü rahimlerden tekrar doğar; yönü yukarı ya da aşağı doğru olur ve karşıtlıklar tarafından çelinerek dolaşır. Bunun daha fazla açıklamaları şöyledir: Beş hafif maddeye *Bhūta* denir. Beş ağır maddeye de *Bhūta* denir. Bunların birleşimine ise ‘beden’ (*Śarira*) denir.”¹²⁵ Bu sözler varlıklar ve beden beş elementin birleşimi ile meydana geldiğini ortaya koyar.

Aitareya Upaniṣad'daki “Bu özden (*Atman*) boşluk doğar; boşluktan rüzgar, rüzgardan ateş, ateşten su, sudan toprak...”¹²⁶ ifadesi beş elementin birbirinden türeyiş şeklinde yaratılışını ve mutlak gerçeklik Atman'dan doğuşunu anlatır.

Puranalarda maddi elementlere dair bilgiler evrenin yaratılış ve yıkım döngüsü olan *Pralaya* sürecinde görülür. *Viṣṇu Purana*'da maddenin yaratılışı şöyle ifade edilir: “Dua sırasında ne gündüz ne gece, ne yer ne gök, ne karanlık ne de ışık vardı. *Pralaya*'nın çöküşünde, arzusıyla Rab, tüm bağların ötesinde olan *Puruṣ*'a girdi. Girişi,

¹²² Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, 4.

¹²³ Jonathan Duquette, *Towards a Philosophical Reconstruction of the Dialogue between Modern Physics and Advaita Vedānta: An Inquiry into the Concepts of akāśa, Vacuum and Reality* (Ph.D., Université de Montréal, 2010), 123.

¹²⁴ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, *Aitareya* 3:5.3.

¹²⁵ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, *Maitri* 3: 2.

¹²⁶ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, *Taittiriya* 2: 1.

yaratılış sürecini harekete geçirdi. Her şeyden önce, diğer tüm küçük unsurları kapsayan tek bir büyük unsur ortaya çıktı. Bu büyük elementten üç ego doğdu - Sattvik, Rajas ve Tamas. Tamas, ana erdem olarak sesle gökyüzünü yarattı. Gökyüzü daha sonra dokunma hissini yarattı. Üretilen havaya dokunun. Dolayısıyla dokunma, havanın ana özelliğidir; kimse havayı göremez, sadece dokunarak onu deneyimleyebilir. Hava, ana özelliği form olan ateşi doğurdu. Ateş tadı doğurdu. Tat, ana özelliği tad olan suyu üretti. Sudan koku kökenlendi, o kokudan temel özelliği koku olan toprak üretildi."¹²⁷.

Vişnu Purana'da beş elementin yaratılışı elementlerin özellikleri ile açıklanır. Varlık *Puruşa*'dan bir element ortaya çıkmıştır. Bu element evrenin yaratılışında her şeyi içinde barındıran tohumdur. Yaratılmış tek büyük element üç özelliğe (*guna*) sahiptir. Bu özellikler erdem (*sattvik*), enerji (*rajas*) ve karanlıktır (*tamas*). *Vişnu Purana*'da ilk yaratılan maddenin ses olması, söz ile yaratılıştır. Sesle gökyüzü yaratılmıştır. Gökyüzünün yaratılması sesin yankılanması için ortamın yaratılmasıdır. Bu da *akaşa* maddesinin varlığını ortaya koyar. Sümer, Babil ve Mısır mitlerinde yer ve göğün ayrılmasıyla meydana gelen yaratılışta su ve hava maddeleri yaratıcı unsurdur¹²⁸. Hinduizm'de yer ve göğün yaratılmasında sesin olması *akaşa*, yani boşluk maddesinin varlığını, dolayısıyla evrenin yaratılışında yaratıcı unsur oluşunu gösterir. Yaratılışta yer ve göğün ayrılması ile bir boşluk oluşur. Hinduizm'de *akaşan*ın boşluk olarak ifadesi de dikkat çekicidir.

Gökyüzünün var olmasıyla dokunma hissini veren hava yaratılmıştır. Ses, hava, ateş, su ve toprak maddelerinin türeyiş şeklinde yaratılış sonucu maddi dünya var olmuştur. Maddenin yaratılışı duyular ile algılanabildiğinden dolayı maddi dünyaya fenomenal dünya da denir.

Hindu teolojisine göre evrenin ve insanın maddesel boyutu beş elementten oluşur. Birçok dinsel gelenekte maddenin beş değil dört elementten oluştuğu görüşü hâkim olsa da Hinduizm'de hava, su, ateş ve toprak ortak elementleri dışında *akaşa* (eter/uzay/bosluk) elementi doğanın beşinci elementini oluşturur. Hinduizm'e göre *akaşa* diğer dört elementin etkinliğini var eden en süptil (ince) maddedir. Maddenin

¹²⁷ *The Puranas*, Vişnu Purana 3.1.1.

¹²⁸ Tunç - Çelebi, "Ortadoğu'daki Yaratılış Mitoslarında", 1721-1722.

en küçük yapı taşı atomdur. Atomlar sürekli olmasa da bir arada toplanır ancak tek başlarına bir araya gelemezler. Belirli mesafelerle bir arada toplanan atomların maddelere dönüşümünü sağlayan *akaşa*dır. *Akaşa* atomlar arasındaki boşluğu doldurularak atomları birarada tutan elementtir. *Akaşan*ın da bir tür madde olduğu ancak doğasının atomik olmadığı, sınırsız ve ebedi olduğu ifade edilir. *Akaşa*, uzay ve boşluk olarak ifade edilir. Ancak *akaşa* boşluk anlamına gelmez. *Akaşa* sesin maddi nedeni iken, etkinin genel nedeni boşluktur. *Akaşa* boşluğu doldurandır¹²⁹.

Hindu felsefesinde yaratılışın beş elementi beş duyu organıyla ilişkilidir. *Akaşa* işitme (*srotra*), hava dokunma (*tvac*), ateş görme (*caksus*), su tatma (*rasana*), toprak koklama (*ghrana*) duyusunu temsil eder¹³⁰. *Akaşa* diğer dört elementin nitelenmesini sağlasa da o sadece ses olarak karakterize edilir. Ses titreşimleri dört elementin içinden geçer ve geçtiği elemente göre farklı titreşimler yayar¹³¹.

Akaşa elementi ile ilgili açık ifadeler Upanişad metinlerinde yer alsa da ifadeler birbirini tamamlamamaktadır. *Taitareya Upanişad*'da *akaşa* elementi yaratılışta diğer tanrısal özden var olan elementlerin ilki ve en süptil (ince) formu şeklinde tanımlanır: “Bu özden (*Atman*) boşluk doğar; boşluktan rüzgâr, rüzgârdan ateş, ateşten su, sudan toprak, topraktan bitkiler, bitkilerden yiyecek, yiyecekten meni, meniden insan (*Puruşa*)...”¹³². Buna göre *akaşa* Atman'dan doğar. Böylece evrenin tüm elementleri Atman'dan türeyiş şeklinde yaratılır. Evrensel öz Atman'dan *akaşa*, *akaşadan* sırasıyla hava, ateş, su ve toprak var olur. Yaratılışın ilk elementi olan *akaşan*ın boşluk olarak ifadesi her şeyi çeken vakum ile karıştırılmamalıdır. Aksine *akaşa* tüm diğer elementleri içerebilen alana karşılık gelir¹³³.

Taitareya Upanişad'a göre *akaşa* Brahman'dan üretilmiştir, yani yaratılmış bir unsurdur. Ancak *Çandogya Upanişad*'da *akaşa*, Brahman gibi yaratılmamış, ebedi bir element olarak görülür. *Prasna Upanişad*'da “*Eter o tanrıdır, rüzgârdır, ateştir, sudur,*

¹²⁹ Jayaram V, “Akasa, Ether or The Sky and The Fifth Element”, erişim: 07 Aralık 2023, <https://www.hinduwebsite.com/hinduism/concepts/akasa.asp>.

¹³⁰ Guénon, *Studies in Hindusim*, 37.

¹³¹ Akasha (Space) and Shabda (Sound): Vedic and Acoustical perspectives M.G. Prasad Department of Mechanical Engineering Stevens Institute of Technology Hoboken, New Jersey, s.2.

¹³² Korhan Kaya, trc., *Upanishadlar*, 1. Bs (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 210.

¹³³ Guénon, *Studies in Hindusim*, 50.

topraktır, konuşmadır, akıldır, gözdür ve kulaktır... ”¹³⁴ ifadelerine göre *akaşa* diğer elementleri de kapsayan bir elementtir. Bu konular daha sonraki dönemlerde felsefi okullar tarafından tartışılmıştır¹³⁵.

Akaşa en süptil (ince) elementtir. Bu element özellik, nitelik (*guna*) olarak ses (*shabda*) ile nitelendirilir. *Akaşadan*, ses ve dokunma (*sparsha*), yani iki özelliğe sahip hava, (*vayu*) ortaya çıkar. Havadan önceki iki nitelik ve kendine ait biçim (*rupa*), yani görme özelliğiyle üç nitelikli ateş (*agni*) var olur. Ateşten önceki üç unsurla beraber tat (*rasa*) unsurunu içeren su (*apah*) doğar. Sudan ses, dokunma, görme (biçim), tat ve son olarak koku (*gandha*) niteliği (*guna*) ile beraber beş özelliğe sahip toprak (*prithivi*) oluşur. Topraktan sırasıyla otlar, yiyecekler ve insan var olmuştur¹³⁶.

Modern bilimin gelişmesi Hint felsefesinin derinliğini de gözler önüne sermektedir. Modern bilimin Hinduların binlerce yıl önceki metnlerinin anlamına yeni vakıf olduğu görülebilmektedir. Günümüz bilimsel verilerine göre ses dalgalar halinde yayılır. Sesin dalgalar halinde yayılabilmesi için de hava ortamı gereklidir. Buradaki hava sesin dokunduğu, yani titreşime geçmesini sağlayan elementtir. Böylece yayılan titreşimler hava ortamı aracılığıyla dalgalar halinde yayılarak kulak zarına ulaşır ve ses olarak tanımlanır. Hava sesin özü, özelliği olmayıp taşıyıcısıdır. Çan-kavanoz deneyi de bunu açıklayan en güzel örneklerdendir. Deneyde kavanozdaki hava vakumlandığında, dinleyici çanın çaldığını görebilir ancak sesi işitemez. Çünkü çan titreştiği halde titreşimlerin taşınmasını sağlayan hava olmadığından ses meydana gelmez¹³⁷. Dolayısıyla *akaşa* olmadan ses duyulmaz.

Bu evrende bulunan, algılanabilir veya algılanamaz olan her parçacık, Mutlak'ın varlığını hissettirdiği ortamdan başka bir şey değildir. Yaratılışın başlangıcında O'ndan doğanın ince (algılanamayan) maddesi ortaya çıkmıştır. Ruh aklın ortaya çıktığı yerden, yani tezahür etmemiş olandan gelişir. Zekâ (*buddhi*)

¹³⁴ F. Max Müller, trc., *The Sacred Books of East, The Upanishads* (Oxford: At The Clarendon Press, 1884), 2: 275.

¹³⁵ Duquette, *Towards a Philosophical Reconstruction of the Dialogue between Modern Physics and Advaita Vedānta: An Inquiry into the Concepts of akasa, Vacuum and Reality*, 121-128.

¹³⁶ Akasha (Space) and Shabda (Sound): Vedic and Acoustical perspectives M.G. Prasad Department of Mechanical Engineering Stevens Institute of Technology Hoboken, New Jersey, s.5.

¹³⁷ Akasha (Space) and Shabda (Sound): Vedic and Acoustical perspectives M.G. Prasad Department of Mechanical Engineering Stevens Institute of Technology Hoboken, New Jersey

doğanın süptil maddesinden, zekâdan akıl (*mana*), akıldan uzay (*akaşa*), uzaydan hava (*vayu*), havadan ateş, ateşten su, sudan da yeryüzü (dünya) ortaya çıkmıştır¹³⁸.

1.4. HİNDUİZM'DE YARATILIŞIN SİSTEMATİK İFADESİ

Hindu kutsal metinlerinden hareketle yaratılışın belirli bir sistematığı olduğu söylenebilir. Ancak kutsal metinlerde bu sistematığı açıkça ifade eden salt bir yaratılış metni bulmak mümkün değildir. Bu sistematik ifade bazen tek bir metinde bazen de parça parça kutsal metinlerde yer alır. Bunun nedeni kutsal metinlerin dili ve yazım şekli ile ilgilidir. Vedaların mitik ve şiirsel dili, Upanişadların sembolik mısraları, Mahabharata'nın destansı dili, Kanunnamelerin açık ve net anlatımı ile Puranaların mitik hikâyelerinden kaynaklı yaratılış mitleri kendi içinde farklılıklar barındırır da bütün bunlarda ortak ve belirli safhaları olan bir yaratılış mitolojisinin varlığından söz edilebilir.

Kutsal metinlere dayalı olarak yaratılış Var olmayan, yani Mutlak Bir'in düşünmesi ve arzulamasıyla başlar. Bu da yaratılıştan önce Var olmayan'ın yaratılıştan önce var olduğunu ve başlangıcının bulunmadığını gösterir. Tarihsel süreçte kutsal metinlerde düşünce ile yaratılışı başlatan ama var olmayan, yani Mutlak, Bir, O, Işık, Brahman şeklinde tanımlanan yaratılmamış olanın varlığı açıktır. Kavramsal olarak tanımlamada değişimler olsa da yaratılışı başlatan Mutlak Bir'dir.

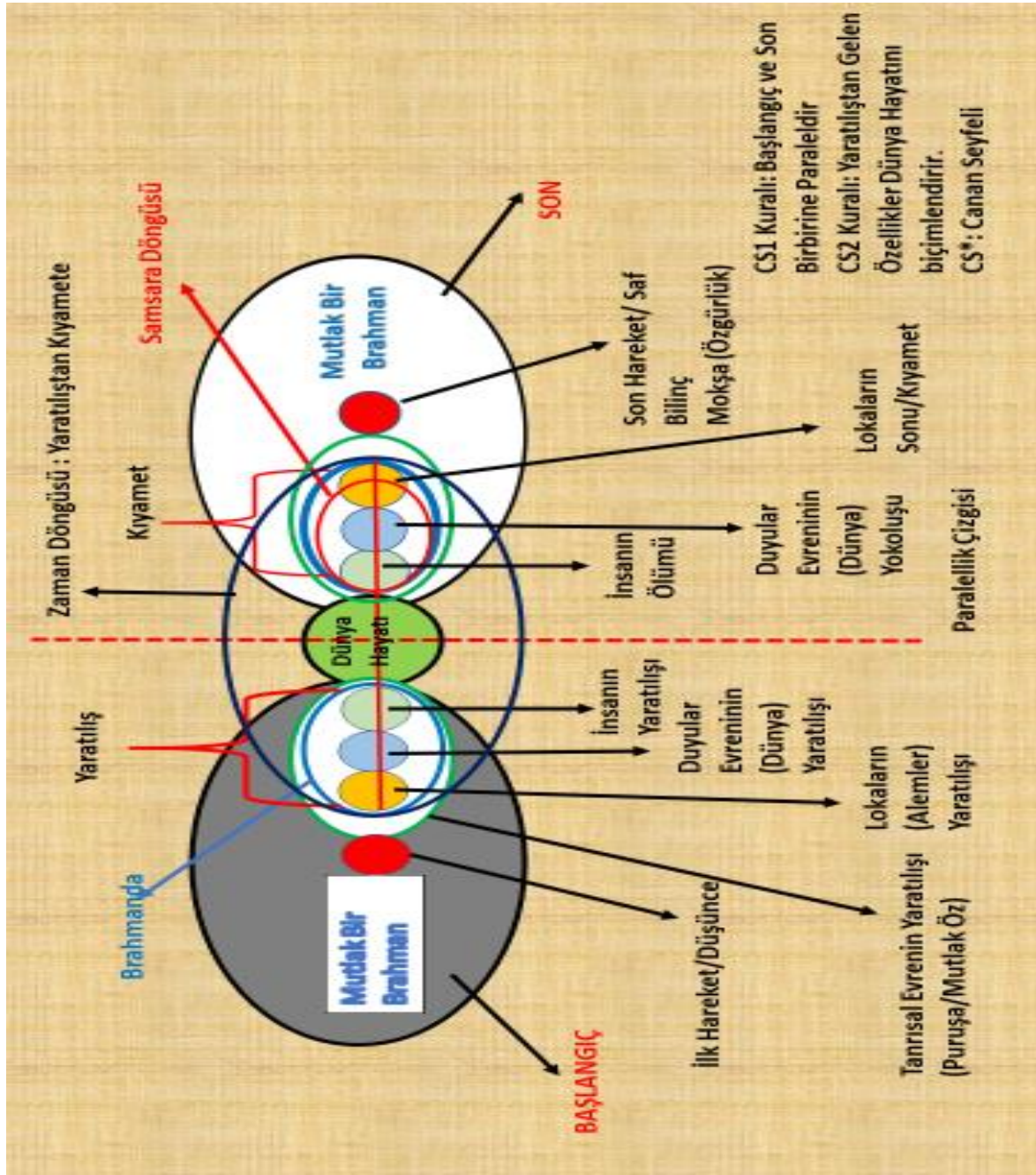
Hindu kutsal metinlerinde Mutlak Bir (Brahman)'in düşünmesi, çoğalmayı arzulaması yokluktan varlığa geçiş anlamına gelir. Burada Mutlak Bir'in düşünmesi yaratılışın birinci safhasıdır. Varlık düzeyine çıkma ise yaratılışın ikinci safhasıdır. Mutlak Bir, *Puruşa* olarak bedenlenerek varlık sahasına çıkmıştır. Kutsal metinlerde *Puruşa* Yüce Varlık, insan şeklinde tanımlanır. *Puruşa*'nın Yüce Varlık olarak tanımlanması onun tanrısallığına, insan olarak tanımlanması ise yaratılacak insanda özüyle tecelli etmesine ve insanın prototipi olduğuna işaret eder. Yaratılıştaki Mutlak Bir'in bedenlenmesiyle varlık düzeyine çıkma gerçekleşir ve tanrısal evren yaratılmış olur. Tanrısal evren *Puruşa*'nın bedenidir. *Puruşa*'nın bedeni aynı zamanda potansiyel halde duyular evrenini barındırır. Bu da evren içinde evren fikrinin olduğunu gösterir.

¹³⁸ The puranas, 546.

Aynı zamanda tanrısal evrenin duyular evreninin bir prototipi olduğu söylenebilir. Tanrısal evren var olurken tanrısal evrenin içindeki varlıklar da yaratılmış olur. Brahma, Vişnu, Şiva, Aditya, Agni, Vayu, İndra, Mrtyu gibi tanrısal varlıklar da yaratılır. Bu tanrısal evrenin varlıklarının özellikleri duyular evrenindeki insan bedenini de sembolize eder. Tanrısal evrenin bedeninde, yani rahminde potansiyel halde bulunan altın yumurta *Hiranyagarbha*'dan duyular evreni yaratılmıştır. Duyular evreninin yaratılışı yaratılışın üçüncü safhasıdır. Bu evrede potansiyel halde olan altın yumurta çatlayarak aktifleşir ve duyular evreni var olmaya başlar. Altın yumurta *Hiranyagarbha*'nın üst ve alt kabuklarının birbirinden ayrılmasıyla yer ile gök meydana gelir. Yer ile göğün ayrılması ile yaşam var olur. Dolayısıyla varlıkların tezahür olacağı ortam yaratılmış olur.

Yaratılan duyular evreninde varlıkların tezahürü yaratılışın son safhasında gerçekleşir. Hindu kutsal metinlerinde varlıkların yaratılışında Mutlak Bir'in özünden gelen tanrısal varlıkların etkin olduğu görülür. Bu tanrısal varlıklar yaratılış tanrısı şeklinde tanımlanan *Pracapati* ya da *Brahma*'dır. Tanrısal evren bedeni *Puruşa*'dan var olan yaratıcı tanrı duyular evreninde varlıkları tezahür eder. Böylece tanrısal evren içindeki duyular evreninde varlıklar yaratılmış olur. Duyular evreninde varlıkların tezahürüyle yaratılışın son safhası tamamlanır. Bu safhada insan da yaratılır.

Yaratılış mitlerinin genelinde yaratıcı tanrının kendini bölmesi sonucunda insanın yaratılışı gerçekleşmiş olur. Bu da insanın tanrısal yönüne atıftır. Ancak insan ruh ve beden birliğinden müteşekkildir. Kutsal metinlerde insandaki tanrısal ruh *Puruşa* ya da Atman, yani Mutlak Brahman (Bir)'dan gelmektedir. İnsanın beden formu da yaratılış maddelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Yaratılış maddeleri olan *akaşa*, ateş, hava, su ve toprak maddesel ruh Atman'dan doğar ve birbiriyle birleşip türeyerek meydana gelir. Duyular evreninin maddi formunu da ateş, su, hava, toprak oluşturur. *Akaşa* ise süptil element olup tanrısal ruhtan doğan ve maddelerin var oluşuna sebep olan en önemli maddedir.

Şekil 2: Hinduizm’de Yaratılış Sistematığı¹³⁹

¹³⁹ Hinduizm’de Yaratılış Sistematığı çizimi sayın hocam Prof. Dr. Canan Seyfeli’nin derslerde çizimleri, tez okurken tartışmalarımız ve benden çizim istemesi sonucunda geliştirilmiştir. Değerli hocam Prof. Dr. Canan Seyfeli’ye çok teşekkür ederim.

İKİNCİ BÖLÜM

UPANIŞADLARDA AÇIĞA ÇIKAN HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISI

Hinduizm’de evren ve insanın yaratılışı dünya hayatında evren ve insana dair algıyı biçimlendirir. Dinsel gelenekler insanın yaşamda var oluşunu anlamaya imkân sağlarken aynı zamanda insan algısını da şekillendirir. Hinduların evren ve insan algısını genel olarak Upanişadlarda açığa çıkan felsefi öğreti belirlemiştir. Upanişadlar, Vedalar’ın mitik diline sembolik ve felsefi derinlik kazandırmıştır. Vedalar döneminin yaratılış mitleri Upanişadlarda felsefi bir bakış açısı ve sembolik anlatımlarla zenginleşerek yer almıştır. Upanişadlarda evrenin yaratılış mitleri Veda dönemi mitleri ile benzer olmasına rağmen farklılıklar da barındırmaktadır. Veda metinlerinde çeşitli görünümde mutlak, tanrı, tanrısal varlıklar, yaratılış öncesi durum ve elementler evrenin yaratılışında etken rol oynarken Upanişadlarda yaratılış sembolik, belirgin ve yeni kavramlarla ortaya konmuştur. Upanişadlarda yaratılışın tek, mutlak ve aşkın tanrısı Brahman ile insandaki özü olan içkin tanrı Atman birliği ve özdeşliği evren ve insan algısını biçimlendirmiştir. Upanişadlara göre insan evrenin içinde bir dünyadır. Evrenin yaratılış mitlerinde evrenin yaratılışının ardından insanın yaratılışı gerçekleşir. Evren ve insanın yaratılışında Brahman, yaratan Mutlak Ruh’tur. Upanişadlarda Brahman her şeyde var olan özdür. Dolayısıyla Brahman, evren ve insana dair algıda en önemli unsurdur.

Vedik bilgiler evreni anlamak için çoklu tanrı anlayışını gerekli görürlerken Vedanta filozofları çokluktan birliğe, yani manevi ilke Brahman’a ulaşmayı asıl gerçeklik olarak kabul etmişlerdir¹⁴⁰. Vedalarda Mutlak O şeklinde tanımlanan yaratıcı Upanişadlar döneminde tek Mutlak, Tanrı Brahman tanımıyla monist tanrı anlayışı

¹⁴⁰ S. Radhakrishnan, “The Vedanta Philosophy and the Doctrine of Maya”, *The University of Chicago Press* 24/4 (1914): 437.

belirginleşmiştir. Vedalarda evrenin yaratılışı çeşitli mitlerde tarifi imkânsız Mutlak'ın dilemesiyle gerçekleşmiştir. Upanişadlarda ise yaratılışı başlatan Mutlak O veya Mutlak Brahman şeklinde tanımlanmıştır. Upanişadlarda yaratılış aşkın Mutlak Brahman fikri ile ortaya konmuştur. Bu sebeple evren algısı da Mutlak Brahman ile şekillenir. Mutlak tanrı Brahman'ın insanda içkin tanrı Atman'ın varlığı inancı insanda ruh fikrini, dolayısıyla Hindu insan algısını biçimlendirmiştir.

Upanişadlarda evrenin kökeni, nedeni bir kaostan aksine tekillikten gelen bir bölünme, çoğalma olarak görülmektedir. Evren basitten karmaşıklığa doğru evrensel tözün çokluğa bölünmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu felsefeye göre evren birlikten doğmaktadır. Upanişadlarda, her varlığın benliğinde bulunan Atman ile her şeyin özü Brahman birbirine özdeşdir, yani birdir¹⁴¹. Bu birlik yaratılıştaki birlikten gelir. Yaratılıştaki birlik haline gelme Mutlak Brahman'da birliğe, dolayısıyla da mutlak özgürlük ve kurtuluş anlamına gelen *mokşaya* ulaştırır.

Hinduizm'in evren ve insan algısı Upanişadlarda Mutlak Brahman ve Atman ile şekillenmiştir. Bu hususlar dikkate alınarak Hinduizm'de evren ve insan algısı "Upanişadlarda Evren Algısı ve Brahman", "Upanişad Felsefesine göre İnsan", "Upanişad Felsefesiyle Biçimlenen Yaratılış ve Ölüm Fikri" ile "Vedanta Felsefi Okullarına Göre Evren ve İnsan Algısı" başlıkları altında ele alınmıştır.

2.1. UPANIŞADLARDA EVREN ALGISI: BRAHMAN

Vedalarda yaratılışı başlatan tarif edilemeyen Mutlak Bir, Upanişadlar döneminde Brahman olarak tanımlanmıştır. Upanişadlarda Brahman var oluşun yegane nedenidir. Evrende var olan canlı ve cansız tüm varlıklar Brahman'dan gelmektedir. Dolayısıyla Brahman evren algısındaki temel ilkedir. Upanişadlarda Brahman evrenin özü, bilinci ve sesidir.

Hinduizm'de evren algısının şekillenmesinde rol oynayan nedensel ilke Brahman'dır. Upanişadlarda Brahman evrendeki her şeyin özü ve sebebidir. Dolayısıyla evren de tanrısal özden yaratılmıştır. Brahman insanın somut algı düzeyine inerken uygun niteliklerle tanımlanır. Brahman'ın nitelikleri evren algısını da

¹⁴¹ Höchsmann, "Cosmology, Psyche and Atman", 76.

oluşturur. Çünkü evren Brahman'ın özündendir. Upanişadlarda Brahman bilinç olarak tanımlanır. Bundan dolayı bu hususlar doğrultusunda konu “Evrenin Tanrısallığı: Öz Brahman”, “Evren ve Bilinç İlişkisi: İlahi Bilinç Brahman”, “Evren ve Brahman'ın Sıfatları”, “Duyular Evreni: Maya, Puruṣa ve Prakriti”, “Evrenin Ses ve Söz Oluşu: AUM (OM)” başlıkları altında ele alınmıştır.

2.1.1. Evrenin Tanrısallığı: Öz Brahman

Hinduizm'de Brahman terimi dönemsel olarak farklı anlam barındırmasına rağmen tarihsel süreçte en önemli terim olma özelliğini korumuştur. Brahman kelimesinin terim anlamı “yüce”, “büyük” şeklindedir¹⁴². Ancak bu terim Vedalar döneminde “yakarış” ya da “kutlu bilgi”, Upanişadlar döneminde ise “evrenin yaratılış ilkesi” anlamına karşılık gelmiştir¹⁴³. Bu temel anlamın yanı sıra Brahman kelimesi “evrenin yaratılışının temel prensibi”, “yaratılışın nedeni”, “sürdürücüsü ve yok edicisi”¹⁴⁴, “var oluşun kozmik prensibi”, “evrenin nihai birleştirici ve bütünleştirici prensibi”¹⁴⁵ gibi farklı şekillerde de tanımlanmaktadır.

Brahman terimi Sanskritçe genişlemek anlamında “*brha*”¹⁴⁶ ya da “ışışmek”, “açılmak”, “çiçeklenmek”, “büyümek” anlamına gelen “*brith*” kökünden türemiştir. Brahman kavramı “sonsuz olarak büyüyen şey” anlamına da gelmektedir. Brahman kavramı Vedalar döneminden Upanişadlara gelinceye kadar kavramsal ve anlamsal olarak dönüşümlere uğramıştır. Vedalarda Brahman'ın varlık anlamına gelen “*sat/set*” kelimesi ile tanımlandığı görülür. Ancak bu kelime somut algılarla algılanabilen varlık kavramına karşılık gelmeyen, duyuların ötesindeki gerçekliği tanımlamaktadır¹⁴⁷. Erken dönem literatürde Brahman terimi en yaygın ve basit şekilde “dua” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin bu anlamının din adamı terimine karşılık gelen “*Brahmin*” teriminden geldiği ifade edilir. Brahmin terimi ise dua eden kişi, rahip anlamlarına

¹⁴² Haridas Chaudhuri, “The Concept of Brahman in Hindu Philosophy”, *Philosophy East and West* 1/1 (t.y.): 47.

¹⁴³ Mehmet Ali Işım, “Upanişad Metinlerinde Varlık Düşüncesi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45-54 (2015): 49.

¹⁴⁴ Alexander Uskokov, “Brahman”, *Encyclopedia of Indian Religions Hinduism and Tribal Religions*, ed. Jefery D. Long v.dğr. (Springer, Dordrecht, 2018), 1.

¹⁴⁵ Chaudhuri, “The Concept of Brahman”, 47.

¹⁴⁶ Konarde, *Evolution of Matsya*, 2010, 34.

¹⁴⁷ Ali Reza Khajegir - Mohammad Reza Afroogh, “The Dignity and Unity of Atman and Brahman in Vedanta School- Hinduism Study”, *Journal of Philosophy and Ethics* 1/1 (2019): 15.

gelmektedir. Upaniṣadlarda ise Brahman kelimesi anlamsal dönüşüme uğrayarak “tüm/ her şey”, “sonsuz gerçeklik”, “her şeyi kapsayan, aşan aşkın bir gerçeklik”¹⁴⁸ gibi anlamlarda kullanılır olmuştur¹⁴⁹.

Vedalarda evrenin yaratılışı ile ilgili mitler akla ve duylara hitap eden somut bir yerde dururken Upaniṣadlarda evren, her şeyin kaynağı olan soyut, ama açık şekilde tanımlanan Brahman ismi ile ilişkilendirilir. Evrenin, Brahman şeklinde ifadesi bir yandan evrene dair belirgin bir konumlandırma sağlarken diğer taraftan soyut ve felsefi bir anlam da kazandırmıştır. Buna göre evren aşkın ve içkin tanrı Brahman’ın özü ve kendisi olan soyut bir düzlemde ifadesini bulmuştur¹⁵⁰.

İṣa Upaniṣad’da Brahman’ın evren ve evrendeki her şeyin kendisi olması ile ilgili sözler şöyledir: “*Bu değişen evrende her ne varsa Tanrıyla kaplıdır...*”¹⁵¹

Śvetāśvatara Upaniṣad’da evrenden kurtuluşun Brahman bilgisini bilme ile gerçekleştiği vurgulanır. Brahma, evreni saran olarak tanımlanır. Bu da evrenden öte, bir yüce varlığın varlığına, yani aşkın bir varlığa işaretir. Aynı zamanda evreni kendinde barındıran olduğunu da gösterir. Bu da aynı varlığın içkin bir varlık olduğuna da işaret anlamına gelir. Evrenin Brahman olması ve kurtuluş ile ilişkisini ifade eden çeşitli sözlerden birisi şöyledir: “*Bundan daha büyük olan Brahma’dır. O en büyük, en yücedir. Beden her canlının içinde saklıdır. O evreni sarandır. Onu tanrı olarak bilen insanlar ölümsüz olurlar.*”¹⁵².

“*O başlangıçsız ve sonsuzdur; karışıklık içinde her şeyi yaratandır. Sayısız biçimi vardır. Evrenin yegâne sancısıdır. Tanrı’yı bilen kişi tüm bağlardan kurtulur.*”¹⁵³.

“*...Sen her şeysin, sen tüm evrensin! Doğmuş olan her şey senin sayende desteklenir...*”¹⁵⁴

¹⁴⁸ Constance A. Jones - James D. Ryan, *Encyclopedia of Hinduism* (New York: Facts On File, 2007), xix.

¹⁴⁹ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 91.

¹⁵⁰ Yitik, “Hinduizm”, 343-344.

¹⁵¹ Swami Nikhilananda, *The Upanishads*, Harper Brothers Publishers (New York, 1948), 1: 201.

¹⁵² Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Śvetāśvatara 3:7.

¹⁵³ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Śvetāśvatara 5:13.

¹⁵⁴ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Maitri 6:9.

Upanişadlarda ifade edilen Brahman, evrendeki her şeyin kökeni, ilk nedeni ve kendinden yaratanıdır. Brahman'ın her şeyin ilk nedeni oluşu evrenin yaratılışının kökeni olduğunu da gösterir. Dolayısıyla Upanişadlarda evren algısı evren ile Brahman zdeşliği ve birliği ile şekillenir. Brahman'ın ölümsüz, akıl, nitelik sahibi, her şeyi bilen, zamanı yaratan oluşu ve evrendeki her şeyde kaplı oluşu Brahman'ın özünden kaynaklanır. Upanişadlara göre Brahman z olarak var olan ve var olacak olan her şeydedir. O'nu idrak etme *mokşaya* ulaşmayı, yani lmszliği elde etmeyi sağlar. Brahman'ın değişen evrenin yöneticisi oluşu, O'nun her daim öz olarak evrenin yaratılış ve yıkılış döngüsünde etkinliğini göstermektedir.

2.1.2. Evren ve Bilinç İlişkisi: İlahi Bilinç Brahman

İnsanoğlunun kendini bilme, tanıma, keşfetme, kavrama ve algılama gibi dürtüleri yüzyıllar boyunca felsefe, psikoloji, din, fizik, metafizik gibi birçok bilimsel alanın çalışma konusu olmuştur. İnsanın kendi var oluşunu bilme isteği bilinç kavramını da ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla insanın var oluş sorgulamaları bilincin ne olduğu, beden ve beyin ile ilişkisi, ölüm esnasındaki durumu gibi konuları da beraberinde getirmiştir. Gelişmeye açık bilimsel bir konu olan bilincin doğası halen tartışılmaya devam etmektedir. Bilimin birçok alanında bilinci tanımlama birbiriyle ilişkili tanımlamalar olsa da hepsini kapsayacak ortak bir tanım yoktur¹⁵⁵. Ancak Hinduizm'in insanoğlunun var oluşunu bilinç ile açıklamaya çalışması söz konusudur. Upanişadlar evren ve var oluşu bilinç kavramıyla değerlendirmesi açısından önemli kutsal metindir.

Vedaların felsefi yorumları mahiyetindeki Upanişadların oluşturduğu geleneğe göre *Vedanta* terimi “bilgi” anlamına gelen *Veda* ile “doruk noktası” anlamındaki –*anta* kelimesinin birleşiminden oluşmuş ve böylece “bilginin doruk noktası” anlamına gelmiştir. Vedanta felsefesi Vedalardaki mitik anlatıları ve ritüellerin felsefi doğasını aralar. Böylelikle bilincin, gerçeğin ve mutluluğun doğasını sorgular¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Mehtap Doğan, “Bilincin Doğasına Yönelik Beş Temel Yaklaşımın Bir Değerlendirmesi”, *MetaZihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2018): 23-24.

¹⁵⁶ Varun Khanna, “Consciousness in the Upanishads”, t.y., erişim: 22 Eylül 2021.

Upanişadlarda bilinç kavramı en önemli ve örtülü anlamlar barındıran kavramlardan biridir. Upanişadlarda “bilinç” terimi Sanskritçe *chit*, *prajna*, *chaitanya* ve *Brahman* kelimelerine karşılık gelir¹⁵⁷. Upanişadlar herkesin içinde olan özü, yani Brahman’ı açıklamaya çalışır, ötekinin felsefesini yapmaz. Dolayısıyla Mutlak Öz’ü anlamak, idrak etmek ise bilinci gerektirir. Bilinç farkındalıktır, farkındalığın altında yatan bir ilkedir. Bu sebeple bilinç yaratılış ve ötesinde gerçekleşen her şeyin tanığıdır. Bilinç her şeyin en ince hali, temel varlığı, yani öz Brahman ile birliğidir. Brahman, her şeyin içindeki Mutlak Öz, Ben’dir. Bilinç de var oluşla tek Brahman’la birdir. Brahman ile bir olan Mutlak Bilinç evrenin yaratılışının nedenidir. Bu doğrultuda Brahman Bilinç’ini bilmek evreni de bilmektir. *Çandogya Upanişad*’a göre Brahman bilincini bilmek her şeyin bilgisini gerektirir. Brahman bilincini bilen kişi acı, üzüntü ve doğum-ölüm döngüsü olan *samsaradan* kurtulur ve özgürleşir. Bunun aksine Brahman bilincinin farkında olmayan kişi süregelen doğum-ölüm döngüsünde acı ve ızdırap dolu karanlık bir yaşam sürmeye mahkûm olur. Upanişadlara göre Brahman’ın farkında olmak, yani O’nun bilinç olduğunu bilmek Brahman’da sonlu döngüden kurtulup ölümsüz olmaktır¹⁵⁸. Dolayısıyla da Mutlak Bilinç’e ulaşmaktır.

Upanişadlarda Brahman’ın Mutlak Bilinç oluşu gerçeklik bilgisini bilme ile ilişkilendirilir: “*Brahman’ı bilen, en yükseğe (Brahman’a) ulaşır. Bunun üzerine şu sözler kaydedilir: Brahman’ı, (yani sonuç değil neden), bilinçli, sonu olmayan, (kalbin) derinliklerinde, en yüksek eterde saklı olarak bilen kişi, her şeyi bilen Brahman ile bir arada, tüm nimetlerin tadını çıkarır.*”¹⁵⁹. Buna göre Brahman’a kavuşma O’nun gerçeklik bilgisi bilincinde olmayla elde edilir. Dolayısıyla bireydeki bilinç bilgisi evrensel bilinç Brahman’a ulaşmak anlamına gelir.

Aitareya Upanişad’da Brahman bilincini algılama yollarına da vurgu yapılır. Brahman bilinci ile ilgili “*Kalp, akıl, bilinç, kavrama, ayırt etme, akıl, bilgelik, içyüzünü anlama, sebat, düşünce, düşüncelilik, dürtü, hafıza, anlayış, niyet, yaşam, tutku, istek; tüm*

¹⁵⁷ TK Durga v.dğr., “Consciousness in Upanishads”, *International Journal of Sanskrit Research* 4/5 (2018): 66.

¹⁵⁸ Khanna, “Consciousness in the Upanishads”, 12,13.

¹⁵⁹ Müller, *The Sacred Books of East, The Upanishads* Taittiriya 2:1.

bunlar Bilinç'i tanımlarlar."¹⁶⁰ sözleri Brahman'ın bilinç oluşunu ve O'na ulaşmanın yollarını tanımlar.

Kena Upaniṣad'da "Bir uyanışla bilindiği zaman O kavranır. Doğrusu, birisi onda ölümsüzlüğü bulur; birisi kendi özüyle güç, birisi de bilgiyle ölümsüzlüğü bulur."¹⁶¹ sözleri Brahman bilgisini kavramayla bireyin ölümsüzlüğe kavuşmasını belirtir. Ayrıca uyanışla bilme ifadeleri bir farkındalığa geçişi ifade eder. Birey bilinciyle evrensel bilinci idrak edebildiğinde Mutlak Bilinç ile özdeşleşir. Dolayısıyla Brahman'ın bilincine geçer ve O'nda bir olur. Kişi ebedi, değişmeyen gerçeklik bilgisi Brahman ile birleşme hedefinde olunca bütün bağlarından, sınırlarından kurtularak ölümsüzlüğü elde eder.

Hinduizm'in kutsal metinlerinde genellikle bilinç çeşitli formda ve durumlarda bulunur. Bilincin form ya da durumları olması bilincin her şeyden arınık bir doğasının olduğu sonucunu da doğurur. Upaniṣadlarda bilincin çeşitli durumları ifade edilir. *Çandogya*'da bilincin üç hali, *Mandukya*'da ise dört hali açıklanır. *Mandukya Upaniṣad*'a göre bilincin dört durumu şunlardır: Uyanık (*jagrat*) , rüya (*svapnam*), derin uyku (*suṣupti*) ve aşkın bilinç (*turiya*) halidir. *Mandukya*'ya göre dördüncü bilinç durumu her şeyden arınık ve evrensel bilinç halidir. Bilincin dördüncü durumunda bilinç ne içe ne de dışa dönüktür. Bilincin bu durumu duyularla algılanamaz, bilinemez, akılla idrak edilemez, anlaşılmaz ve tarif edilmezdir. Bu saf bilinç hali, gerçek benlik olan Atman'dır¹⁶².

Bilincin doğasını bilme hali duyuların algılama yeteneğini geri çektiği zihnin kopma durumunda açığa çıkar. Hindu kutsal metinlerine göre bilinç yaratılışın tamamında vardır, yani sadece insanla sınırlı olmayıp evrendeki her şeyle ilişkilidir. Bu da kutsal metinlerin bilinci evrensel boyutta ihtiva ettiklerini göstermektedir. Bilincin evrensel, pasif, niteliksiz, bölünmez, saf, nesnel, bütün değişikliklerden arınık hali olan saf bilinç, diğeri ise ebedi olmayan, bölünebilir, niteliklere sahip, değişimler, koşullar, düaleteye sahip, dinamizm ve koşullarla şekillenen, bağımlı, öznel

¹⁶⁰ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, Aitareya 3:5.2.

¹⁶¹ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008, Kena 2:12.

¹⁶² Durga v.dğr., "Consciousness in Upaniṣads", 67.

bedenlenmiş varlıklarda var olan ego bilinci olarak ayrılmaktadır. Saf bilincin kaynağı Brahman'ın kendisiyken ego bilincinin kaynağı *Prakriti* (Doğa)'dır¹⁶³.

Hindu felsefi okullarında evrensel bilinç ya da saf bilincin mikrokozmos ya da makrokozmos olarak tanımlanmasına dair farklı yaklaşımlarla çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Vedanta okullarının bilinç ile ilgili çeşitli görüşleri olsa da gerçeklik bilgisini kavramada bilincin ön plana çıkarılması söz konusudur. Vedanta felsefesinde gerçeklik bilincin çeşitli derecelerde tezahürüdür. Bilincin evren ile olan ilişkisi *Virat* kavramında ifadesini bulur. Tüm fiziksel evreni canlandıran ilahi bilincin evrendeki formu *Virat* kavramıyla tanımlanır. Tanrıya atfedilen kavramlar O'nun varlığının evrenselliğini temsil eder. İlahi bilincin formu olan *Virat* ve fiziksel evren ile ruh ve beden arasındaki ilişki benzerdir. Buna göre *Virat* maddi (fiziksel) evrenin ruhudur¹⁶⁴. Brahman maddi evren formunda *Virat* olarak, nedensel formda ise kendini *Hiranyagarbha* olarak var eder¹⁶⁵. *Virat*, maddi evreni canlandıran evrensel Brahman bilincinin ismidir. Nasıl ki fiziksel bedenleri canlandıran ve harekete geçiren bilinç varsa fiziksel evreni, yani tüm yıldız ve gezegen sistemlerini, samanyolunu, uzay-zamanı canlandıran bir bilinç de vardır. Canlandırıcı bilinç, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun her şeyde gizlenmiş, her şeye içkin olan iç benlik (*anteryamin*) olarak bilinir¹⁶⁶.

Hinduizm'de monist, düalist ve materyalist ekoller kendilerine göre bilince dair farklı görüşler ileri sürerler. Monist Advaita ekolüne göre insan bilincinin merkezi en içteki gerçeklik olan evrensel bilinçtir. En yüksek gerçeklik olan Brahman “*sat*” terimi ile ifade edilir. Brahman bilgisi, bilinç veya gerçeklik hakkındaki bilgidir. Bu ekole göre bireysel benlik, Brahman ile özdeş olduğundan Upanişadlardaki “*sat*” (varlık) terimi de Brahman olan “Benlik” anlamına karşılık gelir. Öz olan Atman ise tüm varlıkların içsel benliğidir. Bireysel benlik Atman gerçek ve ölümsüzdür. Buna karşı beden, gerçek olmasına rağmen değişmez ve ebedi değildir. Upanişadlarda bu durum kil ve çömlek örneği ile verilmiştir. Çömlek kilden oluşur. Kil gerçektir, çömlek

¹⁶³ Paul Schweizer, “Mind/Consciousness Dualism in Sankhya-Yoga Philosophy”, *Philosophy and Phenomenological Research* 53/4 (1993): 849.

¹⁶⁴ Swami Krishnananda, *The Philosophy of Life*, e-Books (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1992), 274-275.

¹⁶⁵ “Philosophy of the Upanishads”, 42.

¹⁶⁶ Swami Krishnananda, *Mandukya Upanishad*, e-Books (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1996), 53.

ise kırılabilir, değişime tabii olabileceğinden dolayı gerçek değildir¹⁶⁷. Dolayısıyla kilin yerini tutan Atman gerçektir, özünde kili barındıran çömlek ise ölümlü bedendir.

Evrensel bilinç tüm varlıklarda bağımsız ve her şeyin denetleyicisi bir tanrı olarak değil içkin tanrı olarak mevcut bulunur. Bireysel bilincin şekillendiricisi olan değişiklikler ego bilincinin nedenidir. Bu değişiklikler ortadan kaldırıldığında geriye tek, ebedi, bölünmez ve yüce bilinç olan evrensel saf bilinç kalır. Her şeyden arınık saf bilinç sonsuz Brahman bilincidir. Sonsuz evrensel bilincin dışında var olan her şey bir yanılsamadır. Nitekim bilinçli bedenler yerine hayali dünya ile özdeşleşmeler vasıtasıyla hayali bedenlerde yaşayan hayali bilinç oluşmaktadır. Bu ekole göre kişi sonsuz evrensel bilinci anladığında bağlarından kurtularak özgürleşir¹⁶⁸

Başlangıçta *Puruşa* ve *Prakriti*'nin, yani ruh ve maddenin sonsuz olduğunu kabul eden düalist Samkhya öğretisinde saf bilinç *Puruşa*'dır. *Puruşa* ruh, benlik, özne ve nesnedir. *Puruşa* saf ve aşkın bilinçtir. Bu nedenle bilinç olan *Puruşa* tüm bilginin öznesidir. Dolayısıyla zamanın ve mekânın ötesinde, nedensiz ve ebedidir. Düalist düşünceyi benimseyen *Samkhya* ve *Yoga* ekollerine göre evrensel bilinç tüm varlıklarda kendi benlikleri şeklinde mevcuttur. Bu bilinç yüce varlığın bilinciyle tam olarak aynı değildir. Bir varlık özgürlüğe kavuştuğunda özgürleşmiş olan benlik bağımsız, ebedi ve özgür bir varlık olarak var olmaya başlar¹⁶⁹.

Samkhya ve Yoga ekolleri var oluşta yüce tanrı olarak işlev gören mevcut, sonsuz bir evrensel bilinç düşüncesini kabul etmezler. Bilinç sadece doğal ve saf halde olan varlıklarda bulunur. Kişi saf ruh bilincinin varlığından habersizdir. Zihin ve beden saflaştırılmadıkça var oluşa bağımlı kalır. Kişi kendi zihnindeki ve bedenindeki değişiklikleri bastırabilir ve arzularından kurtulabilirse zihninin rahatsızlıklarından kaynaklanan acıyı söndürebilir ve gerçek halleri olan yalnızlık ve her şeyi bilmenin ayırt edilemez ve tanımlanamaz bir durumuna erişebilirler¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Kumaran Suberamanian, "A Vedantic Study of Cosmic Consciousness - Brahman", *Journal of Indian Culture and Civilization* 1 (01 Eylül 2014): 181, 182.

¹⁶⁸ Khanna, "Consciousness in the Upanishads".

¹⁶⁹ Dwimalu Mochahary, "Concept of Puruṣa (Self) in Sāṃkhya Philosophy", *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*, 2021, 70.

¹⁷⁰ Jayaram V, "Does Consciousness Survive Death?", erişim: 09 Aralık 2023, <https://www.hinduwebsite.com/hinduism/essays/nature-of-consciousness.asp>.

Hinduizm ve Budizm'in bazı materyalist okulları ebedi, yok edilemez, bölünmez bir bilincin var olmadığı görüşündedir. Bu ekol, bilinci düşüncelerin, fikirlerin, arzuların, duyguların ve aynı zamanda nesne olan durumların bileşiminden oluşan bir küme olarak görür. Bunlar bir yansıma olan kavramsal bir bireysellik etrafındaki arzular ve bağılıklar nedeniyle gevşek bir şekilde bir arada tutulurlar. Bu kalıcı değildir ve yok edilemez. Ancak ölümden sağ çıkıp gelecek yaşamlarda devam edebilir. Birey zihnini sakinleştirip, bu bileşenlerden oluşan kümeyi doğal temel unsurlarına ayırıştırabilirse, geriye sadece *nirvananın* saf hali kalır. Bu ulaşılan noktada bireysellik ortadan kalkar, yeniden doğum-ölüm çarkından kurtularak özgürleşir¹⁷¹.

Bilim dünyası bilinci, beynin bir ürünü, yani beyin bilinci olduğunu savunan düşünceyi kabul eder. Ancak Hint felsefi okullarının çoğu bilincin gerçekliğin temel ilkesi olduğu görüşündedir. Düailist okullardan *Samkhya* ise saf bilinç (*Puruṣa*) ve ilksel madde ikililiğini savunur. En etkili Vedanta okullarından *Advaita Vedanta* Okulu nihai gerçekliği mutlak, saf, farklılaşmamış saf bilinç, yani Brahman bilinci olarak tanımlar. *Advaita* okuluna göre nihai gerçeklik Brahman bilinci, ikili olmayan, farklılaşmamış bir bilinçtir. *Advaita* okulunun en temel doktrini bilinç teorisidir ve bu teori Vedalar, Upanişadlar ve Bhagavad Gita'nın öğretilerinin de nihai mesajı olarak kabul edilir¹⁷².

Evrensel bilinç ya da Brahman'la özdeşleşme mutluluk ve ölümsüzlük olan sonsuzluğa kavuşmayı sağlar. Upanişadlara göre bilinci bilme ile kişi kendini Brahman'ın sonsuz, değişmez, ölümsüzlüğüyle özdeşleştirerek sonluyla ilişkili acılardan sonsuza kadar kurtulur¹⁷³. Evrensel bilincin insanda yansıması olan akıl tanrı bilincine tamamen denk değildir. İnsan bilinci *mayan*ın etkisi nedeniyle tanrı bilincinin eksik ve bozulmuş halidir. Bu durum suya yansıyan güneş örneğinde açık hale gelir. Suyu yansıyan güneş gerçek sanılsa da yansıyan güneş ısıtmaz ve yakmaz¹⁷⁴. Aynı şekilde insan bilinci de tanrı bilinci gibi gerçek ve aynı etkiye sahip olamaz.

¹⁷¹ Hindu website. By Jayaram V; <https://www.hinduwebsite.com/hinduism/essays/nature-of-consciousness.asp>

¹⁷² "The Problem of Consciousness and the Brain/Brahman Dichotomy" (Department of Philosophy & Culture, 2017), 6.

¹⁷³ Consciousness in the Upanişads By Varun Khanna

¹⁷⁴ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 56,57.

2.1.3. Evren ve Brahman'ın Sıfatları

Evrensel gerçeklik, bilinç, bilgi ve öz gibi soyut kavramlarla ifade edilen Brahman'ı insan zihninin anlamlandırması zor olsa da Brahman'ı algılama kutsal metinlerde, özellikle Upanişadlarda somut şekilde yer alır. Upanişadlarda Brahman bilgisi *Para Brahman* ve *Apara Brahman*¹⁷⁵ şeklinde ifade edilir¹⁷⁶. *Para Brahman* her yerde ve her şeyde olan Yüce Benlik'i ifade eder.

Vedanta okullarının farklı şekillerde yorumladığı Brahman, Upanişadlarda O'nu temsil eden iki suret, yani iki sıfat ile insan zihninde somut hale gelir. Bunlar “*Nirguna*” ve “*Saguna*” sıfatları ve suretleridir veya Brahman bu sıfatlarla vasıflandırılır.

Brahman niteliksiz ve nitelikli suretleriyle ve bir olma sıfatıyla evrendeki tüm çokluğu ifade eder. O, hem her şey hem de hiçbir şeydir. Gece-gündüz, ışık- karanlık, bilgi-cehalet vb. evrendeki düâlıtadaki birlik ve hiçliğin gizemli uçurumunu oluşturur¹⁷⁷. Brahman bu haliyle zamanın ve sonsuzluğun sessizlik ve süreklilik içindeki birliğidir¹⁷⁸. Bu husustan hareketle Brahman'ın nitelikleri konusu “*Saguna Brahman: Evrenin Hükümdarı*” ve “*Nirguna Brahman: Mutlak*” başlıkları altında incelenmiştir.

2.1.3.1. Saguna Brahman: Evrenin Hükümdarı

Sanskritçe “olan” anlamındaki *sa* terimi ile “nitelik” manasındaki *guna* kelimesinin birleşmesinden meydana gelen *saguna* terimi “niteliği olan” anlamındadır. Upanişad felsefesini ele alan Vedanta ekollerinden *Advaita Vedanta* filozofu *Adi Şankara*¹⁷⁹ *Saguna Brahman*'ı “genel akıl” olarak tanımlar. *Saguna Brahman*, evrensel zihnin yansımasıyla fenomenler dünyasını oluşturur¹⁸⁰. Burada Brahman'ın

¹⁷⁵ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Mundaka 1:1.4.

¹⁷⁶ Aleksandar Uskokov, “Şankara”, *Encyclopedia of Indian Religions Hinduism and Tribal Religions*, ed. Jefery D. Long v.dğr. (Springer, Dordrecht, 2018), 4.

¹⁷⁷ Jayaram V, “Brahman, The Universal Self, The Highest God Of Hinduism”, erişim: 07 Aralık 2023, <https://www.hinduwebsite.com/brahman.asp>.

¹⁷⁸ Chaudhuri, “The Concept of Brahman”, 48.

¹⁷⁹ Zehra Yılmaz, *Hinduizm'de Adi Şankara'nın Advaita Vedānta Doktrini Ve Teolojik Görüşleri* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017), 45.

¹⁸⁰ Khajegir - Afroogh, “The Dignity and Unity”, 15-16.

bilincinin yansımasıyla meydana gelen evrenin, dünyanın ve var olan tüm varlıkların *Saguna Brahman* olarak adlandırıldığı sonucuna varabilir. Evrenin yaratılması, sürdürülmesi ve çözülmesi döngülerinde temel işlev gören yüce Ruh ve dünyayı kontrol eden tanrı ve evrensel ilke olan *Saguna Brahman*'dır. Vedanta ekolünde *Saguna Brahman*, *İşvara* olarak da tanımlanır ve o Brahman'ın içkin yönü olup nesnel mutlak bir gerçeklik olarak kabul edilir¹⁸¹. *Saguna Brahman* veya *İşvara* her şeyin maddi ve etkili nedeni olarak *tamas* (karanlık, cehalet) ve *sattva* (saflık, doğruluk, gerçeklik) ile farklı şekillerde ilişkilendirilir.

Mutlak'ın yaratma ve tezahür etme isteğine *satyam* (gerçeklik, kesinlik, doğru olan) denir. Evrende var olan tüm şeylerin orijinal, yani tanrısal evrendeki hali görünen alemin prototipi mahiyetindedir. Bu durum bir ressamın zihninde tasarladığı mevcut bir fikri daha sonra tuvale yansıması olarak görülebilir. Nesne tuvale halen yansıtılmamışsa da resmedilecek şey zihinde mevcuttur. Görünür nesneler olarak kendisini dışarıda yansıtacak olan zihindeki bu tasavvura *İşvara* denir. *İşvara*, Brahman'ın kendisi olan pratik gerçekliktir. Brahman'ın *İşvara* olarak adlandırılan bu yönü *Saguna Brahman*'dır. *Saguna Brahman*, *satyam*dır, yani gerçekliğin tezahür etmiş halidir. *Saguna Brahman* evren ve evrende ortaya çıkacak olan şeylerin ana hatlarını, yani *Hiranyagarbhaha*'yı, *Pracapati* 'yi ve ince süptil formları yaratır. Daha sonra *Hiranyagarbha*, *Virat* şeklinde tam bir form halini alır. Böylelikle *Virat* evrenin tamamlanmış şekli olarak adlandırılır. Başlangıçta sadece zihinde var olan bir düşünce iken daha sonra somut bir gerçekliğe dönüşür¹⁸²

Bununla birlikte *Şvetaşvatara Upaniṣad*'da Brahman'ın başlangıç, zaman ve mekânın ötesinde ateş, güneş, hava, yıldız, ay, dünyanın tüm suları olmasının yanı sıra kadın, kelebek, şimşek, papağan, cennet vb.¹⁸³ olarak ifade edilmesi O'nun evrenin hem ötesinde saf birlik hem de çoklukları içeren maddi dünyanın niteliklerine sahip olduğunu gösterir.

¹⁸¹ Sibsankar Tunga, "Nature of Brahman in Advaita Vedanta: An Evaluation", Mart 2015, 78-79.

¹⁸² Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 515-516.

¹⁸³ F. Max Müller, trc., *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*, 1884 Svetaşvatara 2:11.

Brahman'ın nitelikli hali tanrının sonsuz şahsiyeti olarak *Saguna Brahman*'dır. Böylelikle tanımın ötesinde, form ve niteliklerden uzak ve *Nirguna Brahman*'ın yanında nitelikli *Saguna Brahman*'ın varlığı evrenin yanılısama durumu olan *mayadan* kaynaklanır¹⁸⁴.

Vedanta filozoflarından *Şankara*'ya göre dinamik oluş ilkesi *mayadır*. Bununla birlikte tüm kavramsallığın ötesinde ikili olmayan ruh Brahman'ın *Saguna* ve *Nirguna* olmak üzere iki yönü, düzeni vardır. *Nirguna Brahman*'a giden yol *Saguna Brahman*'dan geçmektedir. Tanrının ilahi lütfunu elde etmek için sarsılmaz bir bağla bağlanan kişi *cayna* bilgisini elde ederek O'na ulaşır. *Şankara*'ya göre aşkın ve kişiliği olmayan Brahman'ın kişisel yönü *İşvara*'dır. Brahman'ın evrenin var oluş ve yok oluş döngülerindeki eylem ve nitelikleri *İşvara* sıfatıyla gerçekleşir. *İşvara* asıl hakikatin en yüksek öncüsü ve hükümdarıdır. *İşvara* adanmışları dünyaya karşı tarafsız kalması için eğiterek evrensel Brahman'ın farkına varılmasını sağlar. *İşvara* belirleyici Brahman, yani *Saguna Brahman*'dır¹⁸⁵. Bütün kutsal metinler *İşvara*'ya atıfta bulunmaktadır. *İşvara* dünya yaşamıyla ilişkilidir ve insanın Brahman ile olan bağında etkin rol oynar. Dolayısıyla *İşvara* dünya hayatında ibadeti temsil eden gerçekliktir. Bu nedenle din tanrısı denebilir¹⁸⁶.

Nyayayikas ekolü *Saguna Brahman*'ı dünyanın sürdürülmesi ve yok edilmesinin nihai nedeni olarak görür. Bu ekol Brahman'ın dünya ve varlıkların ahlaki yönden düzenleyicisi olma yönünü *İşvara*, yani Evrensel *Saguna* olarak tanımlar. Ayrıca bu ekol tanrının niteliksiz olmayacağı görüşünde olduğundan *Nirguna Brahman* kavramını kabul etmez¹⁸⁷.

2.1.3.2. Nirguna Brahman: Mutlak

Brahman'ın hareketsiz, formsuz, biçimsiz, niteliksiz haline “*Nirguna*” denir. Sanskritçe “olmayan” ya da “-siz” manasındaki *nir* ve “nitelik” anlamındaki *guna* terimlerinin birleşiminden meydana gelen *nirguna* kelimesi “niteliği olmayan”

¹⁸⁴ Sri Aurobindo, *Isha Upanishad* (India: Sri Aurobindo Ashram Publication, 2003), 570.

¹⁸⁵ Nabanita Barua, *The Problem of God and the Absolute in the Philosophy of Radhakrishnan* (Degree of Doctor, Gauhati University, 2015), 161-162.

¹⁸⁶ P. Nagarajava Rao, *The Schools of Vedanta* (Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1943), 45.

¹⁸⁷ Barua, *The Problem of God and the Absolute*, 174.

anlamındadır. Brahman'ın niteliksiz hali olan *Nirguna*'yı keşfetme Brahman bilgisini bilme ile gerçekleşir¹⁸⁸. Sanskritçe sözlüklerde *Nirguna Brahman*; bütün tanımların ötesinde, niteliksiz, kişisel olmayan mutlak şekilde tanımlanır. Upanişadlarda dahi açık ve somut şekilde yer almayan Brahman ve O'nun sıfatları soyut ve insan zihnini aşan bir boyutta olduğu için Hindu tarihinde bunu somutlaştırma çabaları olmuştur. Bu çabayı gösterenlerden birisi Advaita ekolüdür. Bu ekol Brahman'ın yüksek halini *Nirguna Brahman*, düşük halini ise *Saguna Brahman* şeklinde ifade etmiştir¹⁸⁹.

Brahman'ı tanımlayan *Nirguna* ve *Saguna* kavramları Upanişadlarda yer alan Brahman'ın biçimleri, sıfatları ve niteliklerine karşılık gelir.

“*Brahman'ın iki biçimi vardır, maddi ve maddi olmayan, ölümlü ve ölümsüz, katı ve akışkan, sat (varlık) ve tya (o), (, yani sat-tya, doğru).*”¹⁹⁰.

“*Doğrusu Brahman'n iki türü vardır: Biçimi olan ve biçimi olmayan. Biçimi olan gerçek değildir. Biçimi olmayan gerçektir; o Brahma'dır, ışıktır. Bu ışık güneşle aynıdır. Bu güneş Om hecesinin özüdür. O kendisini üçe böler. Om üç sestten oluşur (a+u+m). Buna göre tüm dünya örülü, dokulu, bezelidir. Derler ki: 'Bir kimse Om'un güneş olduğunu düşünerek kendisini özümsemelidir.'*”¹⁹¹

Maitri Upanişad'da yer alan “biçimi olan” sözleri *Saguna Brahman*, “biçimi olmayan gerçeklik” ifadesiyse *Nirguna Brahman*'a işaret ettiği anlaşılmaktadır. *Nirguna Brahman*, Brahman'ın soyut halini tanımlar ve asıl gerçekliktir. *Maitri Upanişad*'daki ışık Mutlak Öz Brahman'dır. Duyular evreninde Brahman varlıklarda öz olarak bulunur. Işık *Nirguna Brahman*, güneş formu ise *Saguna Brahman*'ı sembolize eder. Her ikisi de öz olan Mutlak Bir Brahman'dır. *Maitri*'de yer alan *Om* hecesi ile güneş arasında benzerlik kurulur. Buradaki benzerlik yönü Brahman'dır, O'nun özüdür. Brahman'ın kendisini üçe bölmesi duyular evreninde *Om* hecesine karşılık gelir. Burada Mutlak Öz Brahman söz olarak varlık düzeyine gelir. Burada birlikte üç olan öz *Nirguna Brahman*, özün söz hali ise *Saguna Brahman*'dır. Dünya

¹⁸⁸ Khajegir - Afroogh, “The Dignity and Unity”, 15.

¹⁸⁹ Swami Nirmalananda Giri, *A Commentary on the Upanishads*, t.y., 198.

¹⁹⁰ Max Muller, *The Sacred Books Of East Vol 1*, 1900 Brihadaranyaka 2:3.1.

¹⁹¹ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Maitri* 6:3.

hayatında *Om* sesi üzerine düşünme ve hissetme varlıkta birlik olan Brahman'a ulaştırır.

Tüm dünya ve var olan unsurlar, elementlerin bütünü Brahman'dır. *Saguna Brahman* somut niteliklere sahip bir tanrıyı tanımlarken *Nirguna Brahman* tanrının soyut halini tanımlar¹⁹². *Nirguna Brahman* ve *Saguna Brahman* birbirinin karşısı olmayıp *Nirguna Brahman*, *Saguna Brahman*'ın özüdür¹⁹³. Brahman'ın sureti olan ve herhangi bir sığata sahip olmayan aşkın tanrı *Nirguna Brahman*, Hinduizm'de ibadet edilme konusu olmayıp bilginin konusunu oluşturur. Bu sebeple *Nirguna Brahman*'ı bilgi konusu olarak ele alan felsefi ekoller kurtuluşa ulaşmada bilgi yolu olan *jnana margayı* tercih etmektedir¹⁹⁴.

Nirguna Brahman çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Monistik *Advaita Vedanta* ekolünün temsilcilerinden *Şankara*'ya göre *Nirguna Brahman* tüm niteliklerden ve niteliyici özelliklerden arınıklığı ifade eder. *Vaişēika* ekolü *Nirguna Brahman*'ı mutlak gerçek, mutlak iyilik, mutlak güzellik ve mutlak mutluluk nitelikleriyle donatılmış olarak tanımlar. Ancak bu ekole göre O aynı zamanda doğal ve duysal niteliklerden özgür ve arındır¹⁹⁵.

Brahman evrensel bilinçtir. *Nirguna Brahman* ise niteliksiz bilinç demektir. Hinduizm'de üst benlik olan tanrıya ulaşmada teslimiyet önemlidir. Kişi tamamen kendisini tanrıya yönelterek tanrıyı bilincin hedefi haline getirdiğinde kişisel benliği aşarak üst benliğe ulaşır. *Nirguna Brahman* içsel benlik ve üstün bilgi ile anlaşılabilir¹⁹⁶. Brahman'ın her şeyi kaplayan aşkın, görölmeyen ancak hissedilen yönünü *Nirguna Brahman* temsil eder. *Saguna Brahman* ise *mayan*ın etkisi altında dünyevi cehaletten etkilenen Brahman'dır. Brahman'ın dünyayı yaratan, yaşatan ve

¹⁹² Khajegir - Afroogh, "The Dignity and Unity", 15.

¹⁹³ Krishnananda, *The Philosophy of Life*, 331.

¹⁹⁴ Hatice Çiçek Avcı, *Vedanta Sistemi Çerçevesinde Hinduizm'deki Mistik Unsurlar* (Doktora, Uludağ Üniversitesi, 2019), 54.

¹⁹⁵ Chaudhuri, "The Concept of Brahman", 47, dipnot:1.

¹⁹⁶ Mohammad Reza Afroogh - Ali Reza Fahim, "The Unity of Man and God: In the School of Rumi and Atman and Brahman in Vedanta", *Have Scientific of the University of Cienfuegos* 12/1 (2020): 134,135.

yok eden üç ana tanrısı olan Brahma, Vişnu ve Şiva *Saguna Brahman*'ın üç yönü olarak ön plana çıkar¹⁹⁷.

Brahman tüm yaratılışın ötesi olduğu kadar aynı zamanda yaratılmış maddi evrendir. Mutlak Bir, yani Brahman var oluşun temel özüdür. Öz Brahman'ın yaratılışta *Saguna* ve *Nirguna* olmak üzere ayrılmaz iki yönü vardır. *Saguna Brahman* duyular evreninde fenomenler dünyasını oluşturur. *Nirguna Brahman* ise her şeyde var olan öz Brahman'dır. *Saguna Brahman*, Brahman'ın insan algısına hitap eden somut yönüken *Nirguna Brahman* soyut yöndür. Tüm dünya ve dünyadaki maddi unsurların nitelikleri *Saguna Brahman*'dır. *Saguna Brahman* insan algısına yöneliktir. *Nirguna Brahman* her türlü nitelikten arınık özdür. *Saguna Brahman* genel akıl olarak da tanımlanabilir. *Saguna Brahman*, insan aklı için var oluşu yansıtmakta ve fenomenler üretmektedir. *Nirguna Brahman* ise var oluşun özüdür.

2.1.4. Duyular Evreni: *Maya, Puruṣa ve Prakṛiti*

Upanişadlarda duyular evreni *maya*, *Puruṣa* ve *Prakṛiti* kavramlarıyla tanımlanır. Bu kavramlar evren ve insan algısını biçimlendirmede etkili olmuştur. Hindu kutsal metinlerinde “*maya*” terimi çeşitli anlamlara karşılık gelir. Vedalarda *maya* tanrısal olanın gücüne, ihtişamına ve büyümesine atıfta bulunur. *Maya* Vedalarda tanrısallığın gücünü ifade ederken Upanişadları merkeze alan Vedanta okullarında tanrının aldatıcı ve büyüleyici gücüne atıfta bulunmak için kullanılan bir terimdir¹⁹⁸. Sanskritçe *maya* terimi “bilgelik”, “sanat”, “yanılsama”, “doğüstü güç”, “aldatma”, “sihir”, “hile”, “büyü”, “illüzyon” ve “dolandırıcılık” anlamlarına karşılık gelir¹⁹⁹.

Brahman'ın evrendeki görünümü veya tezahürü *maya* olarak tanımlanır. *Maya* algılanan, bilinen, görünen ve kaybolan fenomenler dünyasını oluşturur. Maddi dünya Brahman'ın tezahürüdür. Evren Brahman'ın tezahürü olarak sonsuz doğum (görünüm) ve ölüm (kaybolma) döngülerini takip eder. Atman *mayan*ın gerçekte ne olduğunun anlaşılması içindir. Atman, Brahman'ın tezahürü olan insandaki gerçek Benlik'tir.

¹⁹⁷ Sandeep Atwal, *Indian Psychology: The Connection Between Mind, Body, and the Universe* (Degree of Doctor, Pepperdine University, 2010), 25.

¹⁹⁸ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 282.

¹⁹⁹ “Monier-Williams Sanskrit-English Dictionary --म”, erişim: 25 Nisan 2022, <https://sanskrit.inria.fr/MW/202.html>; Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 116.

Atman bireyin gerçek benliği, gerçekte ne olduğudur. Brahman da *mayanın* Ruh'u, Benlik'idir. *Maya* bireyin *jivasında* ortaya çıkar.

Hint felsefesinin en karmaşık kavramlarından olan *maya*, Rig Veda'da genellikle tanrılara, özellikle *Varuna*, *Mitra* ve *İndra*'ya atfedilen doğaüstü gücü belirtmek için kullanılır. Vedanta felsefecilerinden *Şankara* öncesi dönem literatüründe *maya* kelimesi sıklıkla yer almasına rağmen farklı anlamlarda kullanılmıştır²⁰⁰. Upanişadlarda *maya* kavramı farklı terimlerle ilişkilendirilir. Bu da anlam çeşitliliğine yol açar. *Şvetaşvatara Upanişad*'da *maya* kavramı maddi formun temel doğası olan *Prakriti* terimi ile ilişkilendirilir. *Mayanın* Sanskritçe Doğa anlamına gelen *Prakriti* üzerinden tanımlanması ise şöyledir: “*Yaratıcının (mayin) tüm bunları gönderdiği şey; kutsal ayetler, adaklar, kurbanlar, her derde deva, geçmiş, gelecek ve Vedaların diğerinin bu maya ile bağlı olduğunu beyan ettikleri her şey. O zaman bilin ki Prakriti (doğa) Mayadır (sanat) ve büyük Lord Mayin'dir (yaratıcı); tüm dünya onun üyeleriyle dolu.*”²⁰¹

Upanişadlarda geçen *maya* ve *mayin* terimlerine tam karşılayacak kelime bulunmamaktadır. *Maya*, Yüce Benlik ile ilgili pasajlarda terim olarak “sanat” ya da “yapmak” anlamlarına gelir. Ancak tüm yapma ya da yaratma yalnızca fenomenal ya da salt bir yanılsama olduğundan *maya* aynı zamanda yanılsama duygusudur. *Maya* “yapma” *mayin* ise yapıcı, sanatçı, sihirbaz gibi anlamlara gelir²⁰². Upanişadların genelinde yer alan “*tat awam se*” ifadesi Brahman ile insan birliği felsefesine dayanır. Bu bağlamda fenomenal dünya ile Mutlak Benlik (Ruh) insan, nesneler, nesnel zihin, ruh ve tanrı arasındaki farklılıklar *mayanın* yarattığı yanılsamalardan kaynaklanır. Brahman sadece evrenin öznesi ve nedeni değil aynı zamanda hem görünen maddi fenomenal dünya hem de görünmeyen ruhlar evreninin nedenidir²⁰³.

Vedanta okullarının evren algısını şekillendiren *maya* kozmik bir yanılsama ilkesi olarak kabul edilir. Bu bağlamda Brahman tek gerçeklik, dünya ise bir yanılsamadır. Asıl gerçeklik olan Brahman ve Atman ile *Jivatman* ve evrensel bilinç

²⁰⁰ Hardev Virk, *Concept of MAYA in Indian Philosophy and Sikh Religion*, 2020.

²⁰¹ Müller, *The Sacred Books of East, The Upanishads*, 2: Svetasvatara Upanishad 4:9-10.

²⁰² Müller, *The Sacred Books of East, The Upanishads*, 2: 251, 3.

²⁰³ Khajegir - Afroogh, “The Dignity and Unity”, 17.

arasında hiçbir farkın olmamasıdır. Brahman, dünya ve bireyden ayrı form ve niteliklerde *İşvara* olarak ortaya çıkar. Brahman'ın dünyayı gerçek gibi gösteren ama gerçek olmayan yanıltıcı gücü *mayadır*. *Maya* maddi zihnin cehaleti olarak açıklanır²⁰⁴. Brahman ile *maya* arasındaki kozmik ilişkide yaratıcı tanrı *İşvara* rol oynar. *Maya*, *İşvara*'nın gizli gücü olarak fenomenal dünyaya nüfuz eder²⁰⁵.

Vedanta okullarından *Advaita* okuluna göre (monist) *maya* insanların zihinlerini örten evrensel yanılsama anlamında yorumlanır²⁰⁶. *Advaita Vedanta* felsefesine göre *maya*, yüce bilinç olan Brahman'ın bir yanılsama gücüdür. *Maya* ile Brahman arasındaki bağ insanın gölgesi ve kendisi ile birlikte bulunması gibidir. İnsanın gölgesinin insanda her zaman bulunması gibi *maya* da Yüce Varlık Brahman'la birliktedir. Ancak *mayanın* yarattığı fenomenal evrenin mutlak bir varlığı yoktur. Brahman *mayanın* değişikliklerinden etkilenmez. *Advaita* okulunun en önemli felsefecilerinden *Şankara*'ya göre *maya* farklılaşmamış, bölünmemiş ve tanımlanılmayandır. Ancak tanrının gücüne sahiptir. Başlangıçsız olan *maya* üç özelliğe sahiptir. Bu özellikler olan *sattva*, *rajas* ve *tamastır*. *Maya* nitelikleri ve fiilleri ile sadece aydınlanmış kişiler tarafından anlaşılır. Fenomenal evren olan *maya* değiştiği için gerçek dışıdır ve var olduğu için de gerçektir²⁰⁷. *Şankara* bireysel ruh Atman ve Brahman birliğinde *maya* kavramını yılan-organ analogisini kullanarak açıklar. O'na göre gecenin karanlığında kişinin organı (ince halat) bir yılan zannetmesi bir yanılsamadır. Ancak yılanın varlığı görülenin organ olduğu gerçekliğinin fark edilmesine kadar devam eder. Yılan-organ anaolojisindeki gerçek varlık, yani organ Brahman'ı, bir yanılsama olan yılan ise var oluşu temsil eder. Buna göre yılanın varlığı tamamen gerçek dışı değildir ancak kısa süreli varlığı urgandan kaynaklıdır. Yılanın organ olmasının fark edilmesi ile evrenin Brahman'ın tezahürü olduğunun fark edilmesi benzerlik yönüdür. Bu benzerlik yönü asıl gerçekliği fark etme açısından önemlidir. Ancak burada Brahman-evren ilişkisinin tersine çevrilir olmadığı önemli bir husustur. Evrenin varlığı Brahman olmadan düşünülemezken Brahman'ın varlığı evrene bağlı değildir. Gerçek bilgi Atman- Brahman birliğiyle elde edilir. *Mayada* asıl

²⁰⁴ Suberamanian, "A Vedantic Study of Cosmic Consciousness - Brahman", 184.

²⁰⁵ Avcı, *Hinduizm'deki Mistik Unsurlar*, 96.

²⁰⁶ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 116.

²⁰⁷ Virk, *Concept of MAYA in Indian Philosophy and Sikh Religion*.

varlık kendi doğasından bir şey kaybetmeden başka bir görünüm yanılışına dönüşür. Yılan–organ benzetmesinde organ asla yılan olmamıştır. Bu örnekte asıl gerçekliğin doğasının saklanması gerçek objenin gerçek olmayan obje üzerine yansıtılmasıdır. *Şankara* bu durumu “üst üste bindirme” anlamına gelen *adhyasa* kavramı ile açıklar²⁰⁸. *Adhyasa*, belirli nesnenin veya gerçekliğin başka bir şey olarak algılanmasından dolayı üst üste bindirme olarak tanımlanır. Yılan-organ benzetmesinde gözlemci organ gerçekliğinin üzerine yanılışına olan yılan bilgisini ekler. Bunun sonucunda ip yılan olarak algılanır. Böylece gerçek bilginin doğasından uzaklaşılır²⁰⁹.

Şankara’nın fenomenal dünyayı yılanla benzetmesi dikkat çekicidir. Çünkü mitolojide yılanın olumlu–olumsuz, iyiliği–kötülüğü sembolize etmesi, yani iki zıt anlamı temsil etmesi gibi dünya hayatı da her iki uç unsurların mekânıdır. Hint mitolojisinde Vişnu ile yılan kral *Vasuki* mitinde yılanlar mücadele alanı ve açgözlülüğü sembolize eder. Puranalarda yer alan mite göre tanrılar ölümsüzlük iksirini yeniden elde etmek için iblislerle anlaşmışlardır. İblisler (Asuralar) ölümsüzlük iksirini kendileriyle paylaşma şartıyla tanrılara yardım etmeyi kabul etmiştir. Yılan kral *Vasuki* ise ölümsüzlük iksirinin olduğu süt okyanusunu çalkalamada bir ip görevi görmüştür. İblisler yılanın başından tanrılar (devalar) ise yılanın kuyruğundan tutarak süt okyanusunu çalkalamışlardır. Bu esnada yılan zehrini kusmuş ve süt okyanusunu kirletmiştir. Tanrı Vişnu tüm zehri içerek okyanusu temizlemiş ve ölümsüzlük iksirini elde etmiştir²¹⁰. Bu mite göre yılanlar ve iblisler kötü varlıklar değildir. Ama ölümsüzlüğün şehvetine düşmüş varlıklardır. *Vasuki*’nin kozmik okyanusta tanrılar ve iblisler arasında ölümsüzlüğü elde etmede ip olarak işlev görmesi iyilik ve kötülüğün mücadele alanı dünya hayatını sembolize eder.

Advaita ekolünden filozof *Radhakrişnan*’a göre ise *maya* bir şeyi olmadığı gibi gösteren ilkedir. Ancak ne gerçek ne de gerçek dışıdır, tanımlanamayandır. Sanskritçe “ölçmek”, “biçimlendirmek” anlamına gelen *ma* kökünden türeyen *maya* kelimesi

²⁰⁸ Avcı, *Hinduizm’deki Mistik Unsurlar*, 96.

²⁰⁹ Dr. Alakananda Parida, “Vidya & Avidya in Advaita Vedanta”, *Journal of Research in Humanities and Social Science* 9/8 (2021): 26.

²¹⁰ *The Puranas*, Agni Purana 10.1.2; Devdutt Pattanaik, *Indian Mythology* (Rochester: Inner Traditions, 2003), 94, 95.

biçimsiz olanı ölçen ve biçimlendiren demektir. *Maya kelimesi* Doğa (*Prakriti*), cehalet (*avidya*), üst üste bindirme(*adhyasa*) mümkün kılan ve imkânsız kılan gibi birçok farklı anlama gelebilmektedir²¹¹. *Radhakrişnan* Upanişad yazarlarının dünyayı saf bir yanılsama olarak görmediğini söyler. O'na göre saf bir yanılsama olsaydı dünyanın gerçekliğini hesaba katmazlardı. Ayrıca Upanişad yazarlarının farklı yaratılış teorilerinin önemi Brahman ile dünyanın yakın ilişkisi üzerine kurulu olmasıdır. Bu durum ikisinin bir, ancak bazen birinin neden diğerinin sonuç olarak görülmesinden kaynaklanır. Upanişadlarda dünya gerçekliğinden bahsetmeleri Brahman gerçekliğinden gelen yaratılış ile ilgilidir²¹².

Brahman *mayanın* gücüyle dünyada kendini gösterir. Dünya ve dünyada var olan her şey *mayanın* gücü sayesinde var olur. *Mayanın* yaratılışı yanıltıcıdır ama gerçek dışı değildir. Her iki kavram aynı anlama gelmez. Bu yüzden dünya da gerçek dışı değildir. Gerçek kendi başına var olan, yanılsama ise gerçeklik olgusu ile temellenendir. Bu sebeple yanılsama salt gerçek dışı anlamına gelmez. Dolayısıyla gerçeklik Brahman, *maya* (yanılsama) ise Brahman'a bağlı olandır. *Maya* görünüşleri, yani çoklu maddi dünyayı yaratır. Ancak bu dünyanın var olmadığı anlamına gelmez. Bu durumu en açık yılan-urgan örneği ifade eder. Bu doğrultuda fenomenal dünya ne mutlak gerçek ne de tamamen gerçek dışıdır. Aynı zamanda var olmayan ve yanıltıcı olduğu ifade edilir²¹³.

Hinduizm'de *Nirguna- Saguna Brahman*, gerçek-gerçek dışı, bilinç- bilinç dışı gibi algılanan düalitenin varlığını açıklamada *maya* kavramı kullanılır. Düalite gerçek ve tek birlik Brahman'ın görülmesini engelleyen bir yanılsama olarak kabul edilir. *Mayanın* kontrol alanı maddesel form *jivadır*. *Maya* iki şekilde iş görür. İlk olarak Brahman'ın varlığını bilinçli bir varlık olan insanda gizleme gücü, diğeri ise yaratılmaya izin verilen projeksiyon gücüdür. Kişi yaşamak için seçtiği dünyayı algılar. Bu nedenle kişi, kendisindeki gerçekliği farkına varmayı ve kurtuluşu aramayı seçmedikçe bir yanılsama içinde yaşar²¹⁴. Bu asıl gerçekliği görmeme halidir.

²¹¹ Virk, *Concept of MAYA in Indian Philosophy and Sikh Religion*.

²¹² Radhakrishnan, "The Vedanta Philosophy", 437.

²¹³ Afroogh - Fahim, "The Unity of Man and God", 133,134.

²¹⁴ Atwal, *Indian Psychology*, 28.

Upanişadlarda evrenin yaratılışı ile ilgili *maya* kavramının yanı sıra *Prakriti* kavramı da kullanılır. Upanişadlarda “*O halde bilin ki Prakriti (doğa) Maya’dır (sanat) ve yüce Rab Mayın’dır (yaratıcı); bütün dünya onun üyeleriyle dolu.*”²¹⁵ sözleri *Prakriti* ve *mayanın* fenomenal evrende var olan her şeyin Mutlak Bir, yani yaratıcı gerçekliğe bağımlı bir yanılısamadan var olduğunu gösterir. Bu sözlerde fenomenal evrenin, yani *Prakriti* (Doğa)’nin bir *maya* olduğuna vurgu vardır. Dolayısıyla *maya* ve *Prakriti* fenomenal evrenin tezahüründe benzer prensiptir. *Prakriti* ile *maya* fenomenal evreni tanımlamak için kullanılan birbirine karşılık gelebilen kavramlardır. *Mayanın* yanılısama gücüyle evren Brahman’ın görünümü olarak tezahür eder. *Prakriti*, yani Doğa saf bilinç *Puruşa*’yı kapsayan ve duyular evreninin tezahüründeki etkili nedendir.

Upanişadlarda *maya* ve *Prakriti* kavramlarının Brahman ve *Puruşa* ile ilişkisi Hindu okullarının evren algısını şekillendiren temel ilkeleridir. Hinduizm’de *Samkhya* ve *Yoga* okullarına göre *Prakriti* fenomenal evreni tanımlar. Bu okullar *Prakriti*’yi zaman ve mekânları aşan sonsuz gerçeklik olarak görür. Evrenin yaratılma ve çözülme periyodlarında *Prakriti* bilinçsiz güç olarak işlev görür. *Samkhya* ve *Yoga* felsefesi akklı fenomenal var oluş girdabı olan *Prakriti*’den ayırmayı amaçlar²¹⁶.

Samkhya felsefesine göre evrenin tezahüründe *Puruşa* ve *Prakriti* 25 gerçeklikten (*tattwa*) ikisini oluşturan sonsuz, mükemmel, eksiksiz ve bütün iki ilkedir. *Puruşa* saf bilinç *Prakriti* ise enerji olarak da tanımlanır. *Puruşa* hiçbir şeyden gelmeyen ve gelişmeyen küçük parçacıkları bir arada tutan kuvvettir. *Prakriti* ise enerji, ilkel doğa anlamındadır. *Prakriti* her şeyin ondan geliştiği ama hiçbir şeyden evrilmeyendir. *Prakriti* her şeyin maddi nedeni, tezahürlerin tezahür etmemiş temelidir. Her şey *Prakriti*’den gelişmesine rağmen o hiç birşeyden evrimleşmez. *Prakriti* ilkin zekâ (*buddhi*) olarak tezahür eder²¹⁷.

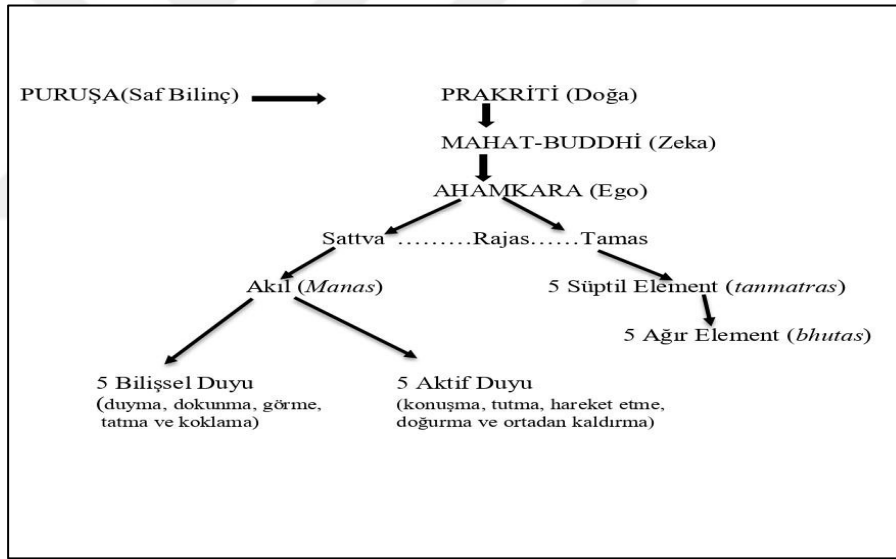
²¹⁵ Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*, Svetasvatara 4:10.

²¹⁶ Constance A. Jones - James D. Ryan, *Encyclopedia of Hinduism* (New York: Facts On File, 2007), 332,333.

²¹⁷ Shiv Talwar, “The Ultimate Reality and Meaning of Samkhya”, *Ultimate Reality and Meaning* 24 (01 Mart 2001): 9.

Samkhya ve *Yoga* öğretisine göre maddenin altında yatan neden metafiziksel ilke *Prakriti*'dir. Bu ekole göre zihin maddi dünyanın bir parçasıdır. *Prakriti* de maddenin metafiziksel boyutunu oluşturur. Dolayısıyla maddi dünya *Prakriti*'den tezahür eder. Beden de aynı şekilde *Prakriti*'den gelir. Bundan dolayı zihin ve beden tözsel olarak *Prakriti* evreninin bir parçasıdır²¹⁸.

Puruṣa ebedi, değişmez aklın kaynağıyken *Prakriti* sürekli değişen, gelişen, akıl ve sezgiden yoksun sürekli hareket halinde olan ilkedir. Diğer 23 gerçeklik (*tattva*) *Prakriti*'den gelişir, çeşitli varlıklar olarak tezahür eder. *Prakriti* en süptilden (ince) en az süptile doğru zeka (*buddhi*), ego (*ahamkara*), zihin, akıl (*mana*), boşluk (*akasha*), hava/rüzgar(*vayu*), ateş (*agni*), su (*jala*), toprak (*bhumi*) şeklinde sekiz gerçekliği kapsar. Zihin (*buddhi*) bütün elementlerin evrimleştiği en süptil hal, yani *Prakriti* 'nin ince ürünüdür²¹⁹.

Şekil 3: Puruṣa ve Prakriti'den Duyular Evreninin Yaratılışı²²⁰

Puruṣa ve *Prakriti* 'den tezahür eden evrende ilk ürün *mahat*tır. *Mahat* evrensel zekadır ve enerji formundadır. *Samkhya* felsefesinde evrensel zeka *mahat* iken bireysel zeka *buddhi* 'dir. Bu durum Upanişadlarda evrensel benlik Brahman ile bireysel benlik

²¹⁸ Schweizer, "Mind/Consciousness Dualism in Sankhya-Yoga Philosophy", 847-848.

²¹⁹ Talwar, "The Ultimate Reality and Meaning of Samkhya", 7.

²²⁰ Swami Jnaneshvara Bharati, "Prakriti and Its Evolutes: Sankhya-Yoga Practice of Rediscovering Purusha", erişim: 24 Aralık 2023, <https://www.swamij.com/prakriti-purusha-sankhya.htm>.

Atman arasındaki bağa benzetilebilir. *Samkhya* felsefesine göre *buddhi* (zeka) tüm zihinsel süreçlerin temeli olan enerji halidir. *Buddhi*den sırasıyla benlik duygusu ego, yani *ahamkara* tezahür eder. Egodan (*ahamkara*) üç yön evrimleşir. Bunlar *sattva*, *rajas* ve *tamas*dır. *Sattva*dan akıl (*mana*), duyu ve algı organları gelişir. *Tamastan* ise doğanın süptil unsurları tezahür eder. *Rajas*, yani enerji ise bu yaratılış sürecinin enerji yönünü oluşturur. Saf bilinç *sattva*nın karanlık unsurlar ile etkileşimi dengesizlik yaratarak yeniden doğumlara yol açar.

Yaratılışın başlangıcında *Prakriti*’den denge durumlarını bozan kozmik titreşim yükselir. Böylece *Prakriti*’nin doğasında potansiyel halde var olan *trigunalar* (*sattva*, *rajas* ve *tamas*) harekete geçer. *Rajas* hemen bir *sattva*yı harekete geçirir ve onu *mahat* olarak tezahür ettirir. *Mahat* anlayış ve akıl olarak adlandırılan şeyin maddi karşılığı ve temeli olan *buddhi*yi ifade eder. *Buddhiye mahat* denir, çünkü biliş ve eylem araçlarının başında gelir. *Mahat* aynı zamanda “ışık” anlamına gelir; ışık anlamına gelen Vedik kelime *mahas* veya *maghas*tan türetilmiştir. *Buddhi* yaratılışta potansiyel halde bulunan altın yumurtadan doğar²²¹. Dolayısıyla öz olarak Mutlak Bir Brahman’dan gelir.

Hint felsefesine göre evren ve evrende var olan canlı ve cansız her şey yaratılıştaki beş elementten (*panchamahabhuta*) oluşur. Yaratılış başlamadan önce bu elementler durgun, yani potansiyel haldedir. Yaratılışta *Prakriti*’nin üç temel niteliğine Sanskritçe *guna* denir. Bu nitelikler *sattva*, *rajas* ve *tamas* *gunadan* oluşur. Yaratılışta *Prakriti*’nin *sattva*, *rajas* ve *tamas* niteliklerinin harekete geçmesiyle beş element aktif hale gelir ve yaratılış süreci başlar. Yaratılışın beş elementi üç nitelik (*triguna*) ile etkileşim halindedir ve etkileşimin baskınlığı bu niteliklerin etkinlikleri ve aktifliklerine göre değişebilir. Yaratılışın nihai amacı üç niteliğe sahip saf *Ayvakta* haline ulaşmadır²²².

Hinduizm’de evren sonsuz yaratılış, yaşam ve yıkılış döngülerine tabidir. Sonsuz döngülerde Brahma, Vişnu ve Şiva evrene üç nitelik (*guna*) şeklinde nüfuz

²²¹ Major B. D. Basu, ed., *The Sacred Books of Hindus Samkhya Philosophy*, trc. Naldalal Sinha (Sudhindra Nath Basu, 1915), XI: vii.

²²² Shambhu Sharan - Vidyavati Pathak, “Concepts of Panchamahabhut at Elemental Level”, *World Journal of Pharmaceutical and Medical Research* 3/7 (2017): 82.

eder. Üç nitelik *sattva* (iyilik, saflık, doğruluk), *rajas* (enerji) ve *tamastan* (karanlık) oluşur. *Sattva* Vişnu'yu, *rajas* Brahma'yı ve *tamas* da Rudra (Şiva)'yı temsil eder. Upanişadlarda Mutlak Ruh'tan doğan kutsal üçlü birlik tanrıları ve üç niteliğin (*triguna*) yaratılış safhaları şöyledir:

“Başlangıçta yalnızca karanlık (tamas) buydu. En Yüksekteydi ve En Yüksek tarafından hareket ettirildiğinde dengesiz hale gelir. Böylece belirsizlik (rajas) haline gelir. Daha sonra bu belirsizlik hareket ederek düzensiz hale gelir. Böylece iyilik (sattva) olur. Sonra bu iyilik hareket ederek öz ortaya aktı. Bu tamamen zeki olan, insana yansıyan (güneşin farklı su kaplarında olması gibi) bedeni (kshetragna) bilen, onun tasavvur etmesi, istemesi ve inanmasıyla kanıtlanan kısımdır (veya Öz'ün durumudur), Visva denilen Pracapati'dir. Tezahürleri daha önce beyan edilmişti. Ey öğrenciler, onun karanlığa ait olan kısmı Rudra olarak adlandırılan kişidir. Onun karanlıkta kalan kısmı, yani, ey öğrenciler, Brahma denilen kişidir. Onun iyiliğe ait olan kısmı, ey öğrenciler, Vişnu denilen kişidir. Bir olunca üç olur, sekiz olur, on bir olur, on iki olur, sonsuz olur. Ben bu şekilde var olduğum için, Varlık (nötr) olduğum için, hareket eder, tüm varlıklara girerek, tüm varlıkların Efendisi haline gelir. O, içerideki ve dışarıdaki Öz'dür, evet, içerideki ve dışarıdaki Öz'dür.”²²³.

Puruşa ve *Prakriti* Brahman'ın *İşvara* sıfatının değişmez ve ebedi iki farklı gerçekliğidir. *Puruşa* Brahman'ın saf bilinç, yani yaratıcı bilinciye *Prakriti* yaratılışın maddi yönüdür. Evrenin yaratılış ve yıkılış döngüsünde *Puruşa* ve *Prakriti* aktif rol oynar. Döngünün başlangıcında veya evrenin yaratılışının başında *Prakriti*'de oturan saf bilinç *Puruşa*'da canlı ve cansız bütün varlıkları yeniden tezahür ettirir. Evrenin yıkım döngüsünde ise tüm varlıklar evrensel *Prakriti*'de çözülür. *Puruşa* ve *Prakriti*'nin makrokozmos evrenin yaratılışındaki birliği ile mikrokozmos evren insanda beden-zihin-ruh birliği aynı sistematikte işler²²⁴.

Upanişad felsefesiyle gelişen *Samkhya* ekolünün evren algısına göre üç nitelik (*guna*) *Prakriti*'den (*maya*) doğar ve evrenin temel bileşenlerini oluşturur. Atman'dan doğan beş süptil elementin her biri üç nitelikten oluşmaktadır. Bu niteliklerin etkisiyle beş süptil element çeşitli kombinasyon ve birleşimlerle beş brüt

²²³ Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II* Maitrayana 5:2.

²²⁴ Jayaram V, “Purusha, The Universal Cosmic Male and Prakriti, The Mother Nature”, erişim: 16 Ekim 2023, <https://www.hinduwebsite.com/prakriti.asp>.

elemente dönüşür. Böylece üç nitelik (*sattva*, *rajas*, *tamas*) tüm evrene nüfuz etmiş olur. *Maitri Upaniṣad*'da *Puruṣa* (Ruh) ve *Prakṛiti*'den tezahür eden maddesel yaratılışın ifadesi şöyledir:

“Bilinçli Puruṣa maddenin (Pradhana) içinde durur. O hoşlanandır ve Prakṛiti'nin (doğanın) besininden hoşlanır. Bu maddesel ruh (Bhūtatman) bile onun besinidir; onun yapıcısı maddedir. O yüzden besin üç niteliğe sahiptir ve hoşlanan durumdaki insan onların arasında yiyicidir. Bunun kanıtı açıktır. Çünkü hayvanlar tohumdan türerler, tohum besindir, dolayısıyla besin açık bir şekilde hoşlanılandır. O nedenle Puruṣa (insan) yiyici, Prakṛiti (doğa) yenilendir - hoşlanan hoşlanılan. İçerde kalarak beslenir. Üç niteliğin katılımlıyla değişime uğrayan Prakṛiti'den türeyen besin, ince bedeni oluşturur. Bu, akıldan itibaren ayrı ayrı bütün duyuları kapsar. O yüzden on dört yönlü doğa açıklaması getirilir.”²²⁵.

Maitri Upaniṣad'da *Puruṣa* ve *Prakṛiti*'den meydana gelen yaratılış besin kavramı ile ifade edilmiştir. *Prakṛiti*'nin (Doğa) besiniyle beslenen ruh *Puruṣa*'dan maddesel ruh meydana gelir. *Puruṣa*'daki *Prakṛiti* süptil maddenin kaynağıdır. *Prakṛiti*'den tezahür eden maddi form süptil bedenleri oluşturur. Süptil (ince) maddelerden ise insan bedeninin duyuları meydana gelir.

Yoga felsefi okuluna göre evren fikrinde *Puruṣa* ve *Prakṛiti* iki zıt prensiptir. Bu okulun felsefesine göre de üç nitelik *Prakṛiti*'den doğar. *Sattva* varlık ve uyum, *rajas* aktivite ve tutku, *tamas* ise karanlık ve kaostan sorumludur. Hinduizm'de üç nitelik (*triguna*) felsefesi *maya* (yanılsama) ile ilişkilidir. *Maya* gerçek ile gerçek üstünün birbiriyle sürekli etkileştiği ve gerçekliğin stabil kalmadığı haldir. Bu sebeple üç nitelik *mayanın* esaretini de doğurur²²⁶.

Hindu kutsal metinlerinden *Upaniṣad* felsefesine dayanan *Bhagavad Purana*'da yaratılışta üç nitelik (*triguna*) felsefesi açık şekilde yer alır. Buna göre Mutlak Ruh'un varlıkları yaratması ve bu varlıkların nitelikleri şöyledir:

“Tanrının Yüce Şahsiyeti, karakterine ve meyve veren eylemlerine göre her canlı varlığa belirli bir beden sunarak farklı beden türleri yarattığında, Rab maddi

²²⁵ Kaya, *Upanishadlar*, 2008 Maitri, 6:10.

²²⁶ Mekosha Ayurveda, “Attributes of the Universe: The Gunas”, *Mekosha*, 24 Temmuz 2020, <https://mekosha.com/chapter-4-attributes-of-the-universe-the-gunas/>.

doğanın tüm niteliklerini -sattva-guṇa, rajo-guṇa ve tamo-guṇa- yeniden canlandırır. Daha sonra, Süper Ruh olarak, her bedene girer ve bakım için sattva-guṇa'yı, yaratma için rajo-guṇa'yı ve imha için tamo-guṇa'yı kullanarak yaratılış, idame ve imha niteliklerini etkiler."²²⁷.

Hinduizm'de *maya* kavramı ilk dönem kutsal metinlerden Rig Veda'da daha sonra Upanişadlarda ve Puranalarda bulunur. *Maya* kavramı kutsal metinlerde farklı dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Puranalarda *maya* Vişnu'nun gücü olarak tanımlanır. *Maya* doktrini ele alan Vedanta okulları kutsal metinlerdeki dönüşümlere göre farklı şekillerde tanımlar. *Maya* doktrini güçlü savunucularından *Şankara maya* ve *avidya* doktrinini mutlak tek ve nihai gerçeklik Brahman temelinde kurar. *Şankara mayayı* *İşvara*'nın gücü olarak görür ve üç nitelikten (*sattva*, *rajas* ve *tamas*) oluşan maddi dünyayı açıklamada nedensel güç olarak tanımlar²²⁸.

Vişnu Purana'da *maya* ve *avidya* tüm acı ve ızdırabın nedeni olarak tanımlanır. Bu anlamda *Şankara*'nın *maya* ve *avidya* kavramıyla aynı anlama gelse de *Vişnu Purana*'da *maya* gerçek dışı olarak tanımlanmaz. Aksine *maya* tanrıça *Şakti* veya *Durga* ile özdeşleştirilen tanrı Vişnu'nun gerçek gücüdür. Vişnu *mayanın* yardımıyla, yani *Sakti* gücüyle dünyayı yaratır²²⁹. *Maya* kelimesi biçimlendirmek, üretmek, inşa etmek anlamına gelen "ma" kökünden türemiştir²³⁰. *Maya* da hiçbir nesne olmasa bile bir şeyin görünüşü gibidir. Çeşitlilik şeklinde var olan evren *mayanın* etkisiyle oluşan tamamen var olmayandır. Ancak var olmayan nesneleri tezahür ettiren fakat kendini göstermeyen Tanrı'nın gücüdür. *Bahagavad Purana*'da *Prakriti* ile özdeşleştirilen *maya* tanrının gücü olarak tanımlanır. Ayrıca *maya* evreni yaratan, ayakta tutan ve yok eden güçtür. Bu sebeple *maya* hem *vidya* (bilgi) hem de *avidyanın* (cehaletin) nedenidir. *Bhagavad Purana*'da yaratılışın *mayanın* sonucu olduğu iki şekilde ifade edilir. Buna göre yaratılıştan önce sadece tanrı vardı ve çok olmayı arzuladı. Ardından *maya* sayesinde üç *gunayı* (*sattva*, *rajas*, *tamas*) açığa çıkardı. *Mayanın* efendisi kendi *maya* gücü ile zaman (*kala*), eylem (*karma*) ve doğayı (*svabhava*) etkiledi. Sonuç

²²⁷ S. Lakshmana Rao., *Srimad Bhagavata Purana (english Vol-i)*, 1928, Canto 7.1:10.

²²⁸ Mani Sarmah, *Visnu Purana a Philosophical Study* (Degree of Doctor, Gauhati University, 2005), 146-147.

²²⁹ Sarmah, *Visnu Purana a Philosophical Study*, 152.

²³⁰ S Radhakrishnan, *The Bhagavad Gita*, 1977, 40,41.

olarak *maya*, Bir'i çok, ikili olmayanı ikili gibi göstermiştir. Başka bir yerde de yaratılıştan önce sadece Brahman veya tanrı olduğu, *maya* ve *jivanın maya*ya yansıyan formlarında çatallandığı ifade edilir. Bunlardan ilki *Prakriti*, ikincisi ise *Puruṣa* olarak adlandırılır²³¹.

Advaita Vedanta ekolü savunucularından Krishnananda *maya* kavramını ayna benzetmesi ile açıklar. Ayna benzetmesi çokluk ve çeşitliliğin yanılısına ile ilişkisini ortaya koyar. Buna göre kişi ve aynadaki görüntüsü ile evren ve canlılar arasında benzerlik kurulur. Bu benzetmede kişi ve yaratılıştaki asıl gerçeklik olan evren özne, ayna ve canlılar ise nesnedir. Burada bireyin aynadaki yansımaları kendisi sanması gibi insanların dünya hayatında asıl gerçekliğin nesne (canlılar) olduğunu, kendilerinin de özne olduğu yanılgısına düşmesiyle benzerdir²³².

2.1.5. Evrenin Ses ve Söz Oluşu: AUM (OM)

Hinduizm'de *Aum* (Om) (ॐ) kelimesi dini törenler, yoga ve ritüel uygulamalarında kutsal bir ses, manevi bir semboldür²³³. Hinduizm'de dini ve sosyal alandaki her şey için *Aum* (Om) sözü söylenir. Uğurlu kabul edilen *Aum* kelimesinin tonlama sesi (Om) evrenin yaratıcı sesi olarak görülür. *Aum* kelimesi Sanskrit alfabesinin ilk harfi olan (a) ünlüsü, son harfi olan (u) ünlüsü ve son ünsüzü olan (m) harfinden oluşmaktadır. Bu sebeple *Aum* hecesi de alfabenin diğer bütün harflerini kapsamaktadır. *Aum* insan, doğa, evren, makine gibi canlı ve cansız tüm sesleri kapsayan evrenin uğultusudur²³⁴. Sanskritçe *Aumkara* (*Omkara*)'dan türetilen "Om" hecesi²³⁵ a ile u harflerinin telaffuzuna karşılık gelir. *Aum* kelimesi "çınlayan şey" anlamına karşılık gelen *pranava* olarak da adlandırılır²³⁶. *Pranava* etimolojik açıdan *Prana* (yaşam nefesi) ile *va* (enerji) kelimelerinin birleşiminden oluşur. *Aum*

²³¹ Sarmah, *Visnu Purana a Philosophical Study*, 152-154.

²³² Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 56,57; Krishnananda, *The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad*, 28.

²³³ Manish Dwivedi - Prof Singh, "Scientific Analysis of Aum Mantra in Knowing Self", *Aatmbodh Journal of Rajarishi School of Management & Technology* XIII (01 Mart 2016): 1.

²³⁴ Bipin Shah, "Mystery and Origin of 'Aum/OM' Mantra, Often Recited During Meditation and Yoga", 01 Mayıs 2012, 5-6.

²³⁵ Shah, "Mystery and Origin of 'Aum/OM' Mantra, Often Recited During Meditation and Yoga", 5-6.

²³⁶ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 319,320.

kelimesinin *Pranava* ile tanımlanması, “hayati nefesin dışarıya akması” anlamına gelir²³⁷.

Upanişadlardan *Mandukya Upanişad* tamamen *Aum* (Om) mantrasına adanmıştır. *Mandukya Upanişad*’da *Aum* (Om) hecesi, tüm dünya şeklinde tanımlanır. Aynı zamanda “*Om*” Brahman, Atman, dünya, geçmiş, gelecek, şimdi, olan her şey ve zamanı aşan gibi çeşitli şekillerde şöyle tanımlanır: “*Bütün bu dünya Om hecesinden ibarettir. Onu şöyle açıklarız: Geçmiş, bugün ve gelecek. Her şey sadece Om’ dur. Bu üç zaman parçasından fazlası da Om’ dur. Aynı şekilde, her şey Brahma’dır. Bu Atman denilen öz Brahma’dır. Atman’ın dört yönü vardır.*”²³⁸.

Mandukya Upanişad insan bilinci ve farkındalığını *Aum* mantrası üzerinden açıklar. *Aum* kelimesinin her bir harfi bilincin dört aşamasına karşılık gelir. Uyanık bilinç *vaişvanara* (A), rüya bilinci *taicasa* (U), derin uyku *Pracna* (M) ve son olarak dördüncü durum *AUM* olarak tanımlanır²³⁹. Dördüncü durum hiçbir dış işaret barındırmayan ikili olmayan gerçeklik ve aydınlanma, yani aşkın hal Atman’dır²⁴⁰.

Aum (ॐ) sembolündeki her bir sembol bilinç ve aşkın gerçekliği temsil eder. *Aum* kelimesinin yazımı her üç harf ve tepesinde bir hilal noktası ile sembolize edilir. Sembolde her harf bir bilinç durumunu sembolize ederken hilal ve nokta tüm bu durumları birleştiren ve onları aşan dördüncü durumu temsil eder. *Aum* sembolünün her harfi geçmiş, şimdi ve geleceği ifade etse de sembolün tamamı zaman kavramını aşan Mutlak Brahman’ı temsil eder. Bundan dolayı *Aum* hem *sattva* (gerçeklik, saflık), *rajas* (enerji) ve *tamas* (karanlık) niteliklerinin (*guna*) kendisi hem de tüm nitelikleri aşan, Mutlak Brahman’ın niteliğini temsil eden *Nirguna* ve *Saguna*’dır²⁴¹. Ayrıca *Aum* hecesi *Rig* (söz) ve *Sama* (soluk) ilahileri ile eşdeğer görülür. *Aum* ile söz ve nefes can bulur. *Aum* kelimesi bu dünya, göksel evren ile cennet dünyasını, yani görünen evren ile görünmeyen evrenleri de kapsar²⁴². Hinduizm’de kutsal üçlü tanrılar Brahma

²³⁷ Dwivedi - Singh, “Scientific Analysis of Aum Mantra in Knowing Self”, 4.

²³⁸ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Mandukya* 1-2.

²³⁹ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 32.

²⁴⁰ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 319, 320.

²⁴¹ Dwivedi - Singh, “Scientific Analysis of Aum Mantra in Knowing Self”, 1.

²⁴² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 319,320.

(A), Vişnu (U) ve Şiva (M) ile ilişkilidir²⁴³. Ayrıca *Aum* doğum, yaşam ve ölüm döngüsünü de sembolize eder²⁴⁴. Dolayısıyla *Aum* evrenin söz bulmuş halidir.

Hinduizm’de yoga ritüellerinde *Aum* önemlidir. Yoga uygulamasında *Aum* mantrasına odaklanmak, nihai gerçekliğe odaklanma ile eşdeğer kabul edilir. Yoga’da birey (yogi) *Aum*’a odaklanıp sesli şekilde kelimeyi telaffuz ettiğinde ebedi hale geçer. Çünkü *Aum* Brahman kelimesinin özü olur. Hinduizm’de tüm ilahiler *Aum* (om) ile başlar ve çoğu Vedik şiir *Aum* ile sonlanır²⁴⁵.

Bhagavad Gita’ya göre derin bir felsefi ses olan *Aum* sesinde huzur, mutluluk, ahenk ve sesizlik vardır. Kişi *Aum* sesinde mutlak gerçeklik Brahman’ı düşünür ve bedenini terk ederek sonsuzluğun vatanına gider²⁴⁶.

2.2. UPANIŞADLARA GÖRE İNSAN

Upanişadlarda insan tanrısal evren bedeni olan *Puruşa*’nın kendisini erkek ve kadın şeklinde ikiye bölmesiyle yaratılmıştır. *Brihadaranyaka Upanişad*’a göre *Puruşa* tanrısal öz Atman’ın bedenlenmesidir. Dolayısıyla *Puruşa*’dan var olan evrende olduğu gibi insan da tanrısal öze sahiptir. Upanişadlara göre yaratılışta Mutlak Bir Brahman insanda öz Atman şeklinde vardır. Brahman hem tanrısal evren, duyular evreni ve her iki evrenin varlıklarındaki tanrısal özdür hem de bunların ötesindeki mutlak gerçekliktir. Bu da Brahman’ın aşkınlığı ile ilişkilidir. Aşkın olan Brahman varlıklarda öz Atman olarak içkin halde bulunur. Atman insanın biçimsel ve görünen yönlerinin ötesinde olan mutlak gerçekliktir. İnsanın gerçek benliği Brahman ve Atman var oluşta birbiriyle ayrılmazdır. Dolayısıyla Atman, yani insanın gerçek benliği de her şeyin özü ve evrensel benliği Brahman ile birdir. Upanişadlara göre gerçek benlik Atman ile evrensel benlik Brahman’ın birliğini keşfetmeyle hakikat bilgisine ulaşılır, hakikat bilgisi de kurtuluşa ulaştırır. Upanişadlara göre kurtuluş yaratılışa dönme, yani öz Brahman’a ulaşmadır. Brahman’a ulaşma mutlak kurtuluş ve özgürlük hali olan *mokşad*ır.

²⁴³ Deeksha Napa, “Brahma: The Lord of all Creation”, *ResearchGate*, 03 Ocak 2020, 2.

²⁴⁴ Dwivedi - Singh, “Scientific Analysis of Aum Mantra in Knowing Self”, 1.

²⁴⁵ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 319,320.

²⁴⁶ Sonia Mehta, “AUM: The Healing Power”, 2016, 65,67.

Upanişadlarda Atman ruh ya da benlik anlamına gelir. Atman insanın içteki özü olan Mutlak Ruh'tur. Atman duyular evrenindeki varlıkların saf ruhu ve bilincidir. Atman ve Brahman varlıklarda aynı gerçekliğin farklı yönden adlandırılmalarıdır. Upanişadlarda insan mikro bir dünya ya da tam bir birlik olarak tanımlanır ve Mutlak'ın tezahürlerinden biridir. Mutlak, insanda beden, ruh ve akıl olarak var olur. Mutlak Brahman makroevren iken insan mikroevrendir. Brahman makroevrende *Nirguna* ve *Saguna Brahman* olarak var olur. Mikroevren olan insanda ise *Nirguna Brahman* Atman olarak, *Saguna Brahman* (*İşvara*) ise *jiva* olarak tezahür eder. Atman insanın içindeki Mutlak Benlik, Öz, Ruh'tur. Bundan dolayı insandaki saf ruh Atman'dır. Hakikatte ise mutlak gerçeklik Brahman'dır²⁴⁷.

Upanişadlara göre Hinduizm'de Mutlak Brahman, Atman, tanrısal öz, benlik, bilinç gibi temel kavramlar insan algısının açıklığa kavuşturma noktasında önemli rol oynar. Bu hususlar dikkate alınarak konu “İnsanda Tanrısal Ruh: Atman “, “İnsanda Benlik ve Bilinç Olgusu: Atman ve Brahman Birliği”, “Bedenlenmiş Ruh: *Paramatman-Jivatman* ve *Puruşa-Prakriti* Birliği”, “İnsanda Üç Beden Formu: *Stola, Suşsam* ve *Karan şarira*” ve “İnsani Nefes: *Prana*” başlıkları altında işlenmiştir.

2.2.1. İnsanda Tanrısal Ruh: Atman

Hinduizm'de insana dair algı Upanişadlarda açık hale gelen Brahman ve Atman felsefesiyle biçimlenmiştir. Upanişadlarda insan fikri Brahman ve Atman birliği üzerine kuruludur. Dolayısıyla insana dair algının oluşumu Brahman ve Atman arasındaki birlik ve özdeşlik fikriyle şekillenir. Upanişadlardaki bazı metinlerde iki kavramın birbiriyle özdeş ve bir olduğu, bazılarında ise Atman'ın Brahman'ın bir parçası olduğu şeklinde ifade edilir. Bu noktada iki kavram arasındaki ilişki birbirine göre farklı yönlerden akan nehirlerin okyanusta birleşerek bir olmasına benzetilmiştir. Burada bireysel ruh Atman, yatağı evrensel ruh Brahman okyanusu olan, O'na akan ve O'nda bir olan bir nehirdir. Evrensel ruh Brahman, bireysel bir varlıkta tezahür ettiğinde Atman olarak belirir²⁴⁸.

²⁴⁷ Afroogh - Fahim, “The Unity of Man and God”, 132.

²⁴⁸ Höchsmann, “Cosmology, Psyche and Atman”, 76.

Bireysel ruh Atman, evrensel ruh Brahman'ın bir işaretidir. İnsan dünya hayatında birliği sağlamak amacıyla evrensel ruhu keşfetmek için çabalamalıdır²⁴⁹. Hinduizm'e göre beden Ruh'un deneyim kazanması için gerekli bir kaptır. Hinduizm'de Brahman Ruh'u insanda Atman (*Paramatman*) olarak tezahür eder. Upanişadlar felsefesinde insanda yaşayan iki ruhtan bahsedilir. Bunlardan ilki ebedi ve gerçek ruh olan *Paramatman* iken görünen ve kurtulması gereken ruh *Jivatman*'dir. Gerçek ruh sakin, bağımsız ve tanık olan Mutlak Bilinç'tir, görünen ruh ise bedenlenmiş ruhtur. Bedenlenmiş ruh doğum ve ölümü deneyimleyen ve sonsuz *samsara* çarkından kurtuluş arayışında olan ruhtur. Gerçek Ruh evrensel Benlik'tir. Görünen ruh ise gerçek Ruh'un yansıması, yani geçici benliktir²⁵⁰.

Atman kelimesi ilk olarak Rig Veda metinlerinde yer alır. Rig Veda'da Atman "ruh", "nefes", "öz" ve "benlik" şeklinde ve "yaratılıştaki çoklu tezahürlerin nihai özü" olarak tanımlanır. Upanişadlar döneminde ise Atman genel olarak "benlik", "ruh" anlamına gelir. Atman kelimesinin kökü Sanskritçe "hareket etmek" anlamına gelen *at* ile "nefes almak" anlamındaki *-an* kelimelerinden türemiştir. Atman kelimesi hem bireysel ruh *Jivatman* (bireysel benlik) hem de tanrısal ruh *Paramatman* (Aşkın benlik) için kullanılır²⁵¹. Bununla birlikte bireysel benliğin yaşamı, yani nefes alma-verme, düşünme, konuşma, görme, duyma, tatma ile ilişkilendirilen "nefes" kavramıyla tanımlanır²⁵². Bireysel ruh Atman evrensel ruh Brahman'ın insandaki işareti, varlığıdır. Bu nedenle insanın nihai amacı bireysel ruhundaki evrensel ruhu keşfetmek ve Brahman ve Atman birliğini sağlamaktır²⁵³.

2.2.2. İnsanda Benlik ve Bilinç Olgusu: Atman- Brahman Birliği

Upanişadlar felsefesi "*Tat tvam asi* (sen O'sun) ve *aham Brahma asmi* (ben Brahma'yım)"²⁵⁴ sözlerine dayanır. Bu ifadeler herkesin bir olduğu, yani yaratılıştaki Mutlak Birlik'e atıfta bulunur. Yaratılıştaki Mutlak Bir Brahman, evren ve varlıkları

²⁴⁹ Khajegir - Afroogh, "The Dignity and Unity", 16.

²⁵⁰ Swami Adiswarananda, "Hinduism: The Human Individual", <https://ramakrishna.org>, t.y., erişim: 29 Mayıs 2023.

²⁵¹ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 51.

²⁵² Höchsmann, "Cosmology, Psyche and Atman", 76.

²⁵³ Afroogh - Fahim, "The Unity of Man and God", 136.

²⁵⁴ Max Muller, *The Sacred Books Of East Vol 1*, XXXV.

özünden yaratmıştır. Bu öz Upanişadlarda evrensel ruh Brahman ve bireysel Ruh Atman'ın aynılığıdır. Her şeyde var olan Ruh ve benlik, tüm benliklerle bağlantılı olan Atman'dır.

İnsanın gerçek benliği tüm bilinci canlandıran evrensel bilinç Brahman'dır. Atman bilincin nesnesi değil aksine öznesidir. İnsanın algılama kapasitesi gerçekliğin doğasını anlamada yetersizdir. Böylece ebedi Brahman'ın gerçekliği algılanmaz ve geçici nesnelerle irtibata geçilir. Brahman yerine fenomenal dünyayla özdeşlik sağlanır. Bu cehalet durumu bireysel benlikten yani egodan kaynaklanır. Bireysel benliğin cehaleti *karma* ve *samsara* döngüsünde kalmaya neden olur²⁵⁵.

Bireyin kendini tanıması mutluluk sağlar. Kendini tanıma ise gerçek benliğin, yani Atman'ın evrensel benlik Brahman ile özdeş olduğunu bilmeyele gerçekleşir. Dolayısıyla bu birliği fark eden ve kendini tanıyan birey özgürleşir ve sonsuz mutluluğu elde eder²⁵⁶. Atman ve Brahman birliği fenomenal çoklukların altında yatan ilke ile ilişkilidir. Atman'ın maddi bedenlerdeki varlığı evrensel unsurların bireysel bedenlenmedeki parçalarından ibarettir. Atman ile Brahman özdeşliğinde Brahman tüm bedenlenmelerdeki bireysel Atmanların ve var olan her şeyin toplamıdır. Bu bakımdan Atman, Brahman'dır²⁵⁷. Birey gerçek benlik olan Atman'ın gerçekliğin bütünlüğü olan Brahman'la aynı olduğunu bildiğinde mutluluğa ulaşır²⁵⁸.

Hinduizm'e göre Brahman saf bilinç halidir. İnsanın saf bilinç haline erişmesi bazı var oluş hallerini deneyimlemesi sonucu gerçekleşir. Upanişadlara göre uyanıklık (*Jagrat*), rüya (*Svapna*), derin uyku (*Susupti*) insan var oluşunun üç halidir. Bu üç halin deneyimlenmesinin ardından saf bilinç haline geçilir. Saf bilinç haline *turiya* denir. Her üç durumun deneyimlenmesi içteki gerçek benliği idrak etmeyi sağlar²⁵⁹.

Upanişadlara göre benliğin de dört hali vardır. Benliğin her bir hali bilinç durumu ile ilişkilidir. Birinci benlikte birey dış dünya ile temas halindedir ve maddeyi, yani duyu nesnelerini deneyimler. Dolayısıyla birinci benlik bilincin uyanık halinde

²⁵⁵ Adiswarananda, "Hinduism: The Human Individual".

²⁵⁶ Khajegir - Afroogh, "The Dignity and Unity", 14.

²⁵⁷ Höchsmann, "Cosmology, Psyche and Atman", 77.

²⁵⁸ Höchsmann, "Cosmology, Psyche and Atman", 79.

²⁵⁹ Afroogh - Fahim, "The Unity of Man and God", 132.

görünebilir. İkinci benlik ise bireyin süptil nesneleri deneyimleyebildiği ve iç dünyanın bilincine sahip rüya halinde görünebilir. İnsanda benliğin üçüncü hali süptil ve kaba nesnelerin deneyimlenmediği rüyasız uykuda görünebilir. Üçüncü benlik durumunda nesneler deneyimlenmediğinden acı ve ızdırıp da yoktur. Dolayısıyla mutluluğa geçiş halidir. Son olarak da dördüncü benlik ise bireyin mutluluk veren derin uykuda, yani saf bilinç durumunda görünebilir. Benliğin dördüncü haline *turiya* denir²⁶⁰. Birinci benlik durumunda bedenin iç ve duyu organları çalışır, ikinci benlik, yani rüya da yalnızca içsel organlar etkin ve yaratıcıdır. İnsan benliğinin her iki durumunda bilinç amaçlı bir aktivitededir, ancak her iki durumda amaçlanan nesnelerin doğası farklıdır. Rüyasız uyku durumunda kişinin benliği arzu duymadığından rüya görme gerçekleşmez²⁶¹.

Hinduizm’de benlik olgusu tek bir olgu olarak ifade edilmez. İlki herkeste var olan ölümsüz benlik Atman ile geçici benlik egodur (*ahamkara*). Hinduizm’e göre ego bilincinin temeli insan bedenindeki *Prakriti*’nin bir yanılsama olduğu görüşüne dayanır. Ego bilinci duyular, alt zihin (*manas*), yüksek zihin/zeka (*buddhi*) ve öz duyu şeklinde dört temel bileşenden oluşmaktadır. Egonun girdilerini oluşturan alt ve üst zihinler beş duyu organı ve işlevlerinden gelir. Bunlar da ego bilinci ve deneyim yanılsamasına zemin hazırlar. Arzudan kaynaklı eylemler tutku ve cehaleti temsil eden üçlü *gunaların* (*sattva*, *rajas*, *tamas*) aktivitesiyle sürdürülür. Kişi ne kadar duyu dünyasına dâhil olursa, yani bağ kurarsa duyuların aktivitesi o denli güçlenir. Bu da varlıkların bir yanılsama olan var oluşun esaretine hapsolması ve acı ve ızdıraba düşmesine neden olur²⁶².

Alt zihin evrensel *Prakriti*’nin bir hazinesi olarak işlev görür. Alt zihin düşünceler, hatıralar ve duyguların, yani dış dünyadan gelenlerden oluşur. Dış dünyadan gelenler hem nesne hem de enerji biçimi olarak alt zihinde (*manas*) ve evrensel *Prakriti*’de mevcuttur. Bunlar insan bilincine ve kişisel durumlarına göre, yani arzular, bağlılıklar ve zihin durumuna göre etki etmektedir. Burada alt zihnin aktif değil aslında evrende var olan sayısız nesnelerin görüntülerinin pasif bir şekilde

²⁶⁰ “Different Approaches to the Study of Human Person-II(Indian)” (IGNOU, 2017), 3.

²⁶¹ Afroogh - Fahim, “The Unity of Man and God”, 132.

²⁶² Jayaram V, “The Nature of Consciousness”, t.y., erişim: 10 Mayıs 2021.

alındığı, kopyalandığı ve yeniden kullanılmak suretiyle depolandıkları düşünce formlarının hazinesi olarak işlev görür. Pasif bir işlev gören alt zihnin yanı sıra aktif işlev gören yüksek zihin (*buddhi*) bulunmaktadır. Yüksek zihin düşünme, muhakeme etme ile şeylerin doğası hakkında fikri verme, sorunları çözme ve dünyayı anlamlandırmadan sorumludur. Ancak zihin egonun, arzuların, bağılıkların etkisine maruz kaldığı için de her şeyde etkili işlev görmez. Bu ise aşırılık, mantıksızlık ve cehaleti doğurur²⁶³.

İnsan var oluşunun üç durumu üç bedenle ilişkilidir. İnsan uyanık durumda iken fiziksel bedenle, rüya halinde süptil bedeniyle, derin uyku halinde ise nedensel bedeniyle özdeşleşir. Gerçek benlik Atman her üç durumun birliği ve onları izleyen bilinçtir. Hinduizm'e göre insanın gerçek doğası salt uyanıklık halinin verilerine göre bilinemez. Bu sebeple Hinduizm bilimin insanın gerçek doğasına dair sonuçlarını eksik kabul eder²⁶⁴.

Katha Upaniṣad'da bireysel benliğin saf bilince dönüşmesi için gereken aşamalar “*Bilge adam, konuşmasını zihninde ve zihnini zekasında birleştirmeli. Aklını Kozmik Zihin’de ve Kozmik Zihnini Sakin Benlik’te birleştirmeli.*”²⁶⁵ sözlerinde açığa çıkar. Saf bilinç haline ulaşma bilincin aşamalı şekilde geri çekilme sürecidir. Buna göre kaba olarak algılanan her şey süptil olana indirgenir ve sonra süptil olan nedensel olana indirgenir. Böylece bireysel bilinç evrensel Bilinç haline gelir²⁶⁶.

2.2.3. Bedenlenmiş Ruh: *Paramatman-Jivatman* ve *Puruṣa-Prakṛiti* Birliği

Upaniṣadlardan *Mundakya* ve *Śvetāśvatara Upaniṣad*'da²⁶⁷ bireysel benlik *Jivatman* ile gerçek benlik Atman'ı tasvir eden hayat ağacı mitolojisi bulunur. Hayat ağacında birbirinden ayrılmaz şekilde aynı ağaçta yaşayan tüyleri güzel iki kuş vardır. Bu kuşlardan biri hayat ağacının meyvelerini yerken diğeri yemez sadece bakar. Kuşlardan biri sessiz, sakın, heybetli ve kendi görkemine dalmış halde en üst daldadır. Diğeri ise, yani alt dala konan kuş meyveleri yiyen, kendini mutlu hisseden ama sefil

²⁶³ V, “The Nature of Consciousness”.

²⁶⁴ Adiswarananda, “Hinduism: The Human Individual”.

²⁶⁵ Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*, *Katha Upaniṣad* 1:3.13.

²⁶⁶ Swami Adiswarananda, *Meditation & Its Practise*, 234, erişim: 04 Kasım 2023.

²⁶⁷ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008 *Śvetāśvatara* 4:6,7.

durumda olan bir kuş olarak tasvir edilir. Mitolojideki ağaç bedeni, onun kökleri ise kozmosu sembolize eder. Ağacın üst dalında olan kuş Yüce Ruh Atman'ı (*Paramatman*), en alttaki kuş bireysel Ruh olan *Jivatman*'ı ve ağacın meyveleri (incir) ise *karmayı* sembolize eder²⁶⁸.

Mundaka Upaniṣad'da hayat ağacı miti şöyledir: “Birbirine çok bağlı iki dost kuş aynı ağaçta tüner: Birisi ağacın tatlı meyvesini yerken diğeri yemez, sadece bakar. Aynı ağaçta kedere batmış, aciz durumdaki kişi, ötekini, yani Tanrı'yı gördüğünde, onun büyüklüğünden hoşnut olur ve kederinden kurtulur.”²⁶⁹. Burada meyve yiyen kuş insandaki bireysel benlik *Jivatman*'ı, üst dalda bulunan kuş ise dünyevi, yani maddi unsurlarla bağ kurmayan ve bu unsurlara tanık olan gerçek bilinç *Paramatman*'ı sembolize eder²⁷⁰. Aynı ağaçta yaşayan iki kuş gibi aynı bedendeki Atman ile *Jivatman*'ın dünyevi isteklere karşı tutumları farklıdır. *Jivatman* ağacın meyvelerine, yani dünyevi isteklere kayıtsız değildir. Ancak Atman (*Paramatma*) ise dünyevi isteklere dışarıdan bakar ve tanığı olur. Dünyevi şeylere karşı tutumlarından kaynaklı sonuçlarına da katlanır²⁷¹.

Bireysel benlik *Jivatman* ağacın meyvesini duyular aracılığıyla tatmaktadır. Bu deneyimlemenin sonucu olarak birey mutlu ya da mutsuz hale gelir. Yüce benlik, bireysel benliğin deneyimlediği her şeyin farkındadır ve hiçbir şey tatmadan her şeyi sakin bir şekilde gözlemler. Yüce benlik, bireysel özdeki her şeyi deneyimlemeden bilir. Ancak O, bireysel benlikten farklı olarak beden-zihin deneyimlerinde olumsuz kimliğe çekilmez. Upaniṣadlarda Mutlak Brahman'dan habersiz, acı çeken bireysel benliği temsil eden kuş evrensel benliği fark ettiğinde acılarının ortadan kalktığı, *karma- samsara* döngüsünden kurtulduğu ve mutlak aydınlık, kurtuluşa erdiği ifade edilir²⁷².

²⁶⁸ Uskokov, “Brahman”, 4.

²⁶⁹ Kaya, *Upaniṣadlar*, 2008 Mundaka 3:1:1,2.

²⁷⁰ Swami Sivananda, “Vedanta for Beginners”, t.y., 20.

²⁷¹ Nilachal Mishra, “A Brief Study on Śvetāśvataropaniṣad”, *International Journal of Trend in Scientific Research and Development* VOLUME-3 (30 Nisan 2019): 284.

²⁷² Uskokov, “Brahman”, 4.

Mitoloji bireyde insan ve tanrı olan iki yöne vurgu yapar. İnsani yön zevk veren şeylerken, tanrısal yön içsel sınırlamalardan uzak, sınırsız ve bağımsız yöndür. İnsanın kendi tanrısal benliğini unutturan cehalettir. Cehalet (*avidya*) nedeniyle bireysel benlik *Jivatman* nihai doğasını unuttur, zevk ve geçici mutluluk veren şeylere dalar. Tanrısal yön ise bunlara kayıtsızdır. Bu yüzden *Jivatman* veya ego Brahman'ın sahte gölgesidir. *Jivanın* niha amacı, zevk ve sefanın getirdiği ızdırap ve cehaletten kurtularak ebedi mutluluğa ulaşmaktır²⁷³.

Jivatman (ilk kuş), beden zihin kompleksiyle özdeşleşen egonun yansıyan bilincini temsil eder. *Jivatman* kendi eylemde bulunan ve bunun sonucuna katlanandır. Saf bilinç Atman/Brahman (üstteki kuş) ise kendisini beden-zihin birkilteliğinden arınmış ve eylemsizliğinden kaynaklı özgürdür. Hayat ağacı mitolojisi aslında Benlik, “Ben” kelimesinin gerçek anlamını idrak ettirir. Ben “Ben kimim?” sorusuna cevap olan saf bilinçtir, üst dalda duran kuş gibi yaşanan oyunun tanığı olan bilinçli ben ilkesidir²⁷⁴.

Upanişadlara göre fenomenal dünya ile bağ kuran *Jivatman* bedenlenmiş ruhtur. Maddi dünya ile etkileşimde olan ruh *Jivatman* ölümsüz gerçek Ruh Atman'a ulaştığında kurtuluş gerçekleşir. Bedenlenmiş ruh *Jivatman*, yeniden ölüm ve doğum çarkı *samsaraya* tabi olan ruhtur. *Mayanın* esaretinde olan duyular evreni aynı zamanda *Prakriti* ile etkileşimdedir. Cehaletin nedeni olan *Prakriti*, üç *gunadan* (*sattva*, *rajas*, *tamas*) oluşur ve aşkın Gerçeklik'in yansımasını beraberinde taşır. *Prakriti*, *maya* ve *avidya* olarak adlandırılan iki yöne ayrılmıştır. *Maya*, *Prakriti* halidir. Saflık, yani *sattva* ilkesi *rajas* ve *tamasa* üstün gelir. *Avidya*, *sattvanın* diğer ikisi (*rajas*, *tamas*) tarafından baskın olduğu ve lekелendiği *Prakriti* halidir²⁷⁵.

Hinduizm'e göre insandaki ölümsüz ruh Atman, varlıklarda *Puruşa* (Ruh) ve *Prakriti* olarak kendini var eder²⁷⁶. Hinduizm'de *Prakriti* insanın anatomik, fizyolojik ve psikolojik durumuyla ilişkili olan ilkedir²⁷⁷. İnsanın yapısını (anatomik, fiziksel,

²⁷³ “Philosophy of the Upanishads”, 51.

²⁷⁴ Satinder, “Two Birds on Tree”, *Forever Fulfilled*, 10 Şubat 2016, <http://foreverfulfilled.com/2016/02/two-birds-tree/>.

²⁷⁵ Sivananda, “Vedanta for Beginners”, 49.

²⁷⁶ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011 Bölüm XIII.

²⁷⁷ Jagruti Chaple, “Prakriti -Important Tool for Health and Disease” 2 (11 Temmuz 2014): 104.

psikolojik) oluşturan *Prakriti*²⁷⁸ doğumdan ölüme kadar değişmeden var olur. Değişim gerçekleştiğinde ölüm meydana gelir²⁷⁹. *Prakriti* kelimesinin her bir hecesi üç niteliğe yani *Pra* hecesi *satva*, *-kri* hecesi *rajas* ve *-ti* ise *tamas* nieliğine karşılık gelir. *Prakriti* kelimesinde *Pra* hecesi “üstün” ve “iyi”, *-kriti* ise “yaratılış” anlamına gelir. Dolayısıyla *Prakriti* terimi “üstün yaratılış” demektir²⁸⁰.

Samkhya felsefesine göre her şey *Prakriti*’den gelişmesine rağmen *Prakriti* bilinçsiz ve *Puruṣa*’nın etkisi altındadır. *Samkhya* felsefesi *Puruṣa* ile *Prakriti*’yi kör ve topalın ilişkisine benzetir. Omzunda topalı taşıyan, kör ama güçlü olan *Prakriti*, omuzlardaki topal ama gören kişi *Puruṣa* her şeyi birlikte yapmalarına karşın, güçlü ama kör olanı yönlendiren görendir, yani *Puruṣa*’dır.²⁸¹ Monist *Advaita Vedanta* Okulu temsilcisi *Ṣankara* ise ebedi ve her şeyin kaynağı olarak maddi ilke *Prakriti*’yi kabul etmez²⁸².

Hindu kutsal metinlerinden Ayur Veda metnine göre de evrenin kökeninde *Prakriti* ile *Ayvakta* önemli faktörlerdir. *Prakriti*, *Vata* (hava ve boşluk), *Pita* (ateş ve su) ve *Kapha* (*toprak ve su*)’dan oluşan üç *doṣa*nın (kılıf, fitrat, bozukluk, kusur) özelliğinin anne rahminden itibaren varetttiği insanın bireysel yapısıdır. *Prakriti*, insanın doğumdan ölüme kadar *doṣa*ların elverişli olduğu haldir. Her bir *doṣa* (kılıf) insanın aktiviteleri üzerinde etkilidir. *Doṣa*ların etkileri insanda niteliğinin fazlalığı ya da azlığına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. *Prakriti* bireyin duygusal durumu, sağlığı, anatomik ve fizyolojik yapısında etkilidir²⁸³.

²⁷⁸ Chaple, “Prakriti”, 104.

²⁷⁹ Niraj Srivastava - Saxena Varsha, “Concepts of Prakriti (Human Constitution) and its Association with Hematological Parameters, Body Mass Index (BMI), Blood Groups and Genotypes”, *Journal of Natural Remedies* 19 (03 Mayıs 2020): 163.

²⁸⁰ Sandeep Binorkar - Anand Kulkarni, “Prakriti –A Comprehensive Review of Ayurvedic Concept of Human Constitution and Its Importance”, *International Journal of Ayurveda & Alternative Medicine* 4 (30 Ağustos 2016): 177-179.

²⁸¹ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 140.

²⁸² Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 140.

²⁸³ Binorkar - Kulkarni, “Prakriti –A Comprehensive Review of Ayurvedic Concept of Human Constitution and Its Importance”, 177,179.

Maitri Upanişad'a göre insanın maddi bedeninde maddesel ruh vardır ve bu ruh *Prakriti*'nin nitelikleri tarafından zapt edilir. Bundan dolayı mutlak ölümsüz ruh Atman görülmez. Böylece yenilenmiş bedenlerde maddesel ruhların doğumu yeniden gerçekleşir. Bu durum *Maitri Upanişad*'da şöyle ifade edilir:

*“Sonra o demiş ki: ‘Doğrusu Maddesel Atman (Bhtatman) denilen bir başka ruh vardır. İşte o, iyi ve kötü işlere göre iyi ve kötü rahimlerden tekrar doğar; yönü yukarı ya da aşağı doğru olur ve karşıtlıklar tarafından elinerek dolaşır. Bunun daha fazla açıklaması şöyledir: Beş hafif maddeye Bhta denir. Beş ağır maddeye de Bhta denir. Bunların birleşimine ise ‘beden’ (şarira) denir. Bu bedenin içinde var olana da ‘maddesel ruh’ adı verilir: Onun lmsz ruhu (Atman) lotus yaprağındaki bir su damlasına benzer. Bu maddesel ruh, Doğa’nın (Prakriti) nitelikleriyle zapt edilir. Bu zapt edilme yüzünden kişinin aklı karışır, aklı karışınca o, yaratıcı olan, canlıların içinde barınan Tanrı’yı (Prabhu) göremez.”*²⁸⁴.

Prakriti'nin niteliklerine bağlı olarak varlık ve bedenlenmiş ruh fikri *Maitri Upanişad*'da kil ve çömlek örneğiyle açıklanır: “Onun bir yerde şöyle olduğu söylenir: ‘O maddesel ruhun davranıcısıdır; o kişinin içinden organları hareket ettirendir. Nasıl ki bir demir parçası kızgın hale getirilir ve bir demirci ona vura vura değişik şekiller verirse, tıpkı bunun gibi, maddesel ruh içteki öz tarafından ele geçirilir ve nitelikler tarafından dövülerek başka bir biçime geçirilir. Bu başka biçim, dört tabakada, on dört ve seksen dört çeşit canlı türü haline dönüşebilir. Bu dönüşümler, mleki ve mleki arkı gibi, *Puruşa* (insan) tarafından yapılır. Ama nasıl ateşte ekilenirken demir değişir ateş değişmezse, bunun gibi *Puruşa* da değişmez. Bu maddesel ruh (Bhtatman), niteliklere olan bağlılığından dolayı yenik duruma düşer.”²⁸⁵

Upanişadlara göre Mutlak Ruh Brahman (*Puruşa*) insan bedeninde lmsz Ruh Atman olarak var olur. Atman’ın maddi dünyada *mayan*ın esaretiyle, yani *Prakriti*'nin nitelikleriyle etkileşimiyle bedenlenmiş ruh meydana gelir. Hinduizm’e göre birey ölümsüz ruh Atman’a ulaştığında bedenlenmiş ruhtan arınır.

²⁸⁴ Kaya, *Upanişadlar*, 2008 Maitri, 3:2.

²⁸⁵ Kaya, *Upanişadlar*, 2008 Maitri, 3:3.

2.2.4. İnsanda Üç Beden Formu: *Stola Şarira*, *Sukşam Şarira* ve *Karan Şarira*

Hinduizm’de insan bedeni üç formdan meydana gelir. Bu beden formları maddi (*stola şarira*), süptil (*sukşam şarira*) ve nedensel (*karan şarira*) beden diye adlandırılır. Maddi beden yaratılışın beş elementinin (*akaşa*-boşluk, hava, su, ateş, toprak) kaba formlarından oluşur. Bu beden doğum ve ölüm arasında yaşamdaki değişimlere tabidir. Ölüm esnasında maddi beden kendini oluşturan elementlere ayrılarak çözülür. Süptil beden formu ise maddi bedeni oluşturan elementlerin ince (süptil) formlarından meydana gelir. Süptil beden ölümden sonra da yaşamaya devam eden, ruh göçüne aracı olan ve bunun yanında hatıra ve düşüncelerin deposu olan beden formudur. İnsan bedeninin son formu olan nedensel beden süptil bedenden daha ince formdadır. Nedensel beden bireysel benlik ile karakterize edilir. Nedensel bedene ruh göçünü belirleyen düşünceler ve *karmalar* da denilebilir. İnsan doğasının üç beden formu da kaba ve süptil arzuların yerine getirilmesi için var olur. Ruh ise üç bedenden farklıdır²⁸⁶.

Maddi beden yaratılışındaki çoklu elementlere paralel şekilde ölüm anında özündeki unsurlarına ayrışır. Ancak süptil beden önceki yaşamın tüm eylem ve düşüncelerinin izlerini taşır. Bu beden Atman’a tutunur ve amellerin niteliğine göre cennet, cehennem veya ara var oluşlarda dolanır ve son olarak dünyaya yeniden doğar. Bu döngüde itici güç olan *karma*, yani eylem ve arzular yeniden doğumlara yol açar. Önceki doğumların *karması* şimdiki doğuma yüklenir ve bu doğumda edinilen iyi ya da kötü *karmalar* sonraki, yani gelecekteki doğumları belirler. Upanişadlarda ölenlerin insan olarak yeniden doğmadan önce izledikleri yola dair bir anlatı vardır. Upanişadlar genellikle bir tanrı (*deva yana*) ve bir atayı (*pitṛ yana*) tanımlar. İlki geri dönüşü olmayan kurtuluş makamı iken ikincisi dünyada yeniden doğuşla dünyaya gelenleri temsil eder. Her iki yola da gitmeyenler var oluş merdivenini yavaşça tırmanmadan önce hayvanlar veya şeytanlar olarak yeniden doğarlar²⁸⁷.

²⁸⁶ Adiswarananda, “Hinduism: The Human Individual”.

²⁸⁷ Klaus K. Klostermaier, *A Survey of Hinduism*, Third (Albany: State University of New York Press, 2007), 175.

Yaratılıştaki elementler ve nitelikler (*gunalar*) insanın maddi doğasını oluşturur. Yaratılan ilk element boşluktan (*akaşa*), saf doğruluk, iyilik (*sattva*), yani insan formu ortaya çıkar. *Akaşan*ın saflık (*sattvik*) niteliği işitme organı olan kulağın, havanın saflık niteliği derinin, ateşin saflık niteliği gözün, suyun saflık niteliği dilin ve beşinci element toprağın saflık niteliği ise burnun ortaya çıkmasını sağlar. Yaratılışın beş elementinin saflık ve doğruluk yönüyle beş duyu organının ses, dokunma, görme, işitme ve koklama yetileri meydana gelir. Yaratılışın beş elementinin saflık niteliği insan doğasının içsel yönünü temsil ederken enerji (*rajasik*) niteliği ise yaşam gücü *Prana*’da işler. *Akaşan*ın enerji niteliği seste (*vak*), havanın *enerji* niteliği elde, ateşin *enerji* niteliği ayakta, su ve toprağın *enerjik* niteliği iki boşaltım organında ifadesini bulur²⁸⁸.

Upanişadlarda üç niteliğin (*triguna*) özellikleri belirtilmiştir. Bu özellikler insanın doğasına nüfuz eden niteliklerdir. Bu niteliklerin insan doğasının fizyolojik ve psikolojik özelliklerini etkilemesi *Maitri Upanişad*’da şu şekilde ifade edilir: “Yine şöyle derler: ‘Karanlık niteliğin (*Tamas*) özellikleri şunlardır: Korku, ümitsizlik, uyuma, yorgunluk, pervasızlık, yaşlılık, keder, açlık, susuzluk, perişanlık, öfke, tanrıtanımazlık, cehalet, kıskançlık, zalimlik, aptallık, utanmazlık, dini savsaklama, kibir, düzensizlik. Öte yandan tutku niteliğinin (*Racas*) özellikleri de şunlardır: İç susuzluk, sevgi, duygusallık, açgözlülük, kötü niyetlilik, şehvet, nefret, gizlilik, düşmanlık, doymazlık, döneçlik, sebatlılık, şaşkınlık, ihtiras, hırs, dostları kayırma, çevreye bağlılık, kötü şeylerden kaçma, güzel şeylere düşkünlük, ters ters konuşma, oburluk. Bu maddesel ruh bunlarla doludur, bunlara teslim olmuştur. O yüzden çeşit çeşit biçimlere girer, evet çeşit çeşit biçimlere girer:”²⁸⁹.

Fenomenal evrenin maddi yönünü belirleyici olan *triguna* felsefesi insanın doğasını ve insanın maddi evren ile bağını belirleyen unsurdur. Upanişadlarda *Prakriti*’den tezahür eden nitelikler insanın karanlık (*tamas*) ve tutku (*rajas*) niteliklerinin esaretinden yoga ile kurtuluşa erişebileceği şöyle ifade edilir: “Derler ki: ‘Eğer insan duyularından uzak olarak altı ay Yoga yaparsa, bu sonsuz, esrarlı ve en yüce Yoga mükemmelen başarıya ulaşmış demektir. Ama eğer kişi tutku (*Racas*) ve cehalet

²⁸⁸ Sathya Sai Baba, “Trigunas and Panchabhutas”, *Sathya Sai Speaks*, 25 Ağustos 1990.

²⁸⁹ Kaya, *Upanishadlar*, 2008 Maitri 3:5.

(Tamas) tarafından çelinir, kadın, çocuk ve ev bağlılığı gösterirse o zaman Yoga başarıya ulaşamaz.”²⁹⁰.

Hindu kutsal metinlerine göre insanın beden-zihin kompleksi beş kılıftan veya katmandan oluşur. Bunlar dıştan içe doğru fiziksel kılıf, hayati kılıf (*prana*), akıl kılıfı, zihin kılıfı ve mutluluk kılıfıdır. Maddi beden kılıfının varlığı besine bağlıdır. Besini alabildiği sürece varlığı devam eder. İkinci kılıf *prana* kılıfı ise hayati enerjidir ve bu kılıf kaba bedenın canlanmasını, nefes alıp vermesini, hareket etmesini, üremesini sağlar. Bedenin üçüncü kılıfı olan akıl kılıfı ise arzu ve tutkuların tohumudur. Bu kılıf değişken olup acı ve zevkle tanımlanır. Bir diğer kılıf zihin kılıfıdır. Zihin kılıfı ben bilincinin mekânıdır. Bu kılıf Benlik’in ışığını yansıttığı için akıllı görünmesine rağmen maddi ve duygusuzdur. Bedenin en içteki kılıfı ise mutluluk kılıfıdır. Bu kılıf zihin kılıfından daha incedir. Bu kılıf maddi ve değişebilen mutluluk kılıfıdır. Beş kılıf Benlik’in ışığını örten bedenlenmenin beş katmanıdır²⁹¹.

2.2.5. İnsani Nefes: *Prana*

Evrenin yaratılışında *Hiranyagarbha* evrensel tohumdur. Bu tohum yaratılışın maddi formunun potansiyel halidir, özüdür. Canlıların tezahür etmemiş formu evrensel yumurta olan *Hiranyagarbha*’da öz olarak yer alır. Yaratılışın başlangıcında Brahman’ın tezahür etmemiş formu olan *Ayvakta*’dan *Hiranyagarbha* ortaya çıkar. *Hiranyagarbha*’nın içinde evren tezahür etmektedir. Evrenin bu oluşumu esnasında *Hiranyagarbha*’dan eksilme oluşmaz. Bulutlara neden olan ve evrende bütün her şeyin oluşumunda etkili olan *Hiranyagarbha*, *Prana*’dır. *Prana* (enerji) Atman’dan doğar. O *Hiranyagarbha*’da eksiltmeden yaratılışın gerçekleşmesinin etkili nedenidir. Bu eksiltmeden yaratılış gölgesinin insanı azaltmamasına benzer. Bu durum, sonlu olanın yaratılışında sonsuz olanın hiçbir değişikliğe uğramaması olarak ifade edilir. Sonlu çokluk dünyasının yok olması gerçek bilginin ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Gerçek ise yok edilmemiş bir bütün halinde mevcuttur²⁹².

²⁹⁰ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Maitri 3:28.

²⁹¹ Adiswarananda, “Hinduism: The Human Individual”.

²⁹² “Philosophy of the Upanishads”, 45-46.

Hindu kutsal metinlerine göre *Prana* yaşam nefesidir²⁹³. *Brihadaranyaka Upaniṣad*'da ve *Çandogya Upaniṣad*'da *Prana*, *Brahma* ile ilişkilendirilen bir terimdir ve ölümsüz yaşam soluğu şeklinde şöyle tanımlanır: "...Bu tinsel, ölümsüz yaşam soluğu (*Prana*) ise *Brahma*'dır, gerçek ışıktır..."²⁹⁴, "*O (brahma) akıl olarak, vücutta Prana olarak gözükür.*"²⁹⁵. Bu ifadelerle göre *Prana* canlılık ile ilişkili bir kavramdır. *Prana*'nın ölümsüz şeklinde tanımlanması ise *Brahma* ile ilişkilendirilen yönüdür. *Brahma*'nın yaratıcılık, yani canlılık bahsetme yönü *Prana* ile ilişkilidir.

Prana'nın cansız varlıklara yaşam bahşeden tanrısal öz oluşu *Maitri Upaniṣad*'da şöyledir: "*Başlangıçta Pracapati (yaratıkların efendisi) tek başına duruyordu. Yalnızken hiç mutluluğu yoktu. Kendisi üzerinde meditasyon yaparak birçok yaratık yarattı. Onlara baktı ve onların bir taş gibi, anlayışsız ve cansız bir direk gibi ayakta durduklarını gördü. Mutluluğu yoktu. Uyansınlar diye içeri gireceğim diye düşündü. Kendini hava (vayu) gibi yaparak içine girdi. Biri olduğundan bunu yapamazdı. Daha sonra kendini beşe böldü; ona Prana, Apana, Samana, Udana, Vyana denir. Şimdi yukarıya doğru yükselen hava Prana'dır.*"²⁹⁶.

İnsandaki hayati nefes anlamına gelen *Prana* duyu organlarını harekete geçiren ve görevlerinin yerine getirilmesini sağlayan güçtür. *Prana* beş duyu organın görevleri olan görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma işlevlerini harekete geçirir. Aynı zamanda *Prana* aracılığıyla düşünce üretimi, yiyeceklerin sindirilmesi, dolaşım, boşaltım ve solunum gerçekleşir. *Prana* bedende brüt ve süptil (ince) güç olarak vardır. Brüt *prana* nefes iken, süptil *prana* hayati güçtür²⁹⁷.

Upaniṣadlarda hayati nefes (*prana*) bedende beş kısma ayrılır. Her bir nefesin görevi bedeni desteklemektir. Bedendeki hayati güç *Prana Apana, Samana, Udana* ve *Vyana* şeklinde beşe ayrılır. *Prana* nefes alma, *apana* nefes verme veya anüsten

²⁹³ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 333.

²⁹⁴ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Brihandarayaka 4:4.7.

²⁹⁵ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, Chandogya 3:14.1.

²⁹⁶ Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*, Maitri 2:6.

²⁹⁷ Sri Swami Sivananda, *What Becomes After Death?* (Himalayas, India: A Divine Life Society Publication, 1999), 7.

aşağıya doğru giden nefes, *samana* sindirim nefesi, *udana* boğazdan kafaya kadar giden nefes, *vyana* tüm bedene yayılan nefestir²⁹⁸.

Bedeni haratekete geçiren hayati nefes beş duyu organının işlevini yerine getiren güçtür. Hayati nefes *Prana* olmadan hiç bir duyunun işlevi tek başına görevini yeterince yerine getiremez. *Prana*'nın tüm duyuları harekete geçirmesi Upanişadlarda kraliçe arı örneği ile verilir:

“Arılar, kraliçeleri çıkınca dışarı çıkıp, kraliçe dönünce geri döndüğü gibi, söz, akıl, göz ve kulak da böyle (yaptılar); ve tatmin olduklarında Prana'yı överek şunları söylerler:...O Agni'dir (ateştir), Surya (güneş) olarak parlar, Paranya'dır (yağmur), güçlüdür (Indra), Vayu'dur (rüzgar), o topraktır, maddedir, o Tanrı, olan ve olmayandır ve ölümsüz olandır²⁹⁹.

Upanişadlara göre *Prana* yaşam soluğu olarak canlıların yaşamını sürdürmelerini sağlayan güçtür. *Çandogya Upanişad*'da yaşam soluğu olmadan canlıların var olmayacağı tekerlek örneği ile verilir: *“Yaşam soluğu (Prana) umuttan daha büyüktür. Nasıl tekerlek parmakları tekerleğin göbeğinde birleşirse, bunun gibi her şey yaşam soluğuna bağlıdır. Yaşam ancak bu solukla sürebilir. Yaşam soluğu hayat verir. O, bir canlıya yaşam verir.”³⁰⁰.*

İnsanda beş hayati nefesin bedendeki dolaşımı *Udana Vayu* ile sağlanır. *Udana Vayu* ölüm anında süptil bedeni kaba bedenden çıkarır. Ölümden sonraki hayatta cennete giden veya rüya halinde gezinen beden süptil bedendir. *Udana Vayu* derin uykuda kişiyi Brahman'a kadar götürür. *Prana*'ların zihnin, aklın, duyuların ve bedenin kaynağı ölümsüz Ruh, yani Atman'dır. Atman bedende 101 atardamarın bulunduğu kalpte yaşar. Bu atardamarlarda kan dolaşımını yapan *Vyana Prana* hareket eder³⁰¹. *Udana Vayu* iyi ameller işlenmişse göksel evrenlere, kötü ameller işlenmişse kötü evrenlere, her ikisinin karışımı ile dünya evrenine götürür³⁰².

²⁹⁸ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 333.

²⁹⁹ Müller, *The Sacred Books of East, The Upanishads*, 2: 275.

³⁰⁰ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, *Çandogya* 7:15.1.

³⁰¹ Kaya, *Upanishadlar*, 2008 *Praşna* 3:6; *Mundaka* 2:1.8.

³⁰² Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 7.

Ölüm anında *Prana*'nın evrenlerdeki yolculuğu *Praşna Upaniṣad*'da şu sözlerle ifade edilir:

*“Işık Udana'dır (nefes verme) ve bu nedenle ışığı sönen kişi, duyuları zihne emilmiş olarak yeni bir doğuma gelir. Düşüncesi ne olursa olsun (ölüm anında) Prana'ya geri döner ve Prana, ışıkla birleşerek benlik (teovatma) ile birlikte hak ettiği şekilde dünyaya yönelir. Prana'yı bu şekilde bilen kişinin çocukları yok olmaz ve ölümsüz olur. Sloka şöyle diyor: Prana'nın kökenini, girişini, yerini, beşli dağılımını ve içsel durumunu bilen kişi ölümsüzlüğü elde eder, evet ölümsüzlüğü elde eder.”*³⁰³.

Upaniṣadların temelinde var olan varlığın var olmama ile ilgili felsefesi *Prana*'da da ortaya çıkar. *Prana* nasıl ki yaşamı sürdüren güç ise aynı şekilde yaşamın sonlanmasıyla da ilişkili güçtür. *Prana* (yaşam soluğu) bedenden çıktığında ölüm gerçekleşir. *Prana* bireyin dünya âlemindeki bedeni ile astral bedeni arasındaki ince iplik bağı gibi bir bağlantıdır. İki beden arasındaki ince iplik bağı olan *Prana* kesildiğinde ölüm gerçekleşir. Ölüm *Prana*'nın fiziksel bedenden astral bedene çekilmesidir. Bu durumda *Prana* evrenin çözülme durumu (*Pralaya*) olan süptil, hareketsiz ve tezahür etmemiş formuna çekilir. Hayati nefesin yeniden harekete geçmesi titreşimlerle gerçekleşir. Bu titreşimler aracılığıyla hayati nefes *prana* boşluk elementi (*akaşa*) üzerinden harekete geçer ve çeşitli formları ortaya çıkarır. *Prana* ve *akaşa*'nın birleşimi ve hareketi her şeyin ilksel tezahür etmemiş formu *Brahmanda* (makrokozmos) ve *Pindanda* (mikrokozmos) oluşur³⁰⁴.

2.3. UPANİṢADLAR FELSEFESİYLE BİÇİMLENEN YARATILIŞ VE ÖLÜM FİKRİ

Hinduizm'in kutsal metinlerinde ölüme karşılık gelen ve yaratılış ile bağlantısı bulunan özel bir kavram yer alır. Bu kavram *mrtyu*dur. Bu, ölüm fikrinin de çeşitli anlamlar barındırdığını gösterir. Veda metinlerinde ölüm yaratılış anlamında iken Upaniṣadların merkezi kavramlarıyla birlikte ölüm fikri felsefi anlamlar kazanmıştır.

³⁰³ Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*, Prasna 3:9-12.

³⁰⁴ Swami Krishnananda, *Moksha Gita*, e-Book (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1949), 86.

Böylece ölüm fikri Upanişadlardaki *karma*, *samsara*, ruh göçü (tenasüh), *mokşa* felsefesiyle yeniden biçimlenmiştir.

Hinduizm’de ölüm yaratılış mitleri, dinin felsefesi, cenaze ritüelleri ve ölüm sonrası hayat ile doğrudan ilgilidir. Ölümün yeni bir yaratılış olması fikri kutsal metinlerin genelinde vardır. Dolayısıyla ölüm yeni bir yaşama hazırlık fikrini doğurur. İnsan yaşamında ölüme hazırlık ölüm fikrine bakış açısında ortaya çıkar. Hinduizm’de ölüm fikri ölümün başlangıcı ve ölümün yaratılış olması fikri Upanişadlar felsefesi ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Ölümün yaratılış ile ilişkisi bu hususlar doğrultusunda “Yaratılış ve Ölüm İlişkisi”, “Ölüm Sonrası Bireysel Ruh’un Evrensel Döngüsü” ve “Evrenin Kıyameti: Evrensel Ruh Göçü”, başlıkları altında işlenmiştir.

2.3.1. Yaratılış ve Ölüm İlişkisi

Hinduizm’de yaratılış evren ve insan algısını biçimlendiren temel unsurdur. Yaratılış var oluşun öncesi ve sonrasını da belirleyen bir süreci kapsar. Yaratılışla meydana gelen varlık düzeyine çıkma aynı zamanda var olan her şeyin son olduğunun da göstergesidir. Başka bir ifadeyle yaratılış ölüm, ölüm ise yaratılıştır. Hinduizm’de ölümün yaratılış olması fikri Vedalar döneminden Puranalar dönemi kutsal metinlerine kadar yer alır. Hindu kutsal metinleri Vedalar, Brahmanalar, Upanişadlar, Mahabharata ve Darmaşāstryalarda ölüm kelimesi Sanskritçe “*mrtyu*” kavramı ile ifade edilmiştir³⁰⁵. Sanskritçe bir kelime olan *mrtyu* genel anlamıyla “ölüm” demektir³⁰⁶. Ancak *mrtyu* kelimesi ölüm anlamının yanı sıra Ölüm Tanrıçası/Tanrısı³⁰⁷ gibi ölüm ile ilişkili çeşitli yakın anlamlarda da kullanılmıştır.³⁰⁸

Mrtyu kelimesinin ölüm ve ölüm tanrıçası anlamında kullanılışı Vedalarda görülür. Bununla birlikte, daha sonra Hinduizm’in dini felsefesini biçimlendiren Upanişad metinlerinde ölüm fikri yeni kavramlarla yeni anlamlar kazanmıştır.

³⁰⁵ Sevinç Aksin - Canan Seyfeli, “Mrtyu: Hinduizm’de Ölüm”, *Şarkiyat* 14/1 (30 Nisan 2022): 216.

³⁰⁶ “Mrtyu: English Translation of the Sanskrit Word”, *Sanskrit Dictionary.org*, erişim: 29 Ekim 2021, <https://sanskritdictionary.org/mrtyu>.

³⁰⁷ Gian Giuseppe Filippi, *Mrtyu: Concept of Death in Indian Traditions*, trc. Antonio Rigopoulos (New Delhi: D.K. Printworld, 1996), 242.

³⁰⁸ “Mrtyu: Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit”, *Learn Sanskrit.cc*, erişim: 29 Ekim 2021, https://www.learnsanskrit.cc/index.php?mode=3&direct=se&script=hk&tran_input=mRtyu.

Upanişadlarda ölüm fikri eylem (*karma*) ruh göçü (*punar janma*)³⁰⁹, kurtuluş (*mokşa*) öğretileriyle doğrudan ilişkilli bir kavramdır. Hinduizm ile ilgili çalışmalar yapan Alman oryantalist ve filolog Max Müller, ölüm kelimesini *mrityu* (*mrtyu*) şeklinde açıklamasına rağmen *Brihandarayaka Upanişad*'da yokluk, açlık ve yaratılan ilk varlık anlamlarıyla tanımladığı görülür³¹⁰.

Hindu kutsal metinlerinde ölüm (*mrtyu*) kavramının yaratılış ile ilişkisi, her dönemin kutsal metninde yeni eklenen yorum ve anlamlarla yeniden şekillenmiştir. Böylelikle ölüm fikri de tarihsel sürece paralel şekilde kendi anlamsal bütünlüğüne kavuşmuştur. Vedalarda ölüm (*mrtyu*) ile ilgili metinler *Rig Veda* ve *Atharva Veda*'da yer alır. *Rig Veda*'da ölüm kelimesi “ölümü uzakta tutmak”, “ölümü uzatmak” gibi yakın anlamlarda da kullanılmıştır.³¹¹ *Rig Veda*'da ölüm, “*Ne ölüm vardı ne de ölümsüzlük. ... Sadece Tanrı kendi gücüyle rüzgârsız nefes aldı. Tanrı dışında hiçbir şey yoktu.*”³¹² şeklinde ifade edilir. Burada başlangıçta ölüm ve ölümsüzlük varlık düzeyine çıkmamış ve birbirine zıt haldedir. Ölüm ve ölümsüzlüğün olmadığı durumda, yani ezelde sadece tanrı vardı. Bu tanrı, Vedalarda her şeyi yaratan ilke, tarifi edilemez O, ışık, Mutlak Bir şekilde tanımlanmıştır.

Rig Veda'da ölüm kavramı doğrudan yaratılış anlamı barındırmaz. Ancak metinlerde yaratılışın ölüm fikri ile durumu bazı kavramlar üzerinden ifadesini bulur. Vedalarda ölümün varlık sahasına çıkması yaratılışın başlaması ile gerçekleşir. Kutsal metinlerde Mutlak Olan'ın kişileştirilmiş hali olarak kabul edilen yaratılış tanrısı *Pracapati*, ölüm ve ölümsüzlük bahşeden bir tanrıdır³¹³. Ölümün (*mrtyu*) nasıllığı belirsiz olsa da ölümsüzlük ile ifade edilişi birbirine zıt iki durumun sebep- sonuç ilişkisi barındırdığını da gösterir niteliktedir. Buradaki sebep sonuç Upanişadlar döneminde gelişen ruh göçü fikrine kaynak niteliğindedir. Çünkü Hinduizm'de ölüm ya ruh göçüyle yeni bir doğuma ya da Mutlak'ta ölümsüzlük, yani *mokşa* haline doğuşa

³⁰⁹ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 151.

³¹⁰ Müller, *The Sacred Books of East, The Upanishads*, 2: 75,76.

³¹¹ *The Vedas*, 2002, 1.8.18; 1.10.18.

³¹² *The Vedas*, 2002, 1.10.129.

³¹³ *The Vedas*, 2002, 1.10.121.

sebeptir. Bundan dolayı ölüm ve ölümsüzlük kavramlarının birliği ilk dönem kutsal metinlerinde açık olmayan ruh göçü fikrine dayanak olabilmesi açısından önemlidir³¹⁴.

Atharva Veda’da ise *mrtyu* (ölüm), ölüm tanrıları olan *Mrtyu* ve *Yama* ile ilişkili bir kavramdır. Buna göre ölüm tanrısı *Mrtyu*, yaratılmış varlıklara hükmederken *Yama* ise ölmüş ataların efendisidir. Sonuç olarak da her iki ölüm tanrısı varlıkların hayatlarında etkindir³¹⁵.

Hinduizm’de ölüm ve ölüm fikri, ilkin kutsal metinlerin yaratılış mitlerinde vardır. Başlangıç fikrinin ölüm ve ona yakın anlamlarla bağlantısı yaratılış metinlerinde mevcuttur. Yaratılış ilahisi olan *Rig Veda* metni dışında yaratılışın başlangıç zamanında ölüm kavramı Satapata Brahmana, Upanişad ve Mahabharata kutsal metinlerinde mevcuttur. Ölümün yaratılış, yaratılmış varlıklarla olan ilişkisi ile ilgili Ayur Veda metninin yorumu olan Satapata Brahmana, *Rig Veda* kutsal metni ile paralel ifadeler barındırır. Ancak *Rig Veda*’da başlangıçtaki ölüm ve ölümsüzlüğün yokluğu sözleri yerine Satapata Brahmana’da sadece “yokluk” ifadesi vardır³¹⁶. Yokluk kelimesi de varlık ile ifadesini bulur. Bu sebeple başlangıçtaki ölüm, yani yokluk varlık düzeyine çıkma olan yaratılış nedenidir denilebilir. Bu, Mutlak Bir’in var olmayan olmasına paralel bir durumdur.

Upanişadlarda ise yaratılış ve ölüm arasındaki anlamsal bağ farklı kavramlarla belirgin hale gelir. Başlangıçtaki durum ile ilgili *Brihandarayaka Upanişad* “Başlangıçta hiçbir şey yoktu. Her şey ölümle, açlıkla örtülmüştü, çünkü açlık ölümdür.”³¹⁷ sözlerinde “açlık” ifadesi ile ölüme yeni anlam yüklenmiştir. Hint felsefi okullarından *Advaita Vedanta*’ya göre *mrtyu* kelimesi “ölüm ilkesi” olarak tanımlanır ve metafizik bir anlam içerir. Bu okulun temsilcilerine göre ölümün her şeyi yok etme ve yutma hali açlık olarak tanımlanır. Buna göre ölümün açlık olması, nesneleri

³¹⁴ Aksin - Seyfeli, “Mrtyu”, 218.

³¹⁵ Nagendra Kr. Singh, *Vedic Mythology* (New Delhi: S.B. Nangia A.P.H. Publishing Corporation, 1997), 89.

³¹⁶ Eggeling, *The Satapatha-Brahmana: Kanda V-VII*, 6:1:1.

³¹⁷ Kaya, *Upanishadlar*, 2008, 4.

kavrama ve yutma özelliği şeklinde yorumlanır. Başlangıçta her şeyin ölüm ve açlıkla kaplı oluşu her şeyi tüketen ve yutan ölüm ilkesidir³¹⁸.

Hinduizm’de ölümün metafiziksel yönünün dünya hayatında oynadığı rol *Mahabharata* kutsal metninde ifadesini bulmuştur. *Mahabharata*’da ölüm ile ilgili felsefi bir mitik anlatı vardır. Bu mit ölüm tanrıçası *Mrtyu*’nun doğuşu dolayısıyla da ölümün yaratılış mitidir. Ölümün yaratılması ölümlü olmanın da başlangıcının göstergesidir. *Mahabharata*’daki ölümün köken miti yaratılışın başlangıcı hakkında bilgi vermenin yanı sıra insanın neden ölümlü varlık olduğunu açıklar³¹⁹. *Mahabharata*’da yaratılış tanrısı Brahma’nın evren ve içindeki canlıları yaratmasının ardından ölümü yaratması ölümün yaratılışını ortaya koyan köken mitidir. Ölüm köken mitine göre yaratılış tanrısı Brahma başlangıçta kendisi gibi göksel ve ölümsüz varlıklar yaratır ve sürekli bir yaratılış sürecindedir. Ancak zamanla çoğalan ölümsüz varlıklar yeryüzü tanrısı *Bhumi*’yi rahatsız eder. Çünkü artık yaratılmış varlıklarla dolan yeryüzü ona acı ve ızdıraba sebep olur. Yeryüzündeki varlıkları artık taşıyamayan *Bhumi* Brahma’ya rahatsızlığını bildirir. Yaratılış tanrısı Brahma yaratma görevinden vazgeçemediğinden dolayı gökyüzü ve yeryüzü arasını ateşe vererek yıkımı başlatır. Bu durumdan rahatsız olan ve öfke duygusunu bilen yıkım tanrısı Şiva Brahma’ya yıkım değil yaratılışı başlatan tanrı olduğunu hatırlatır ve şöyle der: “*Lütuftan yana olun. Ey evrenin efendisi, yaratıkların yok edilmesinden dolayı öfkeye kapılmayın. Artık hareketsiz ve hareketli yaratıkların yok edilmesine izin vermeyin. Senin lütfun sayesinde, ey şanlı olan, üç katlı evrene izin ver yani Gelecek, Geçmiş ve Şimdi... ?*”³²⁰

Şiva, Brahma’dan kendi vasfını unutmadan çözüm yolu bulmasını ister. Brahma çözüm bulmada çaresiz kalmıştır. Bu çaresizlik O’nun öfkelenmesine sebep olmuştur. Brahma çaresizlik ve öfke halinde iken kaşlarını çatmıştır. Brahma’nın kaşlarını çatmasıyla kaşlarının arasından dili dışarıya sarkmış esmer ve kırmızı dişi bir tanrıça doğmuştur. Bu Brahma’nın öfkesinden doğan Ölüm Tanrıçası *Mrtyu*’dur.

³¹⁸ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 45.

³¹⁹ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Melisa Matbaacılık (İstanbul: Alfa Mitoloji, 2016), 24.

³²⁰ “The Mahabharata, Book 7: Drona Parva: Abhimanyu-badha Parva: Section LI”, erişim: 21 Eylül 2021, <https://www.sacred-texts.com/hin/m07/m07050.htm>.

Brahma, *Mrtyu*'dan canlı varlıkların yaşamlarına son vermelerini ister. *Mrtyu* bu istek karşısında var oluş sebebini anlamasıyla gülümsemesi solar. Çünkü dışıl tanrıça insanların canını alarak lanetleneceği endişesi taşımaktadır. Bu korkudan dolayı tanrıça yüzbinlerce yıl inzivaya çekilerek kefareti ödemeye çalışır. Bu durumun üzerine Brahma tanrıça *Mrtyu*'yu suçluluk ve günah duygusundan kurtarmak için ölümün yaşam döngüsündeki rolü ve gerekliliğini açıklar. Ölüm tanrıçası *Mrtyu*'nun, ölümsüz varlıklara ölümlülük kazandırması gözyaşları ile sağlanmıştır. *Mrtyu*'nun gözyaşları ile hastalıklar ortaya çıkmıştır. *Mrtyu*'nun gözyaşları ölümsüz tanrısal varlıkların ölüm ile tanışmasına sebep olmuştur³²¹.

Tanrısal varlıklar ölümlülük kazansa da tanrısal özelliklerini tamamen kaybetmemişlerdir. Ölüm ve yaşam döngüsüne maruz kalmalarına rağmen yaratılıştan gelen öz korunduğu için kaybettikleri ölümsüzlüğü elde etme fırsatı vardır ve bu kefaret sunma ile gerçekleşir. Brahma yaratılan canlıların kalplerinde insan bedenini etkileyen arzu, öfke, kıskançlık, kin, nefret gibi duyguların insanın yeniden doğmasına yol açacağını ifade eder. Brahma, ölüm tanrıçasına *dharmanın* devamının ölüm ile sağlanacağını söyler³²². Sonuç olarak *Mrtyu* yeni bir yaratılış için ölüm görevini icra eder³²³.

Hinduizm'e göre ölüm bölünmez olan Mutlak'ın yaratma isteğiyle kendini bölme özelliği şeklinde de tanımlanır³²⁴. Bölünme ise çeşitlilik, çokluğun tezahür edilmesi, yani orijinal durumun yok edilerek yeni bir forma dönüşmesidir³²⁵. Uzak, zaman ve mekândan arınık Mutlak'ın bölünmez ve O'nda çeşitlilik ve çokluğun tezahür etmesi olası değildir. Ancak Mutlak Bilinç'in geri çekilmesi ile ölüm ve yokluk ilkesi ortaya çıkar. Böylece evrensel Mutlak evrensel tohumla yeniden tezahür eder³²⁶. Ölüm ile yaratılıştaki çeşitlilik arasında bağ kurulması yaratılış öncesi durumdan yaratılışa geçiş durumunda ortaya çıkar. Kutsal metinlerde yaratılış

³²¹ Aksin - Seyfeli, "Mrtyu", 219-220.

³²² S. B. Pillay, trc., *The Complete Mahabharata: Drona Parva*, thk. Ramesh Menon (New Delhi: Rupa, 2014), Canto 52.

³²³ Wendy Doniger, *Hindu Myths* (London: Penguin Books, 1975), 26.

³²⁴ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 44-47.

³²⁵ M. B. Kulkarni, *Brahmanic Mythology: A Study Based on Six Important Brahmanas* (Ph. D. in Sanskrit, The University of Poona, 1973), 681.

³²⁶ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 53.

mitlerinde bazı farklılıklar olsa da başlangıçta hiç birşey yokken her yer ölüm ve açlık ile kaplıyken Mutlak O, yani Bir'in varlığı metinlerde ortaktır. Yaratılışın başlaması ile “yokluk” yok olmuştur. Böylelikle yokluğun ölümüyle yaratılış meydana gelmiştir. Yokluğun ölümü evrenselliğin ölümü³²⁷ olarak da yorumlanır. Burada mutlak bir yok oluş yoktur. Sadece Evrensel Bilinç'in (Brahman) metafiziksel anlamda geçici süreliğine kendini geri çekmesidir³²⁸. Mutlak Bilinç'in kendini geri çekmesi ile maddi evreni yaratan canlı ve cansız tüm varlıkların potansiyel hali³²⁹, yani Mutlak Öz'ü içinde barındıran evrensel tohum *Hiranyagarbha* meydana gelir³³⁰.

Hint evren ve insan algısını biçimlendiren yaratılış ve ölüm fikri dünya hayatının biçimlenmesinde de etkilidir. Hinduizm'de yaşam ve ölüm birbirine karşıt bir durum olmamakla beraber aksine madalyonun iki yüzü gibi birbirine bağlıdır. Mevcut bir şeyin dönüşüme tabi olma durumunda ilk hali ölümü yeni hali ise doğumu sembolize eder. Hindu cenaze ritüelleri de ölümün yeni bir yaratılış olacağı fikrinden hareketle biçimlenmiştir. Bu nedenle cenaze ritüelleri bir yas havasında değil yeni bir yaşama açılan kapı olarak görülmesini sağlamıştır. Ayrıca Advaita Vedanta ekolünü modern gurusu Sivananda ölümü, yenilenen bedenlerde yeni ve iyi eylemler vasıtasıyla deneyim kazanmayı sağlayan bir melek olarak yorumlamıştır³³¹. O ayrıca ölüm ve yaşamı uyku ve uyanma durumuna benzetmiştir. Buna göre uyku bedeninin ölüm ile dağılmasını temsil ederken uyanma yeniden yaratılışı sembolize eder³³². Ölüm ve yaşam evrensel düzenin yenilenmesinde döngüsel duraklardır. Ölüm ve yaşam döngüsü evrensel Brahman'a ulaşmak için döngüsel bir şekilde akan sonsuz bir ırmak gibidir³³³.

³²⁷ Heinrich Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, ed. Josebh Campbell, trc. Gül Çağalı Güven, 1. Bs (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 56.

³²⁸ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 52.

³²⁹ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 54.

³³⁰ Konarde, *Evolution of Matsya*, 2010, 34-36.

³³¹ Sri Swami Sivananda, *What Becomes After Death?*, WWW Edition (Tehri Garhwal, India: The Divine Life Society, 1999), 4, 5.

³³² Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 4, 5.

³³³ Swami Krishnananda, *The Secret of the Katha Upanishad*, e-Books (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1977), 52,53.

2.3.2. Ölüm Sonrası Bireysel Ruhun Evrensel Döngüsü

Ölüm beden ve ruhun ölüm sonrası hayattaki durumlarının da sorgulanmasına yol açan bir olgudur. Ölüm ile dağılan bedenın asıl besini ruhtur. Hinduizm’de ruhun evrensel ve bireysel boyutları vardır. Evrensel ruh Brahman insanda bireysel ruh Atman olarak tezahür eder. İnsanda evrensel ruhun özü olan Atman beden kafesine mahkum olur ve maddi dünyanın değışikliklerine tabii olur. Böylece Atman’ın bu bedene esir olma haline *Jivatman* denir. Maddi dünyanın yanılmasıından, yani esaretten kurtulan ruh ise ebedi Brahman ile ayniliğini keşfeder ve özgürleşir. Ruhun bu özgürleşmiş haline de Atman denir.

Hinduizm’de ölüm sonrası bireysel ruh eylemlerinin sonuçlarına bağılı olarak ya yeniden doğum-ölüm döngüsüne ya da ebedi ruh Brahman’a kavuşur. Hint felsefesi de ölüm sonrası ruhun kurtuluş fikrini *karma*, *samsara* ve *mokşa* fikri ile açıklar. Bireysel ruh *Jivatman*, evrensel ruh *Paramatman* haline gelinceye kadar döngüde kalır. *Jivatman* dünya hayatına yeniden geliş, ruhun önceki yaşamındaki *karmik* birikimleriyle yeni yaşamdaki karması sonucunda tanrısal evrendeki arınma gerçekleşirse *Paramatman* haline gelir. Hinduizm’de ebedi cennet ya da cehennem fikri yoktur. Bu mekânlar ruhun önceki yaşamındaki *karmalarının* karşılığını göreceğı tanrısal evrenlerdir. Bu hususlar doğrultusunda konu “Bireysel Ruh Göçü ve Kurtuluş: Karma, Samsara ve Mokşa” ve “Bireysel Ruhun Tanrısal Evren Durakları: Cennet ve Cehennem” alt başlıkları altında ele alınmıştır.

2.3.2.1. Bireysel Ruh Göçü ve Kurtuluş: *Karma, Samsara ve Mokşa*

Ruhgöçü, yani ölüm sonrasında dünyaya yeniden doğma Upanişadlarda *karma* ve *samsara* döngüsü ile açıklanır. Sankritçe *mrtyu* (ölüm) bir geçiş ve dönüşüm durumudur³³⁴. Dünya hayatında ölüm belirli bir zaman aralığının sonlanması olduğundan Hinduizm’de zaman ve yıl kavramları ölüm anlamıyla da kullanılmıştır³³⁵. Ölümün aynı zamanda doğum olması ruh göçü fikrinin gelişimine paraleldir. Ruh göçünde, ruh *karmik* birikimlerine göre dünya evreninden ayrılır ve üç evrenden birine

³³⁴ Fabrizio M. Ferrari - Yudit Kornberg Greenberg, “Death in Hindusim”, *Encyclopedia of Love in World Religions* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008), 1: 147.

³³⁵ Jan Gonda, *Pracapati and the Year* (Amsterdam, Oxford, New York: North-Holland Publishing Company, 1984), 13.

doğru yol alır. Bunlar tanrısal evren (*Devayana*), atalar evreni (*Pitriyana*) ve dünya evrenine tekrar dönüş şeklinde üç farklı güzergahtır³³⁶.

Upanişadlarda ölüm; doğum, ruh göçü, yaratılış, dünya yaşamı, *karma* (eylem), ve mutlak kurtuluş *mokşa* ile doğrudan ilişkilidir. Ölüm felsefesiyle ilişkili bu kavramlar *Katha Upanişad*'da yer alır³³⁷. *Katha Upanişad* ölümü ele alan en temel metindir. Burada Naçikita'nın³³⁸ ölüm tanrısı *Yama* ile diyalogları ve ölümün sırrını öğrenmeye dair merakı ölüm felsefesini de ortaya koyar. *Yama*, Naçikita'ya ölümün sadece bedensel bir yok oluş olduğunu, bedende olan asıl ölümsüz benlik Atman'ın ölmediğini açıklar. Ölümsüzlüğün anahtarı ise bedendeki Atman'ı idrak etmedir. *Katha Upanişad*'da ölüm ile yeniden ölümlü olma ya da ölümsüz olmanın sırrı ifşa olur³³⁹. Ölüm ve ölümsüzlük ile ilgili diyalog *karma*, ruh göçü, *mokşaya* ulaşmak için yapılması gerekenleri ve *mokşa* fikrini açık hale getirir.

Hinduizm'e göre ölüm bedensel bir yok oluş iken evrensel ruh Atman ölümsüzdür. Bu nedenle dünya yaşamının temel amacı ve bu doğrultuda icra edilenler ruhun ölümsüzlüğünü idrak etme ve onla bir olma için gerçekleştirilir. Hinduizm'de ölümden sonra ruh dünya hayatındaki *karmalarına* bağlı olarak tanrısal evrenlerde (*loka*) doğar. Tanrısal evrenlerde doğan ruh *karmasının* sonuçlarına tabii olur. Ardından tekrar bedenlenerek dünya hayatına doğar. Ruhun evrenlerdeki döngüsüne bağlı olarak tekrar dünya hayatına bedenlenerek dönüşü ruh göçüdür. Ruh göçü, ruhun *karmanın* lekelerinden arınması ve sonsuz ebedi huzura ulaşması için bir imkândır. Ruh yaratılıştaki ebedi mekânı Brahman'a dönmek ister. Ruh *mokşaya* ulaşana kadar var oluş döngüsünde insan, hayvan ya da bitki şeklinde yeniden doğar³⁴⁰.

Upanişadlarda ölüm hem var oluş hem yok oluş anlamında kullanılır. Ölüm ile ruhun bedenden göçmesi yok oluş, ruhun yeniden bedenlenmesi ya da *mokşaya* erişmesi yeni bir var oluşturmaktır. Dolayısıyla ölüm hem dünyevi hem metafiziksel anlam

³³⁶ Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996), 90,91.

³³⁷ Veenat Arora, "Death Beliefs in Hinduism: An Analysis of Hindu Sacred Texts", *Summerhill: IAS Review* XXVI/2 (2020): 12.

³³⁸ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 299.

³³⁹ Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*, *Katha Upanishad*.

³⁴⁰ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 364.

barındırır. Dünyevi bir anlamda ölüm bireyselliğin sona ermesidir. Ancak Upanişad felsefesinde bireysel ruh, evrensel ruh Brahman’la bir olana kadar ruh göçüne tabidir. Ruh, mutlak Brahman’da bir oluncaya kadar ölüm, ölüm sonrası zaman ve mekânda sınırlı bir var oluşa tabi olduğundan acı ve ızdıraba maruz kalır. Ancak iyi karmalar birikirse zaman ve mekândan arı olan Brahman’da bir olunca sonsuzluk elde edilir. Bundan dolayı ruh göçü hem acı ve ızdırıp hem de sonsuzluğa ulaşmanın aracıdır. Ruh, her döngüsünde eski beden gömleğini çıkarıp yeni bir beden gömleği giyinir³⁴¹.

Upanişadlarda asıl benlik Atman’ı idrak etmeden ölenler dünya hayatındaki eylemlerinin (*karma*) sonucuna bağlı olarak ya insan bedeninde yeniden doğarlar (*punar janam*) ya da evrimsel olarak insandan daha düşük bir varlık (hayvan, bitki) olarak doğarlar. Ölümsüz benlik Atman’ı idrak edenler ise sürekli doğum ve ölüm döngüsü olan *samsaradan* kurtularak ebedi huzur ve özgürlük anlamına gelen *mokşaya* erişirler³⁴². Böylece her şeyin ötesinde biçimsiz, niteliksiz, sonsuz ve değişmez olan ebedi Ruh Atman (Brahman)’ı idrak eden kişi ölümden kurtulur³⁴³. Bu nedenle *mokşa* ölümden kurtuluş ve ölümsüzlüğü ulaşma demektir.

Manu Kanunnamesi’ne göre insanın zihin, konuşma ve bedenden kaynaklı iyi veya kötü *karmaları* yeni bedenlenmeye yol açar. İyi veya kötü zihinsel eylemler düşük bir kastta, sözel eylemler ise bir kuş ya da canavar olarak³⁴⁴, bedensel eylemler ise cansız bir bedenlenmeyle sonuçlanır³⁴⁵. Ruh göçüyle yeni bir bedende kötü *karmalarından* arınma imkânı bulur. Ruhun akıl-irade sahibi bir bedende bedenlenmesi iyi ve kötüyü seçebilme fırsatını sağlar. Böylece iyi ve doğru seçimlerin sonucunda kişi Brahman bilgisine vakıf olarak ruhun mutlak ebedi mekanı Brahman yurduna erişir, yani ebedi huzur ve mutluluk olan *mokşaya* ulaşır³⁴⁶. Buna göre ruh göçü Brahman bilgisini bilmeye son bulur³⁴⁷.

³⁴¹ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 4, 5.

³⁴² Arora, “Death Beliefs in Hinduism”, 12.

³⁴³ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 3, 4.

³⁴⁴ Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 107.

³⁴⁵ “Manu Smriti”, 12.3, 8-9.

³⁴⁶ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 40.

³⁴⁷ Knut Axel Jacobsen, ed., “Liberation”, *Brill’s Encyclopedia of Hinduism* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2010), 789.

Hinduizm’de ruh göçünü açık hale getiren diğer kavram *samsara* ve *karma* terimleridir. Varlıklardaki ruhun yeniden bedenlenmesiyle sonuçlanan ruh göçü döngüsüne *samsara* döngüsü denir³⁴⁸. *Samsara* terimi Sanskritçe “geçmek”, “dolaşmak”, “birlikte akmak”, “gezinmek”, “ilerlemek” gibi anlamlara karşılık gelir³⁴⁹. *Samsara* döngüsünde ruh göçünü belirleyen ilke *karmadır*. *Karma*, bireyin kendi iradesiyle, seçimlerine bağlı davranışlarının sonucundaki adalet terazisini belirleyen manevi güç ve ilke şeklinde tanımlanır³⁵⁰. Bu anlam ilişkisinden dolayı *karmaya* geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki bağı belirleyen ilke denebilir³⁵¹. Sonuç olarak *karma* ruh göçünü, yani yeniden doğumların sayısını belirleyen prensiptir³⁵². Bedensel ve zihinsel eylemler anlamına gelen *karma* terimi Sanskritçe “etmek”, “yapmak” ve “ortaya koymak” anlamındaki “*kri*” kökünden türemiş bir kelimedir³⁵³.

Hindu kutsal metinlerinde *samsara* doktrininin tarihsel gelişimi Upanişadlar döneminde açık hale gelmiştir. Vedalarda yeniden doğum fikri açık değildir, ancak yeniden ölüm fikri mevcuttur³⁵⁴. *Samsara* ölüm esnasında evrensel ruh Atman’ın bedeni terk ederek bireyin *karmalarına* göre farklı bedenlerde dolaşmasıdır. Hinduizm’de nihai hedef, ruhun *karmalarına* bağlı olarak *samsara* döngüsünden kurtulma, yani *mokşaya* ulaşmadır³⁵⁵. Sankritçe *mokşa* kelimesi “özgür olmak”, “kurtulmak” anlamına gelen “*muc*” kökünden türemiş bir terimdir. Acı ve ızdırap döngüsü *samsaradan* kurtuluş olan *mokşa* kavramı Vedalar ve Brahmanalarda bulunmamasına karşın Upanişadlarda yer alır. Bu da *mokşa* kavramının *karma* ve *samsara* felsefesiyle ortaya çıktığını ve şekillendiğini göstermektedir³⁵⁶.

³⁴⁸ Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İsam Yayıncılık, 2014), 29; Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 379.

³⁴⁹ Bruce J. Long, “The Concepts of Human Action and Rebirth in the Mahabharata”, *Karma and Rebirth in Classical Indian Traditions*, ed. Wendy Doniger O’flaherty (London: University of California Press, 1980), 57.

³⁵⁰ Fuat Aydın, “Karma ve Samsara Döngüsünde İnsan”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 48 (2009): 162.

³⁵¹ Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 53.

³⁵² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 364.

³⁵³ Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 41; Anil K. Rajvanshi, *Nature of Human Thought* (India: Nari, 2010), 3.

³⁵⁴ Wendy Doniger O’flaherty, “Karma and Rebirth in Vedas and Puranas”, *Karma and Rebirth in Classical Indian Traditions*, ed. Doniger O’flaherty (London: University of California Press, 1980), 3.

³⁵⁵ Jacobsen, “Liberation”, 788.

³⁵⁶ Hammet Arslan, *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga* (Doktora, Dokuz Eylül, 2013), 40-41.

Ölüm esnasında ruh önceki bedenindeki *karmik* birikimleri, aklı, duyu organları ve ana yaşam soluğu (*muhkha prana*) ile birlikte eski bedenini terk eder ve yeni bir bedende yaşama doğar. Ruh, eski bedeninin iyi ve kötü *karmalarının* mükâfatını ya da cezasını aldıktan sonra yeni bir bedenle dünyaya düşer. *Karma* ilkesine göre iyi ve kötü *karmik* birikimler aynı anda çalışmaz. İlk iyi *karmalar* mükâfatlandırıldıktan sonra kötü *karmaların* karşılığı verilir. Buna göre dünya yaşamında iyi ve kötü *karmalara* sahip birey iyi *karmalarının* karşılığını cennette, kötü *karmalarının* karşılığını ise dünyada farklı formlarda bedenlenme ya da hastalıklı bir bedenle sahip olmayla alır³⁵⁷.

2.3.2.2. Bireysel Ruhun Tanrısal Evren Durakları: Cennet ve Cehennem

Hinduizm’de ruh ölüm sonrası *mokşaya* ulaşana kadar evrenlerde dolaşır. *Mokşa* haline erişme, evrenler üstü bir haldir. Hinduizm’de 14 evrenin en üst seviyesi Mutlak Brahma’nına mekanına ulaşma, O’nda bir olmaktır. İnsanoğlu *karmalarının* sonuçlarına göre ruh göçüne tabi olma öncesinde iki mekanda kalabilir. Bunlar cennet (*svarga*) ve cehennem (*naraka*) evrenleridir. Cennet (*svarga*) iyilik ve mutluluk diyarı iken cehennem (*naraka*) acı ve ızdırap mekanıdır. Ölümden sonra ruh bu evrenlere doğru yol alır. Hinduizm’de ölüm sonrası evrenler fikri Vedalarda mevcuttur³⁵⁸.

Vedalarda ölüm sonrası dünya hayatına yeniden doğma fikri görülmez. Brahmanalarda yeniden doğum fikri kurban ritüellerini yerine getirmeyenlere verilen bir cezanın sonucu olarak var olur. Ölümden sonra yeniden doğuş fikri ruh göçü, *karma* ve *samsara* felsefesiyle Upanişadlarda sistematik hale gelmiştir³⁵⁹.

Upanişadlarda ruh dünya hayatındaki iyi ve kötü eylemlerinin sonucuna göre *samsara* döngüsüne bağlı olarak cennet (*svarga*) ve cehennem (*naraka*) mekânlarına gider. Vedalarda bu mekânlar ruhun ezeli mekânları iken Upanişadlarda *samsara* döngüsünde ruhun arınması için var olan³⁶⁰ sonlu ve sınırlı duraklar anlamı

³⁵⁷ Sivananda, *What Becomes After Death?* 1999, 20.

³⁵⁸ Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 67.

³⁵⁹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, trc. Ali Berkay, 2. Bs (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, t.y.), 1: 292; Rukiye Karaali, *Hint Kökenli Dinlerde Kurtuluş Anlayışı* (Yüksek Lisans, Ankara, 2008), 18.

³⁶⁰ Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 78.

kazanmıştır. Bunun sonucunda bireyin eylemlerine bağlı olarak *samsara* döngüsünde ruhun durakları fikri ruh göçü fikri ile tamamlanmıştır. Bu da bireysel ruhun evrensel ruh Brahman’a ulaşana kadar ölüm ve yeniden doğum, yani yeni bedenlenmeler arasındaki tanrısal evrendeki durakları ve bu duraklardaki bekleyişleri anlamına gelir. Burada ruhun tanrısal evrendeki geçici ve sonlu duraklara gideceğini belirleyen *karma* yasasıdır. Dünya yaşamındaki *karmasına* göre cennet veya cehenneme giden ruhlar, eylemlerinin mükafatları tükenince ruh göçü ile dünyaya yenilenen bedenle düşer³⁶¹. Dolayısıyla Hinduizm’de cennet ve cehennem ebedi kurtuluş mekânı *mokşa* evreni değildir.

Hinduizm’de cennet Sanskritçe “*svarga*” kelimesine karşılık gelir. Cennet (*svarga*) göksel evrenlerdendir. Buranın efendisi tanrı Indra’dır³⁶². Hinduizm’in cennet algısına göre burada orijinali iyi olan tanrılar (*Agni, Varuna, vs.*) ile dünyadaki iyi ve olumlu *karmalarının* sonucunda tanrısal kişiler (*karma-deva*) sıfatına erişmiş kişiler de bulunur. Sanskritçe “*naraka*” terimi ise cehennem anlamına gelir. *Naraka* kelimesi insan anlamına gelen “*nr/nar*” ile mutsuzluk anlamına gelen “*aka*” kelimelerinden türemiş bir kelimedir. Böylece *naraka* terimi “insanın mutsuzluğu” anlamına gelir. Hindu inancına göre cehennem yeraltı evrenlerinden biridir, ancak yine de tanrısal evrendir. Çünkü Hinduizm’de bütün evrenler (*lokalar*) tanrısal evrendir. Dünya da göksel evren ile yeraltı evreni arasında yer alan tanrısal evren mukabilindedir³⁶³.

Göksel evren olan cennette göksel arabalarda *devalar* ve dans eden kızlar yaşar. *Devaların* parlaklığı ile cennetteki dereceleri birbiriyle doğru orantılıdır. Bu evrende cennet bahçeleri de vardır. Ölümden sonra dünya yaşamındaki eylemlerinin sonucuna göre cennete gidenler parlak ve süptil (ince) bedenlerle var olurlar. Bu evrende dünya hayatındaki açlık, susuzluk, hastalık, yaşlılık, sıcak, soğuk gibi olumsuz ve kötü durumlar yoktur. Bunların aksine istenilen her şeyin var olabildiği düşünce, zevk ve mutluluk diyarıdır. Cennetin düşünce diyarının olması bireyin kendi cennetini zevk ve

³⁶¹ Amitabh Vikram Dwivedi, “Naraka”, *Hinduism and Tribal Religions*, ed. Pankaj Jain v.dğr. (Dordrecht: Springer Netherlands, 2018), 1.

³⁶² Amitabh Vikram Dwivedi, “Svarga”, *Hinduism and Tribal Religions*, ed. Pankaj Jain v.dğr. (Dordrecht: Springer Netherlands, 2018), 1.

³⁶³ Dwivedi, “Naraka”, 1.

sefasına göre kurma imkânı verir. Cennetin zevkine aldananlar gerçek mutluluğa ulaşmaz, ancak bilge ve gerçekliğe susamış kişiler cennetin zevklerine aldanmaz. Dolayısıyla mutluluk gerçek cennete ulaşmakla, ruhun sonsuz mutluluk diyarı Atman (Brahman) okyanusuna dalmasıyla elde edilebilir³⁶⁴.

Hinduizm'e göre duyularını kontrol eden, iyi ve erdem sahibi, hayır işleri yapan ve kötülüklerden uzak duran ruhlar *karmalarının* meyvelerini almak için cennete giderler. Erdem sahibi insanların cennette kalma süreleri iyi *karmalarının* meyveleri tükeninceye kadardır. Cennette iyi amellerinin meyveleri, yani ödülleri bitince ruh yeniden bedenlenerek dünyaya doğar. Bu da cennetin *karmalara* bağlı sonlu bir mekan olmasıyla ilgilidir. Ancak dünya hayatında yeniden bedenlenme imkânı dışında ikinci bir yol da vardır. İyi eylemlerinin sonucunda *deva* da olunabilir, ama burada yeni bir *karma* oluşturamaz³⁶⁵, yani hem ruh göçüne tabi olmadan hem de *mokşaya* ulaşmadan tanrısal alemdeki bir tanrısal varlık olarak kalır.

Cennet, *samsara* döngüsünde erdemli insanların gideceği bir durak iken cehennem arzu ve tutkulara yenik düşmüş insanların güzergahıdır. Bhagavad Gita'da cehenneme açılan kapılar “*Bu cehennemin kapısı üçtür: Tutku, öfke ve açgözlülük. Bunlar ruhu yok eder. Bu yüzden bunlardan da sakınmak gerekir.*”³⁶⁶ sözleriyle ifade edilir. Hindu kutsal metinlerinden Puranalarda cehennem kötü *karma* sahibi kişilerin acı, ızdırap ve işkence çektikleri mekân olarak ifade edilir. Dünya hayatında kötü *karmaların* sonucunda acılar diyarı cehennem evreni cennet gibi dünya hayatına yeniden iyi *karmalar* elde edebilme imkânı veren sonlu bir evreni, aynen cennet gibi, ifade eder.

Hinduizm'e göre bireyin ceza, günah ve sevaplarının kaydını tutan cehennemin hükümdarı tanrı *Yama*'dır. *Yama* kişinin karmalarına göre günahlarını ödül ve ceza kaydını *Chitragupta* adlı deftere kaydeden tanrıdır³⁶⁷. Cehennemde günahların cezası çekilirken günahkâra *yatana-deha* denilen kalın bir beden giydirilir. Bundan dolayı ruh yeniden doğduğunda cehennemdeki cezayı anımsamaz. Çünkü cehennemde ateşle

³⁶⁴ Dwivedi, “Svarga”, 1.

³⁶⁵ Dwivedi, “Naraka”, 1.

³⁶⁶ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, 68.

³⁶⁷ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 23.

temizlenen ruhun keskin ve iyi bir vicdanla yeniden doğması amaçlanır. Bundan dolayı cehennem cezası ıslah edicidir³⁶⁸.

Dünya hayatındaki eylemlerin sonuçlarına göre var olan cennet ve cehennem doğa yasası gereği dünya evreni kadar gerçektir. Ancak mutlak hakikatle karşılaştırıldığında cennet de cehennem de gerçek dışıdır. Bireyin arzu ve ihtiyaçlarına göre var olan yaratılışlardır³⁶⁹. Asıl gerçeklik Brahman meskenidir. Bu meskene özbenlik Atman'ın keşfiyle ulaşılır. Böylece zaman ve mekânlar üstü mutlak gerçeklik olan Brahman meskenine, gerçek cennete kavuşulur³⁷⁰.

2.3.3. Kıyamet: Evrensel Ruh Göçü

Evren ve insan algısını biçimlendiren Upanişadlarda insan evreni mikrokozmosdur. Makrokozmos evren ile mikrokozmos insan birliği Atman ve Brahman felsefesinde görülür. Upanişadlarda bireysel benlik Atman ile evrensel benlik Brahman birlikteliği ruh göçü sonlanınca gerçekleşir. Hinduizm'de yaratılıştaki evren ve insan benzerliği ruh göçü fikrinde de görülür. Buna göre insanda gerçekleşen bireysel ruh göçüne benzer şekilde evren için gerçekleşen evrensel ruh göçü de vardır³⁷¹. İnsanın ruh göçü ölümle, evrenin ruh göçü ise kıyamet ile gerçekleşir.

Hinduizm'de ölüm hem insan hem de evren için söz konusudur. Evrenin ölümüne kıyamet denir. Ölüm ile yaratılmışların ruhunun dünya evreninden tanrısal evrene, oradan da yeniden yenilenen bedenlerle dünya yaşamına dönüş ruh göçü ile gerçekleşir. İnsanın ruh göçü ile yeniden bedenlenmesi fikri evrenin yenilenmesinde de söz konusudur. Evrenin yeniden doğumu, yani evrensel ruh göçü evrenin sürekli ve sonlu döngüsünü ifade eden *kalpalarla* açıklanır³⁷². İnsandaki Atman gibi evrendeki ruh Brahman ruhudur. İnsanda ruh göçüne tabi olup kurtulan ruhun Atman olması gibi evrensel ruh göçündeki ruh Brahman ruhudur.

³⁶⁸ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 59.

³⁶⁹ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 58.

³⁷⁰ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 53-54.

³⁷¹ Aksin - Seyfeli, "Mrtyu", 229.

³⁷² Aksin - Seyfeli, "Mrtyu", 229.

Hinduizm’de evren yumurtası *Brahmanda* tanrısal evrenleri kendinde barındırır. Brahmanda evreni her *kalpa*nın sonunda yok olur ve yeni *kalpa*nın başında yeniden var olur. Evrenin *kalpası* dört çağa ayrılmıştır. Nasıl ki insanın yeniden yaratılması ölmesini gerektiriyorsa, tanrısal evrenin yaratılması için çağın sonlanması, yani ölmesi ve ardından yeni bir *kalpa* çağında yeniden doğması gerekir. *Kalpa* çağları sürekli döner ve dört tanedir. Bu çağlar *Satya Yuga*, *Treta Yuga*, *Dwapara Yuga* ve *Kali Yuga* diye isimlendirilir ve milyonlarca yıl sürer³⁷³.

Hinduizm’de *kalpa* Brahma’nın bin günüdür. Brahma’nın bir gününe ise *maha* (büyük) denir. *Maha* dört çağ, yani dört *yuga* döngüsünden ibarettir. Bu dörtlü döngüye *divya* (tanrısal) da denilir. Brahma’nın bir gününün gündüzünde evrende yaşam var iken gecesinde yaşam yoktur. Evrenin var oluş ve yok oluşu Brahma’nın gününe bağlıdır. Brahma’nın yaşam süresi ise yüz yıldır ve her yüz yıllık bir yaşam süresine *maha kalpa* denir. Evrenin ömrü bir *maha kalpa* süresidir. Evrenin ömrü, aynı zamanda Vişnu’nun nefes süresidir. Vişnu nefes verdiğiğinde binlerce evren doğar, nefes aldığıında ise tüm evrenler geri çekilir, yok olur. Vişnu’nun nefes vermesi Brahma’nın doğumu (evrenin yaratılışı), nefes alması ise Brahma’nın ölümüdür (kıyamet). Bu nedenle Vişnu evrenin yaratıcısı ve evrenin ölümü şeklinde isimlendirilir³⁷⁴.

Vişnu’nun nefes alıp vermesi sonsuzdur. Dolayısıyla da evrenin yaratılış ve yıkılış döngüsü de sonsuzdur. Evren şu an *Kali Yuga* dönemindedir. Bu dönemin Brahma’sının şu anda yaşı elli brahma yılı ve bir gündür³⁷⁵. *Kali Yuga* çağının sonunda evrenin kıyameti gerçekleşecektir. Ardından *Satya Yuga* çağına geçişle beraber evren yeniden doğacaktır. Evrenin kıyameti mitine göre evrene Vişnu’nun onuncu avatari *Kalki* son verecektir. *Kalki* insan formunda beyaz atı ve keskin kılıcıyla karanlığa bürünmüş evreni yok eder³⁷⁶. Böylece evrenin kıyameti gerçekleşir. Evrenin kıyametinde evreni yok eden ateş yeraltı cehenneminden doğan tanrı Rudra’dır³⁷⁷.

³⁷³ “Manu Smriti”, 9.301-302.

³⁷⁴ Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, 56.

³⁷⁵ Amit Goyal, “Age of Universe According to Vedas”, 15 Nisan 2006, https://www.cs.ubc.ca/~goyal/age_of_universe.php.

³⁷⁶ Williams, *Handbook of Hindu Mythology*, 176.

³⁷⁷ Wendy Doniger, *Hindu Myths* (England: Penguin Classic, 1975), 81.

Dünya ve göğün bölgeleri cehennem ateşiyle yok olduktan sonra bulutlar yükselir ve tüm dünya ve göğün bölgelerini sularla dolduran yağmurlar yağmaya başlar. Ardından Vişnu bu sulara dalarak uyur. Vişnu'nun uyku süresi bir *kalpa*dır. Vişnu'nun uykudan uyanması ve yeniden üç dünyayı yaratması için bilgeler dua ederler³⁷⁸.

Vişnu'nun sulara dalması ve su formuna bürünmesi yaratılışın başlangıcı öncesi forma dönüşü anlamına gelir. Hindu kutsal metinlerinde yaratılış öncesi her yer dipsiz sularla kaplı olduğu ifade edilmektedir³⁷⁹. Ancak bu dipsiz sularda yaratıcı öz vardır. Bu öz Mutlak Bir Brahman'ın canlılık bahşeden özüdür. Vişnu her *kalpa* çağının sonunda sulara dalar ve evrenin kıyameti gerçekleşir, böylece yaratılış öncesi hale dönüş meydana gelir. Bu nedenle evrenin kıyameti duyular evreninin yaratılışının başlangıcına dönüş anlamına gelir.

İnsanın ölümü ve yeniden bedenlenmesi ile evrenin yok oluşu ve yaratılışı birbirine paraleldir. Evren de her *kalpa* çağının sonunda yeniden bedenlenir. Evrenin bedenlenmesi Hindu kutsal metinlerinden Bhagavad Gita'da yer alır. Gita'da evrenin bedenlenmesi *dharmanın* korunması ve sürekliliğinin sağlanması fikrine dayanır. Gita'da her *yuga* çağının sonunda, yani kötülüğün arttığı (*adharma*) ve iyiliğin (*dharma*) azaldığı zamanda iyilerin korunması ve kötülerin yok edilmesi için evrenin ruhgöçü yaşadığı ifade edilir³⁸⁰.

2.4. VEDANTA FELSEFİ OKULLARINA GÖRE EVREN VE İNSAN ALGISI

Hinduizm'in kutsal kitap külliyyatının zenginliği tarihsel süreçte felsefi okulların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu felsefi okullar ortodoks (*astika*) ve heteredoks (*nastika*) şeklinde iki gruba ayrılır. Ortodoks okullar Hinduizm'in kutsal metinlerine dayanan teolojik ve felsefi sistemlerdir. Bu okullar *Vaişesika*, *Nyaya*, *Samkhya*, *Yoga*, *Purva Mimansa* ve *Vedanta (Uttara Mimansa)* olarak altı tanedir.

³⁷⁸ *The Puranas*, 10.9.1; Doniger, *Hindu Myths*, 1975, 27.

³⁷⁹ *The Vedas*, 2002; Müller, *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*.

³⁸⁰ *Bhagavad-Gītā: As It Is Complete Edition* (New York: Collier Books, 1972)4.7-8; Ayr. bkz. Korhan Kaya, trc., *Bhagavadgita: Hinduların Kutsal Kitabı* (Ankara: Dost Kitabevi, 2001)4.7-8.

Heterodoks (*nastika*) okullar ise Vedalar ve yorumları olan kutsal metinleri kabul etmezler. Bu okullar ise *Carvaka*, *Caynizm* ve *Budizm*'dir³⁸¹.

Hinduizm'de felsefi okulların tamamı öğretilerini Upanişadlara dayandırır. Bundan dolayı bu okullar Vedanta felsefi okulları şeklinde de adlandırılır. Ancak Vedanta felsefi sistemi ağırlıklı olarak Upanişadlara dayansa da Bhagavad Gita ve Sutralar bu okulların öğretilerinin kaynak metinleridir³⁸². Upanişadlar felsefesi ağırlıklı olarak monistik olmasına rağmen monistik felsefenin biçimlerini belirlemek de zor olmuştur. Bundan dolayı Upanişadlar öğretisinde düalist felsefenin varlığını savunan yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. *Samkhya* felsefesi en kadim düalist öğretiyi savunan sistemdir³⁸³.

Hinduizm'in altı ortodoks okullunun teolojik ve felsefi sistemlerinde farklılıklar olsa da kendi mutlak gerçeklik arayışında bir uyum bulunmaktadır. Bundan dolayı Hinduizm'de bu okullar birbirini reddetmezler ve bazı ortak noktada buluşurlar. Hindu kutsal metinlerindeki çeşitli kavramlar her okulun kendi felsefesi ve teolojisine göre anlam bulmuştur.

Samkhya Okulu, *Kapila*'nın dini rehberliğindeki en kadim felsefi sistemdir. Bu okulun öğretisine göre evren ve evrendeki her şey *Puruşa* (ruh, benlik) ve *Prakriti* (Doğa)'den kaynaklanır. *Puruşa* ve *Prakriti* değişmez ve ebedidir. Ancak *Prakriti* kendi özünden kaynaklı değişmeden değişikliğe sebep olandır. Bundan dolayı bu okulun öğretisi düalisttir. *Samkhya* Okulu ruh ve maddenin ayrı varlıklar olduğunu savunur. Her ikisi de gerçek bilginin temelini oluşturur. *Samkhya* öğretisi kendinden sonra ortaya çıkan okulların öğretilerini etkilemiştir. *Samkhya*'nın evren algısında kurtuluş içedönüklük, yani bireysel farkındalıkla sağlanır. Ölüm anında bireyde üç nitelik (*sattva*, *rajas* ve *tamas*) dengelenmiş ve Mutlak Bilinç *Puruşa* ile bütünleşme sağlanmışsa kişi ölümden özgürleşebilir³⁸⁴.

³⁸¹ Fuat Aydın, "Hint Düşüncesinde Varlığın Birliği ya da Şankara'nın Advaita Vedantası'nın Varlık Anlayışı", *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri-II*, ed. Mehmet Bulgen - İsmail Taşpınar, 1. Bs (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 228.

³⁸² Mysore Hiriyanna, *Outlines of Indian Philosophy* (London: G. Allen & Unwin Ltd., 1932), 337.

³⁸³ Hiriyanna, *Outlines of Indian Philosophy*, 337.

³⁸⁴ Pratibha Gramann, "Creation, its Processes, and Significance: Samkhya - Evolution and Involuton", *NeuroQuantology* 14 (27 Mayıs 2016): 388.

Erken dönem *Samkhya* sistemi monistik ve teistiktir. Tarihsel süreç içerisinde materyalizm, Caynizm ve Budizm’in etkisi altında bu sistemin ateist sisteme dönüşmesinde etkili olduğuna dair fikir mevcuttur. *Samkhya* sistemi tanrının varlığını kabul etmez. Dünyanın evrimi görüşünü benimser. Evrimin de *trigunanın* (üç nitelik) dengesizliğinden kaynaklandığını savunur. Buna göre nitelikler *Puruşa* ve *Prakriti*’nin temasıyla harekete geçer. *Samkhya* öğretilerine göre dünya ne gerçek ne de gerçek dışıdır. Ancak dönüşümlere tabi olduğundan da fenomenal bir gerçekliktir. Bu dönüşümler başlangıcı ve sonu olmayan bir döngüdür³⁸⁵.

Düalist *Samkhya* felsefesine göre ruh olan *Puruşa* tekil değil, çoğuldur. Bütün *puruşalar* başlangıçta saf, ebedi ve mükemmeldir. Ancak *Prakriti*’den var olan bireysel benlikten kaynaklı *puruşalar* dünya ile temasa geçer ve esaret altında kalır. Doğa’nın etkisi altındaki ruhlar eylemlerine göre tekrardan dünyaya doğar ve ölürler. Ruh olan *puruşaların* kurtuluşu, maddi dünyanın esaretinden kurtulan *Puruşa* ve *Prakriti*’nin ayrımını ve saf doğasını idrak etmekle gerçekleşir. Bu durumda *Puruşa* akıldan kurtulur ve acı çekmez³⁸⁶.

Hinduizm’de zihinsel disiplini, dini pratik ve ritüelleri merkeze alan okul *Yoga* Okuludur. *Yoga* Okulunun dini lideri yoga pratiğini keşfeden *Patanjali*’dir. *Patanjali* MÖ. 2. yüzyılda *Yoga Sutraları* yazmıştır. Meditasyon tekniği *Yoga Sutralarda* açıklanır. *Yoga* Okulunun temel felsefesi beden-zihin ve duyu organlarını kontrol ederek ruhu doğadan ayırma, özgürleştirmedir. *Yoga* sistemine göre tanrı, her şeyi bilen ve kadim bilgelerin öğretmenidir. Dünya, *Puruşa* (Ruh) ve *Prakriti* (Doğa, madde)’nin birleşmesi ve dağılmasından yaratılmıştır³⁸⁷.

Vaiṣeṣika Okulu M.Ö. 2. yüzyılda *Kanada* tarafından kurulmuştur. *Kanada*, *Vaiṣeṣika Sutraları* yazmıştır. Sanskritçe “*vaiṣeṣika*” terimi “özellik” anlamına gelir. Bundan dolayı okulun öğretisi de ezeli özün niteliğine, tikelliğine dayanır. Bu sistem felsefi öğretisini iki kavram üzerine bina eder. Bunlar algı (*pratyakṣa*) ve çıkarımdır (*anumāna*). *Vaiṣeṣika* sistemi tüm bilgi nesnelerini madde, nitelik, *karma*, genellik,

³⁸⁵ Santosh Dan, “The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)”, 6, erişim: 31 Mayıs 2023, https://www.academia.edu/34202850/The_Philosophical_Systems_of_Hinduism_Sad_Darsanas_.

³⁸⁶ Dan, “The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)”, 6-7.

³⁸⁷ Dan, “The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)”, 9.

özellik, içerik ve yokluk şeklinde yedi kategoride işler³⁸⁸. *Vaiṣeṣika* okulunun Tanrı fikri, her şeye hükmeden Yüce Ruh ile açıklanır. O, her şeyi bilen, gören, mükemmel, ezeli ve ebedidir. O'nda ruhlar ve atomlar birlikte mevcuttur. Dolayısıyla maddi zerrelere de ezeli ve ebedidir. Bu okulun yaratılış fikrine göre evren Tanrı'nın zatından değil sonsuz maddi atomlardan (*akaṣa*, hava, su, ateş, toprak) ve ruhtan yaratmıştır. *Vaiṣeṣika* Okuluna göre tanrının ilmi sadece ezeli değil aynı zamanda külli ve mükemmeldir. Bundan dolayı o arzu duyabilir ve irade sahibidir, ancak ruhların aksine acı ve zevk yanında olumsuz niteliklerden de berîdir. Tanrı evreni ruhlarda potansiyel halde var olan ama farkına varmadıkları ve göremedikleri eylemleri çözmek için yaratmıştır³⁸⁹.

Hinduizm felsefi okullarında *Nyaya* Okulu *Gautama* liderliğinde kurulmuştur. Sanskritçe *Nyaya* terimi “bir sonuca kesinlikle varmak” demektir. Bu terim “kesinlikle”, “gitmek” ve “ki onla” anlamlarına karşılık gelen kelimelerden türemiştir. Hindu felsefesinde kıyas (*syllogism*) anlamına gelir³⁹⁰. *Nyaya* terimi popüler kullanımda “doğru” veya “adil” anlamındadır. Bu nedenle *Nyaya* terimi nesneleri kanıtlarla doğru akıl yürütme yöntemiyle ele alan, inceleyen bilimdir. Dolayısıyla bu sistem ağırlıklı olarak entelektüel, analitik, mantıksal ve epistemolojiktir. Bu okulun temel amacı aklın nesnel gerçeğe doğru yönlendirilmesini sağlayan kuralları koymaktır³⁹¹. *Gautama* yazmış olduğu eseri *Gautama-Sutra*'da kıyas felsefesini işleyen ilk yazardır. *Nyaya* felsefi sistemi felsefi ve metafiziksel sorunları *Gautama*'nın kıyas yöntemini tartışan yazarlardan oluşur³⁹².

Nyaya Sutra metinlerinde tanrı evrenin yaratılışında aktiftir. O, evrenin yaratıcısı, yaşatıcısı ve yok edicisidir. O evreni atom, uzay ve zaman, *akaṣa* (eter), akıl ve ruh gibi ezeli varlıklardan yaratmıştır. Tanrı, sonsuz bireysel ruhlar ve atomlarla birlikte ebedi ve ezelidir. *Nyaya* Okulu'na göre ruh, Yüce Ruh'tan farklı dünyevi

³⁸⁸ Dan, “The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)”, 3.

³⁸⁹ Dan, “The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)”, 5.

³⁹⁰ Maheśacandranāyāratna, *Brief Notes on the Modern Nyāya System of Philosophy and Its Technical Terms* (Calcutta: Hare Press, 1891), 1.

³⁹¹ Dan, “The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)”, 1.

³⁹² Maheśacandranāyāratna, *Brief Notes on the Modern Nyāya System of Philosophy and Its Technical Terms*, 1.

şeylerden zevk alan gerçek, aktif tözdür. Buna göre her ruh, *karmaları* düzelene kadar *samsara* çarkında dolanır³⁹³.

Purva Mimamsa öğretileri ise Brahmanalar ritüellerine dayanır. Okul Vedalardaki kurban ritüellerini, kurtuluşa erişme, yani *mokşa* ile ilişkilendirir. Dolayısıyla başlangıçta cennete (*svarga*) ulaşma fikri *mokşada* birliğe dönüşmüştür. *Purva Mimamsa* Okulu ayin ve ritüellerin korunması ve sürdürülmesini savunur³⁹⁴. Bu okul Veda'nın otoritesini kurmayı amaçlar, ancak bunu sadece dogmatik düşüncelerle değil aynı zamanda rasyonel gerçeklikle hayata geçirmeyi hedefler. Bu gerçekliğe algı ve çıkarım yolu ile ulaşılacağını savunur. Dolayısıyla bu ekol ne salt dogmacı ne de rasyonelittir. Dolayısıyla bu okul bilginin geçerliliğinin bilginin kendisinin bilinmesiyle gerçekleşeceğine inanır³⁹⁵.

Mimamsa sistemi tanrının varlığına inanmaz. Çünkü maddi dünyayı var eden tüm unsurlar ezelden beri vardır. Yaratılışın başlangıcında ruhların *karmaları* bu maddi unsurları harekete geçirir. Bu nedenle yaratılışta aktif ve yaratıcı herhangi bir Tanrı fikrini kabul etmezler³⁹⁶. Hint mitolojisindeki tanrılar da reddedilir, ancak kurbanlar sanki tanrılar varmış gibi kurban sunuları anlatılır³⁹⁷. Evren algısı da bu düşünce ile biçimlenir. *Mimamsa* öğretisine göre evren ebedi, ezeli, hiçbir şeye bağlı olmadan yaratılmıştır³⁹⁸. Evrenin döngüsel zaman aralıkları ile var oluş ve yok oluş (*pralaya*) fikri kabul edilmez. Fiziksel evrenin kökeninde çeşitliliğin olduğuna inanılır³⁹⁹.

Hinduizm'in en etkili felsefi okulu Vedanta Okuludur. Vedanta felsefi okulu Upanişadlar öğretisinde Atman ve Brahman özdeşliğini merkeze alan okuldur. Dolayısıyla kurtuluş fikri insanın benliği ile evrensel benliğin birliği ve özdeşliğinin idrakına dayanır. Vedanta okulu tarihsel süreçte altı alt okula ayrılmıştır. Bunlar *Advaita* (*Şankara*), *Dvaita* (*Madhva*), *Dvaitadvaita* (*Nimbarka*), *Visishtadvaita* (*Ramanju*), *Shuddhadvaita* (*Valabhacarya*), *Achintya Bheda Abheda* (*Baledeva*)

³⁹³ Dan, "The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)", 2-3.

³⁹⁴ Hiriyan, *Outlines of Indian Philosophy*, 299.

³⁹⁵ Hiriyan, *Outlines of Indian Philosophy*, 307.

³⁹⁶ Dan, "The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)", 9-10.

³⁹⁷ Hiriyan, *Outlines of Indian Philosophy*, 325.

³⁹⁸ Dan, "The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)", 9-10.

³⁹⁹ Hiriyan, *Outlines of Indian Philosophy*, 325.

okullarıdır⁴⁰⁰. Vedanta okullarında *Advaita Vedanta* Hinduizm’de en yaygın monistik ekoldür.

Advaita, öğretisini vahyedilen kutsal metinlerdeki Brahman gerçekliği üzerine bina eder. Buna göre Brahman Yüce Ruh, Bilinç ve Zekâ’dır. *Advaita*’ya göre Brahman dışında hiçbir şey yoktur. O bilginin nesnesi değil öznesidir. Bu ekole göre Brahman bilgisi ile Brahman’da bir olmak kurtuluşu sağlar⁴⁰¹. *Advaita* ekolünün dini önderlerinden *Şankara*’ya göre bireysel ruh, *mayan*ın esaretinden dolayı evrensel ruhtan ayrı bir varlık olarak var olduğu yanılsamasına kapılır. Ancak bireysel ruhun evrensel ruh Brahman ile bir ve özdeş olduğu idrakıyla *mayan*ın esaretinden kurtularak gerçek bilgiye, yani Brahman’da kurtuluşa erişilir. Buna ulaşma yolu eylem yolu değil bilgi yoludur⁴⁰². *Advaita* öğretilerine göre evrenin çoğul görünümü ne Brahman tarafından yaratılmıştır ne de Brahman’ın bir dönüşümüdür. Bu, Brahman’ın yanıltıcı bir tezahürüdür⁴⁰³.

Dini önder *Ramanju* tarafından kurulan Vedanta okullarından birisi olan *Vişişdatvet* ekolüne göre ise tüm çeşitlilik bir birleşiklik, bir bütünlük içindedir. Bu okulun öğretilerinde tüm gerçekliğin nihai birliği savunulurken aynı zamanda gerçek varlıkların çokluğu da varsayılır. Buna göre Brahman ile Vişnu özdeşdir. Evren, Tanrı’nın bedeni olarak görülür⁴⁰⁴.

Şankara’nın *Advaita* sistemi mutlak monizm iken *Ramanju*’nun *Vişişdatvet* sistemine niteliklerle birlik veya farklılıkla monizm doktrini adı verilmiştir. *Ramanju*’nun felsefi öğretilerinde de Brahman en yüksek gerçekliktir, her şeye kadirdir, ama bu Brahman aynı zamanda şefkat veya sevgi doludur. *Ramanju*’nun Brahman’a atfettiği şefkat ve sevgi dolu olma özelliği *Şankara* felsefesinde Brahman’a atfedilen kendi kendine yeterlilik ile karşılaştırıldığında öğretilerdeki yeni ve önemli bir özelliktir⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 224.

⁴⁰¹ Rao, *The Schools of Vedanta*, 32.

⁴⁰² Rao, *The Schools of Vedanta*, 23.

⁴⁰³ Nagaraja Rao P., *The Schools Of Vedanta* (Bharatiya Vidya Bhavan., 1943), 38.

⁴⁰⁴ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 204.

⁴⁰⁵ F. Max Müller, *The Six Systems of Indian Philosophy* (London ; New York: Longmans, Green, 1912), 245.

Upanişad felsefesine dayanan Hint felsefe okullarının hepsi evrenin bir kozmik düzende olduğunu, yani kaos olmadığını kabul etmektedir. Evren ahlaki bir düzene sahiptir. Hint felsefe sistemleri *karma* yasasına bağlı olarak yeniden doğuş fikri kadar önceden var oluş fikrini de savunur. *Karma* fikri kişinin kendi kaderinde aktif rol oynar. Dolayısıyla bilinmez ve gizemli bir kaderin olmadığı sonucuna varılır. Ayrıca bu felsefi okulların çoğu bireysel ruhun *karmasına* bağlı ödöl ve cezanın aldığı bir cennet ve cehennem fikrine sahiptir⁴⁰⁶.

⁴⁰⁶ Rao, *The Schools of Vedanta*, 22-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISİNIN DÜNYA HAYATINI BİÇİMLENDİRMESİ

Hinduizm insan yaşamının her zerresine mitler, ritüeller ve ibadetlerle nüfuz eden bir dindir. Hindular yaşamlarının her anında ilahi olana götüren olgu, nesne ya da bir duruma kutsallık atfeder. Dolayısıyla Hindulara göre dünya ve dünya hayatı kutsalla bağ kurulan en kutsal mekân ve zamandır. Hint evren algısına göre Dünya mekânı Mutlak Bir'e, yani Brahman'a, dolayısıyla kurtuluşa ulaşmada aracı bir güzergâhtır. Yaratılış fikri ile ölüm sonrası hayat fikri arasında paralellik vardır. Bu yaratılan tanrısal alem ile ölüm sonrası hayat fikrinde varolan tanrısal alemin aynı mekan olmasından kaynaklanır. Bu nedenle başlangıç ile son fikri, yani yaratılış ve ölüm sonrası hayat birbirine paraleldir. Yaratılış ve ölüm sonrası hayat fikrinin paralelliği dünya hayatını biçimlendirir. Dünya hayatı yaratılış ve ölüm sonrası hayat arasındaki paralelliği zorunlu kılan bağdır⁴⁰⁷.

Hint evren ve insan algısını biçimlendiren yaratılış fikri dünya hayatını, dolayısıyla dini uygulamaları da şekillendirmiştir. Çünkü yaratılıştaki hale gelme dünya hayatında bireyin saflaşmasıyla gerçekleşir. Yaratılıştan gelen özellikler bireyin dünya hayatında başlangıçtaki hale dönmesinde etkili olan hususlardır. Bu nedenle yaratılış fikri dini pratikleri şekillendirir. Yaratılıştaki ilk hale dönme, Mutlak Brahman ile birliğe dönmedir. Bu da mutlak özgürlük ve kurtuluş olan *mokşaya* ulaştırır. İnsanoğlunun kutsal olanla iletişiminin yönünü belirleyen Hint evren ve insan algısı, mekân algısını ve dünya hayatını biçimlendiren ve tanımlayan temel unsurlardır. Hint evren algısına göre dünya göksel evrenlerden biridir, dolayısıyla dünya mekânındaki her şey, yani insan, hayvan, bitki vb. her olgu kutsiyet kazanmıştır. Ancak Hinduizm'e göre dünya mekânı hem maddi hem de ilahidir. Maddi unsur insanı

⁴⁰⁷ Seyfeli, "Geleneksel Yoruba Dini'nde Sistemik Evren Algısı", 171.

ruhani ve ilahi olandan uzaklaştırma talihsizliğini de doğurur. Bu yüzden dünya mekânında hayatı karşılama biçimi, dünya hayatına yüklenen anlam kutsal ile bağının derecesini belirleyen bir unsurdur.

Hinduizm’de insan bedeninin maddi yönü tanrısal ruhtan gelir ve potansiyel halde *Prakriti*’de mevcuttur. *Prakriti*’de potansiyel halde olan *sattva*, *rajas*, *tamas*, yani iyilik, tutku ve cehalet unsurları dünya hayatında bireyin seçimlerine bağlı olarak başlangıçtaki denge halinde değişmelere yol açar. Bu değişimler bireyin beden ve ruhunu etkiler. Bu unsurlar yaratılışta denge halindedir. Ancak dünya hayatında iyi ya da kötü seçimler bu niteliklerin dengesinde değişim yaratır. Kötü seçimler bu nitelikleri dengesini bozarak maddi unsurlara bağlılığa, dolayısıyla da *maya* esaretine, iyi seçimler ise yaratılıştaki denge haline, yani kurtuluşa ulaşmaya neden olur. Dünya hayatına bağlılık *samsara* döngüsüne yol açar ve bireyi ilahi olandan uzaklaştırarak cehalete düşürür. Hinduizm’de dini ibadet ve ritüellerle birey mutlak gerçeklik Brahman bilgisine ulaşarak cehalet olan *avidya* ve *mayanın* esaretinden kurtulabilecekleri inancındadır. Hindu dini pratikler bireyi ruhsal ve bedensel saflaşmayı amaçlayan ritüellerdir. Bu ritüeller aracılığıyla birey yaratılıştaki saf ve dengeli hale gelerek dünya hayatından, yani *samsara* döngüsünden kurtuluş imkânına ulaşılabilir.

Hinduizm’e göre hayat kutsal bir kurbandır ve eylem mekânı olan dünya da insanın kendini tanrıya, onun varlığına sunduğu bir takdimdir⁴⁰⁸. Bu nedenle Hindular duyular evreni olan dünyada yaşamlarını ilahi bir sunu olarak yaşarlar. Böylece Hindular *mokşaya* ulaşarak Mutlak Brahman evreninde ilahi bilinç ile bir olmayı hedeflerler. Bilinç ile bir olma yoga uygulamaları ile sağlanır. Yoga ile birey zihnini maddi dünyadan arındırarak ilahi olanla bağ kurmaya çabalar. Hinduizm’de dünya yaşamından dolayısıyla doğum ve ölüm çarkı *samsara* döngüsünden kurtulma en temel hedeftir. Bu nedenle Hindular yaşamlarında fedakârlıkta bulunma, çeşitli geçiş ayinlerini gerçekleştirme, tanrılara sunu sunma ve zamanı kutsama ritüelleri

⁴⁰⁸ Sri Swami Sivananda, *All About Hinduism* (The Divine Life Society, 1999), 173.

gerçekleştirirler. Bu dini pratikler aracılığıyla saflaşan birey *samsara* döngüsünden kurtulur.

Hint evren ve insan algısı yaşamı biçimlendirmiş ve şekillendirmiştir. Hint evreni, Brahman'da var olan tanrısal evren ve tanrısal evrenden doğan duyular evreninden oluşur. Dolayısıyla maddi ve manevi yönüyle dünya ve dünya hayatı kutsaldır ve kutsallıkla yaşanmalıdır. Hinduizm'de *mokşaya* erişmede bir güzergâh olan dünya hayatının insana yansımaları, insanın yaşamdaki pratikler, uygulamalar ve ritüelleriyle ilişkilidir. Bu hususlar dikkate alınarak konu “Hint Evren Algısına Göre Dünya ve Anlamı”, “Hint Evren ve İnsan Algısına Göre İnsan ve Yaşamın Anlamı” ve “Hint Evren ve İnsan Algısının Pratiklere Yansımaları: Dini Uygulamalar” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

3.1. HİNDU EVREN ALGISINA GÖRE DÜNYA VE ANLAMI

Hinduizm'de dünya ve dünya mekânının anlamı ona yüklenen mana ilgilidir. Hinduizm'e göre dünyanın varlığı ile birlikte acı ve ızdırap da var olur. Çünkü dünya mekânı *samsara* döngüsüne, dolayısıyla da *avidya* ve *maya*, yani cehalet yanılsamaya düşme ihtimalini de doğurur. Acı ve ızdırap zihin ve beden ikiliklerinden, uyumsuzluğundan, değişikliklerinden kaynaklı fiziksel, zihinsel ve duygusal dengesizliklerdir. Ancak duyular evreni olan dünya göksel evrenlerdendir ve bu nedenle de iyidir.

Hinduizm'de duyular evreninin yaratılışı ile ilgili çeşitli mitolojik ve felsefi anlatılar olsa da genellikle *Brahmanda* yumurtasından var olmuş fikri kabul görmüştür. Hint evreni yedi göksel ve yedi yer altına ait olmak üzere ondört bölgeye (*loka*) ayrılmıştır. *Brahmanda* evreninde yedi göksel kat, yukarıdan aşağıya doğru *Satyaloka*, *Tapaloka*, *Janaloka*, *Maharloka*, *Svarga/İndraloka* (cennet), *Bhuvarloka* ve *Bhurloka* (yeryüzü) şeklinde adlandırılır. Son göksel kat yeryüzü, yani Dünya'dır. Dünya evreninin altından aşağıya doğru ise yedi yeraltı katı *Atala*, *Vitala*, *Sutala*, *Talatala*, *Mahatala*, *Rasatala* ve *Patalaloka* (*naraka*) yer alır⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ Tatavarthi v.dğr., *The Creation and End of Universe – an Indian theory*.

Hint evren algısında evren (*loka*) *Jivatman*'ın mutlak bilince evrilme aşamalarını sembolize eder. Her bir evren biçimsel olarak *İşvara*'nın bilincini, mekânsal anlamda ise *Prakriti*'nin bir halini temsil eder. *Jivatman* da yedi bilinç durumunu idrak etme ve bunlara karşılık gelen *Prakriti*'nin yedi dünyası ile temas halinde yaşama yeteneğine sahiptir. Hinduizm'e göre bireysel benlik olan *Jivatman*'ın doğum ölüm çarkında dolaştığı üç evren vardır. Bu evrenler ruhun bulunduğu ilk evren olan Dünya (*Bhu(r)loka*) evrenidir. Sonraki evren ise maddi dünya evrenine daha yakın, ancak ondan daha ince (*süptil*) maddeden yaratılmış *Bhuvraloka* evrenidir. *Jivatman*'ın *samsara* döngüsünde dolandığı son katman *Svarloka* olarak ifade edilen göksel evrendir. *Jivatman*'ın daha üst benliğe evrilmesi yukarıya doğru *Maharloka*, *Janaloka*, *Tapaloka* ve en sonda Yüce Benlik *Satyalo*ka evrenine ulaşması ile son bulur⁴¹⁰.

İnsanoğlunun bireysel benliğinin ve ruhunun dolandığı ilk üç *loka* bir yaratılış gününde yaratılır ve yok olur. Brahma'nın bir günü ise bir yaratılış günüdür. Brahma'nın bir gününün sonunda yok olan evrenler Brahma'nın diğer gününün şafağında tekrar yaratılır. *Maharloka* evreni de Brahma'nın gecesinde sakinleri tarafından savunmasız kaldığından yok olan evrendir. *Brahmanda*'nın içinde olan diğer üç göksel evren *Janaloka*, *Tapaloka*, *Satyalo*ka evreni yok olmadan kalan evrenlerdir. *İndraloka*, *Suryalo*ka, *Pitri*loka ise yedi büyük *loka* içinde yer alan özel bölgelerdir⁴¹¹.

Hinduizm'e göre yedi göksel dünya ve yedi yeraltı dünyası insanoğlunun bilinç ve farkındalık hallerini temsil eder⁴¹². İnsanoğlu mutlak aydınlanma (*samadhi*) ve en yüksek bilinç Brahman'da bir oluncaya kadar çeşitli aydınlanma aşamalarından geçer. İnsanın dünya hayatı bilinç farkındalığı üzerinden temellenir. Hinduizm'e göre duyular evreni olan dünyada (*bhu(r)loka*) insanoğlu uyanmış ya da uyanmamış olsun bilinç halindedir. Her iki bilinç halini kendinde barındıran insan duyular evrenine, maddi mülkler ve ihtiyaçlara bağlıdır, ancak farkındalığa da sahiptir. Dünya

⁴¹⁰ *Sanatana Dharma*, 143.

⁴¹¹ *Sanatana Dharma*, 142-145.

⁴¹² Richard Oldale, "14 Mysterious Lokas of Hindu Mythology Explained", *Antaryami.com*, 11 Aralık 2017.

evreninden bir üst evren olan *Bhuvvarloka* bölgesi duyular evreninde, yani dünyada doğan ancak daha yüksek bilince sahip, yaşamda tatmin olmuş, yüksek frekanslı insanları temsil eder. Dünya hayatında ölüm gerçekleştikten sonra 33 Vedik tanrısının yaşadığı ve cennet olarak bilinen *Svarloka* evrenine geçilir. Bu evrenin insanları duygularına hâkim, maddi hayata bağımlılığı olmayanların, içsel huzura kavuşanların diyarıdır. Hinduizm’de din adamı olan rishilerin yaşadığı evren bölgesi *Maharloka*’dır. Bu evrene anlayış ve derin kavrayışa sahip insanlar ulaşır. *Maharloka* bölgesi aynı zamanda yarı tanrıların mekânıdır. *Maharloka* evreninde bir üst evren bölgesi *Janaloka*’dır. Evrenin *Janaloka* bölgesi tanrı bilincine ulaşan, aydınlanma seviyesine gelen kişilerin diyarıdır. *Janalokaya* mistikler, ruhani öğretmenler (*guru*) ve büyük şifacılar ulaşır. Hinduizm’de saf bilinç durumunda ve tamamen aydınlanmış ancak dünyevi yaşamın farkındalığında olan birey *Tapaloka* bölgesine ulaşır. Bu evrene ulaşmayı başaran kişiler *Satyalo*ka bölgesine daha kolay erişebilir. *Satyalo*ka Brahman’ın meskenidir. Hinduizm’e göre bilinçli farkındalığın en yüksek halinde aydınlanma (*samadhi*) gerçekleşir. Aydınlanmış bireyler Brahma’nın meskeni *Satyalo*ka’da ebedi saadete erişirler⁴¹³.

Hinduizm’de evrensel bilinç hali olan Brahman’da bir olmaya bilinci saflaştırma ve maddi dünyaya bağımlılığı azaltma ile ulaşılır. Dünya evrenine bağımlılık arttıkça yedi yeraltı evreninin sakinleri belirginleşir. Hinduizm’de dünya (*Bhurloka*) katının altında yeraltı evreni başlar. Bu evren *Brahmanda* yumurtasının alt yarısında, yani dünya evrenin altında yer alır. Dünya evreninden aşağıya doğru inildikçe karanlık derecesi artar. Dünya hayatında cehalet ve karanlık içinde olanlar kötülüklerinin derecelerine göre alt evrenlere doğru sırayla düşerler.

Dünya yaşamından zevk alan, manevi duygu ve içgörüsü dolayısıyla da düşük bilinç durumunda olanlar yeraltı evreninin sakinlerini oluşturur. Yeraltı evren bölgelerinin karanlık derecesi Dünya’dan aşağıya doğru artar. Dünya’nın altındaki ilk evren bölgesi *Ataloka* evrenidir. Bu evren şehvetli, arzulu ve iradeli kadınları yaratan *Bala*’nın diyarıdır. Burası yanılsama dünyasını temsil eder. *Ataloka*’nın kadınları arzuları uyandırmanın simgesi olarak görülür. Bu durumdan etkilenen bireyler bireysel

⁴¹³ Oldale, “14 Mysterious Lokas of Hindu Mythology Explained”.

benlik bilinci yüksek, zihni perdelenmiş, bencil, açgözlü kişilerdir. Bu evrenin altındaki evren *Vitalaloka*’dır. Evrenin bu bölgesi cehaletin içinde yaşayanları temsil eder. Bu evrenin insanları başarıya odaklı, maneviyata karşı dirençli kişilerdir. Bu bireyler bilinçlerindeki kötülüklerin, şeytanların farkında olmalarına rağmen özbenliklerinde kendilerini her şeyin en iyisini bilen, gören olarak görürler. Bu bireyler özbenliklerinde kusursuzluğu gördüklerinden dolayı kötü, olumsuz düşünceleri görmezden gelirler. Burada bilinçli cehalet halinde olma durumu söz konusudur. Yeraltı evrenlerinden üçüncü evren düşmüş insanları temsil eden *Sutalaloka*’dır. Bu evren dünya hayatında zayıflıkları, hataları olan, ancak hatalarından ders alıp düzelmeyi amaçlayan düşmüş insanı temsil eder. *Talatala* evreni dördüncü yeraltı evrenidir. Bu evren yanılsama, yani *maya* dünyasıdır. Bu evrene hakikati idrak edemeyen, benmerkezci bir bilinç halinde bulunan insanlar düşer. Benmerkezci halinde olma durumundaki birey deneyimlenen her şeyin herkes için aynı olduğu görüşünü savunur. Bu sebeple bu evren inatçı, tartışmacı ve sabit fikirli insanların mekânıdır⁴¹⁴.

Hinduizm’de yılan ikonografisi tanrıların başları üzerinde sembolize edilir. Bu tasavvur yeraltında beşinci sıradaki *Mahatalaloka* evrenidir. Bu evren erkekleri baştan çıkarmak için yeraltından çıkan ve başlarında yedi başlı yılanlar (*naga*) olan güzel prenseslerin diyarı kabul edilir. Buradaki sembolik anlam bireyin yüksek evren ile düşük evren arasında kalmasını temsil eder. Yüksek evren bilincinden gelen kafadaki ses, yani iç ses hataya düşmemeyi söylese de kontrol edilmeyen arzulardan kaynaklı zihin düşüş yaşar. Hindu ikonografisinde tanrıların başlarının üstünde yılan olması da ruhsal farkındalığı artırmak, duyguların ve arzuların üstesinden gelmeyi hatırlatmayı sembolize eder. Hindu yaşamında her istediğini yapan, eylemlerini kontrol edemeyen, yanlışın farkında olup da umursamayan bireylerin meskeni *Rasatalaloka* evrenidir. Bu bireyler tanrılarla savaş halindeki iblislerin evreninin sakinleridir⁴¹⁵.

Hinduizm’e göre cehennemden önceki son durak en düşük bilinci temsil eden *Patala* evrenidir. Bu evren kin, nefret ve öfke dolu insanları temsil eder. *Patala*

⁴¹⁴ Oldale, “14 Mysterious Lokas of Hindu Mythology Explained”.

⁴¹⁵ Oldale, “14 Mysterious Lokas of Hindu Mythology Explained”.

evrenini yılan kral *Vasuki* yönetir. Dünya yaşamında yılan *Vasuki* figürü tanrı Vişnu'nun üzerinde yayılmış bir süs olarak sembolize edilir. Bu ikonografide tanrı Vişnu'nun maddi dünyaya bağlılık, arzu ve şehveti temsil eden yılanın üzerinde kontrol sahibi olduğunu göstermektedir. Kral *Vasuki*'nin başında ise mücevher taç bulunur. Bu mite göre yılanın başındaki taç bilgeliği sembolize eder. Düşmüş insan bilgeliğin farkına vardığında maddi dünyayı aşma imkânı elde eder ve aydınlanma imkânına kavuşabilir⁴¹⁶.

Evren veya bu dünyada var olan her şeyin kaynağı tanrı Vişnu'dur. O'nun içinde mevcuttur ve O'nun içinde kaybolacaktır⁴¹⁷. Evren ve evrendeki her şeyin tanrıdan yaratılmış olması evrenin ve içindekilerinin de iyi olması anlamına gelir. Çünkü tanrı iyidir ve dolayısıyla da ondan, uzuvlarından yaratılan da iyidir. Bu durumda yeryüzü tanrısal iyi olan gök ile kötü varlıkların mekânı olan yeraltı arasında iyi ile kötünün mücadele alanıdır.

3.2. HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISINA GÖRE İNSAN VE YAŞAMIN ANLAMI

Hint evren ve insan algısına göre insan makrokozmetik evrende mikrokozmetik evrendir. Dolayısıyla insan evren içinde bir evrendir. Hinduizm'de kurtuluş ve yaratılış fikri insan ve Mutlak Brahman arasındaki birlikten gelir. İnsan başlangıçta Mutlak Brahman'dan yaratılır ve sonda ise tekrar Brahman'a döner. Dolayısıyla insan yaratılış ile *mokşaya* ulaşarak kurtuluş arasında sayısız yolculuk yapan bir mikroevoevrendir. Buradaki *mokşa*, kurtuluş ve son mutlak özgürlük diyarı olan Brahman'ın ikametgâhına geçiştir. Başka bir ifadeyle Brahman'da var oluş mutlak sondur.

İnsan ruh ve beden birliğinden ibarettir. Beden formu insanın maddi yönü, ruh ise Brahman gerçekliğidir. Hinduizm'de saf bilinç olan Brahman'dan doğan insan dünya hayatında *maya*, *avidya* ve maddi unsurların etkisiyle saflığını yitirir. Ancak insan gerçek benliğini hatırlayınca ruhu saflaşır. Ruhun benliği idrak etmesiyle de

⁴¹⁶ Oldale, "14 Mysterious Lokas of Hindu Mythology Explained".

⁴¹⁷ *The Puranas*, 1: 3.1.1.

cehalet perdesi kaybolur. Dünya hayatında cehaletten, yani *avidyanın* etkisinden kurtulmada insanın çabası önem arz eder.

Hinduizm’de evrenin ve insanın maddi yönünü *Prakriti* ve yaratılış elementleri (*akaşa*, hava, ateş, su ve toprak) oluşturur. *Prakriti*’de, nitelikler (*sattva*, *rajas*, *tamas*) denge halindedir⁴¹⁸. Bunlar da insanın bedeni ve ruhu ile ilişkilidir. Başlangıçta aşamalı şekilde var olan elementler saf haldedir. Ancak dünya hayatında olumsuzluklar ve cehaletin etkisiyle elementlerin saflığında bozulmalar olur. Dolayısıyla insan bedeni de saflığını yitirir ve Brahman ruhundan uzaklaşır. Dolayısıyla kurtulmayı gerektiren bu hal insanın yaratılıştan gelen özellikleriyle alakalıdır, ancak kurtuluş da yine bu özelliklerle gerçekleştirilebilir. Buna göre varlığın dünya hayatı onun yaratılıştan gelen özellikleriyle biçimlenirken dünyanın temel anlamı ruhun kurtularak ulaşması gereken asıl haline, yaratılıştaki haline dönmeyi gerektirir. Bu da insanın dünya hayatındaki amacını belirlerken temel hedef kurtuluştur. Kurtuluş fikri ise insanın dünya hayatını şekillendirirken *aşramaları* ve temel uygulamaları da açığa çıkarır. Konu bu hususlar doğrultusunda “İnsan Ruhu ve Yaratılıştan Gelen Nitelikleri”, “İnsan Bedeni ve Yaratılış Elementleri”, “Hindu İnsan Algısına Göre Dünya Hayatı ve Anlamı”, “Dünya Hayatında İnsanın Dört Amacı: *Puruşarta*” ve “İnsan Yaşamının Dört Evresi: *Aşrama*” başlıkları altında incelenmiştir.

3.2.1. İnsan Ruhu ve Yaratılıştan Gelen Nitelikleri

Hinduizm’de beden ve ruh birliği *Puruşa* ve *Prakriti* felsefesiyle anlam kazanır. İnsan bedeninde Brahman ruhu Atman olarak var olur. Ebedi Atman ruhu, maddi form *Prakriti* içinde hapsolmuştur. Bu, ruhun yaratılışta külli anlamda bedenlenmesidir. Ebedi ruh Atman, *Prakriti*’nin esaretinden sıyrıldığında Brahman bilgisine tekrar ulaşır. Maddenin ilk hali olan *Prakriti* saflık (*sattva*), tutku (*rajas*) ve cehalet (*tamas*) olmak üzere üç niteliğe sahiptir⁴¹⁹. Maddi olan her şeyin belirli bir döngüsü vardır. Bunlar yaratılma, yaşama (bir süre var olma) ve yok olmadır. Maddenin her bir döngüsü bir niteliğe (*guna*) karşılık gelir. Tutku (*rajas*) yaratmayı, iyilik (*sattva*) yaşamayı, cehalet (*tamas*) ise karanlığı sembolize eder. Buna göre

⁴¹⁸ Basu, *The Sacred Books of Hindus Samkhya Philosophy*, XI: vii.

⁴¹⁹ Basu, *The Sacred Books of Hindus Samkhya Philosophy*, XI: v.

madde tutkuyla yaratılır, iyilikle sürdürülür ve cehaletle de yok olur. Maddenin doğal prensibinin her bir niteliği Hindu kutsal üçlü tanrıları olan Brahma, Vişnu ve Şiva'yı temsil eder⁴²⁰

İnsanda bu üç nitelik zihin, duyular ve beş elementin çeşitli yönlerini oluşturmak için birçok kombinasyonlar meydana getirir. Bilinç yaratılışta ezeli olan *Puruşa*'nın *Prakriti*'ye nüfuz etmesiyle hayatı özellik meydana gelir. İnsan bedeni kaba ve süptil formları kendinde barındıran *Prakriti*'nin tezahürüdür. *Prakriti* ise üç *guna* ve diğer maddelerin evrimleşmesi ile var olur. İnsanda *Prakriti*'nin evrimleşmesinin ilk ve en saf hali zeka (*buddhi*) olarak ortaya çıkar. Zekâ, *Prakriti*'nin bireyselleşmiş formu olsa da niteliksizdir. İnsanda ego (*ahamkara*) ise bilincin yanlış bir şekilde çeşitli kimlikler almasıyla oluşur. Ego sayısız kimlik üstlenme kapasitesine sahiptir. Akıl (*manas*) ise düşünme, konuşma yetisi ile eylemleri yapma sürecinin arkasındaki itici güç olarak görev yapmanın yanı sıra duyusal girdilerin de alıcısıdır⁴²¹.

İnsan sağlığında *sattva*, *rajas* ve *tamas*, yani üç nitelik (*guna*) etkin bir öneme sahiptir. Bu niteliklerin bedendeki eksikliği ya da fazlalığı ruh ve beden sağlığını etkiler. Bedende karanlığı ve cehaleti temsil eden *tamas*'in baskınlığı hareketsizliği, arzu ve tutkuyu temsil eden *rajas*'in baskınlığı aşırı aktiviteyi, düzensizliği ve huzursuzluğu ve iyilik ve saflık olan *sattva*'nın baskınlığı ise kontrollü ritmik hareketleri, düzeni, uyum ve güzelliği ortaya çıkarır⁴²².

Hindu yaşamında iyilik (*sattva*), tutku/enerji (*rajas*) ve karanlık/cehalet (*tamas*) bireyi ya aydınlanmaya (*samadhi*) ulaştırır ya da *mayanın* esaretine mahkûm eder. Aydınlanmaya ulaşma yolu bireyin yaşam biçiminde *sattva*'yı artırması *rajas* ve *tamas*'ı azaltmasıyla elde edilir. İyiliğin artması kişiyi mutluluğa götürürken tutku (*rajas*) verimli faaliyetlere, cehalet (*tamas*) ise yanılsama esaretine bağlar. *Mayadan*

⁴²⁰ Knut A Jacobsen v.dğr., ed., *Brill's Encyclopedia of Hinduism* (Boston: Brill Academic Publishers, 2015), 22: 81.

⁴²¹ Kalpana Srivastava, "Concept of personality: Indian perspective", *Industrial psychiatry journal* 21 (01 Temmuz 2012): 89-93.

⁴²² *Sanatana Dharma*, 50.

kurtulmak *triguna*lardan tamamen arınık olmayla sağlanır. Yaşamında üç niteliği aşan kişi hayatın acı ve zevklerine kayıtsız kalarak mutluluğu elde eder⁴²³.

Evrenin ve insanın yaratılışında elementler ve onların işleyişindeki nitelikler (*triguna*) var oluşun her safhasında önemli rol oynamıştır. Beş elementten enerji (*rajasa*) niteliği bedende yaşam nefesi *Prana* olarak var olur. Beş elementin her birinin enerji (*rajasik*) unsurları bedende farklı organları temsil eder. *Akaşan*ın enerji yönü ses, havanın el, ateşin ayak, su ve toprak elementlerinin enerji nitelikleri ise iki boşaltım organı ile temsil edilir⁴²⁴.

Bhagavad Gita insandaki potansiyeli güzel şekilde ele alan ve mükemmel insan portresinin modelini veren kadim metindir. Gita metni üç niteliği tanımlarken insanın *sattva*, *rajas* ve *tamas*ın kombinasyonundan ibaret olduğunu ifade eder. Ancak Bhagavad Gita Atman (gerçek benlik), *Puruşa* (ilksel öz), *Prakriti* (doğa), *ahamkara* (ego), *jiva* (madde, bireysel benlik) kavramlarını insanın kişilik ve benlik gelişimindeki en önemli unsurlar olarak sunar⁴²⁵.

Hindu yaşamında kadim çağlardan beri var olan *triguna* modern dönemde de kişilik kavramını açıklamak için kullanılan ve tartışılan bir kavram olmuştur. *Triguna* kavramının bilincin gelişiminde etkili olduğu görüşü hâkimdir. *Triguna* zihinsel işlevler (*manas*) şeklinde tezahür eder. *Sattva* kararlılığı, *rajas* aktifliği, *tamas* ise eylemsizliği harekete geçirir.

Üç nitelik kişilik ve benlik gelişiminde etkili olup fizyolojik ve psikolojik değişkenlere bağlı olarak değişiklik gösterir. *Sattva* niteliği bilgeliğin ışığıdır. Bireyde manevi nitelik *sattva* baskın olduğunda kişide iyi ve şefkatli olma arzusu ile zihinsel duyuların kararlılığına sahip olur. *Sattvik* zekâ özelliği olumlu veya olumsuz, istenen veya istenmeyen, arzu duyulan veya arzu duyulmayan eylemler arasındaki farkı açık şekilde görmeyi sağlar. *Sattvik* kişiliğe sahip birey sakin ve şüpheden arınmış bir ruh haliyle görev yapma bilincindedir. Bununla birlikte *sattvik* niteliğin artmasıyla ilahi ve

⁴²³ Ayurveda, “Attributes of the Universe: The Gunas”.

⁴²⁴ Baba, “Trigunas and Panchabhutas”.

⁴²⁵ Kaya, *Bhagavadgita*, 2001.

manevi değerlere saygı da artar. *Sattvik* nitelik saygı, nezaket, şiddetsizlik, meditasyon, kendini kontrol etme gibi eylemlerde itici güç olarak işlev görür.

Hindu yaşamında bireyin kişiliğinde *rajas* “aktif nitelik” olarak işlev görür. *Rajasik* nitelik tutku, huzursuzluk, açgözlülük, coşku, vazgeçme ve arzuyu doğurur. *Rajasik* niteliği baskın olan kişiler, eylemlerinin meyvelerine özlem ve bağlılıkla doludur. *Rajasik* nitelikle dolu bireyde menfaat hâkim olduğundan akılda doğru ile yanlışın çarpık bir görüntüsü oluştuğundan doğru muhakeme yetisi gelişmez.

Kişiliği etkileyen üçüncü nitelik *tamas*dır. Umutlardan doğan *tamas*, tembellik, belirsizlik ve ısrara neden olur. *Tamas* niteliği baskın olan kişiler endişeli, intikam dolu ve temkinli olurlar. *Tamasik* niteliğin fazlalığının olumsuz tarafı bireyselliği, yanılsama içinde yaşanan mutluluk ve hayal kırıklığını, olumlu tarafı ise çok sıkı çalışma isteğini beraberinde getirir. Bu niteliğin olumsuz yönü sahip olunan şeylere bağlılık ve benmerkezci eğilimlerdir⁴²⁶.

Hinduizm’e göre bu niteliklerin dengelenmesiyle bedensel acı ve ızdıraplar da giderilir. Bunların dengelenmesinde bireyin kendi iradesi ve seçimleri etkili olabileceği gibi manevi bir öğretmen, yani yogiler aracılığıyla da sağlanabilir. *Bhagavad Gita*’da birey saf, merhametli bir inanan olursa dini rehberinin (*guru*) yönlendirmesiyle Yüce Ruh’un merhametini alır ve aşkın hale gelir⁴²⁷.

3.2.2. İnsan Bedeni ve Yaratılıştan Gelen Özellikleri (Elementler)

Hindu kutsal metinlerinde yaratılışın maddi yönünün beş elementten meydana geldiği ifade edilmiştir. Yaratılış sürecinde maddi var oluşta etkin olan elementler beden fikrini biçimlendirmiştir. Bununla birlikte yaratılış elementleri varlıkların dünya hayatındaki temel ihtiyaçlarını da şekillendirmiştir. Bedensel aktivite veya besinler beş elementlere göre biçimlenmişlerdir. Bu beş element *akaşa*, *vayu*, *agni*, *jala* ve *prithvi* şeklinde isimlendirilir.

⁴²⁶ Srivastava, “Concept of personality”.

⁴²⁷ *Srimad Bhagavatam Seventh Canto, Part Three (Chapters 10-15)* (Los Angeles: The Bhaktivedanta a Book Trust, 1976), 3: 223.

Yaratılışın beş elementinden ilki olan *akaşa* (esir/eter/ boşluk/ uzay) evrenin yaratılışındaki boşluk olması gibi insan bedenindeki boşluktur. *Akaşayı* boşluk olarak tanımlama, günümüz literatüründeki boşluk kavramı ile bir değildir. *Akaşa* sesin iletilmesini sağlayan ortamdır. Sesi ileten *akaşa* süptil (ince), yumuşak, pürüzsüz, bol ve hiçbir şeye dayanıklı olmayan haldir. *Akaşa* bedende de aynı özelliklere sahiptir. Birey *akaşanın* nitelikleri ile benzer bir şekilde bir diyet, yiyecek ya da şifalı bir bitki ile beslenirse vücutta *akaşa mahabuta* artacaktır.

Hava (*vayu*) elementi şeffaf, hafif, ince, kuru, kaba ve hareketli özelliklere sahiptir. Bu element vücutta hareket ve kuruluştan sorumludur. Kişi bu tür özelliklere sahip bir diyet uygular ya da egzersiz yaparsa bedendeki *vayu mahabutayı* artıracaktır.

Ateş (*agni*) elementi sıcak, ateş, keskin, yoğun, kuru, ısı ve ışık yayma özelliklerine sahiptir. Benzer özelliklere sahip yiyecek, içecek, diyet ve şifalı otlar ya da egzersiz vücutta *agni mahabutayı* artıracaktır. Buna biber, sarımsak, zencefil vb. örnek gösterilebilir.

Yaratılıştaki etkin bir öneme sahip su (*jala*) elementi ise nemli, yapışkan, soğuk, yumuşak, dokusuz özelliğe sahiptir. Su elementi varlıkların bedenlerinde birçok gıda, şifalı bitkiler ve sütte büyük oranda bulunmaktadır. Bedendeki suyun fazla olması nitelikleri artıracığı gibi az bulunması da azaltır. Suyun bedene alınması ateş ya da hava gibi diğer elementlerin vücuda az alınması sonucu meydana gelen hastalıklarda yarar sağlar. Cilt sorunları, kabızlık, kuruluk gibi hastalıklarda etkili olur.

Yaratılışın beşinci elementi toprak (*prithvi*) katı, sert, ağır, yoğun, kararlı, donuk ve yavaş özelliklere sahiptir. Toprak bedendeki sağlam ve sert yapıları oluşturur. Benzer özelliklere sahip yiyecek, şifalı otlarla beslenme ve egzersiz gibi şeyler destek ve ağırlığın yanı sıra gücü ve istikrarı da artıracaktır⁴²⁸. Hinduizm'e göre bedendeki elementlerin dengeli olması yaratılıştaki saf haline yaklaştıır. Böylelikle de *mayanın* etkisinde olan bedendeki bu saflaşma Mutlak Ruh'un bedendeki esaretinden kurtuluşunu kolaylaştırır.

⁴²⁸ Sujit Kumar, "Theory of PanchaMahabhuta" (Parul Institute of Ayurveda Vadodara, t.y.).

İnsan bedeni bu evrenin parçasıdır, dolayısıyla yeryüzünde bulunan elementlerin bedende bulunması doğaldır. İnsan bedeni toprakta bulunan 112 elementten 26'sını içerir. Bu nedenle yeryüzünde var olan bu elementlerin insan bedenindeki faaliyeti kurtuluş için önemlidir⁴²⁹.

3.2.3. Hindu İnsan Algısına Göre Dünya Hayatı ve Anlamı

Hinduizm'e göre varlık dünyasına, yani dünya hayatına doğma acı ve ızdıraptır. Varlık dünyasına yeniden doğma iki açıdan değerlendirilebilir. *Karma* sonucu varlık dünyasına yeniden doğma bir yandan kurtuluş için çaba ve arınma imkânı sağlarken diğer yandan fenomenal dünyaya bağlanma riski taşır. Bu bağlanma ve arzu, acı ve ızdıraba neden olur. Hinduizm'e göre insan yaşamının üç temel sıkıntısı olan yaşlanma, hastalık ve ölüm *samsara* döngüsünün kaçınılmaz doğasını ifade eder. Bu döngüden kurtulma, acı ve ızdıraptan kurtuluşu sağlar. Varlık dünyasına doğan insanın bencil zevk ve isteklerinden doğan eylemleri kurtuluş yolunda saflıktan uzaklaşmasına, ebedi kurtuluşa ulaşmasına engel olur.

Hinduizm'de varlık dünyasında tanrıya ve kendine olan inanç eksikliği, arzular, arzu nesneleriyle temas ve ayrılma, duyu nesnelerine bağılıklar, *mayan*ın neden olduğu yanılsama ve cehalet, yinelenen doğum ve ölüm döngüsü, hayatı güvensiz ve belirsiz kılan süreksizlik hali, mülkiyet, üçlü niteliklerin (*sattva*, *rajas*, *tamas*) düşünceler ve eylemler üzerine etkisi, şehvet, gurur, açgözlülük, kıskançlık, muhakeme ve takdir eksikliği gibi olumsuzluklar acı ve ızdıraba yol açar⁴³⁰.

Hinduizm'de *duhka* kelimesi “acı” ve “ızdırap” anlamlarına karşılık gelir⁴³¹. Acı ve ızdırap çekmek anlamına gelen *duhk* terimi “kötü” anlamına karşılık gelen *duh* kelimesi ile “boşluk” anlamında *ka* kelimesinden türetilmiştir. “Kötü boşluk” anlamına gelen *duhka* kelimesi; fiziksel ve zihinsel olan acı ve ızdırabı ifade eder⁴³². Dünya var oluş ve yokoluş mekânıdır. Dolayısıyla dünya mekânında iyilik, acı ve

⁴²⁹ Sharan - Pathak, “Concepts of Panchamahabhut”, 84.

⁴³⁰ Jayaram V, “Hinduism on Suffering”, erişim: 11 Ağustos 2023, https://www.hinduwebsite.com/hinduism/h_suffering.asp.

⁴³¹ Vinayachandra Banavathy - Anuradha Choudry, “Understanding Happiness: A Vedantic Perspective”, *Psychological Studies* 59 (01 Haziran 2013): 141-152.

⁴³² Pandit Ram Sivan, *Hinduism for Beginners: An Concise Introduction to the Eternal Path to Liberation* (Sydney: Simha Publications, 2005), 7-8.

ızdırıp hayatın kaçınılmaz parçasıdır. Hinduizm’de arzular acının temel nedeni olarak görülür⁴³³. Bencil eylemler de arzulardan doğar. Bencil eylemlerde bulunan kişi beden ve zihnen acıya karşı savunmasız hale gelir. Bencil eylemler kişinin acıdan kaçması ve zevke yönelmesiyle ilişkilidir. Ancak zevk acıdan kaçmak için bir çözüm olmamakla beraber her ikisi de birbirinden beslenen karşıt çiftlerdir. Hinduizm’e göre kişi acı ve zevkin üstüne çıkmayı hedeflemelidir. Çünkü acı ve zevkin birlikteliğiyle gelişen duyu nesnelere karşı bağılıktan gelen arzudan kurtulma özgürleşme ile sonuçlanır. Özgürlük, bencil eylemlerden kurtulma yanına Mutlak Bir’e ve O’nun yarattıklarına saf niyetle hizmet etmeyle gerçekleşir. Bu nedenle Hinduizm’in çeşitli felsefi okulları ruhsal uygulamalar yoluyla arzulardan arınmayı amaçlar⁴³⁴.

Bhagavad Gita kutsal metnine göre ise acı ve ızdırabın başlıca nedeni zihnin kararsızlığıdır⁴³⁵. Akıl, tüm arzuların ve niyetlerin yatağıdır. Bu yüzden kurtuluşa ve özgürlüğe doğru asıl savaş zihnen ve beden verilmelidir. Duyu nesneleriyle temas ve onlara bağılılık zihnin istikrarsızlığına yol açar. Arzular acıyla, arzu dolu eylemler de ızdırabla sonuçlanır. Nesnelere bağılılığın azalması en saf ve en doğal keyif haline, yani gerçek zevke dönmeyi sağlar. Kutsal metinlere göre asıl ve gerçek zevk nesnelere sahip olmayla değil olmamayla elde edilebilir. Acı ve ızdıraptan kurtulma ve gerçek özgürlüğe ulaşma; zihinsel istikrar, arzulardan arınma, nesnelere olan etkileşimi ve duyuları geri çekme, kısıtlama, feragat etme ve tarafsızlıkla kazanılır. Birey duyularını kontrol edebildiği müddetçe zihni disipline eder, huzur ve iç istikrara kavuşur. Hinduizm’e göre acı ve ızdırabın nedenleri ve çözüm yolları bilinse de varlık dünyasının doğasına ve değişikliklerine tabi olduğu sürece acı ve ızdıraptan tamamen kurtulma mümkün değildir. Maneviyata kavuşmuş, özgürleşme ve kurtulmanın eşliğinde bile acı ve ızdırabın varlığı kaçınılmazdır. Hinduizm’de dini uygulamalar aracılığıyla mutlak var olan acı ve ızdırabı sona erdirmeden ziyade onları kabullenme, beden ve zihni yenileyerek acı ile başetme ve üstesinden gelme amaçlanır. Acı çekmek

⁴³³ Swaran P. Singh, “Self and Suffering in Indian Thought: Implications for Clinicians”, *BJPsych Advances* 28/5 (Eylül 2022): 7.

⁴³⁴ V, “Hinduism on Suffering”.

⁴³⁵ Kaya, *Bhagavadgita*, 2001.

kişinin varlığı hakkında düşünme yanında Mutlak’a bağlılık, teslimiyet ve ulaşma imkânı sunması nedeniyle kurtuluş yolunda bir çözüm doğurur⁴³⁶.

Hinduizm’de dünya hayatını anlamada *avidya* terimi merkezi bir rol oynar. Hinduizm’e göre *avidya* fenomenal dünyayı doğru algılamamaya sebep olan bir olgudur. Bu sebeple *avidya* “cehalet” olarak tanımlanır⁴³⁷. Çünkü fenomenal dünyayı yanlış algılama bir cehalet içinde olma durumunda ortaya çıkar. Hinduizm’de dünya hayatına gelme, yani var oluştan ve hayvanlardan kaynaklanan acılar *adhibhautika* olarak ifade edilir⁴³⁸. Bunların dışında dünyada meydana gelen fırtına, deprem, tsunami, heyelan vb. doğa afetlerinden kaynaklı acılar ise Sanskritçe *adhidaivika* şeklinde tanımlanır⁴³⁹. Varlık dünyasında bireyde meydana gelen hastalıklar, zihinsel karışıklıkların sebep olduğu üzüntüler, yani kişinin içsel dünyasından kaynaklı acılar ise *adhyatmikadır*. *Adhyatmika* bireyin zihinsel ızdıraptan kaynaklanan acılarıdır⁴⁴⁰. Hinduizm’de varlık dünyasına yeniden doğma acı ve ızdırabın yinelenmesine neden olur. Çünkü insan varlık dünyasının geçici nesnelere bağlandığı müddetçe hakiki yaşamı keşfetmeden acı ve ızdırıp girdabında kalmaya mahkûm olur.

Hindu felsefi okulları *samsara* döngüsüyle geçici yaşama yeniden doğan ve ölen insanın ızdırabını çözmeyi hedefler. Hinduizm’de tarihsel süreçte dünyanın anlamı ile ilgili farklı yaklaşımlar gelişim göstermiştir. Vedalarda tanrısal evrenin varlıklarına sunulan adaklar ve uygulanan ayinler aracılığıyla dünyada refah, barış ve mutluluğu garantiye alma hedeflenmiştir. Vedalara göre dünya hayatında mutluluğun yegâne anahtarı Vedik bilgi, erdemli davranış bilgisine erişmedir. Upanişadlarda ise din adamlarının acı ve ızdırabın nedenleri ve çözüm yollarına odaklandıkları görülür. Bundan hareketle Upanişadlarda acı ve ızdırapla baş etmede saflık, aynilik, denge, istikrar ve kayıtsız kalma gibi içsel yolculuklar, farklı yöntemlerle çözüm arayışları ortaya çıkmıştır⁴⁴¹.

⁴³⁶ V, “Hinduism on Suffering”.

⁴³⁷ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 57.

⁴³⁸ Sivananda, *All About Hinduism*, 113.

⁴³⁹ Sarmah, *Visnu Purana a Philosophical Study*, 100.

⁴⁴⁰ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 31.

⁴⁴¹ V, “Hinduism on Suffering”.

Hinduizm’de Vedanta felsefi okulu *avidya* ve *maya* kavramlarını merkeze alır. Bu okulun en önemli temsilcisi olan *Şankara*’nın felsefesine göre *avidya* kavramı genellikle *maya* (yanılsama) kavramıyla aynı kabul edilir. Vedanta felsefesine göre Upanişadlardaki tek ve mutlak gerçeklik Brahman ve O’nun bireysel ruhu Atman özdeşliği dışında kalan her şey bir yanılsamadan ibarettir. *Şankara*’ya göre asıl ve tek gerçeklik tüm isimlerin ve formların altında yatan Brahman’dır. Vedanta felsefi okulu *avidya* kavramını dünyayı tanrısal görmemizi engelleyen perde olarak kabul eder⁴⁴².

Advaita Vedanta temsilcisi *Şankara*, *avidya* ve *maya* kavramlarını Brahman ve Atman birliği felsefesi altında yüce benlik Atman ile bireysel benlik *Jivatman* kavramlarıyla ile açıklar. Buna göre dünya hayatında bireysel benlik *maya* ile örselenmiştir. *Şankara* mutlak gerçekliği iki yaklaşım ile ele almıştır. İlk yaklaşıma göre Atman ilk tabakada saf bilinç, yüce, mutlak ve tek aşkın gerçekliktir. *Jivatman*, *İşvara* (tanrı) ile dünya dâhil olmak üzere yanılsama görüntüsü olan *mayanın* olduğu pratik gerçekliktir. Saf bilinç Atman *avidya* (cehalet) nedeniyle farklı görünümelerde öznel bakış açısıyla *Jivatman* olarak görünür. Ancak objektif bakış açısıyla aynı unsur Brahman olarak görünür. *Şankara*’ya göre ebedi, saf bilinç Atman fenomenal dünyada zihin, duyu ve aklın temasına girerken *mayanın* etkisiyle bireysel benlik *Jivatman* haline gelir. *Jivatman*, *karmaya* bağlı hale gelir. *Jivatman*’ın *karma* bağından kurtulmasıyla ebedi bilinç Atman formuna dönülür⁴⁴³.

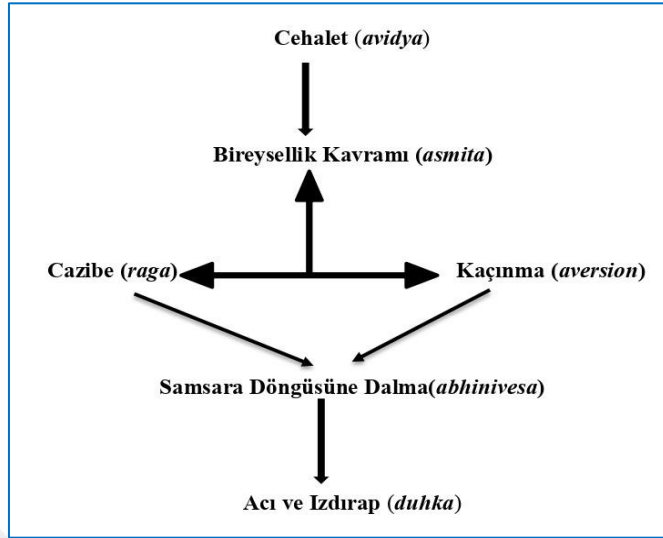
Dünya hayatında Brahman’ın gerçek benlik olmadığı cehaletine düşen bireyin yaşamı acı ve ızdırapla sonuçlanır. Dünya acı ve ızdıraba yol açan mekân dır. Dünya hayatı da buna neden olan cehalet okyanusudur. Hinduizm’e göre Brahman bilgi (*vidya*) ve cehalet (*avidya*) olmak üzere iki niteliğe sahiptir. *Mayanın* etkisiyle ruh ya da *jivalar* dünyevi şeylere bağlı hale gelir. Dolayısıyla Brahman’ın bilgi olan niteliği unutulur⁴⁴⁴ ve acı ve ızdırıp meydana gelir.

⁴⁴² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 57.

⁴⁴³ Chauhan Kr MS - Kumar BMN, “Concept of Atman (Self) in Indian Philosophy: A Review”, *Journal of Natural & Ayurvedic Medicine* 6/2 (2022): 4.

⁴⁴⁴ Chandra Pratap Roy, trc., *The Mahabharata, Vol IX: Santi Parva (Part II): Section CCXIII* (Calcutta: Oriental Publishing Co., 1965), 104.

Mayanın örtüsüyle gerçekliği görmeden cehalete düşen insanın döngüsü ise şöyledir:

Şekil 4: Cehalete Düşen İnsanın Döngüsü⁴⁴⁵

Varlıkların yaratılışı ve ölümü *avidya*dan kaynaklıdır ⁴⁴⁶. Kutsal metinlerden Mahabharata’da *avidyanın* yaratılış ile ilişkisi açıklanır. Buna göre Brahma içinde var olan parlak tohumla hareketli ve hareketsiz varlıkları barındıran tüm evreni *avidyanın* yardımıyla yaratmıştır. İlk önce zihin (*mahat*) yaratılır, daha sonra ise zihin akıla dönüşür. Akıl parlak olan bilinci (*chit*) *avidya* aracılığıyla baskılar ve yedi büyük varlığı yaratır. Arzu ve şüpheyne sahip olan akıl kendini değişik formlara dönüştürerek çeşitli nesneler yaratmaya başlar. Akıldan ilk olarak uzay fişkirır, uzay ses ile ilişkilidir. Uzaydan, tüm kokuların taşıyıcısı saf ve güçlü rüzgâr doğar, rüzgâr dokunma özelliğine sahiptir. Rüzgârdan ışık parlar. Işık, *sukram* olarak da bilinir ve görünür olarak, yani suret sıfatıyla var olmaya başlar. Işıktan, tadı olan su doğar. Sudan da koku niteliğine sahip toprak ortaya çıkar. Bunlar ilk yaratılışı temsil eder ve birbiri ardına birbirinden türediğinden bir öncekinin niteliğini taşır⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ “What Does Hinduism Say About Suffering?”, *Quora*, erişim: 23 Aralık 2023, <https://www.quora.com/What-does-Hinduism-say-about-suffering>; Ayrıca Bkz. Sivan, *Hinduism for Beginners*.

⁴⁴⁶ Roy, *The Mahabharata*, Vol IX, 118.

⁴⁴⁷ Roy, *The Mahabharata*, Vol IX, 169.

Dünya'nın (*jagat*) varlığı ile mutlak gerçeklik Brahman ilişkisi *maya* ve *avidya* kavramlarında anlamını bulur. Brahman'ın çok sayıda görünme gücü *maya* olarak ifade edilir. Bunu açık şekilde ortaya koyan örnek ip-yılan benzetmesidir. Ne hiçbir şey ne de her şey bir yılan yanılsamasını üretemez. Bu yanılsama ip ve yılanın görünümsel olarak birbirine benzerliğinden kaynaklanır, yani yılan yanılsamasına yol açan iptir. Aynı şekilde Brahman içkin gücü sayesinde birçokların dünyası olarak görülebilir. Ancak herkes bir yanılsama içinde olmayabilir. Gözlemcinin bakış açısı ve sınırlamaları ipin yılan olarak görülme ihtimalini artırır. Bu durum, gerçek bilgiye ulaşamama, yani cehalet (*avidya*) büyüüne kapılanlarda da görülür. Cehaletin büyüüne kapılanlar isimleri ve şekilleri gerçek sanırlar, dolayısıyla bir yanılsamada yaşarlar. Gerçekliğin doğasına doğru bilgiyle (*vidya*) ulaşanlar ise Brahman'ın gerçek doğasını keşfederler. Kişi, bilgi (*vidya*) ile isimlerin ve şekillerin esaretinden kurtulur⁴⁴⁸.

Advaita Vedanta felsefesine göre bireyde potansiyel halde sonsuz olan Yüce Benlik cehaletin örtüsünden sıyrıldığında aktif olur ve fiilen sonsuz hale gelir. Buna göre *maya* Brahman'ın kozmik gücüdür ve makrokozmdur. *Avidya* ise mikrokozmdur. Çünkü bireyin sınırlanmaları ile ilgilidir. Bundan dolayı *avidyanın*, yani cehaletin etkisinden, büyüünden kurtulmada bireysel çaba önemlidir. *Advaita* felsefesine göre tözün bilinmesi, tözde gelen tüm değişimlerin bilinmesini sağlar. Dolayısıyla da Brahman bilgisi, her şeyin bilgisini bilme ile kavranır. Birey mutlak gerçekliğin farklılıklar ve değişimlerden arınık olduğu gerçekliğini kesin olarak bildiğinde fenomenal dünyanın çokluğuna olan esaretinden kurtulur⁴⁴⁹.

3.2.4. Dünya Hayatında İnsanın Dört Amacı: *Puruşarta*

İnsanın dünyadaki hedefi yaratılıştaki haline dönmektir. Yaratılıştaki hale dönme dünya hayatından kurtuluşu sağlar. Hinduizm'de birey kurtuluşa erişebilmek için sosyal yaşamını belli kurallarla belli bir düzen içinde sürdürmelidir. Bu sebeple Hinduizm ideal toplum ve ideal insan felsefesinden hareketle dört amacı (*purușarta*) ilke edinir. Bu amaçlar Hindu dini yaşamında hayatın gerçek yolu olan ezeli ve ebedi

⁴⁴⁸ Parida, "Vidya & Avidya in Advaita Vedanta", 25,26.

⁴⁴⁹ Parida, "Vidya & Avidya in Advaita Vedanta", 26.

hakikat *sanatana dharma* felsefesini dengeler ve kucaklar. Hinduizm’de yaşamın dört amacı dünyevi varlığa anlam katarak hem dünyevi mutluluğa hem de mutlak mutluluğa ulaşmayı sağlar. Bu amaçlar *dharma*, *artha*, *kama* ve *mokşa puruṣarta*dır. Dünya hayatında *dharma* doğru yaşam, doğru erdem ile toplumsal ve bireysel görevleri yerine getirmeyi, *artha* refah düzeyini artırmayı, *kama* arzu ve cinselliği dengelemeyi ve *mokşa* ise doğum ve ölüm döngüsü *samsaradan* mutlak kurtuluşu amaçlar⁴⁵⁰.

Puruṣartalar, insanın hedeflediği beşeri değerlerdir. *Puruṣartaların* ilk üçü, yani *dharma*, *artha* ve *kama* *trivarga* olarak da bilinir. *Trivargalar* *mokşaya* ulaşmadaki basamaklardır. Hinduizm’de *artha* (zenginlik, refah) ve *kama* (arzu, zevk) amaçlarının varlığı dünyevi değerlerin küçümsenilmemesi için kabul edilen amaçlardır⁴⁵¹. Hinduizm’de *dharma* en önemli ve ilk sırada kabul edilen amaçtır (*puruṣarta*). Bir Hindu yaşamında *dharmayı* göz ardı ederse *artha* ve *kama* amacından çıkarak sadece para, zevk ve sosyal kaosa sebep olur⁴⁵².

Hinduizm’de mitoloji ve mitolojinin hayata yansımaları dinin her alanında göze çarpar. Hindu yaşamında ideal insan ideal toplum olma yolundaki beşeri amaçlar, tanrı gibi olma fikri ile ilişkilidir. İnsanın tanrıya benzeme isteği mitolojideki tanrıların yolundan gitmeyle de alakalıdır. Vişnu’nun heykeli Hinduların dünya hayatındaki amaçlarını sembolize eden tanrı görselidir. Tanrı Vişnu’nun dört kolu vardır. Yaşatıcı ve koruyucu tanrı Vişnu’nun dört kolu uzayın dört yönü üzerindeki hakimiyeti sembolize eder. Vişnu’nun her bir kolu insan yaşamındaki dört evresi (öğrencilik, aile hayatı, ormana çekilme ve feragat etme) ve *mokşaya* ulaşmada dört amaç olan *Puruṣartaları* (*dharma*, *artha*, *kama*, *mokşa*) temsil eder. Bununla birlikte dört kastı da ifade eder⁴⁵³.

⁴⁵⁰ Sivan, *Hinduism for Beginners*, 53.

⁴⁵¹ Mysore Hiriyanna, *Hint Felsefe Tarihi*, trc. Fuat Aydın, 1. Bs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 87.

⁴⁵² Santanu Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Purusarthas and Its Reflection in Sanskrit Literature”, *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies* V/2 (2017): 47.

⁴⁵³ Wimal Hewamanage, “Mythology of Gods: Origin and Development of the Concept of Gods in Indian Religion”, *Sri Lanka International Journal of Buddhist Studies (SIJBS)* IV (01 Ocak 2015): 25.

Sanskritçe *Puruṣārta* kelimesi “insan”, “ruh”, “evrensel ilke” “benlik”, anlamına gelen *Puruṣa* ile “zenginlik” ve “amaç” anlamında *artha* kelimelerinin birleşiminden türemiştir. *Puruṣārta* kelimesi de “insanın yaşamdaki amacı, amaçları”, anlamına gelir⁴⁵⁴.

Hinduizm’e göre insan tanrısal yönüyle mikrokozmosdur. Bu nedenle kişi tanrı gibi olmaya çabalamalı, onun hedeflediklerini amaçlamalı ve kendi mikrokozmos dünyasında tanrıyı tezahür ettirmelidir. İnsan tanrısal yaratılışın gerçekliğidir. İnsan yaratılıştaki tanrının, Mutlak’ın bir parçası ya da bir yansıması olsa da her daim tanrı ile ayrılmaz bir ilişkinin nesnesidir ve *Prakṛiti*’nin etkisiyle gizlenen gerçek benliktir. *Puruṣārtaların* amacı yaşamdan beklenti duymadan kişinin bir ritüel duygusuyla kendini tanrıya kurban olarak sunmasıdır. Hinduizm’de yaşamın dört amacı kişinin görev, sorumluluk ve ahlaki yükümlülükler duygusuyla yaşamayı ve hayatına anlam katmayı sağlar. Dünya yaşamında tanrının yasasını (*dharma*) takip eden, maddi ferah ve tutkuları ile dengeli yaşam süren kişi sahte benliğin örtüsünü yırtarak *mokṣaya* ulaşır. *Dharma* maddi ve manevi iyiliğin kaynağıdır. Birey, yaşamını en yüce Mutlak Bir’e sunduğu ve yaşamını iyiye ve güzele adadığında toplum da refaha ulaşır. Ancak bu amaçlar unutulursa birey ve dolayısıyla toplum sefalet içine düşer. Hindu birey yaşamını erdem ve bilgiyle Evrensel Bilinç üzerine inşa ettiğinde kendisi tanrısal, yaşamı da tanrısal yaşam olur⁴⁵⁵.

Puranalarda insanın yaşamdaki dört amacını gerçekleştirdikten sonra gerçek Benlik’e ulaşması şöyle ifade edilir:

*“Dharma, Artha, Kama ve Mokṣa’ya erişim, yaratılmış insan için ulaşması gereken dört ana hedeftir. Siz zaten Dharma, Artha ve Kama’ya ulaştınız. Şimdi elde edilmesi gereken sadece Mokṣa var. ‘Benim’, ‘Benim’ vb. egonun ifadeleridir. Kendini bu düşüncelerden korumak gerçek bilgidir. Bir insan ‘Bilinmesi gereken nedir?’ ‘Kim bilecek?’ ve o kim?’ Bunların bilgisi otomatik olarak her şeyin bilgisine götürür.”*⁴⁵⁶.

⁴⁵⁴ Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Purusarthas”, 47.

⁴⁵⁵ Sivananda, *All About Hinduism*, 173.

⁴⁵⁶ *The Puranas*, Markandeya Purana 7.7.9.

Puruşartalar, Brahman’da bir olmayı sağlayan sosyal yaşamın beşeri kurallardır. Mutlak Brahman’da birlik felsefesinden hareketle konu “Dünya Hayatında Yaşam Kuralları: *Dharma*”, “Dünya Hayatında Refah: *Artha*”, “Dünya Hayatında Arzu: *Kama*” ve “Dünya Hayatından Kurtuluş: *Mokşa*” başlıkları altında işlenmiştir.

3.2.3.1. Dünya Hayatında Yaşam Kuralları: *Dharma*

Hinduizm’de ezeli ve ebedi hakikat dini *sanatana dharma* diye ifade edilir. *Sanatana dharma*, sosyal yaşamda dini ve ahlaki sorumluluklar yoludur. *Dharma* yolu insanı gerçek bilgiye götüren sosyal yaşam kurallarıdır. İnsanın dört amacından ilki olan *dharma* Vedalardaki dini ritüel ve hükümlerin yerine getirilmesini hedefler⁴⁵⁷.

İnsanın yaşamdaki dört amacından ilki *dharmadır*. Sanskritçe *dharma* kelimesi “korumak”, “bir arada tutmak” anlamlarına gelen *dhri* kelimesinden türemiştir. *Dharma*, toplumda sosyal hayatın dengesini korumak ve birarada tutmak anlamındadır⁴⁵⁸. Aynı zamanda *dharma* kelimesinin ilk hecesi “*dha*”nın Sanskritçe *dharitri* kelimesinden gelmesi durumunda *dharma* “dünya” anlamına gelir⁴⁵⁹. Sonuç olarak *dharma* da dünya ve dünya yaşamını ilgilendiren şeyler anlamındadır. *Dharma* ile insanın yaşamda dini görev ve sorumluluklarını öğrenme, ahlaki değerleri bilme, doğru ve erdemli davranışlarda bulunma ve sosyal düzeni koruması amaçlanır⁴⁶⁰.

Manu Kanunnamesi’nde *dharma* felsefesi mitolojik dille anlatılır. Bu mitte yaratılın ilk çağ, yani *krita* çağında *dharmanın* dört ayaklı olduğundan bahsedilir. Ancak *dharma* her çağda bir ayağını kaybeder. Hinduizm’e göre dördüncü ve son çağ *Kali Yuga* çağında *dharma* tek ayak üzerinde durur. Bu da yaratılışın tüm dönemlerinde *dharmanın* var olduğunu gösterir.

Kutsal metinlerden Vedalar, Dharmaşastralar (hukuk metinleri) ve Bhagavad Gita metinleri *dharma* felefesinin kaynaklarıdır. Bu metinlerden Dharmaşastralar *dharma* yolunu merkeze alan en önemli metindir. Dünya yaşamında kutsal metinlerde

⁴⁵⁷ Alper İplikci, *Felsefi Düşüncenin İlk Metinleri: Upanişadlar* (Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 2015), 6.

⁴⁵⁸ Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Purusarthas”, 48.

⁴⁵⁹ “Dharitri: English Translation of the Sanskrit word: Dharitri-- Sanskrit Dictionary”, erişim: 07 Ekim 2023, <https://sanskritdictionary.org/dharitri>.

⁴⁶⁰ Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Purusarthas”, 48.

tavsiye edilen dini öğretileri takip eden Hindular bu amacı tamamladıktan sonra yaşamda refah düzeyini yükseltmek için *artha* amacını yerine getirmeye çabalar.

3.2.3.2. Dünya Hayatında Refah: *Artha*

Hinduizm’de insanın dört amacından *artha* (refah) *mokşaya* ulaşmada dünyevi amaçlardan ikinci sırada yer alandır. *Artha* bir Hindunun dini yaşamdaki görevlerini gerçekleştirme yolunda öncelikle refah düzeyinin iyi olmasıyla ilgilidir. Hint düşünce sistemi maddi dünyada zenginliği kınamamıştır. Ancak buna paralel fakirliği de bir erdem olarak da görmemiştir. İnsanın *artha* amacı kişinin dini sorumluluklarını yerine getirebilmesi, aile kurması, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve dünya nimetlerinden yararlanabilmesi açısından önemlidir.⁴⁶¹ Bu nedenle Hinduizm’de bireyin manevi yolculuğa dünyevi ihtiyaçlarının karşılanması sonrasında çıkması uygun görülür.

Sanskritçe *artha* kelimesi “amaç” ve “anlam” manalarına gelir. *Artha* kelimesi “yaşamın maddi yönü” anlamındadır⁴⁶². Sosyal yaşamda zenginlik ve refah düzeyini artırma amacı olan *arthada* bolluk ve bereketi temsil eden Vişnu’nun yaşamı örneklik taşır. Buna göre kişi tanrı gibi olma yolunda tanrı gibi yaşamalıdır. Tanrı Vişnu ev sahipleri için en iyi rol modelidir. O, zenginlik ve refah içinde lüks bir yaşam sürmektedir. Hatta Vişnu’ya zenginlik tanrıçası hizmet etmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta Vişnu’nun zenginlik içinde, fakat erdemli, yardımsever, duyarlı ve dürüst bir yaşam sürmesidir. O’nun insan formundaki tecellisi tanrı *Krişna* da aynı şekilde yaşam sürdürmektedir. Hinduizm sadeliği ve tarafsızlığı savunmasına karşılık kemer sıkmayı ve yoksulluğu savunmaz ve yüceltmez⁴⁶³.

Hinduizm’e göre zenginlik kendini gerçekleştirmede bir engel değildir. Ancak zenginlik ve servet sahibi olma hırısı bencil duyguları beslediğinden zengin olma hırısı olumsuz karşılanır. Bu nedenle refah içinde olmayı sağlayan zenginlik benimsenir, ama zenginlik için bencil arzular benimsenmez. *Artha*, insanın dini öğretiler olan *dharmayı* desteklemesi ve takip etmesinde bir araçtır. Bu amaç kişinin maddi zenginlikten ziyade rahat bir duyguda olmasını sağlar. Birey, temel ihtiyaçlarını

⁴⁶¹ İplikci, *Felsefi Düşüncenin İlk Metinleri*, 6.

⁴⁶² Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Purusarthas”, 48.

⁴⁶³ İplikci, *Felsefi Düşüncenin İlk Metinleri*, 6.

karşılayabilecek zenginlik ve refah düzeyi ne kadarsa *dharmayı* takip etme ve manevi yolculuğa ulaşma da o denli verimli olur. Ayrıca *artha* amacı, *kamadan* (arzu, zevk) önce gelir. *Arthaśāstrayalardaki arthanın* diğer iki *puruṣārta* olan *dharma* ve *kamanın* temeli olduğu ileri sürülür⁴⁶⁴.

3.2.3.3. Dünya Hayatında Arzu: *Kama*

Hinduizm’de *kama* dünyevi arzularla ilgili bir kavramdır. *Kama* zevk alma sanatı olarak da tanımlanır. Sanskritçe *kama* kelimesi “arzu”, “özlem”, “cinsel arzu”, “dilek”, “tutku”, “aşk” ve “estetik” gibi anlamlara gelmektedir⁴⁶⁵. Hinduizm’de *kama puruṣārta* arzu duyma ile ilişkilidir. Bu da dünyevi bağları güçlendiren ve *maya* yanılması besleyen, dolayısıyla da acı ve ızdırabı doğuran bir durumdur. Bu nedenle *kama puruṣārta* Hindu yaşamında uzak durulması gereken bir durumdur. Ancak bunun yanında yaşamın temel amaçlarından da biridir. Bu birbirine zıt iki anlam Hindu kutsal metinlerinde dengelenmiştir. Bhagavad Gita’ya göre acı ve ızdıraba yol açan dünya mekânına düşüş olan *samsara* döngüsünden kurtuluş tanrıya arzuyla, fakat beklenti duymadan sunu sunma, dini ibadet ve ritüelleri uygulamayla gerçekleşir⁴⁶⁶. Buna göre *kama* ile dünya hayatına arzu duymadan Mutlak’a tutkuyla bağlanma hedeflenir. Manu Kanunnamesi’ne göre ise insan eylemlerini ödül arzusu, yani mükafat beklentisiyle gerçekleştirir. Buna göre dini sorumluluklar arzu duyularak icra edildiğinde manevi arzulara kavuşularak ölümsüzlüğe ulaşma fırsatı elde edilir⁴⁶⁷.

Hinduizm’in cinsel yaşama bakış açısı diğer dinlerden farklıdır. Buna göre cinsel yaşam ne övünecek ne de yasaklanacak bir durumdur. Hinduizm’de cinsel arzu iki sonuç doğurabilir. Cinsel arzu özgürleşmeye ve mutluluk için bir araç olabileceği gibi acı ve ızdıraba da neden olabilir. Dolayısıyla cinsel arzudan ya kaçınılır ya da ona düşkünlük olur. Hinduizm’de bu iki yaklaşım da mevcuttur. Bunlardan ilki Vedanta yolu, ikincisi ise Tantrik yoldur. Ancak Hinduizm’e göre asıl amaç ikisi ile baş etme

⁴⁶⁴ Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Puruṣārthas”, 48.

⁴⁶⁵ Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Puruṣārthas”, 49.

⁴⁶⁶ Jayaram V, “Puruṣārthas in Hinduism”, erişim: 14 Mart 2023, <https://www.hinduwebsite.com/hinduism>.

⁴⁶⁷ V, “Puruṣārthas in Hinduism”.

ve üstesinden gelmedir. Çünkü cinsel arzu, arzuların doruk noktasıdır ve *mayan*ın lekesidir⁴⁶⁸.

Hindu yaşamında *kama* ve *dharma* ilkeleri sosyal normlar, ahlaki ilke ve gelenek ile ters düşmediği sürece sosyal düzenin sürdürülebilirliğini sağlar. Böylece aile kurma ve üreme amacı hedeflenir. Hinduizm'in kutsal metinlerinden Dharmaşastralar evlilik kurumunun önemini belirtir, evlilik dışı ilişkiyi zina sayar. Kutsal metinlere göre evlilik kişilerin birbirinin kurtuluşunu desteklemek için kaderlerinin birleşmesini sağlayan, *karmalarını* birbirine bağlayan kutsal bir kurumdur. Hinduizm'in kutsal metinlerinde cinsel birleşme ve arzu kirli ve günah sayılmaz. Çünkü yaratılış evrenin dişil ve eril yönü olan *Puruşa* ve *Prakriti* birliğinin tezahürüdür. Bu birliktelik var olduğu sürece yaratılış devam eder. Yaratılıştaki tüm var oluşu *Şivalinga* sembolü temsil eder⁴⁶⁹.

Şivalinga (*lingam*), fallik tüp şeklinde bir simgedir. Bu simgede *Şiva lingam*, tanrıça da *yoni* şekliyle sembolize edilir. *Yoni*, tanrıça *Şakti*'nin rahmini temsil eder⁴⁷⁰. Bu sembolizm tanrının erkekte ve tanrıçanın da kadında ifadesini bulduğunu gösterir⁴⁷¹. *Şiva*'nın eril yaratıcısı enerjisi *linga(m)* dişil enerji *yoni* ile birlikte tasvir edilir. *Yoni*, *lingam* içinde yükselir ve her ikisi evrende yaratıcı birliği sembolize eder⁴⁷². Hint mitolojisinde *lingam* Vişnu, *Şiva* ve *Brahma*'nın birliğinden oluşan hayat ağacıdır⁴⁷³.

Kama kavramı Rig Veda'daki yaratılış ilahisinde yaratılışa duyulan arzu anlamında kullanılmıştır. Upanişadlardan *Brihadaranyaka Upanişad*'da ise insanın arzudan (*kama*) oluştuğu, arzu ile kararlılığın birbiri ile bütünlük arz ettiği ifade edilir.

⁴⁶⁸ V, "Purusharthas in Hinduism".

⁴⁶⁹ V, "Purusharthas in Hinduism".

⁴⁷⁰ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 260; *Hinduism: Grade 12 World of Religions: A Canadian Perspective* (Manitoba, Canada: Manitoba Education, 2019), 66.

⁴⁷¹ Muhammed Hadi Tezokur, "Hindu Mezhebi Şaktizm: Tanrıça Kali", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/22 (01 Ocak 2019): 2.

⁴⁷² Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, 145-146.

⁴⁷³ Gülsüm Ürdüç, *Hinduizm'de Avatara Ve Hristiyanlık'ta İnkarnasyon İnancı Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans, Uludağ Üniversitesi, 2006), 19; Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, 146-147.

Ayrıca *kama* iştah anlamına karşılık gelir. Buradaki iştah bir nesneyi öğrenme, keşfetme ve deneyimlemeyle oluşan iyi olma hissidir⁴⁷⁴.

3.2.3.4. Dünya Hayatından Kurtuluş ve Mutlak'ta Birlik: *Mokşa*

Hinduizm'e göre yaşamı biçimlendiren en önemli amaç *mokşa puruṣartadır*. *Mokşa* terimi Sanskritçe “özgür” anlamına gelen *muc* kökünden türemiştir ve bu kelime “mutlak özgürlük” ve “kurtuluş” anlamına gelen *mukti*⁴⁷⁵ kelimesine karşılık gelir. Bu nedenle *mokşa* yaşam ve ölüm döngüsü olan *samsaradan* kurtuluş ve mutlak özgürlüğe ulaşma demektir. Hint felsefinde *mokşa* teriminin yanı sıra kurtuluş anlamına gelen *apavarga* ve *kaivalya* kelimeleri de kullanılır⁴⁷⁶.

Samsaradan kurtuluş Brahman'da özgürleşmeyi getirir. Bu nedenle *mokşa* maddi dünyadan kurtuluş ve manevi dünyaya ulaşma anlamına gelir. Maddi dünyadan kurtuluş *karmaya* bağlı olarak *samsara* döngüsünde gezinen Atman'ın bedenlerden ayrılmasıdır. Hinduizm'de maddi dünyaya bağımlılık, dolayısıyla yenilenen olumsuz *karmalarının* sonucunda birey *samsara* döngüsüne hapsolür. *Samsara* döngüsünden ve maddi bağımlılıktan kurtuluş dünya hayatında riyazet (*tapas*) ile mümkün hale gelir⁴⁷⁷. Ruh *samsara* döngüsünde birçok yaşam sürebilir, ancak asıl amaç *mokşaya* ulaşmaktır. *Mokşa* Atman ruhunun Mutlak Brahman Ruh'u ile birleşmesidir⁴⁷⁸.

Mokşa aynı zamanda *maya* ve *avidyanın* esaretinden kurtuluşu ifade eder. *Mayanın* esaretinden kurtuluşla birey gerçek benliği olan Brahman'ı idrak eder. Böylece O'nda birleşerek özgürleşir. Dolayısıyla *mokşa* aslında esaretten kurtuluş anlamına gelir. Bunun yanı sıra bazı Hindu geleneklere göre *mokşa* bireyin hayatta iken de ulaşabileceği bir haldir. Böylece dünya hayatında özgürleşen, yani mutlak yüce tanrı ile özdeşleşen insana *jivanmukti* adı verilir⁴⁷⁹. Carvaka ekolü dışındaki tüm Hint

⁴⁷⁴ Sarkar, “A Brief Discussion on the Four Puruṣarthas”, 49.

⁴⁷⁵ “moksha”, Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 292.

⁴⁷⁶ Nitai Saha, “Analysis of Indian Concept Of Mokṣa: A Philosophical Study”, *International Journal of Multi Disciplinary Educational Research* 10/1(3) (2021): 113.

⁴⁷⁷ Maniheizm'de kurtuluşa maddi dünyaya bağımlılığın ortadan kalkmasıyla ulaşılır. Maddi dünyaya bağımlılık yeniden maddi dünyaya hapsoluşla sonuçlanır. Maniheizm'de dünyaya yeniden hapsoluş fikri Hinduizm'deki *samsara*, *mokşa* ve *ruh göçü* fikri ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca bkz. Mehmet Mekin Meçin, *Mani ve Maniheizm* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 110-111.

⁴⁷⁸ Jennifer Uzzell, “The Origins of Reincarnation in Vedic Literature”, 1, erişim: 22 Ağustos 2023.

⁴⁷⁹ Sergei Pakhomov, “Jivanmukti in Hindu Tantrism”, *Study of Religion*, 01 Ocak 2019, 77-86.

felsefe okulları *mokşayı* yaşamın nihai hedefi (*param puruṣārtha*) olarak kabul eder. Diğer üç *puruṣārta* (*dharma*, *artha*, *kama*) *mokṣa* gibi ebedi değildir. Dolayısıyla sonsuz mutluluk, acı ve üzüntü üretmezler. Bunlar mutlak mutluluk *mokṣaya* yönlendiren basamaklardır⁴⁸⁰.

3.2.5. İnsan Yaşamının Dört Evresi: *Aṣramalar*

Hinduizm’de insan yaşamı dört evreye ayrılmıştır. Bu evreler *aṣrama* olarak bilinir ve öğrencilik evresi (*brahmaçarya*), aile hayatı (*grihasta*), ormana çekilme (*vanaprasta*) ve vazgeçme (*sannyasi*) *aṣramalarından* oluşur. Hinduizm’de insanın sosyal sınıfı, yaşam evreleri, insanın gayesi birbiriyle bağlantılı olup kutsal metinlerde olduğu gibi bir bütünlüğe işaret eder⁴⁸¹. İnsanın yaşamdaki amacı olan *puruṣārtalar* ve yaşam evreleri olan *aṣramalar* birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

Hinduizm’de yaşamın dört amacından ilki olan *dharma*, yani dini öğrenme öğrencilik evresinde (*brahmaçarya*) tamamlanır. Hindu yaşamında ikinci evre ev sahipliği evresidir (*grihasta*). Bu evrede aile birliğinin temel faktörü olan evlilik kurumuna geçiş gerçekleşir. Ev sahibi evresinde aile birliğini güçlendirme ve üremeye neslin devamını sağlama amaçlanır. Bu evre yaşamın dört amacından *kama* ile ilişkilidir. Yaşamın üçüncü evresi ise dünyevi ilişkilerden uzak durmadır. Bu ormanda yaşam (*vanaprasta*) olarak tanımlanır. Hindu ev sahibi ailesinde kendisine ihtiyaç duyulmadığı ve aile bireylerinin başlarının çaresine bakabildiği bir yaşa geldiğinde aile yaşamından uzaklaşarak dünya hayatından çekilme sürecine girer. Bu evrede Hindu *dharmayı* takip ederek *mokṣaya* ulaşmayı hedefler. Hinduizm’de son evre dünyevi ilişkilerden feragat etme (*sanyasin*) sürecidir. *Sanyasin* evresinde Hindu birey *mokṣaya* ulaşmak için bir manastırda yaşar. Burada kişi benliğini arındırır ve kendini ölüme hazırlar. Aynı zamanda psikolojik ve ruhsal olarak her şeyden feragat etmeye hazır halde olma sürecidir⁴⁸².

⁴⁸⁰ Saha, “Analysis of Indian Concept Of Mokṣa: A Philosophical Study”, 113.

⁴⁸¹ Hewamanage, “Mythology of Gods”, 25.

⁴⁸² Sivananda, “Vedanta for Beginners”, 53.

3.3. HİNDU EVREN VE İNSAN ALGISININ DİNİ PRATİKLERE YANSIMALARI

Hinduizm’de dini ritüeller ve pratikler Hindu evren ve insan algısına göre biçimlenmiştir. Hint evren ve insan algısı da yaratılış fikrine bağlı olarak sistematik hale gelmiştir. Evren ve insanın yaratılışı, yaratılışın başlangıcı halini ortaya koyar. Dolayısıyla başlangıçtaki durum yani yaratılış fikri son yani kurtuluş fikrini biçimlendirir. Hinduizm’de mutlak kurtuluş *mokşaya* ulaşmaktır. Bu da dünya hayatında saflaşma ve yaratılıştaki Mutlak Bir’e dönmeye gerçekleşir. Hinduizm’de Mutlak Brahman’da birlik haline gelme, yani yaratılıştaki saf hale gelmeyle kurtuluşa erişme gerçekleşir. Kurtuluşun anahtarı, yaratılış haline ulaşmadır. Bu nedenle kurtuluş için yaratılış fikri önemlidir. Hinduların dini pratik ve ritüelleri bireyi beden ve ruhen saflaşmasını amaçlar. Bu saflaşma yaratılıştaki saf haldir. Bu da yaratılış fikriyle biçimlenen evren ve insan algısının dünya hayatını ve kurtuluş fikrini, dolayısıyla da dini ritüel ve uygulamaların şekillenmesine yol açmıştır.

İnsanoğlu dünya yaşamı ile ölüm sonrası yaşamındaki bağı tanrı ile sağlar. Tanrı fikri duyular evreni ile tanrısal evrenin arasında bağ kurulmasını doğurur. Hindular yaşamlarını tanrı ile bağ kurma, ona benzeme fikriyle biçimlendirir. Tanrı gibi olma *mokşaya* ulaşmayı sağlar. Bu nedenle Hindular yaşamlarında dini ayin, ritüel, ibadet ve uygulamalarını tanrı gibi olma ve tanrı yolundan gitmeye yönelik icra ederler. Tanrıyla bağ kurma manevi ve duygusal tatmin sağlamanın yanı sıra sosyal ve ahlaki düzende insanlar arasında bağların güçlenmesi, sosyal kabul gibi toplumsal normların düzenlenmesinde de etkilidir⁴⁸³. Bu uygulamalar geçiş törenleri, kefarete ve arınma törenleri, taç giyme törenleri, evlilik ve cenaze törenleri şeklinde sıralanabilir⁴⁸⁴.

Hindu kutsal metinlerinde belirgin ve açık şekilde emredilen dini uygulamalara rastlanmaz, ama dini uygulamaların tanrı ile bağ kurulan bir olgu olduğu belirtilir. Bhagavad Gita’da yer alan “*Biri bana sevgiyle bir yaprak, meyve, çiçek ya da su sunarsa,*

⁴⁸³ S. Srivastava - Kailash Barmola, “Rituals in Hinduism as Related to Spirituality”, 15 Aralık 2013, 93.

⁴⁸⁴ Srivastava - Barmola, “Rituals in Hinduism as Related to Spirituality”, 91.

onu kabul ederim.”⁴⁸⁵ sözleri tanrı ile bağ kurmada sununun önemini ortaya koyar. Hinduizm’de tanrıya sunu Vedik dönemde hayvan kurbanı olabilirken sonraki dönemlerde kanlı kurban yerini kansız sunulara bırakmıştır. Bu sunular meyve, çiçek gibi somut nesneler olabileceği gibi bireyin yaşamında fedakârlıkta bulunması şeklinde de olur. Hindulara göre yaşamda fedakârlıkta bulunmak bir kurban biçimidir. Hinduizm’de yaşam da bir kurbandır, dolayısıyla kişi yaşamını kutsal bir sunu olarak tanrıya sunar ve kutsallıkla yaşar. Hinduların saf ve arınmış bir yaşam sürdürmeleri kutsal bir sunudur. Hindular dünya hayatına geçiş ritüelleri olan *samskaralar* ile yaşamlarını saflaştırma imkânına sahip olur⁴⁸⁶. Bu *samskaralar* aracılığıyla birey Mutlak Bir’de bir olma yolunda maddi dünyanın etkilerinden kurtulma imkanına sahip olur.

Duyular evreninin esaretinden tamamen kurtulmada bireyin bilincinin onu sarmalayan her şeyden arınık olması gerekir. Hinduizm’de ibadet, ritüel ve sunular bilinci *mayan*ın esaretinden arındırmayı amaçlar. İnsanın bilincini dış etkilerden arındırma ve saflaştırmada ise yoga uygulamaları önemlidir. Yoga pratikleri kutsal metinlerin genelinde yer alır. Yoga uygulamaları, tanrı ile bağ kurmada eylem, bilgi, zihin (meditasyon) ve tanrıya bağlılık gibi yöntemleri ihtiva eder. Hinduizm’de bireyin sosyal yaşamda topluluk halinde katıldığı yıllık kutlamalar vardır. Yıllık kutlamalar Hindu takvimine göre evren ve tanrı ile ilişkilendirilen yılın belirli zamanlarında icra edilir. Bunlar, aslında evrenin arınmasını ve yenilenmesini hedefleyen ritüellerdir. Evrenin saflaşması ise evrenin içindekilerinin, özellikle insanın saflaşmasında etkili olur.

İnsanoğlunun dünya hayatında Mutlak Bir’le bağını güçlendirme dini ibadet ve uygulamalarla sağlanır. Bu hususlara dikkat edilerek konu “Beş Kutsal Fedakârlık: *Pançamahayajna*”, “Yaşam Döngüsü Ayinleri: *Samskaralar*”, “Hinduizm’de İbadet: *Puja* Ritüeli”, “Yoga Uygulamaları” ve “Yıllık Kutlamalar” başlıkları altında ele alınmıştır.

⁴⁸⁵ Kaya, *Bhagavadgita*, 20119:26.

⁴⁸⁶ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 380.

3.3.1. Beş Kutsal Fedakârlık: *Pañcamahayajna*

Hindu inanç ve ibadet sisteminde bireyin kurtuluşu hedeflediği dünya hayatında uyum içinde yaşaması için yerine getirmesi gereken ritüeller vardır. Bu uygulamalara beş kutsal kurban (*pañcamahayajna*) ritüelleri denir. Sanskritçe “*yajna*” kelimesi “kurban” anlamına gelmektedir. Dünya hayatında varlıklarla uyum içinde yaşamak kişinin geniş bir perspektifte kendisini tanımasını sağlar. Hindu yaşamında *brahmayaajna*, *devayaajna*, *pitryajna*, *bhutayaajna* ve *manuṣayaajna* olmak üzere bireyin gerçekleştirmesi gereken günlük beş kutsal kurban ritüeli vardır. Beş kutsal görevde *brahmayaajna* Mutlak Bir Brahman’a, Veda metinlerine, Vedik kültüre ve bilgelere saygı, *devayaajna* ise tanrılar (*Īṣvara*) ve elementlere saygı, *pitryajna* atalara saygı, *bhutayaajna* varlıklara ve ekosisteme saygı ve son olarak *manuṣayaajna* ise insanlara saygı şeklinde kurban ritüellerinden, yani fedakârlıktan oluşur. Dünya ile uyum içinde yaşama isteği, nezaket içinde iletişim kurma ve sorunlarla sakin ve etkili şekilde başa çıkma isteği olgun ve duyarlı bireylerin özellikleridir. Bu tür bireyler evren düzleminde var oluşunu bilir ve yaratılıştan gelen her şeyi dikkate alır. Bu sebeple kendisine verilen her şey için tanrı *Īṣvara*’ya minnetarlığını beş kutsal kurban görevini icra ederek ve sunu sunarak gösterir⁴⁸⁷.

Vedalar döneminde insanlar kurtuluşa ulaşmak, tanrılardan güç ve ilham almak, onlarla iletişim kurmak için onlara kurban sunmuşlardır. Vedik dönemde tanrılara hayvan ve insan kurban edilmekteydi. Vedik insanlarda kurban kendilerini tanrılarla ilişkilendirmenin bir aracı olarak görülmüştür. Vedalar dönemi sonrasında kurban ritüelleri yerini dua etme, oruç tutma ve tapınma gibi çeşitli şekillere bırakmıştır⁴⁸⁸.

Hinduizm’de kurban sembolik bir anlam içerir ve yaratılışla ilişkilidir. Hinduizm’de kurban fikri ilk olarak Vedalarda yaratılış metinlerinde yer alır. Kurban fikrinin dayanağı başlangıçta Yüce Varlık *Puruṣa*’nın evreni ve her şeyi yaratmak için kendi bedenini bölmesi, yani kendini kurban etmesiyle ve tanrıya benzemeyle

⁴⁸⁷ “Pancha Maha Yajna. Living in Harmony”, erişim: 13 Ağustos 2023, <https://docplayer.net/53592324-Pancha-maha-yajna-living-in-harmony.html>.

⁴⁸⁸ Thomas Mathew Kolamkuzhyil, *The Concept of Sacrifice in Christianity and in Hinduism: A Comparative Study* (2016), 9.

ilişkilidir. Burada *Puruṣa*'nın kendini kurban etmesi yaratılış için fedakârlıkta bulunması anlamındadır. O, evreni yaratmak için kendini feda etmiş ve kendi özünü sunmuştur. İnsan da tanrıya samimiyetle malını ve özünü sunu olarak sunarak sevgisini gösterir.

Hint felsefesine göre tanrılar kendilerine kurban sunan kişilerin sunularını kabul ederek onlarda tezahür eder. Böylece ölümlü varlıklar ölümsüz varlıklar haline gelir ve tanrılar insanda ikinci kez doğar⁴⁸⁹. Dolayısıyla bireyin bedeni tanrıların ikinci doğumları için bir kurban sunusudur. Kurban ölüm, yaratılış ve ölümsüzlük için bir sunudur. Kurban bir fedakârlık olup ölüm gerçekliğiyle ilişkilidir. Çünkü kurban tanrısal yaşam bahşedilmesi için bir ölüm, ilahi hakikate erişmek için ise bir yoldur⁴⁹⁰.

Hinduizm'de beş kutsal kurban ritüeli insanın canlı ve cansız tüm varlıklardan Mutlak Brahman'a kadar her şeyle bağlılığı ve ilişkisini ifade ederken aynı zamanda minnet ve fedakârlık göstergesidir. Buna göre Veda kutsal metinlerin incelenmesi ve öğretilmesi bir fedakârlık göstergesidir, yani Vedalara kurbandır. Vedalara kurban yaşamda üstlenilmesi gereken görev ve sorumlulukları anlamak, bilgiye ulaşmak için her gün kutsal kitap okumaları yapmak ve onları incelemeye kendini adamaktır. Bu bilgi bireyin yaşamında fedakârlıkta bulunmasıyla elde edilir. Birey bilgisini cehalet ve yanılmanın karanlığında hapsolmuş bireylerle paylaşmalı ve bunu fedakârlık ruhuyla yapmalıdır.

*“Gün be gün bir adam yaratıklara rızık verir; bu, varlıklar için fedakârlıktır. Her gün bir adam misafirlere bir bardak su da dâhil olmak üzere misafirperverlik sunar; erkekler için fedakârlık budur. Her gün bir adam, bir bardak su da dâhil olmak üzere cenaze törenleri sunar; bu atalara kurbandır. Her gün bir adam tanrılara yakmak için odun da dâhil olmak üzere adaklar sunar; tanrılara kurban etme budur.”*⁴⁹¹.

Hinduların dünya hayatında yaratılıştan gelen ve benliklerinde içkin şekilde var olan öz Atman'ı düşünmesi ve O'nun Mutlak Brahman'la ayniliğini bilmesi ve idrak etmesi kolay değildir. Çünkü akıl maddi dünyanın etkisiyle dışsallaştırma ve

⁴⁸⁹ Kolamkuzhyil, *The Concept of Sacrifice in Christianity and in Hinduism*, 32,33.

⁴⁹⁰ Kolamkuzhyil, *The Concept of Sacrifice i Christianity and in Hinduism*, 36.

⁴⁹¹ Kolamkuzhyil, *The Concept of Sacrifice in Christianity and in Hinduism*, 77.

nesnelleştirme eğilimindedir. Upanişadlar yüce benlik ile bir olma, onu idrak etme idealini sunsa da bunun kolay olmayacağını, Mutlak'a ulaşmak için ilerlemek gerektiğini de ifade eder⁴⁹².

Hinduizm'de kişinin bilincini mutlak Benlik ile özdeşleşmesinde yapılması gereken uygulamaların başında beş kutsal kurban yer alır. Bu kurban uygulamaları Hinduizm inancına sahip her ev sahibinin yapması gereken bireysel ya da toplu şekilde yerine getirilmesi gereken görevlerdir. Bu görevler fedakârlık bilinciyle gerçekleştirilir. Beş büyük fedakârlık kişinin kendi benliğini var olan yaratılış çeşitliliği içinde tanımasıdır⁴⁹³.

Beş kutsal görevi gerçekleştiren birey evrende bir bütünün parçası olduğunu fark eder. Evrenden ayrı bir varlık olmadığını kavrayan birey ruhsal açıdan gelişim gösterir. Hindular yaşamda doğaya beş kat borçludur. Çünkü fiziksel bedenini ebeveynlerinden, bilgiyi kutsal yazı okumalarından, yardımını akraba, arkadaş ve hemcinslerinden, beden ihtiyacını doğadaki gıdalardan ve yaşam kalitesini beş elementten alır. Bunlar tanrılar (*devas*) ile ataların (*pitr*) kutsamasını alır. Bu sebeple birey her gün bu beş kurbanı (fedakârlık) yerine getirerek borcunu öder. Beş kurban ritüelleri aynı zamanda gündelik yaşamda bilinçsizce öldürülen (yürürken, yemek pişirirken, temizlerken vb) canlıların günahını ortadan kaldırır. Brahma kurban ritüelinde kutsal yazıların öğretilmesi ve incelenmesi gerekir. Tanrılara kurbanda *homa* içeceği takdim edilir veya ateşe adaklar sunulur. Atalar kurban ritüelinde su sunumu yapılır. Tüm canlılara yiyecek veya *bali* sunmak ekosisteme saygıdır. Hem cinslere kurbanda ise birey misafirperver olmalıdır.

Hinduizm'de bu beş kutsal görevi gerçekleştiren kişinin kalbi sempati ve merhametle dolar, nezaket sahibi olur. Kalpte sevginin olması evrensel bir bakış açısını da mümkün kılar. Böylece bütün varlıklarla birliği hisseder. Aynı zamanda bencillik ve öteki olma duygusundan kurtulur. Beş büyük kurban ritüelleri ile birey başkalarına yardımda ve hizmette bulunarak ve onları mutlu ederek mutlu olabileceğini görür. Beş büyük günlük uygulama insanların birbirleriyle olan

⁴⁹² Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 173.

⁴⁹³ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 173.

ilişkilerinde eşit olduğu ve kimsenin birbirinden üstün olmadığı bilincini kazandırır. Sonuç olarak beş günlük kutsal fedakarlık insanın evren ile bağlantılı olduğunu ve ondan ayrı bir varlık olmadığını öğretir. Hindular yaşamlarını bir fedakârlıkta yaşarlarsa süregelen doğum ve ölüm döngülerinden kurtulup Mutlak Bir’de ebedi mutluluğu tatma imkanını elde eder⁴⁹⁴.

3.3.2. Yaşam Döngüsü Ayinleri: *Samskaralar*

Hinduizm insanın anne rahmine düştüğü ilk andan cenaze ritüeline kadar dini ritüellerin kuşattığı bir dindir. Bu ritüeller insanı Brahman’da bir oluncaya kadar saflaşmayı, yani yaratılıştaki hale gelmeyi hedefleyen ayinlerdir. Hinduizm’de doğum maddi dünyaya hazırlık iken ölüm ahirete hazırlıktır. Hindu bireyi dünya hayatında saflaştıran ve kutsallık kazandıran ayinlere *samskaralar* denir. Dünya hayatında *samskaraların* tamamı ahiret için bireyi saflaştıran ayinlerdir. *Samskaralar* ana rahminden dünya hayatına, dünya yaşamından ölüme, ölüm esnasında ve cenaze törenlerinde ruhun bedenden ayrılıp tanrısal alemdeki *lokalara* yolculuğuna kadar etkili olan dini ritüellerdir. Hinduizm’e göre *samskaralar* Hindu erkeklerini fiziksel ve ruhsal olarak aydınlatan ritüellerdir⁴⁹⁵.

Sanskritçe *samskara* kelimesi *samskriden* türetilmiştir⁴⁹⁶. *Samskara* terimi “iyi planlanmış” anlamında *sam* ile “eylem” anlamına gelen *kara* kelimesinin birleşimiyle türetilen ve “bir araya getirmek, “mükemmelleştirmek”, “hazırlamak” ve “başarmak” anlamlarına karşılık gelen bir kelimedir⁴⁹⁷. *Samskaralar* kişiye haysiyet ve edep bahşeder, ruhu besler ve saflaştırır. Bu nedenle *samskaralar* dünya hayatında bireyi iyiye, güzele ve saflaşmaya doğru evrilmeyi sağlayan⁴⁹⁸ ve mükemmel insanı sunan ayinlerdir⁴⁹⁹. *Samskaralar* bireyin kişiliğini süsleme, iyi özellikleri özümseme, ruhun ve nefsin kirden ve pisliklerden arınması olarak tanımlanabilir. *Samskaralar* nefsin ve ruhun fikir ve eylemlerle arınmasını sağlar. Bundan dolayı geçiş ritüelleri dünya

⁴⁹⁴ Sivananda, *All About Hinduism*, 60.

⁴⁹⁵ Krishnananda, *The Brihadaranyaka Upanishad*, 173.

⁴⁹⁶ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 380.

⁴⁹⁷ P.S. Beskilin Sebastin, “Samskaras: Their Significance and Benefits”, *Vidyankur: Journal of Philosophical and Theological Studies* XIX/1/Jan 2021 (03 Haziran 2021): 55.

⁴⁹⁸ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 380.

⁴⁹⁹ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”, 5, erişim: 06 Aralık 2022, <http://www.swaminarayan.org/essays/2003/0808.htm>.

hayatına değer katar. *Samskaralar* kişinin hem kendisi hem de çevresine olumlu yönde katkı sağlar. Bu ritüeller bireyin benliğini arındırarak sağlık ve güzellik dolu bir yaşam sürmesini hedefler⁵⁰⁰.

Samskaralar fiziksel ve manevi kusurlar ile ahlaksızlık, günah ve çeşitli olumsuzluklardan arınmayı sağlayan, maddi menfaatlar yerine ahlaklı ve erdemli davranışlara yönlendiren, karakterli bireylerin gelişimini hedefleyen dini uygulamalarıdır. *Samskaralar* kutsal metinlere dayalı ritüellerdir ve bunlar insanı iyi amel ve iyi düşüncelere yönlendirir⁵⁰¹. Hindular *samskaralar* aracılığıyla insanın yaşamını kuşatan kötü ve olumsuz etkilerden kurtulmak için tanrılardan ahlaklı yaşamı, güzel ve iyiliği talep eder. Bu törenlerde tanrı ile bağ kurmada objeler ve sembolik figürler bulunur. Dolayısıyla tanrılara sunulan takdimeler anlamına gelen *samskara* ritüelleri sembolizmin kuşattığı ayinlerdir.

Samskara törenlerinde din adamı sınıfından olan *brahmin* törene başkanlık eder. Törendeki *brahmin* yaşayan tanrıyı temsil eder. Törenler genel olarak dua, adak ve ateş ritüellerinden oluşur⁵⁰². *Samskara* törenlerinde hem dini hem de dünyevi ritüeller içiçedir. Ateş tanrısı *Agni* ile ateş fenomeni törenlerdeki değişmez unsurlardır. Hindu törenlerinde ateş kutsal kabul edilen ve tapınılan bir fenomendir. Çünkü ateş tanrı *Agni*'yi sembolize eder. Bu nedenle törenlerde yanan ateş, *Agni*'nin ateşidir ve tapınım *Agni*'ye gerçekleştirilir⁵⁰³.

Ayrıca ateşin olduğu yerde su, dolayısıyla tanrı *Agni* ve *Varuna* vardır. Hane halkını koruma vazifesini evin efendisi ya da tanrı *Grahapati* üstlenir. Sonuç olarak törendeki nesneler tanrılarla ilişkilidir. *Samskara* törenlerinde su kutsal bir objedir. Dualar ve mantralarla kutsallaştırılan su günahları temizleme ve kişiyi saflaştırmada kullanılır. *Samskaralarda* yer alan objeler bireyde farkındalık yaratır. Örneğin kendisine kutsal iplik verilen çocuk Vedaları öğrenme ve inceleme hakkı elde eder⁵⁰⁴.

⁵⁰⁰ Sebastin, "Samskaras", 55.

⁵⁰¹ Sebastin, "Samskaras", 55.

⁵⁰² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 380.

⁵⁰³ Mehmet Mekin Meçin, "Zerdüştilik ve İşrakilikte Ateş Felsefesi", *Şarkiyat* 14/2 (31 Ağustos 2022): 529.

⁵⁰⁴ V.A.K Ayer, *Hindu Sastras and Samskaras* (Mumbai, 2004), 28.

Dünya hayatında *samskaralar* bireyi sosyal ve ahlaki olarak iyi ve erdemli bir insan olmaya yönlendirir. Böylece iyi birey, iyi toplum ve iyi düzen meydana gelir. Bireyin ve evrenin iyi olması yaratılıştaki saf hale dönüşü sağlar. Bu da kurtuluş imkanını doğurur. Hinduizm’de ana rahmine ilk düşüş olan doğum öncesinden başlayıp ölüme kadar süren *samskaralar* insanı mükemmelliğe ve kurtuluşa ulaştıran ritüellerdir. *Samskaralar* yaratılıştan ahirete kadar Hindu erkeklerinin yaşamını kutsayan, arındıran ve ruhsal olgunluğa ulaşmasını hedefleyen ayinlerdir⁵⁰⁵.

Hinduizm’de on altı tanesi temel olmak üzere kırk tane *samskara* vardır. Bunlardan dört tanesi merkezi konumda geçiş ritüelleri olup doğum, inisiyasyon, evlilik ve ölüm ayinleridir. Ancak Hinduizm’de çalışmanın ana konusu olan yaratılışın doğum anlamıyla ilişkisinden dolayı ana rahmine düşüş *samskarası* da dikkate değerdir. Bu ritüel doğum *samskaralarından* birisidir.

Geçiş ritüellerinden ilki hemen bütün kültürlerde yaygın geçiş ritüeli olan ve doğumla birlikte icra edilen doğum *samskarasıdır*. İkinci geçiş ritüeli dünya hayatında manevi doğumu sembolize eden inisiyasyon *samskarasıdır*. Üçüncüsü ise evlilik ritüeli olup Hinduların dini ve sosyal yaşamlarında en önemli *samskaradır*. Çünkü evlilik Hinduizm’de *mokşaya* ulaşmada gerçekleştirilmesi gereken dört amaç ve dört aşamanın tamamlanmasında merkezi rol oynayan *samskaradır*. Dördüncü ritüel ise manevi ve ruhsal yaşama rahat geçişi sağlamayı amaçlayan ölüm ritüelidir. Bu nedenle ölüm *samskarası* yeni yaşama hazırlıktır. Bu hususlardan hareketle konu “Ana Rahmine Düşüş Ritüeli: *Garbhadana*”, “Doğum Ritüeli: *Jatakarma*”, “Ruhsal Doğum (İnisiyasyon) Ritüeli: *Upanayana*”, “Evlilik Ritüeli: *Vivaha*” ve “Cenaze Ritüeli: *Antyeṣṭi*” başlıkları altında işlenmiştir.

3.3.2.1. Ana Rahmine Düşüş Ritüeli: *Garbhadana*

İnsanın dünya hayatına doğuşunun ilk adımı anne rahmine tohumun düşmesiyle başlar. Hinduizm’de dünyaya geliş bir tanrısal evrenden düşüştür. Bu düşüş ruhun tanrısal evrenin varlıklarının vasıflarına erişmediğini gösterir. Hinduizm’de düşüşün olmadığı sonsuz var oluş mekânı ebedi Brahman’ın diyarıdır.

⁵⁰⁵ Sebastin, “Samskaras”, 57.

Her düşünüş bireysel ruh Atman'ın dünya hayatına hapsolmasını doğurur. Dünya hayatına düşünüş geçmiş eylemlerin sonucuna bağlı olarak gerçekleşir. Yeniden doğumla var oluş insan, hayvan veya bitki şeklinde olabilir. Hindulara göre yaratılan her insan geçmiş *karmaların* sonucuna göre yaşam sürer.

Hint evren ve insan algısının biçimlendirdiği dünya hayatında birey *karmaların* sonucuna göre geçmiş günahlarının lekesiyle doğar. Bu nedenle dünya hayatına doğuşta kişi yaratılıştaki saf, temiz ve günahsız halinden yoksundur. Hinduizm'e göre insan yaratılıştaki ilk haline dönerse ebedi Brahman'a doğar. Çünkü evren ve içindekiler başlangıçta Yüce Varlık *Puruşa* 'dan doğmuştur. *Puruşa* yaratılışa gebe kalan Yüce Varlık'tır. İnsan tanrı olma yolunda tanrısal varlıklar gibi olmalıdır. Dolayısıyla *Puruşa*, insanın tanrısal alemdeki örnek figürüdür.

Bir önceki yaşamın izleri ana rahmine ilk düşünüşle bireyde varlığını gösterir. Hindulara göre kişi *karmaların* sonuçlarına göre doğar, ancak *samskaralar* bireyde fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak iyileşmeyi sağlar⁵⁰⁶. *Samskaralardan* birincisi ve dünya hayatına geçiş ritüellerinden ilki “tohumun rahme yerleşmesi” anlamına gelen “*garbhadhana*” *samskarasıdır*. Sanskritçe *garbha* “rahim” anlamına, *dan* ise “bağış” anlamına gelir. Dolayısıyla bu isim rahme bağış olarak ifade edilebilir. *Garbhadhana* ritüelinde tanrılardan erkek tohumunu anne rahmine bahşetmesi dilenir⁵⁰⁷.

Hinduizm'de sağlıklı ve zeki nesillerin üremesi, neslin devamının sağlanması için gebe kalma ritüeli gerçekleştirilir. Evli çiftler gebe kalma ritüelini kutsal bir amaç sorumluluğuyla yerine getirir⁵⁰⁸. *Garbhadhana samskarası* varlık sahasına çıkmaya hazırlıktır. Doğum öncesi ritüel olan *garbhadhna samskarası* ile doğacak olanı yeniden biçimlenmesi, gelişmesi ve parlaması hedeflenir⁵⁰⁹. Sanskritçede bu ritüel *garbha samskara* şeklinde de tanımlanır. Bu isimde kötü nitelikleri iyi olanlarla değiştirmek anlamına gelen “*samskara*” terimi kullanılmıştır. Bu anlamdan hareketle

⁵⁰⁶ Tuba Cebe, *Hinduizm'in Kurtuluş Fikrinde Samskaralar: Geçiş Ritüeller* (Yüksek Lisans, Dicle Üniversitesi, 2023), 68.

⁵⁰⁷ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵⁰⁸ P. M. Neelakrishnan, “Some Aspect of Hindu Sacraments”, *Ancient Science of Life* XII/3 & 4 (1993): 463.

⁵⁰⁹ Khushboo Jha v.dğr., “Garbhasanskara: A Miracle to Woman”, *AYUSHDHARA*, 16 Mayıs 2021, 3178.

bu ritüelle insanlığın doğuştan gelen özelliklerini geliştirme ve iyi, sağlıklı, akıllı, fiziki engellerden uzak, zeki, güzel, erdemli, maneviyatı yüksek ve asil bireylerin var olması hedeflenir⁵¹⁰. *Garbhadhana* ritüelinin temelinde atalara olan borcun ödenmesi ile soyun devamının sağlanması fikri yatar. Bu da kutsal metinlerden *Taittiriya Upaniṣad* metinlerine dayandırılır. *Taittiriya Upaniṣad*'da “Nesli sona erdirmeyin, (çocuk sahibi olarak) devam ettirin”⁵¹¹ sözleri neslin devamının sağlanmasının gerekliliğini vurgular.

Garbhadhana ritüeli anne ile karnındaki fetüs arasında özel bağ ve sağlıklı iletişim kurmadır. Ritüelin süreci hamile kalmadan başlar ve önce vücudu hamile kalmaya hazırlama gerekir. Ayrıca ritüelde annenin sağlıklı beslenmesi ve pozitif düşünmesi yanında mantra ve dualar okuma ve yoga aracılığıyla olumlu etkenleri artırma hedeflenir⁵¹². Dünya hayatında var olmanın ilk göstergesi olan anne karnındaki embriyoya uygulanan *garbhadhana* ritüelinde bebekle konuşma, şarkı söyleme, şarkı dinleme, *omkar* nefes egzersizi yapma, kitap okuma, bahçe ile uğraşma, örgü yapma gibi *garbhadhana* ritüelini destekleyen bazı faaliyetler gerçekleştirilir⁵¹³.

Anne karnındaki ceninle kurulan bağ Hindu kutsal metinlerine dayandırılır. Mahabharata'da Arcuna'nın *Abhimanyu*'ya hamile olan eşi *Subhadra*'ya aşılması zor askeri birlik olan *Chakravyuha*'yı yenme planını anlatır. Bu planı anne karnında dinleyen *Abhimanyu* savaşta aynı stratejiyi uygulamıştır. Bununla birlikte iblisler soyundan olan *Prahlada*'nın annesi *Prahlada*'ya hamileyken adanmışlıkla ve manevi bilgilerle donatılmıştır. Bunun sonucunda *Prahlada* kendi soyuna karşı gelip tanrı Vişnu'nun sıkı takipçisi olmuştur. Bu mitik anlatılar anne karnındaki fetüsün dış dünya ile bağının olduğu ve o anda işittiği ve belleğine kaydedip sonra hatırlayabildiğini kanıtlar⁵¹⁴.

⁵¹⁰ Jasmine Gujarathi - Ritesh Gujarathi, “Garbha Samskara : Prenatal Education - Concepts, Practices and Future trends”, *Journal Of Ayurveda and Holistic Medicine* 2 (27 Ocak 2014): 41.

⁵¹¹ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵¹² Jha v.dğr., “Garbhasanskara”, 3178.

⁵¹³ Priyanka Hajara v.dğr., “Garbha Sanskar- Need of every Expectant Mother for Healthy Progeny”, *International Journal of Recent Scientific Research* 10/11(F) (2019): 36142.

⁵¹⁴ Jha v.dğr., “Garbhasanskara”, 3178.

Dünya hayatına ön hazırlık olan *garbhadhana samskaras*ının ardından ceninin var oluşunu kutlayan doğum ritüeli (*jatakarma*) uygulanır. Böylelikle anne rahmine ilk düşüşten doğuma bebeğin doğum kutsaması tamamlanır.

3.3.2.2. Doğum Ritüeli: *Jatakarma*

Doğum, Hindu yaşamında geçmiş ve gelecek arasındaki kirlilik, günahlar gibi olumsuz *karmaların* arındırılması için bir fırsattır. Bu açıdan bakıldığında doğum hem olumsuz hem de olumlu anlam barındırır. Dünya hayatına var oluş bir düşüş olduğundan doğum olumsuz, geçmiş *karmaların* temizlenmesi ve *mokşaya* imkân sağlaması yönüyle ise de olumludur.

Anne rahmine ilk düşüş (*garbhadhana*) ritüelinin ardından uygulanan ritüeller arasında doğum esnasında gerçekleştirilen arınma ritüeline *jatakarma* denir. Hindu geleneklerine göre *jatakarma* ritüeli doğum başlamadan önce başlar, doğum esnasında ve doğumdan sonraki on günlük süreç içerisinde devam eder. Çünkü bu on günlük süreçte anne ve bebek kirli kabul edilir. Buradaki kirlilik Atman ruhunun bedene hapsolmasını doğuran kirliliktir. Ruh Atman bedene, yani *jivaya* hapsolur. Böylece bedenlenmiş ruh *Jivatman* haline gelir. Dolayısıyla da insanda evrensel ruh olan Atman, fenomenal dünyanın, yani *maya* ve *Prakriti*'nin etkisine girer. Bunun sonucunda ruh, başlangıçtaki özünü, ruhunu unutur. Bu öz Brahman'dır. Maddi dünyaya ait olan beden (*sarira*) formu, dünya ile ne kadar az etkileşime girerse o denli asıl ruhu Atman'ı idrak eder ve *mokşaya* erişir.

Hinduizm'in yaratılış felsefesi *jatakarma* ritüelini de biçimlendirmiştir. Makrokozmetik düzlemde evrenin doğumu ve ölümü ile insanın doğumu ile ölümü benzerlik gösterir. Başta tanrısal olan evren zamanla kaos ve felakete düşmüş ve sonunda yok olmuştur. Ancak bu yok oluş mutlak ve sonsuz değildir. Aynı şekilde insan da doğumla var olur ve ölümle de yok olur. Ancak bu var oluş ve yok oluş da kişinin *karmalarına* bağlı olarak tekrarlanır. Evrenin yok oluşu ve sonu Brahman'da var oluşun başlangıcıdır. İnsanın mutlak yok oluşu ise Brahman'da doğmadır. Bu nedenle Brahman'dan var olanların sonu yine Brahman'da birliğe ulaşmayla sonuçlanır.

Doğum ile ruhu saran beden varlık düzeyine çıkar. Hinduizm’e göre Atman’ı saran, koruyan ve *karman*ın etkilerini taşıyan üç beden formu vardır⁵¹⁵. *Jatakarma* ritüeli, önceki *karmaların* izlerini bedenden arındırmak amacıyla doğumdan hemen sonra uygulanır⁵¹⁶. Dünya hayatına ilk geliş doğum ile olduğundan bu *samskara* ile yeni doğan bebeğin arınması ve kutsanması gerçekleşir. Kutsama ritüeli yeni doğanın korunmasını ve korkulardan kurtulmayı amaçlayan dilek ve istekleri de kapsar. Bu dilek ve temenniler yeni bir kişilik oluşumuna katkı sağlamayı ve olabilecek olumsuzlukları engellemeyi hedefler⁵¹⁷.

Hinduizm’e göre *jatakarma* ritüeli bireyin benliğinin iyileşmesinin yanısıra doğum esnasındaki olumsuz etkileri azaltmak için de uygulanır. Buna göre evrendeki gezegenler ve Ay insan üzerinde özel ve önemli etkiye sahiptir. Dolayısıyla bu ritüel doğumda gezegenlerin, Ay’ın ve takımyıldızlarının bebek üzerinde uğursuz bir etki oluşturmalarına karşı gerçekleştirilir⁵¹⁸. *Jatakarma* bilgi ve idrakın artması (*medha jnana*), bebeğin uzun ömürlü olması (*ayusya*) ve yaşamda güçlü bir savaşçı olmasını amaçlayan üç temel ritüelden oluşur⁵¹⁹. Doğumla dünyaya gelen bireyi kutsama ayinleri ile ölüm ile ahirete hazırlamayı amaçlayan cenaze ritüelinin on gün sürmesi dikkat çekicidir. Burada hem doğum hem de sonrasındaki on günlük süreç insanın on aylık gebelik sürecine benzetilir. Bu durumda ölüm sonrasında geçici beden on günde tamamlanması da yeniden doğuş anlamı taşır⁵²⁰.

3.3.2.3. Ruhsal Doğum (İnisiyasyon) Ritüeli: *Upanayana*

Dünya hayatına ilk geliş doğumla ikinci geliş ise hayatın şafağı kabul edilen *upanayana* ile gerçekleşir. Hinduizm’de *upanayana* ritüeline farklı tanımlamalar yapılır. Kutsal iplik başlatma töreni bunlardan birisidir. *Upanayana* ritüeli ile kasta giriş, yani topluluğa kabul gerçekleşir⁵²¹. Hinduizm’de *upanayana* sekiz ile on iki

⁵¹⁵ Klostermaier, *A Survey of Hinduism*, 175.

⁵¹⁶ Ayer, *Hindu Sastras and Samskaras*, 10.

⁵¹⁷ Canan Seyfeli - Tuba Cebe, “Hinduizm’de Doğum Algısı ve Jatakarma (Doğum Ritüeli)”, *Dicle İlahiyat Dergisi* XXVI/2023/1 (2013): 18,19.

⁵¹⁸ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵¹⁹ Raj Bali Pandey, *Hindu Samskaras*, 1949, 123-126.

⁵²⁰ Gananath Obeyesekere, “The Rebirth Eschatology and Its Transformations: A Contribution to the Sociology of Early Buddhism”, *Karma and Rebirth in the Classical Indian Traditions*, ed. Wendy Oflaherty Doniger (Berkeley, Los Angeles, London.: University of California Press, 1980), 5.

⁵²¹ Filippi, *Mrttyu: Concept of Death*, 254.

yaşları arasında Hindu erkeklere uygulanan bir ayindir⁵²². Hint geleneğinde bu ritüelin sadece erkeklere uygulanmasının temel sebeplerinden biri ölüm ritüelidir (*sraddha*). Çünkü ölüm ritüeli (*sraddha*) ritüelini sadece bir erkek, mümkünse büyük oğul icra edebilir. *Sraddha* ritüeliyle ölen kişinin ruhunun bedenden daha kolay ve hızlı şekilde ayrılıp ölüm sonrası hayatta öbür dünyalara (loka) doğru yol alacağına inanılır⁵²³. *Upanayana samskara* bireyin dürüst ve disiplinli bir yaşam sürmesini amaçlayan eğitimleri içerir. Bu ritüel başlangıçta *Brahmin*, *Kṣatriya* ve *Vaisya* kast sınıflarındaki kız ve erkeklere uygulanmıştır. Ancak zamanla kız çocuklarına kutsal iplik başlatma, yani inisiyasyon ritüeli uygulanmadığından kız çocuklarına verilen resmi eğitim de zamanla son bulmuştur. Bu ritüelde yer alan eğitim geleneği tarihsel süreçte erkek çocukları için de zayıflamış ve sadece sağlık ve iyi bir yaşam bahşetme ayinine dönüşmüştür⁵²⁴.

Dünya hayatına manevi ve ruhsal anlamda ikinci doğum olan *upanayana* ritüeli Sanskritçe *upa* “yakın” ve *nayan* “götürmek” kelimelerinden türetilmiş olup “oğlunu öğretmene götürmek” anlamına gelir. *Upanayana samskarada* öğretmen öğrenciye Vedaların bilgisi ve katı bir öğrencilik disiplini sunar. Böylece bu *samskara* ile dini disiplini alan çocuk aşırılıktan kaçan ve dengeli yaşam süren bir *brahmaçarya* olma yolunda ilerler ve öğretmenin (*açarya*) velayetine geçer⁵²⁵.

Hinduizm’de *upanayana* töreninde kutsal iplik alma ritüeli icra edilir. Bu ritüel kastların ilk üç sınıfına mahsustur, ancak *sudralar* (işçiler) sınıfının kutsal ipliği alma hakkı yoktur. *Upanayana* töreninde asalet ipliği olarak da bilinen kutsal ipliği alan *brahmin* adayının kulağına Rig Veda’dan *Gayatri* mantrası okunur. Öğrenci kutsal iplik ya da asalet ipliği olarak da bilinen ipliği başından çıkarmaz⁵²⁶. Kutsal ip (*janoi*) üç iplikten oluşur ve üç niteliği (*guna*) temsil ederler. Bu üç nitelik sırasıyla gerçeklik (*sattva*), tutku (*rajas*) ve karanlıktır (*tamas*). Ayrıca her iplik *brahmagranthi* olarak bilinen bir düğümle bağlanır. Bu üç iplik Brahma (yaratıcı), Vişnu (yaşatıcı) ve Şiva’yı

⁵²² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 380.

⁵²³ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 380.

⁵²⁴ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵²⁵ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵²⁶ Necati Sümer, “Initiation Ceremony in Primitive Tribes And Some Religions”, *Dini Araştırmalar* 21/54 (2018): 72.

(yok edici) simgeler. Bu düğüm ise üç tanrının her daim farkında olunması gerektiğini hatırlatır. Kutsal iplik takan kişi üç iplikle tanrılara, atalara ve kâhinlere olan üç borcunun ödenmesi gerektiğini hatırlar⁵²⁷. Bütün bunlar hayatı şekillendirirken neticede yaratılıştaki saf hale dönüş, yani kurtuluş hedeflenir.

Hinduizm’e göre insan dünya hayatına iki kere doğar. İlki anadan doğum ile, ikincisi ise *upanayana* ritüeli ile gerçekleşir. *Upanayana samskarası* bir inisiyasyon ritüelidir. Çünkü *upanayana* ile ruhsal doğum meydana gelir ve böylece topluluğa kabul ve kastın sorumluluklarına giriş elde edilir. Sanskritçe *dvija* kelimesi ruhsal doğum, yani ikinci doğum anlamına gelir. *Dvija* ile ilk üç sınıfa (*Brahmin*, *Kşatriya* ve *Vaisya*) giriş anlamındaki kasta adım atma kastedilir⁵²⁸. *Upanayana* töreninde kutsal iplik alan öğrenci ruhsal olarak doğar ve kasta bir üst sınıfa geçer. Böylece manevi yolda ilerleyen anlamına gelen *arya* sıfatına kavuşur. Kutsal ipliği alan kişinin dini öğretmeni (*guru*) onun manevi anne ve babası ve yaşamdaki rehberi olur. *Upanayana* törenini alamayan ve üst kastlara giremeyen kişiler *sudra* sınıfında kalır. Bu sınıfta olanlar ise kutsal görevleri icra etmekten mahrum ve sosyal işlevleri üstlenen bir çalışan olarak kalır⁵²⁹.

3.3.2.4. Evlilik Ritüeli: *Vivaha*

Hinduizm’e göre evlilik (*vivaha*) en önemli *samskara* (geçiş ritüeli)lerden biridir. Ancak evlilik sadece bir geçiş ritüeli olmayıp aynı zamanda bireyin *samsara* çarkından kurtulup Atman ve Brahman ile birleşerek yaratılıştaki ilk hale dönmesinde dünya hayatında yapılması gereken en önemli arınma ritüellelerinden biridir. Çünkü evlilik kurtuluş ve yaratılıştaki öze dönüş yolunda insanın hayatındaki dört temel amacı olan *puruşartalar* ulaşmada önemli bir aşamadır. Dünya hayatında dini amaçları yerine getiren Hinduların *mokşaya* erişimleri hedeflenir. Yaşam döngüsünde evlilik *puruşartalar* ve sosyal *aşramaların* tamamlanmasında gerekli ve etkili bir ritüeldir. Evlilik ile aile birliği sağlanarak dini, sosyal ve ahlaki sorumluluklar da yerine getirilmiş olur. Dünya yaşamında evlilik kurtuluşa giden yolda önemli

⁵²⁷ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵²⁸ “Dvija | Varna Sistemi, Kast Sistemi, Dharma | Britannica”, 04 Temmuz 2023, <https://www.britannica.com/topic/dvija>.

⁵²⁹ 71-72 Filippi, *Mrtyu: Concept of Death*.

basamaktır. Hinduizm’de evlilik dini bir ayin olmanın yanı sıra sosyal bir kurum olarak da işlev görür. Hindulara göre birey ve toplumsal normlar evlilik yoluyla ilerleyebilir. Bundan dolayı evliliğin dini yaşamı ve kültürel değerleri artırdığı kabul edilir⁵³⁰.

Hindu kutsal metinlerinde evlilik ile ilgili doğrudan bir mit bulunmamaktadır. Ancak bahsi geçen anlatılar evliliğin önemini ortaya koyar niteliktedir. Evliliğe atıfta bulunan mitler evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili mitlerdir. Yaratılış mitlerinde birlik ve çokluk vardır. Evlilik de yaratılıştaki birlik ve çokluk felsefesinde anlamını bulur. Evlilikteki eril ve dişil insan çiftinin birliğine duyulan ihtiyaç insanın yaratılıştaki birden doğma, yani başlangıçtaki Mutlak Bir’den gelme fikri üzerine kurulur. Dolayısıyla yeryüzündeki insan çiftinin birliği yaratılıştaki, yani başlangıçtaki birliktir. Bir olma felsefesi Mutlak Bir’den yaratılış, yani O’nunla bir olmaktan kaynaklıdır. Kutsal metinlere göre ilk insan çifti *Pracapati*’nin ya da Brahma’nın kendini ikiye bölmesiyle var olmuştur. Bu nedenle evlilik yaratılışa, yani başlangıçtaki Mutlak Bir’e dönüşte bir olma ve tamamlanma anlamına gelir. Mutlak Bir’e dönüş ise dünya hayatından kurtuluş ile mümkündür⁵³¹.

Hinduizm’e göre evlilik kurtuluşa ulaşma yolundaki yaşam evrelerini ve amaçlarını tamamlamada önemli bir adımdır. Kurtuluş yolunda yapılması gereken amaçlar (*dharma*, *artha*, *kama*, *mokşa*) ve tamamlanması gereken yaşam evrelerinin (öğrencilik, aile, ormana çekilme, vazgeçme) bütünlüğü evlilik ile sağlanır. Evlilik gerçekleşmeden arzu (*kama*) amacı ile aile evresi tamamlanmaz⁵³². Hinduizm’e göre bunların birinin eksikliği ile de kurtuluşa erişme gerçekleşmez. Çünkü Hindu kurtuluş fikrinde *puruşartalar* ve *aşramalar* dünya hayatında yerine getirilmesi gereken görevlerdir.

Yaratılışta ilk insan çifti bölünme ile yaratılmıştır. Bundan dolayı eril ve dişil çiftler bir bütündür. Hindu kutsal metinlerine göre erkek yarımır. Ancak dişil olan

⁵³⁰ “Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1”.

⁵³¹ Sevinç Aksin - Canan Seyfeli, “Hindu Kurtuluş Fikrinde Evlilik”, *Genç Dinler Tarihçilerin Kaleminden*, ed. Süleyman Turan - Emine Battal (Eski Yeni, 2023), 234.

⁵³² Ayush Sharma, “Relevance of Ashrama System in Comtemporary Indian Society”, *SSRN Electronic Journal*, 2007, 9.

diğer yarısı ile birleşince bütün olur. Bu bütünlük ise evlilik ile sağlanır⁵³³. Mikrokozmos olan insan çiftinin birliği, makrokozmos evrende gök ve yerin birliğine benzetilmiştir. Buna göre başlangıçta gök ve yerin birliği, ayrılması ve yeniden birleşmesi ile yaratılışta insanın birliği, çokluğu ve evlilikle yeniden birleşmesi birbirine benzerdir. Dolayısıyla bu benzetme yönü insan ve evren birliği fikrini biçimlendirmiştir. Bu birlik öze, yani yaratılıştaki ilk ve saf hale dönmedir⁵³⁴. Bu da kurtuluş anlamına gelir.

Dünya hayatında evlilik *samskarası* bireyi saflaştıran yaşam döngüsü ritüellerindendir. Evlilik töreninde *Grihya Sutralar* evlilik ile ilgili en önemli metindir. Çünkü bu metinlerde aile içi ayinler yer alır⁵³⁵. Aile içi ayinlerin icrası evliliğin gerçekleşmesiyle başlar. Bunun yanında sosyal düzen ve ahlak kitabı Manu Kanunnamesi de evlilik ile ilgili en temel kutsal metindir. Kanunname kastlar arası evlilik ile kadınların konumuna dair bilgiler içerir⁵³⁶.

Manu Kanunnamesi'nde evliliğin dini ve sosyal yaşamda bir basamak olduğu şöyle ifade edilir: “Kişi yaşamının ilk çeyreğini gurunun evinde, ikinci çeyreğini karısıyla kendi evinde ve üçüncü çeyreğini ormanda geçirdikten sonra, dördüncü çeyreğinde sannyasi olarak her türlü dünyevi bağı bir kenara atmalıdır.”⁵³⁷. Bu sözler yaşamın amaçlarına ulaşma ve evrelerini tamamlamada evliliğin önemli bir yol olduğunu gösterir. Ayrıca Hinduizm'e göre atalara olan borç çocuk sahibi olma ile ödenebilmektedir. Bu nedenle neslin devamı ve atalara borcun ödenmesi için evlilik, daha doğrusu erkek çocuk sahibi olmak önemlidir⁵³⁸.

Hinduizm'de tanrısal varlıklara benzemek için icra edilen anma törenlerinde onların da hazır bulunduğu inanılır. Bu nedenle evlilik tanrıların huzurunda olan bir

⁵³³ Mandeep Chahal, *Samskaras in the Grihyasutras Historical Account of Jatakarma Upanayana Vivaha and Antyeshti* (Degree of Doctor, Panjab University, 2020), 136.

⁵³⁴ Aksin - Seyfeli, “Hindu Kurtuluş Fikrinde Evlilik”, 235; Hammet Arslan, “Manu Kanunnamesi'nde Evlilik”, *Milel ve Nihal* 10/1 (11 Kasım 2014): 95.

⁵³⁵ Prasenjit Ghoshal, “The Significance of Various Samskaras in Human Life”, *International Journal of Sanskrit Research*, 7(1) (2021): 205.

⁵³⁶ Shazia Shafi - Alka Rani, “Hindu Marriage: A Saga of Journey from Ancient to Modern India”, *International Journal of Research in Social Sciences & Humanities* 11/2 (2021): 350.

⁵³⁷ Raj Bali Pandey, *Hindu Samskaras*, 263; Buhler, *Manusmriti: The Laws of Manu*, 4:1.

⁵³⁸ Raj Bali Pandey, *Hindu Samskaras*, 261.

saflaştırma ayinidir. Çünkü tanrısal varlıklar evlilik birliğindedir ve şahittir. Evlilik töreninde başta *Agni* olmak üzere tanrısal varlıklar hazır bulunur⁵³⁹. Evlilik tanrısal, yani kutsal bir birliği temsil ettiğinden dolayı Hinduizm’de boşanma yoktur⁵⁴⁰. Hindu kutsal metinleri ve geleneğe dayalı olarak sekiz çeşit evlilik türü vardır. Bunlar *brahma*, *daiva*, *prajapatya*, *arşa*, *asura*, *gandharva*, *rakşasa* ve *paiçaça* evlilikleri şeklindedir⁵⁴¹. *Brahma* evliliği en yaygın, basit ve istenilen evlilik türüdür. Çünkü bu evlilik türü tanrısal alemin varlıklarının prototip evliliğinin yeryüzündeki tekrarı nispetindedir. *Brahma* evliliği Rig Veda’da tanrı *Surya* ve *Soma*’nın göksel evliliğidir. Hindular da *Brahma* evliliği ile göksel alemde tanrısal varlıklara benzemek isterler. Böylece evliliğe tanrısallık ve kutsallık atfedilir⁵⁴².

Kutsallık bahşeden evlilik ritüelinde bir dizi aşama vardır. Bu aşamaların her birinde kutsama yapılır. Evlilik töreninde gelin bolluk ve bereket tanrıçası *Lakşimi*’yi, damat ise yaşatıcı ve koruyucu tanrı Vişnu’yu temsil eder⁵⁴³. Burada evlilikte kadının *Lakşimi* gibi ailede refahı artırması ve bereketli olması beklenir. Bereket ve bolluk sıfatı çocukla da ilgilidir. Bolluk çoğalmadır ve çoğalma da çocukla gerçekleşir. Evlenen çiftin çocuklarının olması ile atalara olan borcu ödeme imkanı doğar. Damadın koruyucu olma sıfatı ise ailesine karşı olan görev ve sorumlulukları ile ilgilidir. Damat ailesini korur ve refah içinde yaşatırsa yaşam *aşram*larından olan ormana çekilme ve vazgeçme evrelerine geçer. Dolayısıyla kurtuluşa giden yolda bir basamak daha aşılmış olur.

3.3.2.5. Cenaze Ritüeli: *Antyeṣṭi*

Hinduizm’de ölüm sadece ölüm sonrası hayatı değil aynı zamanda dünya yaşamını da yeniden doğumla şekillendiren bir olgudur. Bu nedenle ölüm mutlak bir son değildir. Dolayısıyla yaşam ve ölüm birbirine karşıt bir durum olmamakla beraber aksine madalyonun iki yüzü gibi birbirine bağlı bir durumdur. Çünkü Hinduizm inanç

⁵³⁹ Chahal, *Samskaras in the Grihyasutras Historical Account of Jatakarma Upanayana Vivaha and Antyeshti*, 54.

⁵⁴⁰ Shafi - Rani, “Hindu Marriage”, 351.

⁵⁴¹ M. Hadi Tezokur, *Hinduizm ve Kadın*, Vadi Matbaacılık (Ankara: Akdemisyen Kitapevi, 2021), 117-118.

⁵⁴² Aksin - Seyfeli, “Hindu Kurtuluş Fikrinde Evlilik”, 247.

⁵⁴³ Raman Ramanuja Achari, “The Hindu Sacrament of Marriage”, t.y., 42, srinatham.com.

sisteminde ölen kişi dünyadaki eylemlerinin sonucuna bağlı olarak dünya hayatına doğabileceği gibi sonlu ölüm ve ebedi mutluluk olan *mokşaya* da ulaşabilir.

Hinduizm’de cenaze *samskarası* dünya evreni ya da diğer evrenlere yeniden doğum için hazırlık ritüelidir. Bu nedenle Hindu cenaze törenleri bir yas havasında değil aksine yeni bir yaşam için hazırlık mahiyetindedir. Cenaze töreninin temel felsefesi beden ve ruhu saflaştırmaya dayanır. Bu ritüelde bedende hapsolan ruhun kurtuluşunu hızlandırmak amaçlanır. Bu ölüm sonrası ruhgöçü ve *mokşa* yanında ruh ve beden felsefesiyle ilişkilidir. Hinduizm’e göre beden evrenin maddi yönüdür. Ayrıca iyi ve olumlu olan Mutlak Bir’den gelmiştir. Bundan dolayı başlangıçta beden de iyi ve olumludur. Ancak beden *karma* ve *mayanın* etkisiyle dengesizliğe düşer. Bunun sonucunda beden dünya hayatında saflığını yitirebilir. Hinduizm’e göre ruh beden kafesinde hapsolmuştur ve ruh buradan çıkmak ister. Ölüm, ruhun beden kafesinden kurtuluşu için bir kapıdır. Hint evren ve insan algısına göre kurtuluş ruh içindir. Bu nedenle tüm ibadet ve ritüeller ruhun kurtuluşunu hızlandırmayı hedefler. Cenaze töreni de bu öğretiyle şekillenmiştir. Hindulara göre beden ruhu kuşatan ve hapsedebilen geçici duraklardır. Bedenin bu özelliğinden dolayı Hinduizm’de ruhun bedende kalmasını engellemek ve diğer evrenlere geçişini hızlandırmak için ölüleri yakma geleneği ortaya çıkmıştır⁵⁴⁴.

Ölüm ve yaşam arasındaki kopmaz birliktelik dünya yaşamında cenaze ritüellerinde de ifadesini bulur. Kutsal metinlere göre bu durum su ve buhar bezetmesiyle yapılır. Buna göre ateşin etkisiyle suyun buhara dönüşümünde su ölümü, suyun buhara dönüşümü ise yeniden doğuşu sembolize eder. Hint cenaze töreni de bu mantıkla biçimlenmiştir⁵⁴⁵. Buna göre ölümü gerçekleştiren kişinin ateşe verilmesi ölümü, cesetin küllerinin suyla buluşması ise yeniden doğuşu temsil eder. Kutsal metinlerde evrensel tohumun sular olması ile ana rahmindeki embriyo arasında benzerlik kurulmuştur. Buna göre cenaze ritüelinde su ile buluşma evrenin rahmine geri dönüştür. Ölümle evrenin rahmine dönüş gerçekleşmiş olur⁵⁴⁶.

⁵⁴⁴ Aksin - Seyfeli, “Mrtyu”, 225; *Hinduism*, 74.

⁵⁴⁵ Filippi, *Mrtyu: Concept of Death*, 6.

⁵⁴⁶ Doniger, *Hindu Myths*, 1975, 11.

Brihadaranyaka Upaniṣad'a göre ölüm soluk kavramıyla da tanımlanır. Buna göre ölüm kendini üç soluğa böler⁵⁴⁷. Bunlar ateş tanrısı *Agni*, hava tanrısı *Vayu* (*Īndra*) ve güneş tanrısı *Aditya*'dır⁵⁴⁸. Ölümün soluk olarak tanımlanması onun yaşam ile ilişkisini ortaya koyar. İnsanın soluğu kesildiğinde ölüm gerçekleşir. Hint felsefesinde genellikle kavramlar karşıt anlamları ile anlam ilişkisi açısından bütündür. Üçlü tanrıların maddi dünyada işlevselliği insan bedenidir. Ölüm esnasında bedenün üç soluğu fiziki bedenden ayrılır. *Agni*, *Vayu* ve *Aditya* bedendeki organları temsil eder ve ölüm anında bu organlar işlevlerini kaybeder. *Aditya* göz, *Agni* konuşma ve *Vayu* ise nefesten sorumludur. Ölüm anında gözler işlevini kaybeder ve kapanır, konuşma ve söz yok olur ve yaşam bahşeden nefes (*prana*), yani soluk kesilir. Böylece ölüm esnasında organlarda işlev gören varlıklar bedeni bırakarak baş tanrıları olan *Agni*, *Aditya* ve *Vayu* ile birleşir⁵⁴⁹.

Hindu cenaze töreninde ölü yakma ritüeli vardır. Bu ritüel ile ölenin ruhunun bedenden ayrıldığına ve alemlere geçişini hızlandırmaya yardımcı olduğuna inanılır⁵⁵⁰. Böylece ruhun yaratılıştaki saf haline dönmesi amaçlanır. Ölü yakma geleneğinde ateş *Agni*'dir ve ölen kişinin bedeni de bir kurban sunusudur. Bu da Hinduların yaşamda ve ölümden tanrılara kurban sunduğunu gösterir. Cenaze töreninde ruh kutsal kurban olarak *Agni*'ye sunulan bedenden çıkar ve alemlere doğru ilerler. Bedenin ateş tanrısı *Agni*'ye kurban edilmesi ve ruhun ilerlemesi fikri Rig Veda'da şöyle ifade edilir: "*Agni, bu bedeni küle çevir; zarar verme, derisini ve parçalarını dağıtma, bu beden doğru şekilde yandığında ruhunu atalarına götür.*"⁵⁵¹. Bu sözler cenaze ritüelinde ölü yakma geleneğinin de prototipidir. Törende ateşin ruhu temizleme özelliği vardır. Ateşin alevleri de yaratıcı tanrı Brahma'yı sembolize eder. Ateşin alevlerinde yaratıcı tanrı aracılığıyla temizlenen ruh yeniden doğar⁵⁵². Cenaze

⁵⁴⁷ Müller, *The Sacred Books of East, The Upanishads*, 2: 75-77.

⁵⁴⁸ Kulkarni, *Brahmanic Mythology*, 682.

⁵⁴⁹ Aksin - Seyfeli, "Mrtyu", 221,222.

⁵⁵⁰ Cemil Kutlutürk, "Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Antyeṣṭi Samskara)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi (Journal of Oriental Scientific Research)* 8/1 (2016): 181.

⁵⁵¹ *The Vedas*, 2002, 1.10.16.

⁵⁵² "Funeral Rites Across Different Cultures" (Юго-Западный государственный университет, t.y.), https://swsu.ru/sbornik-statey/pdf/09_Funeral_Rites_across_Different_Cultures.pdf.

töreninde kutsal ateşle bedenden ayrılan ruh göksel evrenlere (*loka*) ulaşır, ardından ya *mokşaya* ulaşarak özgürleşir ya da ruhgöçüyle yeniden bedenlenir⁵⁵³.

Kutsal ateşle beden yaratılıştan gelen maddi elementlerine, yani ateş, su, hava, toprak ve *akaşa* (eter) maddelerine ayrışır. Böylece ruhun bedenden ayrılması kolaylaşır. *Agni* aracılığıyla süptil beden kaba bedenden çıkar. Ardından rüzgar tanrısı *Vayu* süptil bedeni alemlere götürür. *Vayu* yaşam soluğu *pranayı* harekete geçiren bedenin itici gücüdür. *Vayu* kişinin amellerine göre süptil bedeni göksel, yeraltı ya da dünya alemine götürür. *Vayu* süptil bedeni en zirveye, yani *Aditya* 'ya kadar dolaştırır. Ruh *karmaların* sonucuna bağlı olarak yeniden bedenlendiğinde ölüm esnasında bedenden ayrılan üçlü tanrılar yeniden bedenlenir⁵⁵⁴. Böylece ölüm ile ruhun bedenden ayrılmasında işlev gören tanrılar yeni bedende de yaşamsal görev üstlenirler.

Dünya hayatının sonu ve yeni hayatın başlangıcına geçişte önemli rol oynayan cenaze törenine Sanskritçe *śraddha* da denir. Cenaze töreni ölünün hazırlanması, ölü yakma, kalan aile bireylerinin arınması, törenin usullere uygun yapılması ve ölü yakma ritüelini kapsayan çok önemli bir *samskaradır*. Cenaze ritüelleri doğru ve uygun icra edilmezse ölen kişi dünya hayatı ve ölüm sonrası hayat arasında sıkışarak hayalet (*preta*) olarak kalabilir⁵⁵⁵. Cenaze töreninde gerçekleştirilen her bir ritüel, kullanılan nesneler ve objeler tanrılarla ilişkilendirilir ve her birinin bir anlamı vardır. Hindu cenaze törenleri geleneğin etkisiyle küçük farklılıklar olsa da temelde aynıdır. Cenaze töreninde ölen kişinin diline kutsal fesleğen yaprağı konur. Fesleğenin konulması iki açıdan önemlidir. İlki fesleğenin tıbbi özelliğinin olması, ikincisi koruyucu ve yaşatıcı tanrı Vişnu'nun sembolü olmasıdır. Cenaze törenine katılan kişiler kirli sayıldığından ölene dokunmazlar, ama ölenin etrafında dualar ve *mantralar* (şiir) okurlar. Bedenin kirli olması ondan kurtulma gereği fikrini de doğurur. Törene katılanların kirli olmasından dolayı ölenin üzerindeki kutsal iplik gibi nesneler çıkarılmaz⁵⁵⁶.

Hindu kutsal metinlerine dayanan geleneğe göre cenaze ritüelini icra etme görevinin ölen kişinin büyük oğlu, o yoksa küçük oğlu tarafından gerçekleştirilmesi

⁵⁵³ Doniger, *Hindu Myths*, 1975, 21.

⁵⁵⁴ Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 18.

⁵⁵⁵ Srivastava - Barmola, "Rituals in Hinduism as Related to Spirituality", 93-94.

⁵⁵⁶ "Funeral Rites", 37.

gerekir. Ailenin diğeri bireyleri bu görevi icra edemez. Aile de erkek çocuk yoksa ritüel akraba erkeklerinden biri tarafından icra edilir⁵⁵⁷. Ölen kişi *Agni*'ye kurban edilmeden önce oğulları tarafından yıkanır. Ardından yeni ve temiz beyaz bir giysi giydirilir. Bu giysi yeni yaşama geçişi sembolize eder⁵⁵⁸. Cenazede ölenin erkek akrabaları öleni omuzlarda taşıyarak ölü yakma alanına götürür. Ölen, odun yığınlarının üzerine ve başı kuzey yönündeki Himalayalardaki *Kailasa Dağı*'na doğru yerleştirilir⁵⁵⁹. Hint mitolojisinde *Kailasa Dağı* tanrı Şiva'nın ve zenginlik ile kuzey yönü tanrısı olan *Kubera*'nın meskenidir. Bu dağ aynı zamanda Ganj Nehri'nin kaynağı olarak da kabul edilir. Bu yüzden burası önemli hac bölgesidir⁵⁶⁰.

Hindular kurban ateşine tereyağı (*ghee*) dökerler⁵⁶¹. Böylece harlanan ateş ile odunlar hızlıca yanar ve ruhun kaba bedenden ayrılması kolaylaşır. Sunak ateşinin etrafında erkek oğul, kardeş ve akrabalar bedenın beş nefesi (*prana*) ve ruhun ötelere gitmesi için dua eder ve ilahiler söylerler⁵⁶². *Agni*'ye sunulan bedenın külleri oğul tarafından Ganj Nehri ya da kutsal bir nehre bırakılır. Ölü yakma ritüeli ile on üç günlük yas süreci başlar⁵⁶³. Aile cenaze ritüelinden sonra taziyeleri kabul eder ve haşlanmış pirinç ve mercimek karışımından olan *kıçeree* adlı yas yemeğini dağıtır⁵⁶⁴. Bu yemek dışında küçük pirinç toplarından olan *pinda* yemeği sunulur. Hindular bu yemeğin ölen kişiyi yeniden doğmadan önce beslediğine inanır⁵⁶⁵. *Pinda* adaklarının etkisi *Pretaloka* (hayalet diyardı) kadar ulaşır⁵⁶⁶. Hindular ölen kişilerin ailenin bir parçası olarak kaldığına inanır. Bundan dolayı özel günlerde ölenin ismine özel davetiye basılır ve onların resimleri süslenir⁵⁶⁷. Böylece ölenin orada var olduğuna inanılır⁵⁶⁸.

⁵⁵⁷ *Hindu Funeral Rites and Rituals* (London: Shree Kutch Satsang Swaminarayan Temple (Mandir), 2006), 23.

⁵⁵⁸ Kutlutürk, "Hinduizm'de Cenaze Törenleri", 182.

⁵⁵⁹ "Funeral Rites", 38.

⁵⁶⁰ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 220.

⁵⁶¹ "Funeral Rites", 38.

⁵⁶² Sivananda, *What Becomes After Death?*, 1999, 7.

⁵⁶³ Aditi G. Samarth, *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals in 21st Century Practice: Three Cotemporary Case Study* (The University of Texas at Dallas, 2018), 116.

⁵⁶⁴ "Funeral Rites", 38.

⁵⁶⁵ Srivastava - Barmola, "Rituals in Hinduism as Related to Spirituality", 93-94.

⁵⁶⁶ *Sanatana Dharma*, 189.

⁵⁶⁷ "Funeral Rites", 38.

⁵⁶⁸ *Sanatana Dharma*, 189,190.

3.3.3. Hinduizm’de İbadet: Puja Ritüeli

Hinduizm’de *puja* ritüelleri ibadetin görsel uygulamalarıdır. *Puja* ritüeli tanrısal varlıklara ya da yeryüzündeki varlıklara sunu sunmadır. Bu da tanrısal varlıklarla bağ kurma ve onlara benzeme çabası anlamına gelir. *Puja* ritüeli ile birey tanrısal varlıkların yolundan giderek kurtuluşa erişme ihtimaline kavuşurlar. *Puja* sunulan tanrı birey için prototip birer örnek olur. Dünya hayatında icra edilen *puja* ritüeli tanrıya, guruya, ataya, ruha, bir varlığa ya da karı, koca, erkek kardeş veya kız kardeşe yönelik icra edilebilir⁵⁶⁹. Hinduizm’de *puja* ritüelleri hem tanrıya hizmet etmenin hem de onun yolunda olduğunu ifade etmenin bir şeklidir⁵⁷⁰.

Sanskritçe *puja* “ibadet”, “onur” anlamlarına gelir. *Puja* ritüeli tanrıyı onurlandırmayı, karşılama ve ona olan sevgiyi göstermeyi hedefler. Bu ibadet bir tanrıya bağlılık, ona hizmet ve rızasını kazanma ritüelidir. *Puja* ritüeli hem evde hem de tapınaklarda uygulanır. Ev *pujası* her gün icra edilebilirken tapınak *pujası* çeşitli zamanlarda, özellikle bayramlarda gerçekleştirilir⁵⁷¹.

Hinduizm’de *puja* ritüeli tapınak, ev, ağaç, nehir veya kutsal bir mekânda uygulanabilir. *Puja* ritüelleri bir sunu olduğundan bir adak ve *mantra* ile icra edilmesi yeterlidir. Bu ritüellerde tütsü, çiçek, yaprak, meyve, tatlı, pişmiş yemek ve su en yaygın sunulardır. Ayrıca tören esnasında *arati* olarak bilinen lambanın tanrının imajının önünde sallanması *puja* ritüelinin ayrılmaz parçasıdır. Çünkü kutsal olanın kutsamasını almak ancak lambadan çıkan dumanın başa veya yüze üflenmesiyle gerçekleşir⁵⁷².

Tapınak *pujası* sabahın erken saatlerinde yapılan ve gün boyunca devam eden en ayrıntılı ritüeldir. Evde yapılan *puja* töreni ise tapınaklarda yapılanın daha minimize halidir. *Puja* ritüeli en az onaltı aşamayı içermelidir⁵⁷³. Hinduizm’in çok tanrılı bir din olmasına rağmen *puja* tüm tanrılara değil sadece belirlenen bir tanrıya uygulanması gerekir. Tören tanrının görseli ya da heykeli önünde icra edilir. Tanrı

⁵⁶⁹ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 336.

⁵⁷⁰ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 142.

⁵⁷¹ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 143.

⁵⁷² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 441.

⁵⁷³ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 142.

görseli tapınaklarda belli yerlere yerleşiktir, evin içindeyse *mandire* olarak tanımlanan küçük tapınağa yerleştirilir⁵⁷⁴.

Puja ritüeli tanrı heykelinin önünde uygun *mantralar* eşliğinde tanrının çağrılmasıyla başlar ve çağrılan tanrıya selam verilir. Ardından tanrı heykelinin önce ayak, ağız ve elleri yıkanır, sonra heykelin tamamı yıkanır ve durulanır. Temiz giysiler giydirilir ve ağza su ve bal karışımı tattırılır. *Puja* ritüelinde tütsü yakılır ve tanrıya çiçek takdim edilir. Son aşamada ise tanrı heykelinin önünde secdeye varılır⁵⁷⁵. *Puja* ritüelinde tanrıya sunulan yiyeceklerin tadına bakılabilir⁵⁷⁶.

Puja ritüelinde kullanılan semboller, objeler ve nesneler tanrı ile insan arasındaki bağı güçlendirmeyi amaçlar. Hindular *puja* ritüelinde tanrının görseline tanrının kendisiymiş gibi odaklanarak sunu sunarlar. Burada gerçekleşen hiyerofani kişi tarafından da hissedilir. Bu his de hiyerofaniktir. Böylece tanrının görüntüsünün etrafında bir kutsal ve hiyerofanik bir alan oluşmuş olur. Bu kutsal alana yerleştirilen nesneler ve objeler de kutsanmış olur. Kutsanan yiyeceklerin yenmesi ise yiyene bereket verir⁵⁷⁷. Kutsanmış mekân da kutsanan nesneleri alan kişi de beden ve ruhen saflaşarak kutsiyet kazanır. Böylece kurtuluş yolunda ilerler.

3.3.4. Yoga Uygulamaları

Hinduizm’de yoga bireyi sonsuz doğum ve ölüm çarkı olan *samsaradan* kurtarmayı ve böylece yaratılıştaki özüne döndürmeyi amaçlayan bir felsefi uygulama sistemidir. Bir kurtuluş yolu olan yoga arınma ve aydınlanma sürecidir⁵⁷⁸. Yoga kelimesi Sanskritçe “boyunduruk altına almak” ve “birleştirmek” anlamına gelen *yuj* kökünden türetilmiştir. Bu anlam ilk dönem yoga uygulamalarında duyuları dizginleme ve yok etmenin hedeflenmesinden kaynaklıdır⁵⁷⁹. Yoga tarihsel süreç

⁵⁷⁴ Alan McAfee, *Puja, Ancestor Worship, and Zazen: A Dual-Perspective Study of East Asian Rituals*, 2017, 1,2.

⁵⁷⁵ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 336.

⁵⁷⁶ McAfee, *Puja, Ancestor Worship, and Zazen*, 1-2.

⁵⁷⁷ McAfee, *Puja, Ancestor Worship, and Zazen*, 2.

⁵⁷⁸ Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 24.

⁵⁷⁹ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 213.

içerisinde tanrıya ve ilahi olana bağlanma anlamında bir metafor olarak görülmüştür⁵⁸⁰.

Yoga kelimesi ilk olarak Rig Veda metinlerinde yer alır ve “kontrol altına alma”, “atın gemini çekme”, “frenleme”, “boyunduruk vurma”, “pulluk” gibi çeşitli anlamlarda kullanılır. Brahmanalarda ise atları veya binek hayvanlarını boyunduruk altına tutarak onları birleştirme anlamında yer almıştır⁵⁸¹. Vedalarda atları, hayvanları boyunduruk altına alma anlamında kullanılan yoga kelimesi Upanişadlarda bu benzerlikler üzerinden anlamsal değişimler ve dönüşümlere uğramıştır. Vedalardaki atlar ise Upanişadlarda beşeri duyulara benzetilmiştir. Binicinin yolculuğu daha rahat geçmesi atların iyi kontrol edilmesiyle elde edileceği gibi bireyin duyularını ve zihnini kontrol altına alması da yoga ile sağlanır⁵⁸². Dolayısıyla yoga binici anlamına gelir.

Şekil 5: Yoga Tanrısı Şiva⁵⁸³

⁵⁸⁰ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 511.

⁵⁸¹ Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 24.

⁵⁸² Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 72.

⁵⁸³ Unsplash, “God Of Yoga Pictures | Download Free Images on Unsplash”, erişim: 17 Şubat 2024, <https://unsplash.com/s/photos/god-of-yoga>.

Hindu tanrısı Şiva, yoga tanrısı ve ilk yogin olarak tanımlanır. Yoga öğretmeni, Şiva'yı temsil eder. Şiva'nın dört kolu vardır. Şiva, ana sağ elinde zamanı sembolize eden bir tesbih (*aksamala*), üst sağ elinde üç uçlu mızrak olan *trisula* adlı aleti tutar. *Trisula*'nın üç uçlu mızrağı üç *gunayı* (*sattva*, *rajas* ve *tamas*), üç zamanı (geçmiş, şimdi, gelecek) ve üç seviyede evrenin tezahürünün bütünlüğünü (yaratılış, yaşayış ve yok ediş) sembolize etmektedir. Sol uyluğunun üzerinde duran sol eliyle evrenin tohumlarını sembolize eden ve kavuna benzer bir meyveyi (*viatulinga*), sol üst eliyle de yaratılış boyunca titreşen, sesli çingiraklı davulu (*damaruyu*) tutar⁵⁸⁴. Şiva ikonografisi önünde yoga uygulaması ile birey zaman, mekân ve maddi duyulardan arınarak yaratılıştaki hale gelmek için tanrı ile bağ kurmaya çalışır. Bu da Hinduların tanrı gibi olmada tanrısal varlıkların yolundan gittiğini göstermektedir.

Şiva zaman, mekân ve insanların seçimlerine bağlı olan dünyevi doğrularla ilgilenmeyen tanrıdır. O, mutlak ve koşulsuz doğru olan *satın* arayışındadır. Bu nedenle arzular, hatıralar ve egonun bilincini karıştırmaması için gözlerini kapar. Böylece bilinç tepki ve tepkisizlik eylemleri halini aşar, dünyevi bağlarla temastan kurtulur. Dolayısıyla *samsara* döngüsü ve buna bağlı olan dünya ve dünya hayatının varlığı yok olur. Bu da Şiva'nın yok edici tanrı yönünü ortaya koyar⁵⁸⁵. Şiva'nın bilinci dünyevi bağlardan kurtarma yönü yoga pratiğinde bilinci bir noktaya odaklama ve maddi bağlardan uzak tutma yönü ile benzerdir.

Upanişadlarda yoga felsefesi açık bir şekilde tartışılmaz, ancak bireyin benliğinin Mutlak Benlik ile birliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan zihinsel bir uygulama olduğuna işaret edilir. Upanişadlarda yoga uygulamasındaki temel duruş ve fiziksel egzersizlerden bahsedilmez. Ancak yoganın bir diğer temel unsuru meditasyondan bahsedilir. Upanişadlarda bireyin meditasyon yapması için sessiz bir yerde oturmasından söz edilir. Bununla birlikte Upanişadların çeşitli pasajlarında beden-nefes kontrolünde bedeni inkâr ederken nefese dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapılır⁵⁸⁶.

⁵⁸⁴ Stella Kramrisch - Philadelphia Museum of Art, *Manifestations of Shiva* (Philadelphia : Philadelphia Museum of Art, 1981), 22, 56.

⁵⁸⁵ Devdutt Pattanaik, *Mit ve Mitya*, trc. Çiğdem Erkal (Ankara: Doğu Batı, 2016), 153.

⁵⁸⁶ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 511.

Upanişadlarda yoganın Mutlak ile ilişkisi, tanımı ve yoga felsefesine atıf vardır. Yoga, beden-zihin bütünlüğünde tüm yaşam duyularının geri çekilmesi olarak şu şekilde tanımlanır: “Bir başka yerde derler ki: ‘Kişi uyku halindeymiş gibi duyularını içeri çektiğinde, duyularla dolu bir çukurda olduğu halde onlar tarafından yönetilmiyorsa, Om denilen yön gösteren, aydınlık, uyanık, yaşlanmayan, ölmeyen, kedsiz gerçeği görür. Kendisi bizzat yön gösteren, aydınlık, uyanık, yaşlanmayan, ölmeyen, kedsiz Om olur.’ Derler ki: “Prana yaşam soluğuna ve Om kutsal hecesine, dünyadaki tüm çeşitlilikle birlikte karışanlara Yoga yapmış denir. Soluğun, aklın ve duyuların bir olması ve her türlü yaşam durumundan geri çekilmeye Yoga denir.”⁵⁸⁷.

Yoga ile tüm yaşam duyularının geri çekilmesine rağmen düşüncenin Mutlak’ın düşüncesinde eritilmesiyle gerçekteşir. Bu durum *Maitri Upanişad*’da şöyle açıklanır: “Bir başka yerde şöyle denir: ‘Bilen kişi, Prana’yı dinlenmeye alıp aklını duyu nesnelerinden geriye çektiğinde o hiçbir şey düşünmeden kalır. ‘Soluk alan ruh’ denilen canlı birey (Ova) soluk almayan ruhtan doğduğu için, birey kendini dördüncü durum olan ‘kendindelikten’ geri çeksın’. Bunun için derler ki: “Düşüncesizlik, düşünölemeyen en yüce giz olan düşüncenin içinde yatar. O nedenle kişi, düşüncesini ve narin bedenini zahmetsizce yoğunlaştırmalıdır.”⁵⁸⁸.

Katha Upanişad’a göre idrak kabiliyetinin en yüksek halinde zihin beş duyu ile birlikte sabit kalır. Bu halde kişi en yüce hal olan *samadhiye* (aydınlanma) ulaşır. Kişinin bu aydınlanma hali ve sürecine yoga denir⁵⁸⁹.

Bhagavad Gita’da ise yoga birbirine zıt unsurların denge hali (*samadhi*), bencillikten uzak davranış biçimi ile üzüntü ve kederin olmadığı en yüce hal olarak üç şekilde tanımlanır⁵⁹⁰. Bhagavad Gita’da yoga türlerinden bahsedilir. Bunlar *Bhakti Yoga* ve *Karma Yoga*’dır. *Bhakti Yoga*’da kişi zihnini ve bilincini bütünüyle tanrıya odaklar. Bu nedenle bu yoga “Adanmışlık Yogası” olarak da adlandırılır. *Karma Yoga* ise kişinin davranışlarını ve eylemlerini iyiliğe odaklanmasını merkeze alan bir yoga

⁵⁸⁷ Kaya, *Upanishadlar*, 2008 Maitri 6:25.

⁵⁸⁸ Kaya, *Upanishadlar*, 2008 Maitri 6:19.

⁵⁸⁹ Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 92.

⁵⁹⁰ Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 83.

türüdür. *Karma Yoga*'da bireyin eylemlerinin mükafatını beklemeden hareket etmesi amaçlanır⁵⁹¹.

Dünya hayatında insan zihni birçok uyarıcının etkileşimine maruz kalır. Dolayısıyla duyular dünyasının nesneleri ve onunla şekillenen bilinçaltı bilince egemen olmaya çalışır. Çoklu çağrışımlara maruz kalan bilinç dağılır, bozulur ve kirlenir. Bilincin dışsal etkilere bağlı olması onu edilgen bir yapıda olduğunu da ortaya koyar. Dolayısıyla bilince bağlı olan düşünce de edilgendir⁵⁹². Ancak burada çift taraflı durum söz konusudur. Bilinç ve düşünme içsel zekâ kabiliyetinden kaynaklı etken, dışsal etkilere dolaylı da edilgendir. Yoga felsefesi de bilinci edilgen değil etken yapmayı hedefler. Yoga yapan bir yoginin görevi düşünmektir, düşünülen olmak değildir. Yoga uygulaması zihinsel akışı engelleyen sağlam psişik bir blok kurarak bir noktaya odaklanmayla başlar⁵⁹³. Dışsal etkilere maruz kalan bilinç çeşitli bilinç hallerine dönüşür. Yoga uygulaması farklı bilinç hallerini ortadan kaldırmayı hedefler. Bilinci saflaştırması hedefi birçok teknik bilgi birikimiyle sağlanır. Çünkü insan zihni hem önceki yaşamın izlerini taşır, hem de çevresindeki düşünce ve arzuların etkisi altında kalır. Yoga bu izleri silerek kurtuluşa katkı sağlar⁵⁹⁴.

Hinduizm'de *Yoga Darsana* altı felsefi okuldan biridir. Yoga okulları Yoga felsefesini *Yoga Sutralara* dayandırır. Bilinen ilk yoga metnini bir yogi olan *Patanjali* yazmıştır. *Kapila* tarafından kurulan *Samkhya* Okulu da felsefesini yogaya dayandırır. Hinduizm'in kutsal metni *Bahagavad Gita* da *Samkhya* felsefesine işaret eder. *Samkhya* okuluna göre *Puruşa* ve *Prakriti* olmak üzere iki nihai gerçeklik vardır. *Samkhya* felsefesinde *Puruşa*'nın aşkın doğası O'nun *Prakriti*'nin etkenlerinden bağımsız olarak var olduğunu bilme ve idrak etmeyle kavranır. *Samkhya* felsefesinde yoga ile aşkın *Puruşa*'nın doğası idrak edilir⁵⁹⁵.

⁵⁹¹ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 511.

⁵⁹² Mircea Eliade, *Yoga ve Ölümsüzlük*, trc. Ali Berkay (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013), 77-78.

⁵⁹³ Eliade, *Yoga ve Ölümsüzlük*, 77-78.

⁵⁹⁴ Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 25.

⁵⁹⁵ Sumana Pothugunta - K Ramesh Babu, "Significance Of Om Meditation in Classical Yoga Texts And Its Therapeutic Benefits", *Journal of Critical Reviews* 7/1 (2020): 1508.

Yoga uygulamaları bir yoginin fenomenal dünyadaki iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz şeylerden etkilenmemesi ve sakin ve stabil kalmasını amaçlar⁵⁹⁶. Yoga felsefesinde bilinç, çaba ve bilgi önemlidir⁵⁹⁷. Yoga meditasyon, konsantrasyon ve bir dizi fiziksel egzersizden oluşan uygulamadır. Yoga genel olarak *Patanjali Yoga* olarak da adlandırılır. *Samkhya* sistemi kendi felsefi sistemine yakın olan *Patanjali*'nin *Yoga Sutralarını* referans almaktadır. *Samkhya* okulu yogada fiziksel egzersizlere (*asanas*), etik hazırlıklardan (*yamanyama*) ve içselleştirme sürecinden (*samyama*) daha az önem verir. Yoga uygulamalarında içselleştirme (*samyama*) Hinduizm açısından önemlidir ve yaygındır⁵⁹⁸.

Klasik yoga sisteminin kurucusu olan *Patanjali*'ye göre yoga zihin maddesinin (*çitta*) çeşitli biçimler (*vruttis*) almasını engelleme olarak tanımlanır⁵⁹⁹. Buna göre zihin ile organ arasında bağlantı olmalıdır. Örneğin göz dış dünya ile bağlantı kuran bir organdır. Aynı zamanda göz zihin ve beyin merkezi ile ilişkilidir. Örneğin caddede arabaları görme göz ile görülür ama akıl işitme organına temasa geçmeyinceye kadar görülen araçtan çıkan sesler işitilmez. Bu örnekte araba nesnesi çalgı, göz ya da kulak organ, bu ikisiyle bağlantı kurmayı sağlayan ise akıldır. Zihin aldığı izlenimi derinlere götürür ve tepki vermeyi sağlayan yetiye, yani *buddhiye* sunar. Zihnin nesneleri algılama sürecinde ego da devreye girer. Ardından *buddhiye* sunma sonucunda nesne gerçek Ruh *Puruşa*'ya sunulur. Dış dünya ile bağlantı sağlayan organlar (*indriyas*), akıl (*manas*), belirleyici yeti (*buddhi*) ve egoizm (*ahamkara*) birlikte iç enstrüman (*antahkarana*) olarak tanımlanır. Bunlar ise zihin maddesinin (*çitta*) süreçleridir. Hinduizm'de zihin maddesindeki (*çitta*) düşünce dalgaları Sankritçe "girdap" anlamına gelen *vrutti* kelimesi ile ifade edilir. *Patanjali*'ye göre zihnin arkasında akıllı ruh vardır. Gerçek evren de aklın tepkisinin aracıdır. Buna göre bir kitap, bir fil ya da insan formu dışarıda mevcut değildir. Bu nesneler dış öneriden kaynaklanan zihinsel tepkilerdir. Zihin maddesi *çittaya* dışsal nedenlerin sebep olduğu dalgalanmalar iken *vruttis* tüm evreni oluşturur⁶⁰⁰.

⁵⁹⁶ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 332,333.

⁵⁹⁷ Das, *A Study of the Interface*, 135.

⁵⁹⁸ Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 213.

⁵⁹⁹ Swami Vivekananda, trc., *Patanjali Yoga Sutra*, 9, erişim: 03 Eylül 2023.

⁶⁰⁰ Swami Vivekananda, trc., *Patanjali Yoga Sutra*, t.y., 10,11, erişim: 03 Eylül 2023.

Patanjali'nin *Yoga Sutra* metninde duruş pozisyonları listelenmez. Ancak günümüz yoga uygulamalarında yaygın duruş biçimlerinin geliştirilip sonradan eklendiği düşünülmektedir⁶⁰¹. *Patanjali*'nin yogasında kişinin fiziki bedeni, ruhsal yapısı, iradesi ve zihnini kontrol altında tutma amaçlanır. Bu da bireyin aydınlanmaya ve kurtuluşa ulaşmasını sağlar. *Patanjali*'nin *Yoga Sutra* metninde (MS II. yy) en temel metin “Sekiz Bacaklı” olarak adlandırılan *Aştanga Yogadır*. *Aştanga Yoga* nefes almaya odaklanma ve oturma odaklı yogayı (*raja yoga*) içermektedir. *Patanjali*'nin yogasında nefes kontrolünün amacı zihni yoğunlaştırma ve bunun sonucunda zihnin kontrolünü sağlamadır. *Aştanga Yoga* salt metafizik bir boyut barındırmaz. *Aştanga Yoga* manevi disiplin ve uygulama metodundan müteşekkildir. Sonuç olarak *Aştanga Yoga* ile saf, arınmış ve aydın bir zihin haline geçilir⁶⁰².

Hint felsefi okulları yogayı birbirine zıt iki kavram olan ayrılma ve birleşme öğretileri üzerinden tanımlar. Yoga birbirine zıt kavramlarla tanımlansa da sonuç olarak tek ve saf birlik halini amaçlar. Vedanta felsefesi yogayı bireysel benlik (*Jivatman*) ile evrensel benliğin (*Paramatman*) birleşimi olarak tanımlar. Vedanta felsefi okullarının bazıları yogayı birleşme şeklinde tanımlasa da *Patanjali*, yoga sistemini “ayrılma” felsefesine dayandırır. *Patanjali* yogada Ruh'un (*Puruşa*) maddeden (*Prakriti*) ayrılması amaçlanır. Upanişad ve Bahgavad Gita metinlerine göre ruh, maddi dünyada ancak Mutlak Ruh'tan ayrı yaşar. Ruhun Mutlak Ruh'la birleşmesiyle acı ve ızdırap ortadan kalkar ve kurtuluş yoluna ulaşılır. *Patanjali*'nin klasik dönem yogasında ise madde ve ruhun birbirinden ayrılmasına dayanır. Her iki sistemin yogası öğretilerde farklılıklar barındırsa da hedef aynıdır. Bu sistemler cehaletten (*avidya*) uzaklaşarak Brahmanla birleşme nihai amacında ortaktır⁶⁰³. Yoga da bu amaca giden yolda bir araçtır.

Yogada sekiz aşama vardır. Bu aşamalara Sankritçe “sekiz adım”, ya da “sekiz uzuv” anlamına gelen *aştanga* denir. Yoganın sekiz adımı zihni kurtuluşa götüren basamaklardır. Bu basamaklar sırasıyla şöyledir: Sakınılacak davranışlar (*yama*), disiplin ve arındırma kuralları (*niyama*), beden duruşları (*asana*), nefes uygulamaları

⁶⁰¹ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 511.

⁶⁰² Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 511.

⁶⁰³ Arslan, *Hint Dinlerinde Arınma ve Aydınlanma Yolu*, 24-32.

(*prarhayama*), duyu disiplini (*pratyahara*), yoğunlaşma (*dharana*), meditasyon (*dhyana*) ve aydınlanmadır (*samadhi*)⁶⁰⁴. Yogada bu aşamalar bireyin kendini gerçekleştirme ve evrensel bilinç Brahman ile bağ kurma sürecidir.

Yoganın her bir basamağı bireyi yaratılıştaki ilk hale, yani Brahman'a dönme çabasıdır. *Yama Yoga*'ya hazırlığın ilk basamağı *yama*dır. *Yama* olumsuzluklardan kaçınmak demektir. Olumsuzluklardan kaçınma ahlak ilkelerine uymayan, kınanan ama toplumsal yaşamda normal görülebilen bazı günahlardan arınmayı amaçlar. *Yama* ilkeleri beş tanedir. Bunlar öldürmemek (*ahimsa*), çalmamak (*asteya*), yalan söylememek (*satya*), cinsel perhiz (*brahmaçarya*) ve tamah etmemek (*aparigha*) şeklindedir. *Yama* ve *Niyama* ilkelerinin temelini *ahimsa* ilkesi oluşturur. Bu ilkeler *ahimsayı* mükemmelleştirmeyi hedefler ve kurtuluş yolunda ilerlemeyi sağlar⁶⁰⁵. *Yama* öğretisi açgözlü olmama ve gerçek benliği aramadır⁶⁰⁶. Gerçek benliği arama Brahman'ı aramadır. Bireyde ahlaki yönden arınması anlamına gelen *yama* basamağı bireyin aile ve sosyal düzen ile bütünleşmesini sağlar⁶⁰⁷.

Yoganın *niyama* basamağı ise bireyin saflık ve sadeliği güçlendirerek kendini Brahman'a adanmasıdır. *Niyamaları* güçlendirmek için bir dizi bedensel ve psikik disiplin kurallarını icra gerekir. Bu kurallar temizlik, riyazet (*tapas*), sükunet, yoga metafiziğini öğrenme ve tanrı İşvara'yı her eylemin gerekçesi haline getirme çabasından oluşmaktadır⁶⁰⁸.

Yogada nefes çalışması beden-zihin birliğinin ilk adımıdır. Nefes çalışması kontrolü ile kişinin hayati enerjisi olan *prana* düzenlenir. Nefes enejisinin düzenlenmesiyle bireyin içsel aydınlığına gölge düşüren *maya* perdesinin yok olduğuna inanılır. Yoganın duyu disiplini aşaması yaşamda sükunet halini yaratmayı hedefler. Ardından yoğunlaşma ve meditasyonla kişide iç huzur hissi artar. Böylece ruh aydınlanmaya kavuşur. Bu hal Brahman'la birlikte olma durumudur⁶⁰⁹.

⁶⁰⁴ Eliade, *Yoga ve Ölümsüzlük*, 78.

⁶⁰⁵ Eliade, *Yoga ve Ölümsüzlük*, 79.

⁶⁰⁶ Atwal, *Indian Psychology*, 76.

⁶⁰⁷ Atwal, *Indian Psychology*, 148.

⁶⁰⁸ Eliade, *Yoga ve Ölümsüzlük*, 80,81.

⁶⁰⁹ Atwal, *Indian Psychology*, 75-77.

Hint kutsal metinlerinde ve *Yoga Sutralarda* yoga genel olarak bir şeye odaklanma sürecidir. Bu odaklanmada görünürde zihnin belli bir nesneye odaklanması olsa da özelde Mutlak Ben'e yoğunlaşmadır. Yoga felsefesinde zihin bir eyleme yoğunlaştırılırsa eylem yogası (*karma yoga*), bir bilgiye yoğunlaşırsa bilgi yogası (*jnana yoga*), aşkın Mutlak Bir (*Brahman/Puruşa*) üzerine yoğunlaştığında ise adanmışlık yogası (*bahkti yoga*) olur.

3.3.4.1. Eylem Yoga: *Karma Yoga*

Hinduizm'de kişinin eylemleri onların doğum-ölüm çarkı olan *samsara*daki döngülerini ve ölümden sonra hangi evrende doğacağını belirler. Buna göre dünya hayatında kişinin eylemleri sonraki yaşamın belirleyicisi olur. Hinduizm'de kişinin eylem vasıtasıyla kurtuluşa ulaşma yoluna *Karma Yoga* (*karma marga*) denir. *Karma Yoga*'da birey eylemlerinin sonuçlarını düşünmemelidir. Arzusuz eylemde bulunma özgürlüğe kavuşmayı sağlar⁶¹⁰.

3.3.4.2. Bilgi Yoga: *Jnana Yoga*

Hinduizm'de Mutlak Brahman bilgisini, yani yüce gerçekliği bilme bilgisine erişme yollarından birisi *Jnana Yoga*'dır. *Jnana Yoga* tanrıyı bilmeyi, Mutlak Bir'e ulaşmayı hedefler. Bilgi Yoga tüm acı ve ızdıraba neden olan doğum ölüm çarkından ve arzulardan kurtulmayı sağlayan yoldur⁶¹¹. Upanişadlarda tanrıyı bilmeye şöyle işaret edilir: “*O başlangıçsız ve sonsuzdur; karışıklık içinde her şeyi yaratandır. Sayısız biçimi vardır. Evrenin yegâne sancısıdır. Tanrı'yı bilen kişi tüm bağlardan kurtulur.*”⁶¹²

3.3.4.3. Zihin Yoga: *Raja (Aştanga) Yoga*

İnsanın evren ile zihin birliğini hedefleyen yoga yöntemine *Raja (Asthanga)* Yoga, yani Zihin Yoga denir. Zihin Yoga genellikle meditasyon yoga şeklinde de bilinir. Meditasyon yoganın hareket noktası tek bir nesneye yoğunlaşmadır. Zihnin bir

⁶¹⁰ Nitai Saha, “A Critical Study of Gita's Concept of Yoga: Karma-Yoga, Jnana-Yoga and Bhakti-Yoga”, *International Journal of Creative Research Thoughts* 9/1 (2021): 1790.

⁶¹¹ Saha, “A Critical Study of Gita's Concept of Yoga”, 1791.

⁶¹² Kaya, *Upanishadlar*, 2008, 287.

noktaya yoğunlaşmasına Sanskritçe *eka grata* denir. Pratikte yoğunlaşma tanrı (İşvara), bir düşünce, nesne, burnun ucu, bir nokta veya bir cisim üzerinedir⁶¹³.

Meditasyon Sanskritçe *dyna yoga* olarak adlandırılan yoganın sekiz uygulama basamağından biridir. Meditasyon ile birey ilahi öz gücünün niteliklerinin kendilerinde gizli bir şekilde var olduğunu keşfeder⁶¹⁴. Meditasyon ile Evrensel Bilinç'e ulaşma amaçlanır. Meditasyon hali bireyi dünyada var olan her şeyin yüksek Evrensel Bilinç'in etkilerinden başka bir şey olmadığını kavratmayı hedefler. Meditasyon aracılığıyla dünya hayatındaki sonlu nesnelere duyulan arzular dizginlenir ve kutsal bilgiye erişme imkânı doğar⁶¹⁵.

Günümüzde yoga sadece Hint felsefesi okullarında bir uygulama olmayıp evrensel bir uygulamaya dönüşmüştür. Yoganın evrensel bir uygulama olması onun mezhepsel bir yönünün olmamasından kaynaklanır. Meditasyon yogası da kişinin gevşemesi, dikkatini kendine odaklaması, kendini keşfetmesini amaçlayan bilinçli ve gönüllü bir uygulamadır. Meditasyonda bireyin dikkatini *mantra* veya belirli bir nesneye odaklaması genel olarak kullanılan yaygın meditasyon yöntemlerinden ikisidir. *Mantra* meditasyonu çeşitli *mantralarla* gerçekleştirilebilir. Hinduizm'de en önemli sembolik kutsal işaret *Aum* (Om) hecesidir. Vedalar, Upanişadlar, Bhagavad Gita'da var olan *Aum* hecesinin Mutlak Tanrı'nın adı olduğu kabul edilir. Bu sebeple meditasyon yogasında "Om" sesini dile getirerek birey Mutlak Bir'e doğru titreşimler yayar.

Meditasyon yogasında *mantralarda* seçilen bir kelime, cümle ya da heceler dikkati dağıtan faktörleri görmezden gelinerek zihinde ya da yüksek sesle tekrarlanarak söylenebilir. Om *mantrası* yüksek sesle söylendiğinde dikkatin merkezi haline gelir. Yüksek sesle *mantra* meditasyonu yapma zihnin rahatlamasına yardımcı olur. Ancak zihinsel *mantra*, yani *mantrayı* yüksek sesle söylemeyi zihinde söylemek, yoğun konsantrasyon gerektirdiğinden meditasyonun en güçlü halidir.

⁶¹³ Eliade, *Yoga ve Ölümsüzlük*, 77.

⁶¹⁴ Das, *A Study of the Interface*, 111.

⁶¹⁵ Khanna, "Consciousness in the Upanishads", 13.

Genel olarak sesli *mantra* meditasyonu ile başladıktan sonra zihinsel meditasyon yapma tavsiye edilir.

Hinduizm’de yaratılışın ilk sesi ve kutsal *mantraların* ilk sözcüğü kabul edilen *Aum* mantrasıdır. Meditasyon yogası ile ilgilenen kişiler bu *mantranın* bireyin sinir sistemini harekete geçirdiğine inanmaktadır. Meditasyon ile bireyin geçmiş, gelecek ve bugünü görebilme kabiliyeti elde edilebileceği iddia edilmiştir. Bilge *Mahavira*, *Buda*, *İsa*, birçok peygamber ve kadim bilgelerin zaman ve mekânları aşarak bu görüye sahip olduğu düşünülmektedir. Meditasyon uygulayıcısının geldiği en yüksek hal *Transandantal Meditasyon* aşamasıdır. Bu aşamada ruh bedeni geçici olarak terk eder. Ancak istediği zaman bedene yeniden girerek bedeninin hapishanesinin zincirlerini kırarak kendini özgürleştirir⁶¹⁶.

3.3.4.4. Sevgi Yoga: *Bhakti Yoga*

Hinduizm’de *bhakti yoga* maneviyatın en yüksek halidir. *Bhakti*, zihnin Mutlak tanrıya bağlılığı ve sevgisi anlamına gelir⁶¹⁷. Ayrıca *Bhakti Yoga* ile kişi her şeyini tanrıya sunar ve egosunu (*aham*) çözmeye çabalar. Hinduizm’e göre *Bhakti Yoga* dünyevi aşk, kör bir duygusallık ya da tutku değildir. *Bhakti* kelimesi “bölmek”, “bağlılık” anlamına gelen Sanskritçe *bhaj* kelimesinden türetilmiştir. Buradaki *bhakti* kelimesi dil ile tanımlanmayan bir bağlılığın ifadesini temsil eder. Buna göre *bhakti* içsel hissetme durumudur. *Bhakti* bireyin maneviyatını yükselten evrensel aşkın ifadesidir. Başka bir ifadeyle *Bhakti Yoga* da evrensel aşkı göstermenin bir yoludur⁶¹⁸. *Bhakti Yoga* ile tanrıya kendini adayan kişi, her şeyin yaratıcısı ve her şey olan evrensel bilincin, yani evrensel ruh ile bir olmanın farkına varır. *Bhakti* kelimesinin “bölmek” anlamı, tanrıdan uzaklaştıran bütün benlik duygularından arınarak bölme ve böylece tanrıda bölünmeyen Bir’lik duygusuna ulaşma anlamına geldiği söylenebilir⁶¹⁹.

⁶¹⁶ Shah, “Mystery and Origin of ‘Aum/OM’ Mantra, Often Recited During Meditation and Yoga”, 5,6.

⁶¹⁷ Nasuh Günay, “Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/19 (2007): 74.

⁶¹⁸ Nayankumar Jitendra Bhatt, “The Concept of Bhakti-Yoga”, *International Journal of Research in Humanities and Social Sciences* 2/1 (2014): 27,28.

⁶¹⁹ Saha, “A Critical Study of Gita’s Concept of Yoga”, 1792.

Hindu kutsal metinlerinden Vedalar ve Bhagavad Gita’da *bhakti* kelimesi yer alır. Vedalarda *bhakti* kelimesi tanrıya adak sunmayla ilişkilidir ve Vedik kurban fikrinin temeli olarak kabul edilir. Tanrıya adak sunan kişiye *bhakta* denir. Tanrıya kurban sunan *bhaktaya* bu fedakârlığında tanrıya duyulan yoğun sevgi, yani *bhakti* duygusu yardımcı olur. Bhagavad Gita metni ise *Bhakti* yoga felsefesinin temel referansı kabul edilir. Bhagavad Gita’ya göre *bhakti*, *mokşaya* ulaşmayı sağlayan kurtuluş yoludur. Bu yol ile Mutlak Bir’in farkına varılır⁶²⁰.

Bhagavad Gita’nın 12. Bölümünde tanrı sevgisi anlamındaki *bhakti* ile kurtuluşa nasıl ulaşılacağı yer alır. Doğrudan tanrının mesajını içeren bu metinde tanrı *Krişna* ile en yakın adanmış *Arcuna* arasında geçen bir diyalog vardır. Gitada *Arcuna*, *Krişna*’ya sürekli O’na bağlı ve O’nun yolunda yürüyenlerin mi yoksa görünmeyen sonsuzluğunda inananların mı en iyi yoga halinde olduğunu sorar. *Krişna* bilincini O’nda yoğunlaştıran ve O’na inananların en iyi yogi olduğunu ifade eder. Fakat bilincini O’nda yoğunlaştıramayanların ise tüm işlerini kendisine adaması veya eylemlerinin karşılığını beklemeden O’na sığınmaları halinde onların da en iyi yogi olduğunu belirtir⁶²¹.

Hindu kutsal metinlerine göre *Bhakti Yoga* altı biçimde uygulanabilir. Bunlar tanrının ilahi oyununu duymak (*svarana*), O’nun ihtişamını söylemek (*kirtana*), O’nun adını ve varlığını anmak (*smarana*), O’nun ayaklarına hizmet etmek (*padasevana*), O’na ibadet etmek (*arçana*) ve O’na secde etmek (*vandana*) şeklindedir. *Bhakti Yoga*’nın altı formu bugüne göre değerlendirildiğinde ilki *svarana* formunda birey tanrının yüceliğini, ihtişamını anlatan kitaplar okumalı ve filmler izlemelidir. Çünkü kitap okuma ve film izleme zihin üzerinde güçlü etki bırakır. Hindu sinemasının son dönem filmlerinde bu etkiyi güçlendiren ve ilham veren filmler yapılmıştır. Tanrının yüceliğini sürekli duyma O’nunla temas haline geçmeyi sağlar. Böylece zihin bencillik, kıskançlık, kin ve nefret gibi olumsuz duygulardan kurtulmaya başlar. Tanrının yüceliğini ve ihtişamını söylemek olan *kirtana* ise şarkılar ve danslar eşliğinde yapılır. *Kirtananın* zihin üzerinde arındırıcı etkisi bulunur. Hindulara göre

⁶²⁰ Saha, “A Critical Study of Gita’s Concept of Yoga”, 1792.

⁶²¹ Kaya, *Bhagavadgita*, 2011, XII.

zihin üzerinde şarkılar şiirden, şiir ise nesirden daha güçlü bir etkiye sahiptir. Tanrının adını ve varlığını anma şekli olan *smarana*, O'nun ihtişamını her zaman hatırlamayı sağladığından etkili bir ibadet şeklidir⁶²².

Bhakti Yoga'da tanrıya hizmet anlamına gelen *padasevana*, tanrıların ikonografisindeki ayaklara tapınmadır. Ayaklara tapınma evreni yaratana tapınma, dolayısıyla da insanlara ve canlılara hizmet etme anlamındadır⁶²³. *Arçana*'ya gelince bir *lingam* ya da farklı bir sembolün önünde ibadet etmek,⁶²⁴ *vandana* ise bağlılıkla o sembolün önünde secde ederek tanrıya dua etmektir⁶²⁵.

3.3.5. Yıllık Kutlamalar

Hinduizm'deki yıllık kutlamalar kutsal metinlere ve mitolojik anlatılara dayanmaktadır. Bu mitlerde zamanın yenilenmesi fikri vardır⁶²⁶. Hint evren ve insan algısında zamanın yenilenmesi yeni bir yaratılışa geçiş anlamı da barındırır. Evrenin *kalpa* çağlarında yenilenmesi sonucu çağın yenilenmesi ile dünya hayatında yıllık kutlamalar aracılığıyla zamanın yenilenmesi fikri benzerdir. Bu yenilenme mitleri iyiliğin kötülüğe galibiyeti üzerine temellendirilmiştir. Zamanın ve mekânın olumlu ve iyi olması yaratılıştaki ilk hale dönme ile ilişkilidir. Çünkü mutlak iyilik hali yaratılıшта mevcuttur ve mutlak iyilik ve doğruluk Brahman'dır. Brahman zaman ve mekândan arınıklıdır.

Hindu yaşamı mitler ve sembolizmle içiçedir. Bu dünya hayatında kurtuluşu hedefleyen insanın tanrıya benzeme isteği ve mitolojideki tanrıların yolundan gitmeyle alakalıdır. Bu nedenle Hindular tanrısal varlıklarla ilişkilendirilen mitleri yaşamla ilişkilendirir, benzerlik kurar ve onların izinden giderek tanrılar gibi olmaya çabalar. Dolayısıyla zamanın arınması ve yenilenmesi ritüelleri olan yıllık kutlamalarla bireyin duyular evreninde tanrısal evrenin varlıkları gibi yaşama çabasına girmesi söz konusudur.

⁶²² U.p The Divine Life Society, *Essence Of Bhakti Yoga*, 1960, 30-33.

⁶²³ U.p The Divine Life Society, *Essence Of Bhakti Yoga*, 66.

⁶²⁴ U.p The Divine Life Society, *Essence Of Bhakti Yoga*, 68.

⁶²⁵ U.p The Divine Life Society, *Essence Of Bhakti Yoga*, 70.

⁶²⁶ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, trc. Ali Berkay (İstanbul: Alfa Mitoloji, 2017), 63.

Hinduizm’de dini, ulusal ve mevsimsel olmak üzere en önemli üç yıllık kutlama vardır⁶²⁷. Bunlar Işık Festivali (*diwali*), Bahar Festivali (*holi*) ve Zafer Festivali (*dussehra*)’dır. Bu kutlumaların dışında her on iki yılda bir Ocak veya Şubat ayına denk gelen *kumbha mela* festivali vardır. Bu festivalde hacılar toplu şekilde Ganj Nehri’nde yıkanır. Hinduizm’de bu önemli yıllık kutlamaların yanısıra *Vasant Pançami* ve *Maha Şivaratri* festivalleri de dikkate değerdir. Bu hususlar dikkate alınarak Hinduizm’deki önemli yıllık kutlamalar tarihsel sıralaması göz önünde bulundurularak “Zafer Festivali: *Dasara*”, “Işık Festivali: *Diwali*”, “Bahar Festivali: *Holi*”, “İlkbaharda Ay’ın Beşinci Günü: *Vasat Pançami*” ve “Şiva’nın Gecesi: *Maha Şivaratri*” başlıkları altında ele alınmıştır.

3.3.5.1. Zafer Festivali: *Dasara*

Hindular için Işık Bayramı (*Divali*) ile ilişkili önemli yıllık kutlama “on yenilgi” anlamına gelen *Dasara* (*Dussehra*) bayramıdır. *Dasara* Bayramı, Işık Bayramı (*Divali*)’ndan yirmi gün önce kutlanır. Bu bayram *Rama*’nın iblis *Ravana* tarafından kaçırılan *Sita*’yı kurtarışına atfedilir. *Dasara* Bayramı’nda Hindular kral *Rama*’yı öven şarkılar söyler ve *Ravana*’nın heykelini ateşe verirler⁶²⁸. Heykelin ateşe verilmesi iyiliğin kötülüğe galip gelmesini ve zaferi simgeler⁶²⁹. *Dasara* Bayramı’nda Hindular Ganj, *Sarasvati* ve *Yamuna* nehirlerinin birleştiği *Sangam* nehrinin kutsal suyuna dalarak kutsanırlar⁶³⁰.

3.3.5.2. Işık Festivali: *Diwali*

Işık festivali (*diwali*) Hindular tarafından kutlanan en önemli bayramdır. *Diwali* kelimesi “ışık demeti” anlamına gelen Sanskritçe *deepavali* kelimesinden türemiştir. Işık festivali zenginlik ve refah tanrıçası *Lakşimi*’yi onurlandırmak için düzenlenir. Bu festivalde lambalar yakılır. Çünkü lambalar ile ışıklandırılmış yolun zenginlik ve refah bahşeden *Lakşimi*’nin evlere kolay şekilde ziyaret ettiğine inanılır. Genel olarak *Lakşimi*’ye atfedilen bu festival aynı zamanda *Rama* ve *Sita*’nın on dört

⁶²⁷ Pandit Nardev Vedalkar, *Essential Teachings of Hinduism: Book Three* (Veda Niketan, 1991), 102.

⁶²⁸ Philip Steele, *The world of festivals* (Hove : Macdonald Young Books, 1996), 34.

⁶²⁹ Carol Plum-Ucci, *Celebrate Diwali* (Berkeley Heights, NJ : Enslow, 2008), 35.

⁶³⁰ Plum-Ucci, *Celebrate Diwali*, 63.

yıllık sürgünden dönüşünü anmak için de gerçekleştirilir. Mitik anlatıya göre tanrının yedinci avatarı olarak kabul edilen Kral *Rama* şeytan tarafından alıkonulan *Sita*'yı kurtarmaya gittiğinde milyonlarca ışık demeti kendisine eşlik eder. Kuzey Hindistan'da *Diwali* bayramı *Rama* ve *Sita*'nın sürgünden dönüşününün hatırasına kutlanır. *Sita Lakşimi*'nin, *Rama* ise Vişnu'nun insan formudur. Işık festivali sembolik ve teolojik anlamlarının yanı sıra yeni yılın başlangıcını da temsil eder.

İyiliğin kötülüğü yenmesini sembolize eden ve yeni bir yılı başlatan Işık festivali⁶³¹ ile ilgili mite göre tüm dünyayı periyodik şekilde yaratan ve yok eden tanrı Vişnu, dünyada düzeni kurmak için bazen yeryüzüne iner. Mite göre yaratılışın başlangıcında tanrı Vişnu sularla kaplı evrende Toprak Ana'yı sudan kaldırmak ve karasal yaşamı başlatmak için yaban domuzu olarak kendini var eder. Vişnu sulardan Toprak Ana'yı kaldırırken dünya heyecanlanır. Dünya'nın heyecanlanmasıyla Vişnu ve Toprak Ana'nın oğlu *Naraka* doğar. *Naraka* yenilmez bir özelliktedir. Çünkü Vişnu, annesi dışında kimsenin onu öldüremeyeceği şekilde kutsamış ve ona üstün bir silah (*Naaraayanaastra*) vermiştir. *Naraka*, tanrı Vişnu yeryüzüne *Krişna* olarak inene kadar birkaç yuga çağı boyunca imparatorluk yönetir. *Naraka* bu süre zarfında zamanla kibirli bir iblise dönüşür. *Naraka* duyular evreni ve tanrısal evrenden on altı bin kız ve kadını kaçıır. Bu durumdan rahatsız olan Vişnu dünyaya *Krişna*, Toprak Ana ise *Satyabhaama* şeklinde kendini enkarne eder. Her ikisi de oğul *Naraka*'nın zalim eylemlerine son vermesini ve insanları serbest bırakmasını ister. *Krişna* ilahi kartal *Garuda* aracılığıyla isteğini *Naraka*'ya ulaştırır. Ancak *Naraka* bu isteğe kayıtsız kalır. *Naraka*'nın kayıtsızlığına karşı Tanrı Vişnu, kutsadığı oğlunu bilinçsiz hale getirir ve böylece Toprak Ana, oğlu *Naraka*'yı öldürür. Vişnu, dünyanın yasasını tehdit eden ve düzeni bozan *Naraka*'nın ölümünün ardından dünyaya yeniden düzen ve yasa getirerek *dharmayı* kurar⁶³². Bu yaratılış mitine göre dünya üzerinde Vişnu'nun *Naraka*'yı yenmesi, iyiliğin kötülüğü yenmesini sembolize eder. *Naraka* karanlığı, cehennemi, Vişnu ise iyilik ve ışığı temsil eder.

⁶³¹ Tezokur, "Hindu Mezhebi Şaktizm", 5.

⁶³² Sreenivasarao Vepachedu, "Deepavali", *Mana Sanskriti (Our Culture)*, 06 Kasım 1999, 1-3.

Hint takvimine göre Işık festivalinin kutlandığı gün *Naraka Çaturdasi* olarak bilinir. Çünkü o gün, yeni ay gününden (*amavasya*) iki hafta sonraki dolunaydır, yani on dördüncü gündür (*çaturdasi*). Bu gün karanlık gecenin (*amavasya*) sona ermesi, ışığın karanlığa karşı zafer elde etmesidir. Bundan dolayı Hindular iki hafta boyunca evlerini kandillerle ya da günün teknolojisine göre elektrik lambaları ile süslerler. Karanlık gece (*amavasya*) ışık sıraları (*deepavali*) olarak bilinir. Bu günde karanlık gece sıra halinde yanan ışık demetleri ile parlak bir geceye dönüşür. Bu nedenle bu geceye ışık demeti de denir. Hindulara göre ışık demeti kutlaması iyiliğin kötülüğe galip gelmesi ve *Lakşimi* 'nin bereket bahşetmesidir⁶³³.

Hindistan'da Işık Bayramı beş gün sürer. Birinci gün ev ile eldeki paralar su ve süt ile temizlenir. Paranın temzilenmesi, bilerek ya da bilmeyerek haram yollarla kullanılmasını önlemek içindir. Temizlenen paralar fakirlere bağış gibi çeşitli iyi amaçlarla kullanılır. Festivalin ikinci gününde evlerde kandiller aydınlatılır, zemine ise renkli toz ya da kumlarla *rangoli* adı verilen tasarım desenleri çizilir. Genellikle *rangoli* deseni lotus çiçeği şeklinde tasarlanır. Ardından aileler üçüncü günde büyük bir ziyafetle bir araya gelir ve havai fişekler yakılır. Festivalin dördüncü günü yeni yılın ilk günü olarak kabul edilir ve bu günde hediyelerle eş dost, akraba ziyareti yapılır. Işık demeti bayramının son günü kardeşler günüdür. Bu günde kardeşler birbirlerinin refah düzeyini sormak ve iyi dileklerde bulunmak için kız kardeşlerini ziyaret ederler. Festivalde insanlar en güzel kıyafetlerini giyer, birbirlerine meyve ve şekerlemeler sunarlar. İyi şans tanrısı *Ganeş* ve bereket tanrıçası *Lakşimi* dünya hayatında olumsuzlukları engelleyecekleri umuduyla *puja* ritüelleriyle onurlandırılırlar.

3.3.5.3. Bahar Festivali: *Holi*

Hinduizm'de yeni yıl kutlamalarının ardından *Holi* Bayramı kutlanır. *Holi*, hasat bayramı ya da renkler festivali olarak da bilinir. *Holi* Bayramı baharın gelişiminin ve hasadın kutlandığı renkli bir festivaldir. *Holi*, toprağın üzerinden kışın karanlığını atma ve baharın ışığını karşılama bayramıdır. *Holi* bayramının tam bir tarihi yoktur. Genellikle Hindu takviminde dolunaya göre tarihi belirlenir ve genellikle Şubat ve

⁶³³ Vepachedu, "Deepavali", 1-3.

Mart ayları arasındaki bir tarihte kutlanır⁶³⁴. *Holi* bayramı kötü kalpli *Holika*, *Krişna* ve *Şiva* ile ilişkili mitlerde ifadesini bulan bir kutlamadır.

Holi Festivali iyiliğin kötülüğe zaferini sembolize eden bir mite dayanır. Bu mit kibirli bir iblis kral ile tanrı Vişnu'ya tapan oğlu *Prahlada* ile ilgilidir. İblis kral oğlunun Vişnu'ya tapmasını kışkırttığından onu defalarca öldürmeye kalkışır, ancak başarısız olur. Kralın *Holika* adlı kız kardeşi yanmaya karşı kutsanmıştır. Bundan dolayı kral oğlu ve kız kardeşi *Holika* 'yı büyük bir ateşin içinde oturtarak oğluna tuzak kurar. Ancak tanrı Vişnu, ateşteki oğlu ateşten kutsar ve ateşte yanmayan kız kardeş *Holika* 'yı küle çevirir. *Holi* festivali mitinde oğul kötülüğe karşı ateşle kutsanmış ve korunmuş olur⁶³⁵. Bundan dolayı *Holi* festivalinde büyük şenlik ateşleri yakılır. Ateşin kötülüklerden kutsamasına gönderme söz konusudur.

Holi Festivalinde şenlik ateşlerinin yanı sıra Hindular renk macunlarıyla birbirlerini boyar ve oyunlar oynarlar. *Holi* Bayramının renkler festivali olarak bilinmesi kral *Krişna* ve *Radha* arasındaki ölümsüz aşk mitinden kaynaklanır. Bu mitte tanrı Vişnu'nun dünyadaki avatari *Krişna* 'nın teni mavidir. Mavi tenli *Krişna*, açık tenli *Radha* 'ya aşık olur. *Krişna*, *Radha* 'nın açık teni karşısında kendi koyu renkli teninden utanır. Bu durumu fark eden *Krişna* 'nın annesi, onun kendisini daha iyi hissetmesi için *Radha* 'nın tenini renklendirmesini tavsiye eder. Böylece aralarında uyum sağlanır. *Holi* Bayramı geleneksel olan Hindu erkek ve kadınların birbirlerine dokunup oynayabildikleri ve dolayısıyla birbirine karışmalarını sağlayan, aradaki ayrımı azaltan bir kutlamadır⁶³⁶.

3.3.5.4. İlkbaharda Ay'ın Beşinci Günü: *Vasat Pañçami*

Hindular, bilgi, sanat ve müzik tanrıçası *Sarasvati* 'nin doğumunu onurlandırmak ve *Holi* Bayramı'nın gelişini müjdelemek için *Vasant Pañçami* bayramını kutlar. Bu bayram Hindu takvimine göre Ocak ya da Şubat ayına denk gelir. Bu tarihten 40 gün sonra *Holi* Bayramı kutlanır⁶³⁷. Hindu mitolojisine göre tanrı

⁶³⁴ Kiran Shinde, "Managing Hindu Festivals in Pilgrimage Sites: Emerging Trends, Opportunities, and Challenges", *Event Management* 14 (01 Mart 2010): 55.

⁶³⁵ Asha Gaikwad v.dğr., "Holi Festival : Celebration or Invitation to Diseases", 01 Haziran 2020, 190.

⁶³⁶ Gaikwad v.dğr., "Holi Festival", 190.

⁶³⁷ Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 2007, 479.

Brahma tarafından yaratılan dünya kaosa düşmüş, barış ve refahtan yoksun hale gelmiştir. Böyle bir durumda evren kendi kendini yok eder. Ancak mite göre evrenin kendisini yok etmesi sadece bilgi ile engellenir. Bundan dolayı Brahma'nın ağzından tanrıça *Sarasvati* bir kuğu üzerinde bir elinde kutsal metin Vedalar, diğer elinde bir yaylı çalgı (*veena*) ile ortaya çıkar. Tanrıçanın ortaya çıkışı yaratılışa bilgi, düzen ve ritm getirmiştir. Hindular bu bayramda *Sarasvati*'nin heykellerini baharda açan hardal bitkisinin sarı ve beyaz çiçekleri ile süsler, sarı giysiler giyer ve sarı şekerlemeler takdim eder⁶³⁸.

3.3.5.5. Şiva'nın Gecesi: *Maha Şivaratri*

Sanskritçe *Maha Şivaratri* tamlaması “Şiva'nın harika gecesi” anlamına gelir. Hinduizm'e göre bu gece karanlık, cehalet ve kötülüğün alt edilmesini ve iyiliğin kazanmasını sembolize eder. Bu bayram kötülüğün yok edicisi Şiva'ya adanmıştır. Bu festival Hindu takvimine göre Şubat ya da Mart ayının yeni ay gününde kutlanır. Bu festival ile ilgili çeşitli mitler mevcuttur. Bunlardan tufan miti bu geceye atfedilen en genel mittir. Buna göre bu gecede döngüsel bir yaratılış ve yıkılış döngüsü vardır. Şiva bu gecede bir tufanla tüm dünyayı yok eder. Şiva'nın eşi *Parvati*, tanrıdan yaşamın geri getirilmesi ve Şiva'ya ibadet edenlerin kurtuluşla kutsanmasını istemiştir. *Parvati*'nin isteğinin kabul edildiği ve evrenin efendisi İşvara'ya ibadet edilen geceye *Maha Şivaratri* denir⁶³⁹.

Hindulara göre bu günde dünyanın kuzey yarım küresi insanın ruhsal enerjisinde bir dalgalanma meydana getirecek şekilde konumlanır. Bu nedenle Hindular bu günde bu enerjiden faydalanabilmek için tüm gece ayakta kalırlar. Bununla birlikte bazı Hindular Şiva tapınaklarını ziyaret edip gece boyunca dua eder, meditasyonla zihinlerini saflaştırır ya da oruç tutarlar⁶⁴⁰.

⁶³⁸ İmtiyaz Yusuf, *Multiculturalism in Asia - Peace and Harmony*, 2018, 146.

⁶³⁹ Sreenivasarao Vepachedu, “Maha Shivaratri”, *Mana Sanskriti (Our Culture)*, 01 Nisan 2004, 2.

⁶⁴⁰ Arzu Yıldız, *Şivacılık ve Tarihsel Arkaplanı* (Doktora, Ankara Üniversitesi, 2022), 251,252.

SONUÇ

Hinduizm kadim ve köklü bir geçmişiyle yüzyıllar boyunca birçok fikir ve felsefeyle öğretisini zenginleştirmiş ama öz itibarıyla temel öğretilerini muhafaza etmiş bir dindir. Hinduizm'in kutsal metinleri mitler, semboller ve destanlar içeren geniş bir külliyattır. Hinduizm'in kutsal metinleri Vedalar ve Vedaların yorumu olarak kabul edilen Vedik literatürden oluşur. Vetik literatür ise Brahmanalar, Aranyakalar, Upanişadlar, Destanlar ve Puranalardan meydana gelir. Hindu kutsal metinlerinin dili sembolik bir dildir. Bu nedenle Hindu kutsal metinlerinde anlam örtüktür, ancak kutsal metinlerdeki öğretiler birbirini destekler mahiyettedir. Bu da kutsal metinlere bütünsel olarak bakmayı gerektirir.

Hinduizm'de yaratılış fikri evren ve insan algısını biçimlendiren en önemli unsurdur. Evrenin ve insanın yaratılışı dünya yaşamını, dolayısıyla ölüm sonrası hayat fikrini de şekillendirir. Hindu felsefesi mutlak özgürlük ve kurtuluş olan *mokşa* fikrine dayalıdır. Mutlak özgürlük Mutlak Bir olan Brahman'da birliktir. Mutlak Bir Brahman ise yaratılış fikrinde açık hale gelir. Yaratılış fikri dini öğretilerde tanrı fikrini ve öğretinin biçimlenmesini belirleyen unsurdur. Yaratılış, varlık düzeyine çıkma ile meydana gelir. Varlık düzeyine gelme başlangıç fikrini ortaya koyar. Yaratılışı başlatan unsur yaratılış fikrindeki en temel unsurdur. Hinduizm'de yaratılışı başlatan güç Mutlak Bir'dir.

Hinduizm'de evrenin ve insanın yaratılışı sırasıyla Mutlak Bir'in düşünmesi, tanrısal evrenin yaratılışı, duyular evreninin yaratılışı ve varlıkların yaratılışı şeklinde dört safhada gerçekleşir. Bu da Hinduizm'de yaratılışın belirli bir sistematığa sahip olduğunu gösterir. Hinduizm'de yaratılış ile ilgili tek bir yaratılış mitolojisi bulunmamaktadır. Kutsal Metinlerde yaratılış ile ilgili mitler vardır. Kutsal metinlerin her biri kendi bütünlüğü içinde incelenmiştir ve yaratılışın dört safhada gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

Hinduizm’de yaratılış mitleri Vedalarda *Nasadiya*, *Puruşa*, *Hiranyagarbha*, *Vişvakarman* ilahilerinde, Brahmanalardan *Satapata Brahmana*’da, Upanişadlarda Mahabharata’da, Manu Kanunnamesi ve Puranalarda yer alır. Bu metinlerin her birinde bütünsel ve aynı sistematığe sahip tek yaratılış fikri bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre yaratılış dört safhadan oluşur. Yaratılışın ilk safhası düşünce ve arzuyla gelen yaratılıştır. Bu safhada yaratılışı başlatan Mutlak Bir (Brahman)’in varlığı ortaya konmuştur. Kutsal metinlerde Mutlak Bir var olmayandır. O varlığı kendinden olandır, yani yaratılmamıştır. Hindu kutsal metinlerinde Mutlak Bir; O, Işık, Brahman gibi terimlerle ifade edilmiştir. Mutlak Bir, yani var olmayanın varlığı bu terimlerle vurgulanır. Hinduizm genellikle monist, panteist ve çok tanrılı bir din olarak kabul edilir. Ancak bu dinin yaratılış sistematığı yaratılışı başlatan tek ve Mutlak bir yaratıcı hakikatin olduğunu gösteren en kuvvetli delildir.

Yaratılışın ilk safhasında Mutlak Bir Brahman düşünerek yaratılışı başlatır. Burada düşünce bir yaratmaya geçiş eylemidir. Mutlak Bir’in düşünmesi varlık düzeyine çıkmayı arzulamadır. Düşünce ile varlık düzeyine çıkma yaratılışın ikinci safhasıdır. Bu safhada Mutlak Bir kendini *Puruşa* olarak var eder, böylece somut varlık düzeyine çıkar. Bununla birlikte *Puruşa* Mutlak Bir’in üçte biri olarak tanımlanır. Öz *Puruşa* evrenin on boyutunu temsil eder. *Puruşa*’ın üçte biri tanrısal evren ve duyular evreni, dörtte üçü ise tezahür etmeyen sonsuzluktur. *Puruşa*’nın varlık düzeyine çıkmasıyla tanrısal evren yaratılmış olur. Tanrısal evren, *Puruşa*’nın bedenidir. Burada tanrısal evrenin yaratılmış olduğu sonucuna varılmıştır. Bu da yaratılmış olan her şeyin belirli bir zamanı, yani sonu olacağını gösterir. *Puruşa*’nın bedeni olan tanrısal evrende her bir uzuv tanrısal evrenin varlıklarına, yani Hinduizm’de yer alan tanrılara denk gelir. Buradan hareketle Hinduizm’de çoklu tanrı fikrinin tanrısal evrende yaratılmış olan tanrılardan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Yaratılışın üçüncü safhasında duyular evreni yaratılmıştır. Duyular evreni insanoğlunun ve varlıkların olduğu evrendir. Duyular evreni tanrısal evrenin rahmi ya da yumurtası şeklinde tarif edilen *Hiranyagarbha* (Brahmanda)’dan var olmuştur. Bu da tanrısal evren içinde duyular evrenin yaratıldığını gösterir. Duyular evreni *Hiranyagarbha*’da potansiyel haldedir. Burada annenin rahmindeki ceninle

Puruṣa'nın altın rahmi olan *Hiranyagarbha*'da var olan duyular evreni benzer sembolik anlam barındırır. Altın yumurta *Hiranyagarbha*'nın kabuklarının çatlamasıyla yer, gök yaratılır. Yumurtanın çatlayan her iki kabuğu gök ve yeri, orta kısmı ise dünya mekânıdır. Altın yumurtanın çatlamasıyla duyular evreni yaratılmış olur.

Duyular evreninin yaratılmasının ardından bu evrenin içindeki varlıkların tezahürü, yani yaratılışı meydana gelmiştir. Hindu kutsal metinlerine göre varlıkların tezahürü yaratılışın son safhasıdır. Bu safhada yaratıcı tanrı fikri vardır. Yaratıcı tanrı tanrısal evrenin kendisi ya da tanrısı şeklinde tanımlanan Brahma ya da *Pracapati*'dir. Yaratıcı tanrı duyular evreninde insanlar ve varlıkları tezahür ettirmiştir. Böylece yaratılış tamamlanmıştır. İnsanın yaratılışı yaratılışın son safhasında gerçekleşmiştir. Hindu kutsal metinlerine göre insanın yaratılışı ile ilgili çeşitli mitler vardır. Bu mitler de farklılıklar olabilse de temelde aynıdır. Buna göre *Puruṣa*, *Pracapati* ya da *Brahma* olarak ifade edilen tanrısal varlığın kendini eril ve dişi olarak ikiye bölmesi sonucu ilk insan prototipi yaratılmıştır. İlk insan Manu'dur ve insan soyunun atası olarak kabul edilir.

Hinduizm'e göre insan ruh ve bedenden müteşekkildir. İnsan ruhu Mutlak Brahman'dan, bedeni ise maddeden gelir. Hinduizm'e göre insan bedenini oluşturan madde beş elementten oluşur. Dünya dinlerinin genelinde maddenin dört elementten oluştuğu fikri vardır. Hinduizm'de maddeyi oluşturan beş element vardır ve bunlar *akaṣa* (boşluk), ateş, hava, su ve topraktır. Hindu kutsal metinlerinde yaratılan ilk elementin *akaṣa* (boşluk) olduğu görülür. Upanişadlara göre *akaṣa* elementi tanrısal ruh olan Atman'dan doğmuştur. Diğer elementler *akaṣa*dan türeyerek meydana gelmiştir. *Akaṣa*nın yaratılıştaki aktif bir element olduğu tespit edilmiştir.

Veda metinlerindeki Mutlak Bir (O), Upanişadlarda Brahman terimine dönüşmüştür. Böylece Vedalarda yaratılışı başlatan ilahi güç olan Mutlak Bir Upanişadlarda belirli bir isimle, Brahman ile tanımlanmıştır. Upanişadlarda Mutlak Brahman ve Atman evren ve insan algısını biçimlendiren temel felsefedir. Upanişadlarda evren Brahman ile ilgili ifadelerde anlamını bulmuştur. Bu nedenle evren algısı biçimlenirken Brahman'ın özellikleri ve niteliklerinin evren ile ilişkisi belirlenmiştir. Upanişadlarda Brahman bilinç, ses, söz, niteliği olan olarak

tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar evren ile de ilişkilidir. Böylece evrenin Mutlak Brahman olduğu ve O'nda barındığı fikri ortaya konmuştur.

Upanişadlarda duyular evreninin Brahman, *maya*, (yanılsama), *Puruşa*, *Prakriti* (Doğa) ile ilgili kavramlarla tanımlandığı tespit edilmiştir. Ancak Mutlak Gerçeklik olan Brahman'ın *maya* ya da maddi formu ifade eden *Prakriti* ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bu ilişkilendirmede Brahman'da yanılğı ya da maddi form bulunduğu iması çelişkili görülse de *maya* ve *Prakriti*'nin birbiriyle ilişkili olduğu ve Mutlak Brahman'ın tek gerçek olduğunu vurgulamak için kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Duyular evreninin hem gerçek hem de bir yanılsama oluşu *maya* fikri ile açıklanır. Buna göre duyular evreni gerçek olan Brahman'ın gölgesidir. Bu nedenle duyular evreni Brahman'dan kaynaklandığı için O'nun gibi gerçek, yansıması olduğu için de gerçek değildir.

Evren algısı Brahman ile şekillenirken insan algısının Atman ile biçimlendiği ortaya konmuştur. Atman insandaki Brahman ruhudur. Böylece evren ve insan algısının aynı felsefi sistematikte şekillendiği görülmüş ve bu sistem ortaya konmuştur. İnsan ruh ve bedenden yaratılmıştır. Hinduizm'de insandaki ruh fikri, tanrısal ve bedenlenmiş ruh fikri ile biçimlenmiştir. Tanrısal ruh Atman Ruh'udur. Bedenlenmiş ruh ise maddi dünya ile ilişkide olan ve bu nedenle bedende hapsolan ruh *Jivatman*'dır. Upanişadlarda insandaki ruh ile evrensel ruh arasındaki ilişki ağaçtaki kuş mitinde ifadesini bulmuştur. Bu mite göre maddi dünyaya ile bağlantılı olan ruh *Jivatman*'dır. *Jivatman*, maddi dünya ile bağlarından arınırsa bireysel ruh Atman haline döner. Böylece Atman ruhu evrensel tanık ruh olan Brahman olur. Brahman Ruh'una erişme ise mutlak özgürlüktür. Bu da kurtuluş demektir.

Duyular evreninde insanın maddi olan *Prakriti* ile ilişkisinden kaynaklı ego benliği meydana gelmiştir. İnsanda benlik ve bilinç fikri Atman ile ilişkilidir. Mutlak özgürlük halinde benlik tüm maddi formlardan sıyrılıp Brahman bilinci haline gelerek evrensel bilinç seviyesine yükselir. Hinduizm'e göre insanda üç beden fikri tespit edilmiştir. Bu bedenler kaba, süptil ve nedensel bedenlerdir. Kaba beden insanın elementlerden oluşan maddi bedeni, süptil beden ölümden sonra alemlerde dolaşan bedeni, nedensel beden ise düşünceler ve hatıralardan dolayı yeniden doğum ve ölüm

döngüsüne sebep olan beden olduğu görülmüştür. Dolayısıyla beden kutsal ve tanrısal olmasına rağmen kurtuluşun sadece ruh için söz konusu olduğu anlaşılmıştır.

Hinduizm’de ölüm mutlak bir son değildir. Ölüm yeni bir yaratılıştır. Hinduizm’de ölümden sonra yaratılış fikri Upanişadlarda tespit edilmiştir. Ölümün yaratılış fikri ile ilişkisi Vedalar dönemi mitlerinde de tespit edilmiştir, ancak duyular evreninde yaratılış fikri açık ve belirgin değildir. Ölüm-yaratılış ilişkisi, Upanişadlarda yer alan *karma*, *samsara* ve *mokşa* kavramlarıyla ortaya konmuştur. Ölümün yokluğu, yani ölümsüzlük *mokşadır*. Vedalarda ise ölüm yaratılmış bir tanrıça ile ilişkilendirilir. Burada ölümün yaratılmış olması söz konusudur. Dolayısıyla bir başlangıcı vardır ve bir sonu olmak durumundadır. Ölüm tanrısal evrende yaratılmıştır. Bu nedenle sonu, yani ölümsüzlüğün başlangıcı da tanrısal evrende gerçekleşecektir.

Upanişadlarda yer alan *karma* ve *samsara* felsefesi ölüm sonrası hayat fikrini açık ve belirgin hale getirmiştir. Hinduizm’de ölüm sonrası hayat ruhun belirli bir zaman aralığının ardından yeniden tanrısal ve iyi olan evrene geri dönmesi anlamını da içermektedir. Ölüm sonrası hayat fikrini belirleyen temel prensip eylem yasasıdır. İnsan eylemlerinin sonucuna göre duyular evreni ya da Brahmanda alemlerinde, yani *lokalarda* yaşadığı tespit edilmiştir. Bu da ruh göçü fikrini açık hale getirmiştir. İnsanın eylemlerinin sonucuna göre ruhunun alemlerde dolanıp ve tekrar dünyaya düşme olasılığı vardır. Dünyaya yeniden düşüş bir anlamda insanoğlunun arınmasına imkan sağlamıştır. Dünya hayatında tamamen arınan birey *samsara* döngüsünden kurtularak Brahman’la bir olur. Böylece yaratılıştaki Mutlak Bir Brahman’dan gelen varlıkların sonda tekrar O’nda bir olacağı belirlenmiştir. Dolayısıyla Hinduizm’de iki zaman algısının olduğu sonucuna varılmıştır. Dünya hayatına sürekli geliş olan *samsara* döngüsü döngüsel zaman, sonsuz özgürlük *mokşa* hali ise doğrusal ve mutlak zaman fikri ile açık hale gelmiştir.

Hinduizm’de evrenin de bir sonu olduğu fikrine ulaşılmıştır. Evrenin sonu yenilenme anlamı barındırır. Evren belirli döngüsel çağlardan sonra yok olur ve yeniden yaratılır. Evrenin yok oluş ve var oluş süresi yaratıcı tanrı Brahma’nın bir günü ve gecesine denktir. Tanrısal evrenin yok oluşu tanrı Şiva, var oluşu ise Brahma, var oluş süresi ise Vişnu’yu sembolize eder. Her üç tanrı da Mutlak Bir Brahman’ı temsil eder. Bu da evrenin tanrısal olduğu sonucunu destekler.

Dünya kutsal Brahman ile bağ kurulan göksel bir mekân dır. Hinduizm’de tanrısal olan dünya mekân ı aynı zamanda maddidir. Hinduizm’de dünyaya maddi ve göksel anlam yükleme Hinduların dünya yaşamına bakış açılarını biçimlendirmiştir. Buna göre dünya mekânının tanrısal yönü iyi ve güzel, maddi yönü ise olumsuz ve kötü kabul edilir. Buradaki kötülük ahlaki açıdandır. Dünya ve dünya hayatına bağlılık yaratılıştan gelen özellik ve niteliklerde dengesizliğe yol açar. Böylece başlangıçtaki saf halinden, dolayısıyla tanrısal olandan uzaklaşma gerçekleşir.

Hindular dünya hayatında cehalete ve yanılsamaya yol açan bağlarından kurtularak yaratılıştaki saf hale gelmeyi amaçlar. Hinduların yaşamlarında yaratılıştan gelen nitelikler ve maddi unsurlara dikkat ederek bir yaşam biçimi seçtikleri tespit edilmiştir. Hindular yaşamlarında iyilik (*sattva*), tutku (*rajas*), karanlık (*tamas*) niteliklerini dengeleyerek yaratılıştaki saf hale geldiklerini kabul ederler. Aynı zamanda iyi ve doğru bir yaşam sürdürmeyle ruhun saflaştığı ve cehaletin neden olduğu *maya* esaretinden kurtulduklarına da inanırlar. Beden ruhun kafesidir. Bu nedenle maddi unsurlardan oluşan beden de saflaşması dolayısıyla ruhun bedenden çıkışını da kolaylaştırır. Hindulara göre beden maddi unsurlarına göre bir diyet uygulandığında bedendeki elementler de yaratılıştaki saf haline gelmiş olur. Bedensel arınma da *mokşaya* erişmeyi kolaylaştırır.

Hinduizm’e göre Hinduların yaşamları belirli evrelere ayrılmıştır. Bu evrelerde gerçekleşmesi gereken yaşam amaçları (*puruṣārta*) vardır. *Puruṣārtalar* yaşamda bireyi saflaştırmaya yönelik amaçlardır. Hindular bu amaçları yaşamlarının dört evresinde tamamlar. Bu evreler öğrencilik, ev sahibi, ormana çekilme ve feragat etmeden oluşur. Sonuç olarak Hindu kutsal metinlerinde insanın yaşam amaçlarının yaşam evreleri ile bağlantılı olup bütünlük gösterdiği görülmüş ve ortaya konmuştur.

Evren ve insan algısı dünya hayatında dini ritüel, ibadet ve uygulamaları da şekillendirmiştir. Hinduizm’de belirli bir ibadet sistemi bulunmamaktadır. Ancak Hindular yaşama kutsallık atfettiğinden gerçekleştirilen tüm ibadet ve ritüeller tanrıya bir kurban sunusudur. Hindulara göre tanrılardan övgü ve takdir alma sunularla, Tanrı gibi olma ise onların yolundan gitmeyle gerçekleşir. Bundan dolayı tanrısal alemin varlıklarının yaşamlarına benzer bir yaşam biçimi geliştirdikleri anlaşılmıştır.

Hindular tapınakta, evde, nehirde ya da kutsal kabul ettikleri bir mekân da tanrılara çiçek, meyve, pirinç gibi sunular sunarlar. Bu sunulara *puja* ritüelleri denir. Hinduizm’de *puja* ritüelleri ibadetin görsel tapınım sunusudur. *Puja* ritüelleri tanrılar, atalar veya kız kardeşlere sunulabilir. Hinduizm’de Veda dönemi kanlı kurban ritüelleri yerini kansız kurban ritüellerine bırakmıştır. Kansız kurban ritüellerine beş kutsal fedakarlık denir. Kurban bir fedakarlık sunusudur. Beş kutsal kurban Vedik bilgelere, tanrılara, atalara, doğaya ve insana saygıdan oluşur. Dünyada fedakarlık içinde yaşama Mutlak Brahman’da birliğe götüren yollardandır.

Hinduizm’de *samskaralar* yaşama kutsallık kazandıran kırk ayinden oluşmaktadır. Yaşam döngüsü ayinleri olan kırk *samskara*, bireyin ana rahmine düşüşten ahirete kadar geçen sürede bireye kutsallık kazandıran ritüellerdir. *Samskaralardan* dördü ana geçiş ritüelidir. Bunlar dünya yaşamına doğum anlamında *jatakarma*, ruhsal doğum ve inisiyasyon ritüeli olan *upanayana*, evlilik *samskarası* olan *vivaha* ve cenaze ritüeli olan *antyeṣṭi* ritüelleridir. Ancak çalışmanın asıl konusu olan yaratılış anlamını içeren ve Hindu yaşamında ilk ritüel olan ana rahmine düşüş ritüeli, yani *garbhadana* da dikkat çekicidir. Bu ritüeller yaratılış fikriyle biçimlenmiştir. Dolayısıyla bunların insanın yaratılıştaki saf haline dönme noktasında hizmet eden ritüeller olduğu anlaşılmıştır.

Hinduizm’de yoga uygulamaları bilinci saflaştırmayı amaçlayan uygulamalardır. Bireysel bilincin saflaşmasıyla evrensel bilinç haline geçiş olur. Evrensel bilinç tanık bilinç olan Brahman bilincidir. Brahman bilincine ulaşmayla *mokṣa* gerçekleşir. Hinduizm’de dört temel yoga uygulaması vardır. Eylem yogası (*karma yoga*) yaşamdaki eylemlerle, bilgi yogası (*jnana yoga*) tanrıyı bilmeye, meditasyon (*raja yoga*) zihni saflaştırmayla ve sevgi yoga (*bhakti yoga*) ise tanrıyı sevmeye arınma ve özgürlüğün elde edileceğini amaçlayan uygulamalardır.

Hindulara göre zaman kutsaldır. Zamanın kutsallığı tanrısal varlıklarla ilişkilendirilir. Buna göre bir yıl içinde en temel üç yıllık kutlama (*diwali*, *holi*, *dussehra*) vardır. Bu festivallerin yanısıra *Vasat Pançami* ve *Maha Şivaratri* kutlamaları da Hindular için önemlidir.

Festivaller genelde mitlere dayalıdır. Hindu mitlerinin genelinde iyiliğin kötülüğe galibiyeti ve dünyanın mekânsal ve zamansal olarak yenilendiği ve tanrılar tarafından kutsandığı inancı vardır. Sonuç olarak kutsanmış zaman ve mekânda birey de kutsallık kazanır ve yaratılıştaki tanrısal ve saf haline dönme imkânına sahip olur.

KAYNAKÇA

- Ācāri, Paṇḍit Śrī Rāma Rāmānuja. “Sūkta Saṅgraha”. *srimatham.com*. t.y.
- Achari, Raman Ramanuja. “The Hindu Sacrament of Marriage”. t.y. *srimatham.com*.
- Adiswarananda, Swami. “Hinduism: The Human Individual”.
<https://ramakrishna.org>. t.y. Erişim: 29 Mayıs 2023.
- Afroogh, Mohammad Reza - Fahim, Ali Reza. “The Unity of Man and God: In the School of Rumi and Atman and Brahman in Vedanta”. |*Have Scientific of the University of Cienfuegos* 12/1 (2020): 129-140.
- Aksin, Sevinç - Seyfeli, Canan. “Hindu Kurtuluş Fikrinde Evlilik”. *Genç Dinler Tarihçilerin Kaleminden*. Ed. Süleyman Turan - Emine Battal. 233-251. Eski Yeni, 2023.
- Aksin, Sevinç - Seyfeli, Canan. “Mrtyu: Hinduizm’de Ölüm”. *Şarkiyat* 14/1 (30 Nisan 2022): 214-234.
- Anjaneyulu, M. *A Study of Big Bang Theory in The Light of Sanskrit Scriptures*. Sri Chandrashekharendra Saraswathi Viswa Mahavidyalaya, 2016.
- Arora, Veenat. “Death Beliefs in Hinduism: An Analysis of Hindu Sacred Texts”. *Summerhill: IIAS Review* XXVII/2 (2020): 10-17.
- Arslan, Hammet. *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga*. Doktora, Dokuz Eylül, 2013.
- Arslan, Hammet. “Manu Kanunnamesi’nde Evlilik”. *Milel ve Nihal* 10/1 (11 Kasım 2014): 91-129.
- Atwal, Sandeep. *Indian Psychology: The Connection Between Mind, Body, and the Universe*. Degree of Doctor, Pepperdine University, 2010.
- Aurobindo, Sri. *Isha Upanishad*. India: Sri Aurobindo Ashram Publication, 2003.
- Avcı, Hatice Çiçek. *Vedanta Sistemi Çerçevesinde Hinduizm’deki Mistik Unsurlar*. Doktora, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Aydın, Fuat. “Hint Düşüncesinde Varlığın Birliği ya da Şankara’nın Advaita Vedantası’nın Varlık Anlayışı”. *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç*

- Meseleleri-II*. Ed. Mehmet Bulgen - İsmail Taşpınar. 1. Bs. 225-242. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Aydın, Fuat. “Karma ve Samsara Döngüsünde İnsan”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 48 (2009): 161-171.
- Ayer, V.A.K. *Hindu Sastras and Samskaras*. Mumbai, 2004.
- Ayurveda, Mekosha. “Attributes of the Universe: The Gunas”. *Mekosha*. 24 Temmuz 2020. <https://mekosha.com/chapter-4-attributes-of-the-universe-the-gunas/>.
- Baba, Sathya Sai. “Trigunas and Panchabhutas”. *Sathya Sai Speaks*. 25 Ağustos 1990.
- Banavathy, Vinayachandra - Choudry, Anuradha. “Understanding Happiness: A Vedantic Perspective”. *Psychological Studies* 59 (01 Haziran 2013): 141-152.
- Barua, Nabanita. *The Problem of God and the Absolute in the Philosophy of Radhakrishnan*. Degree of Doctor, Gauhati University, 2015.
- Basu, Major B. D., ed. *The Sacred Books of Hindus Samkhya Philosophy*. Trc. Naldalal Sinha. Sudhindra Nath Basu, 1915.
- Bhagavad-Gītā: As It Is Complete Edition*. New York: Collier Books, 1972.
- Bharati, Swami Jnaneshvara. “Prakriti and Its Evolutes: Sankhya-Yoga Practice of Rediscovering Purusha”. Erişim: 24 Aralık 2023. <https://www.swamij.com/prakriti-purusha-sankhya.htm>.
- Bhatt, Nayankumar Jitendra. “The Concept of Bhakti-Yoga”. *International Journal of Research in Humanities and Social Sciences* 2/1 (2014): 25-28.
- Binorkar, Sandeep - Kulkarni, Anand. “Prakriti –A Comprehensive Review of Ayurvedic Concept of Human Constitution and Its Importance”. *International Journal of Ayurveda & Alternative Medicine* 4 (30 Ağustos 2016): 176-184.
- Buhler, G., trc. *Manusmriti: The Laws of Manu*. t.y.
- B.V., Supparayappa. “The Physical World: Views and Concepts”. *A Concise History of Science in India*. New Delhi: Indian National Science Academy, 1971.
- Campbell, Joseph. *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. Trc. Kudret Emiroğlu. 3. Bs. İmge Kitapevi, t.y.
- Cebe, Tuba. *Hinduizm’in Kurtuluş Fikrinde Samskaralar: Geçiş Ritüelleri*. Yüksek Lisans, Dicle Üniversitesi, 2023.
- Chahal, Mandeep. *Samskaras in the Grihyasutras Historical Account of Jatakarma Upanayana Vivaha and Antyeshti*. Degree of Doctor, Panjab University, 2020.

- Chaple, Jagruti. "Prakriti -Important Tool for Health and Disease" 2 (11 Temmuz 2014): 104-106.
- Chaudhuri, Haridas. "The Concept of Brahman in Hindu Philosophy". *Philosophy East and West* 1/1 (t.y.).
- Dan, Santosh. "The Philosophical Systems of Hinduism (Sad-Darsanas)". Erişim: 31 Mayıs 2023. https://www.academia.edu/34202850/The_Philosophical_Systems_of_Hinduism_Sad_Darsanas_.
- Das, Ashok Kumar. *A Study of the Interface Between Vedic Thoughts and Modern Physics with Reference to Creation of the Universe*. Degree of Doctor, Assam University, 2007.
- Demirci, Kürşat. *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*. Ankara: İşaret Yayınları, 1991.
- "Dharitri: English Translation of the Sanskrit word: Dharitri-- Sanskrit Dictionary". Erişim: 07 Ekim 2023. <https://sanskritdictionary.org/dharitri>.
- "Different Approchaes to the Study of Human Person-II(Indian)". IGNOU, 2017.
- Doğan, Mehtap. "Bilincin Doğasına Yönelik Beş Temel Yaklaşımın Bir Değerlendirmesi". *MetaZihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2018): 21-55.
- Dokras, Uday. "Pancha Bootha Sthalams-Elements of Hindu Faith". 05 Eylül 2020.
- Doniger O'flaherty, Wendy. "Karma and Rebirth in Vedas and Puranas". *Karma and Rebirth in Classical Indian Traditions*. Ed. Doniger O'flaherty. London: University of California Press, 1980.
- Doniger, Wendy. *Hindu Myths*. London: Penguin Books, 1975.
- Doniger, Wendy. *Hindu Myths*. England: Penguin Classic, 1975.
- Duquette, Jonathan. *Towards a Philosophical Reconstruction of the Dialogue between Modern Physics and Advaita Vedānta: An Inquiry into the Concepts of akasa, Vacuum and Reality*. Ph.D., Universit'e de Montr'eal, 2010.
- Durga, TK - Sridhar, MK - HR, Nagendra. "Consciousness in Upanishads". *International Journal of Sanskrit Research* 4/5 (2018): 66-69.
- "Dvija | Varna Sistemi, Kast Sistemi, Dharma | Britannica". 04 Temmuz 2023. <https://www.britannica.com/topic/dvija>.

- Dwivedi, Amitabh Vikram. "Naraka". *Hinduism and Tribal Religions*. Ed. Pankaj Jain - Rita Sherma - Madhu Khanna. 1-4. Dordrecht: Springer Netherlands, 2018.
- Dwivedi, Amitabh Vikram. "Svarga". *Hinduism and Tribal Religions*. Ed. Pankaj Jain - Rita Sherma - Madhu Khanna. 1-2. Dordrecht: Springer Netherlands, 2018.
- Dwivedi, Manish - Singh, Prof. "Scientific Analysis of Aum Mantra in Knowing Self". *Aatmbodh Journal of Rajarishi School of Management & Technology XIII* (01 Mart 2016): 64-69.
- Eggeling, Julius, trc. *The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda I-II*. Thk. F. Max Müller. Oxford: Clarendon Press, 1882.
- Eggeling, Julius, trc. *The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda V-VII*. Thk. F. Max Müller. Oxford: Clarendon Press, 1894.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. 3. Bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Trc. Ali Berktaş. 2. Bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, t.y.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. Trc. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Mitoloji, 2017.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. Melisa Matbaacılık. İstanbul: Alfa Mitoloji, 2016.
- Eliade, Mircea. *Yoga ve Ölümsüzlük*. Trc. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013.
- "Enlightening Essays - The Sixteen Samskaras, Part-1". Erişim: 06 Aralık 2022. <http://www.swaminarayan.org/essays/2003/0808.htm>.
- Ferrari, Fabrizio M. - Greenberg, Yudit Kornberg. "Death in Hinduism". *Encyclopedia of Love in World Religions*. 1: 147-148. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008.
- Filippi, Gian Giuseppe. *Mṛtyu: Concept of Death in Indian Traditions*. Trc. Antonio Rigopoulos. New Delhi: D.K. Printworld, 1996.
- "Funeral Rites Across Different Cultures". Юго-Западный государственный университет, t.y. https://swsu.ru/sbornik-statey/pdf/09_Funeral_Rites_across_Different_Cultures.pdf.

Gaikwad, Asha - Shivhare, Niharika - Gaur, Anita - Imam, Shirin. "Hoil Festival : Celebration or Invitation to Diseases". 01 Haziran 2020.

Ghoshal, Prasenjit. "The Significance of Various Saṃskaras in Human Life". *International Journal of Sanskrit Research*. 7(1) (2021): 204-206.

Giri, Swami Nirmalananda. *A Commentary on the Upanishads*. t.y.

Gonda, Jan. *Prajapati and the Year*. Amsterdam, Oxford, New York: North-Holland Publishing Company, 1984.

Goyal, Amit. "Age of Universe According to Vedas". 15 Nisan 2006. https://www.cs.ubc.ca/~goyal/age_of_universe.php.

Gramann, Pratibha. "Creation, its Processes, and Significance: Samkhya - Evolution and Involuton". *NeuroQuantology* 14 (27 Mayıs 2016).

Guénon, René. *Studies in Hindusim*. New Delhi: Munshiram Monaharlal Publishers, 2002.

Gujarathi, Jasmine - Gujarathi, Ritesh. "Garbha Samskara : Prenatal Education - Concepts, Practices and Future trends". *Journal Of Ayurveda and Holistic Medicine* 2 (27 Ocak 2014): 40-46.

Gül, Ali. "Bhagavad Gita". *Ansiklopedik Hinduzim Sözlüğü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Günay, Nasuh. "Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/19 (2007): 51-79.

Hajara, Priyanka - K, Bharathi - B, Pushpalatha - Dave, Hetal. "Garbha Sanskar- Need of every Expectant Mother for Healthy Progeny". *International Journal of Recent Scientific Research* 10/11(F) (2019): 36140-36143.

Haug, Martin. *The Aitareya Brahmanam of the Rigveda*. Bahadurganj, Allahabad Sudhindra Nath Vasu, 1922.

Hewamanage, Wimal. "Mythology of Gods: Origin and Development of the Concept of Gods in Indian Religion". *Sri Lanka International Journal of Buddhist Studies (SIJBS)* IV (01 Ocak 2015).

"Hindu Creation - The Big Myth". *PDF4PRO*. 13 Ağustos 2018. <https://pdf4pro.com/view/hindu-creation-the-big-myth-269289.html>.

Hindu Funeral Rites and Rituals. London: Shree Kutch Satsang Swaminarayan Temple (Mandir), 2006.

- Hinduism: Grade 12 World of Religions: A Canadian Perspective*. Manitoba, Canada: Manitoba Education, 2019.
- Hiriyanna, Mysore. *Hint Felsefe Tarihi*. Trc. Fuat Aydın. 1. Bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Hiriyanna, Mysore. *Outlines of Indian Philosophy*. London: G. Allen & Unwin Ltd., 1932.
- Höchsmann, Hyun. “Cosmology, Psyche and Atman in the Timaeus, the R̥gveda and the Upaniṣads”. *Universe and Inner Self in Early Indian and Early Greek Thought*. Ed. Richard Seaford. 2016.
- Hume, Robert Ernest. *The Thirteen Principal Upanishads*. London: Oxford University Press, 1921.
- Işım, Mehmet Ali. “Upaniṣad Metinlerinde Varlık Düşüncesi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 45-54 (2015).
- İplikci, Alper. *Felsefî Düşüncenin İlk Metinleri: Upaniṣadlar*. Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Jacobsen, Knut A - Basu, Helene - Malinar, Angelika - Narayanan, Vasudha, ed. *Brill’s Encyclopedia of Hinduism*. 6 Cilt. Boston: Brill Academic Publishers, 2015.
- Jacobsen, Knut Axel, ed. “Liberation”. *Brill’s Encyclopedia of Hinduism*. 788-792. Leiden: Brill Academic Publishers, 2010.
- Jha, Khushboo - Bharathi, K. - Sonu. “Garbhasanskara: A Miracle to Woman”. *AYUSHDHARA*. 16 Mayıs 2021. 3178-3184.
- Jones, Constance A. - Ryan, James D. *Encyclopedia of Hinduism*. New York: Facts On File, 2007.
- Jones, Constance A. - Ryan, James D. *Encyclopedia of Hinduism*. New York: Facts On File, 2007.
- Karaali, Rukiye. *Hint Kökenli Dinlerde Kurtuluş Anlayışı*. Yüksek Lisans, Ankara, 2008.
- Kaya, Korhan, trc. *Bhagavadgita*. 3. Bs. Ankara: Dost, 2011.
- Kaya, Korhan, trc. *Bhagavadgita: Hinduların Kutsal Kitabı*. Ankara: Dost Kitabevi, 2001.
- Kaya, Korhan. *Upanishadlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

- Kaya, Korhan. *Upanishadlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Kaya, Korhan, trc. *Upanishadlar*. 1. Bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Khajegir, Ali Reza - Afroogh, Mohammad Reza. “The Dignity and Unity of Atman and Brahman in Vedanta School- Hinduism Study”. *Journal of Philosophy and Ethics* 1/1 (2019): 13-19.
- Khanna, Varun. “Consciousness in the Upanishads”. t.y. Erişim: 22 Eylül 2021.
- Kızıl, Hayreddin. “Hint ve İran Mitolojilerine Göre ‘Mitra’”. *Şarkiyat*. 10 (01 Kasım 2013): 26-41.
- Klostermaier, Klaus K. *A Concise Encyclopedia of Hinduism*. 2. Bs. Oxford: Oneworld Publications, 2003.
- Klostermaier, Klaus K. *A Survey of Hinduism*. Third. Albany: State University of New York Press, 2007.
- Kolamkuzhyil, Thomas Mathew. *The Concept of Sacrifice in Christianity and in Hinduism: A Comparative Study*. 2016. <https://zenodo.org/record/47749>.
- Konarde, Pradnya. *Evolution of Matsya : A Study*. Tilak Maharashtra Vidyapeeth, 2010.
- Konarde, Pradnya. *Evolution of Matsya : A Study*. Tilak Maharashtra Vidyapeeth, 2010.
- Kramrisch, Stella - Philadelphia Museum of Art. *Manifestations of Shiva*. Philadelphia : Philadelphia Museum of Art, 1981.
- Krishnananda, Swami. *Mandukya Upanishad*. E-Books. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1996.
- Krishnananda, Swami. *Moksha Gita*. E-Book. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1949.
- Krishnananda, Swami. *The Brihadaranyaka Upanishad*. E-Books. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1983.
- Krishnananda, Swami. *The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad*. E-Books. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1977.
- Krishnananda, Swami. *The Philosophy of Life*. E-Books. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1992.

- Krishnananda, Swami. *The Secret of the Katha Upanishad*. E-Books. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1977.
- Kulkarni, M. B. *Brahmanic Mythology: A Study Based on Six Important Brahmanas*. Ph. D. in Sanskrit, The University of Poona, 1973.
- Kumar, Sujit. "Theory of PanchaMahabhuta". Parul Institute of Ayurveda Vadodara, t.y.
- Kumar, Sujit. "Theory of PanchaMahabhuta". Parul Institute of Ayurveda Vadodara, t.y.
- Kutlutürk, Cemil. "Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Antyeşti Samskara)". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi (Journal of Oriental Scientific Research)* 8/1 (2016): 177-196.
- Kutlutürk, Cemil. "Hint Dinleri". *Dünya Dinleri*. Ed. Şinasi Gündüz. 5. Bs. İstanbul: Milet Nihal, 2021.
- Lomaharshana - Other Sages. "Matsya Purana (English)". Erişim: 06 Şubat 2021. <https://documents.pub/document/matsya-purana-english.html>.
- Long, Bruce J. "The Concepts of Human Action and Rebirth in the Mahabharata". *Karma and Rebirth in Classical Indian Traditions*. Ed. Wendy Doniger O'flaherty. London: University of California Press, 1980.
- Mahato, Chandrani. "Vedic Cosmology in the Context of Modern Cosmic Science". 18 (2018): 61-67.
- Maheśacandranāyāratna. *Brief Notes on the Modern Nyāya System of Philosophy and Its Technical Terms*. Calcutta: Hare Press, 1891.
- "Manu Smriti Sanskrit Text With English Translation". Erişim: 07 Kasım 2021. https://www.academia.edu/31478379/Manu_Smriti_Sanskrit_Text_With_English_Translation.
- Matsya Purana*. Lomaharsana and the other Sages, t.y. Erişim: 06 Şubat 2021.
- Max Muller. *The Sacred Books Of East Vol 1*. 1900.
- McAfee, Alan. *Puja, Ancestor Worship, and Zazen: A Dual-Perspective Study of East Asian Rituals*. 2017.
- Meçin, Mehmet Mekin. *Mani ve Maniheizm*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Meçin, Mehmet Mekin. *Zerdüştiliğin Temel Öğretileri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019.

- Meçin, Mehmet Mekin. “Zerdüştilik ve İşrakilikte Ateş Felsefesi”. *Şarkiyat* 14/2 (31 Ağustos 2022): 521-536.
- Meçin, Mehmet Mekin. “Zerdüştilik ve Maniheizm’e göre Yaratılış ve İnsan”. *Batı İslam Araştırmaları II-Din ve İnsan*. 7-29. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.
- Mehta, Sonia. “AUM: The Healing Power”. 2016.
- Mishra, Nilachal. “A Brief Study on Śvetāśvataropaniṣad”. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development* VOLUME-3 (30 Nisan 2019): 281-285.
- Mochahary, Dwimalu. “Concept of Puruṣa (Self) in Sāṃkhya Philosophy”. *International Journal of Multidisciplinary Educational Reserch*. 2021.
- “Monier-Williams Sanskrit-English Dictionary --मं”. Erişim: 25 Nisan 2022. <https://sanskrit.inria.fr/MW/202.html>.
- “Mrtyu: English Translation of the Sanskrit Word”. *Sanskrit Dictionary.org*. Erişim: 29 Ekim 2021. <https://sanskritdictionary.org/mrtyu>.
- “Mrtyu: Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit”. *Learn Sanskrit.cc*. Erişim: 29 Ekim 2021. https://www.learnsanskrit.cc/index.php?mode=3&direct=se&script=hk&tran_input=mRtyu.
- MS, Chauhan Kr - BMN, Kumar. “Concept of Atman (Self) in Indian Philosophy: A Review”. *Journal of Natural & Ayurvedic Medicine* 6/2 (2022): 1-6.
- Muralikrishna, Dantu. “Bhagavad Gita and Science- A Review” 10 (2019): 36582-36586.
- Müller, F. Max, trc. *The Sacred Books of East, The Upanishads*. Oxford: At The Clarendon Press, 1884.
- Müller, F. Max, trc. *The Sacred Books of East: The Upanishads Part II*. 1884.
- Müller, F. Max. *The Six Systems of Indian Philosophy*. London ; New York: Longmans, Green, 1912.
- Nagaraja Rao P. *The Schools Of Vedanta*. Bharatiya Vidya Bhavan., 1943.
- Napa, Deeksha. “Brahma: The Lord of all Creation”. *ResearchGate*. 03 Ocak 2020.
- Neelakrishnan, P. M. “Some Aspect of Hindu Sacraments”. *Ancient Science of Life* XII/3 & 4 (1993): 462-466.
- Nikhilananda, Swami. *The Upanishads*. Harper Brothers Publishers. New York, 1948.

- Obeyesekere, Gananath. "The Rebirth Eschatology and Its Transformations: A Contribution to the Sociology of Early Buddhism". *Karma and Rebirth in the Classical Indian Traditions*. Ed. Wendy Oflaherty Doniger. 137-164. Berkeley, Los Angeles, London.: University of California Press, 1980.
- Oldale, Richard. "14 Mysterious Lokas of Hindu Mythology Explained". *Antaryami.com*. 11 Aralık 2017.
- Pakhomov, Sergei. "Jivanmukti in Hindu Tantrism". *Study of Religion*. 01 Ocak 2019. 77-86.
- "Pancha Maha Yajna. Living in Harmony". Erişim: 13 Ağustos 2023. <https://docplayer.net/53592324-Pancha-maha-yajna-living-in-harmony.html>.
- Pandit Nardev Vedalkar. *Essential Teachings of Hinduism: Book Three*. Veda Niketan, 1991.
- Parida, Dr. Alakananda. "Vidya & Avidya in Advaita Vedanta". *Journal of Research in Humanities and Social Science* 9/8 (2021): 25-26.
- Pattanaik, Devdutt. *Indian Mythology*. Rochester: Inner Traditions, 2003.
- Pattanaik, Devdutt. *Mit ve Mitya*. Trc. Çiğdem Erkal. Ankara: Doğu Batı, 2016.
- "Philosophy of the Upanishads". t.y. <https://dokumen.tips/documents/chapter-2-philosophy-of-the-upanishads-chapter-2-philosophy-of-the-upanishads.html>.
- Pillay, S. B., trc. *The Complete Mahabharata: Drona Parva*. Thk. Ramesh Menon. New Delhi: Rupa, 2014.
- Plum-Ucci, Carol. *Celebrate Diwali*. Berkeley Heights, NJ: Enslow, 2008.
- Pothugunta, Sumana - Babu, K Ramesh. "Significance Of Om Meditation in Classical Yoga Texts And Its Therapeutic Benefits". *Journal of Critical Reviews* 7/1 (2020): 1507-1511.
- Radhakrishnan, S. "The Vedanta Philosophy and the Doctrine of Maya". *The University of Chicago Press* 24/4 (1914): 431-451.
- Raj Bali Pandey. *Hindu Samskaras*. 1949.
- Rajvanshi, Anil K. *Nature of Human Thought*. India: Nari, 2010.
- Rao, P. Nagarajava. *The Schools of Vedanta*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1943.
- Roy, Chandra Pratap, trc. *The Mahabharata, Vol IX: Santi Parva (Part II): Section CCXIII*. Calcutta: Oriental Publishing Co., 1965.
- S. Lakshmana Rao. *Srimad Bhagavata Purana (English Vol-i)*. 1928.

- S Radhakrishnan. *The Bhagavad Gita*. 1977.
- Sadagopan, V. "Purusha Suktam". <https://www.sadagopan.org/ebook-library>. t.y.
- Saha, Nitai. "A Critical Study of Gita's Concept of Yoga: Karma-Yoga, Jnana-Yoga and Bhakti-Yoga". *International Journal of Creative Research Thoughts* 9/1 (2021).
- Saha, Nitai. "Analysis of Indian Concept Of Mokṣa: A Philosophical Study". *International Journal of Multi Disciplinary Educational Research* 10/1(3) (2021).
- Samarth, Aditi G. *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals in 21st Century Practice: Three Cotemporary Case Study*. The University of Texas at Dallas, 2018.
- Sanatana Dharma: An Advanced Text Book of Hindu Religion and Ethics*. Benares : Board of trustees, Central Hindu college, 1904.
- Sarkar, Santanu. "A Brief Discussion on the Four Purusarthas and Its Reflection in Sanskrit Literature". *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies* V/2 (2017): 47-51.
- Sarma, Jagadish. *Prajapati in the Vedic and the Puranic Literature a Study*. Degree of Doctor, Gauhati University, 2007.
- Sarmah, Mani. *Visnu Purana a Philosophical Study*. Degree of Doctor, Gauhati University, 2005.
- Satinder. "Two Birds on Tree". *Forever Fulfilled*. 10 Şubat 2016. <http://foreverfulfilled.com/2016/02/two-birds-tree/>.
- Schweizer, Paul. "Mind/Consciousness Dualism in Sankhya-Yoga Philosophy". *Philosophy and Phenomenological Research* 53/4 (1993): 845.
- Sebastin, P.S. Beskilin. "Samskaras: Their Significance and Benefits". *Vidyankur: Journal of Philosophical and Theological Studies* XIX/1/Jan 2021 (03 Haziran 2021): 55-64.
- Seyfeli, Canan. "Geleneksel Yoruba Dini'nde SistematiK Evren Algısı". *I. Türkiye Dinler Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı (Fenomenolojik Çalışmalar, Hint ve Uzak Doğu Dinleri)*. Ed. Durmuş Arık. 161-188. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2023.

- Seyfeli, Canan - Cebe, Tuba. "Hinduizm'de Doğum Algısı ve Jatakarma (Doğum Ritüeli)". *Dicle İlahiyat Dergisi* XXVI/2023/1 (2013): 5-28.
- Shafi, Shazia - Rani, Alka. "Hindu Marriage: A Saga of Journey from Ancient to Modern India". *International Journal of Research in Social Sciences & Humanities* 11/2 (2021): 348-357.
- Shah, Bipin. "Mystery and Origin of 'Aum/OM' Mantra, Often Recited During Meditation and Yoga". 01 Mayıs 2012.
- Sharan, Shambhu - Pathak, Vidyavati. "Concepts of Panchamahabhut at Elemental Level". *World Journal of Pharmaceutical and Medical Research* 3/7 (2017): 80-89.
- Sharma, Ayush. "Relevance of Ashrama System in Contemporary Indian Society". *SSRN Electronic Journal*. 2007.
- Shinde, Kiran. "Managing Hindu Festivals in Pilgrimage Sites: Emerging Trends, Opportunities, and Challenges". *Event Management* 14 (01 Mart 2010): 53-67.
- Singh, Nagendra Kr. *Vedic Mythology*. New Delhi: S.B. Nangia A.P.H. Publishing Corporation, 1997.
- Singh, Swaran P. "Self and Suffering in Indian Thought: Implications for Clinicians". *BJPsych Advances* 28/5 (Eylül 2022): 286-296.
- Sivan, Pandit Ram. *Hinduism for Beginners: An Concise Introduction to the Eternal Path to Liberation*. Sydney: Simha Publications, 2005.
- Sivananda, Sri Swami. *All About Hinduism*. The Divine Life Society, 1999.
- Sivananda, Sri Swami. *What Becomes After Death?* Himalayas, India: A Divine Life Society Publication, 1999.
- Sivananda, Sri Swami. *What Becomes After Death?* WWW Edition. Tehri Garhwal, India: The Divine Life Society, 1999.
- Sivananda, Swami. "Vedanta for Beginners". t.y. 73.
- Srimad Bhagavatam Seventh Canto, Part Three (Chapters 10-15)*. Los Angeles: The Bhaktivedanta a Book Trust, 1976.
- Srivastava, Kalpana. "Concept of personality: Indian perspective". *Industrial psychiatry journal* 21 (01 Temmuz 2012): 89-93.
- Srivastava, Niraj - Varsha, Saxena. "Concepts of Prakriti (Human Constitution) and its Association with Hematological Parameters, Body Mass Index (BMI),

- Blood Groups and Genotypes”. *Journal of Natural Remedies* 19 (03 Mayıs 2020).
- Srivastava, S - Barmola, Kailash. “Rituals in Hinduism as Related to Spirituality”. 15 Aralık 2013.
- Steele, Philip. *The World of Festivals*. Hove : Macdonald Young Books, 1996.
- Suberamanian, Kumaran. “A Vedantic Study of Cosmic Consciousness - Brahman”. *Journal of Indian Culture and Civilization* 1 (01 Eylül 2014): 175-201.
- Sümer, Necati. “Initiation Ceremony in Primitive Tribes And Some Religions”. *Dini Araştırmalar* 21/54 (2018): 61-80.
- “Svayambhū | Encyclopedia.com”. Erişim: 15 Nisan 2023. <https://www.encyclopedia.com>.
- Swami Adiswarananda. *Meditation & Its Practise*. Erişim: 04 Kasım 2023. <http://archive.org/details/meditation-its-practices>.
- Swami, Shree Purohit - W.B. Yeats, trc. *The Ten Principal Upanishads*. London: Faber and Faber Limited, t.y.
- Swarupananda, Swami, trc. *Srimad-Bhagavad-Gita*. 1909.
- Talwar, Shiv. “The Ultimate Reality and Meaning of Samkhya”. *Ultimate Reality and Meaning* 24 (01 Mart 2001): 3-29.
- Tatavarthy, Bhawaan - Lanka, Pandit - Lanka, Er.Ravi. *The Creation and End of Universe – an Indian theory*. 2016.
- Tezokur, M. Hadi. *Hinduizm ve Kadın*. Vadi Matbaacılık. Ankara: Akdemisyen Kitapevi, 2021.
- Tezokur, Muhammed Hadi. “Hindu Mezhebi Şaktizm: Tanrıça Kali”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/22 (01 Ocak 2019): 118-128.
- “The 3-Layered Planetary Systems and the 14 Worlds”. t.y.
- “The Mahabharata, Book 7: Drona Parva: Abhimanyu-badha Parva: Section LI”. Erişim: 21 Eylül 2021. <https://www.sacred-texts.com/hin/m07/m07050.htm>.
- “The Problem of Consciousness and the Brain/Brahman Dichotomy”. Department of Philosophy & Culture, 2017.
- The Puranas: A Compact, English-Only Version of the Major 18 Puranas in One Documen*. Dharmic Scriptures Team, 2002.

- “The Three Forms Of God - Viraat, Hiranyagarbha And Avyaakruta”. *Sri Sathya Sai Speaks*. 1991.
- “The Vedas”. Dharmic Scriptures Team, 24 Kasım 2002.
- The Vedas: An English-Only, Indexed Version of the 4 Veda Samhitas in One Document*. Dharmic Scriptures Team, 2002.
- Tunç, İsmet - Çelebi, Nurgül. “Ortadoğu’daki Yaratılış Mitoslarında Hava, Su ve Toprak Fenomenleri”. *Turkish Studies - Language and Literature* 16/3 (2021): 1715-1729.
- Tunga, Sibsankar. “Nature of Brahman in Advaita Vedanta: An Evaluation”. Mart 2015.
- Unsplash. “God Of Yoga Pictures | Download Free Images on Unsplash”. Erişim: 17 Şubat 2024. <https://unsplash.com/s/photos/god-of-yoga>.
- U.p The Divine Life Society. *Essence Of Bhakti Yoga*. 1960.
- Uskokov, Aleksandar. “Śaṅkara”. *Encyclopedia of Indian Religions Hinduism and Tribal Religions*. Ed. Jefery D. Long - Rita D. - Sherma - Pankaj Jain - Madhu Khanna. Springer, Dordrecht, 2018.
- Uskokov, Alexander. “Brahman”. *Encyclopedia of Indian Religions Hinduism and Tribal Religions*. Ed. Jefery D. Long - Rita D. - Sherma - Pankaj Jain - Madhu Khanna. Springer, Dordrecht, 2018.
- Uzzell, Jennifer. “The Origins of Reincarnation in Vedic Literature”. Erişim: 22 Ağustos 2023. v.
- Ürdüç, Gülsüm. *Hinduizm’de Avatara Ve Hristiyanlık’ta İnkarnasyon İnancı Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans, Uludağ Üniversitesi, 2006.
- V, Jayaram. “Akasa, Ether or The Sky and The Fifth Element”. Erişim: 07 Aralık 2023. <https://www.hinduwebsite.com/hinduism/concepts/akasa.asp>.
- V, Jayaram. “Brahman, The Universal Self, The Highest God Of Hinduism”. Erişim: 07 Aralık 2023. <https://www.hinduwebsite.com/brahman.asp>.
- V, Jayaram. “Does Consciousness Survive Death?” Erişim: 09 Aralık 2023. <https://www.hinduwebsite.com/hinduism/essays/nature-of-consciousness.asp>.
- V, Jayaram. “Hinduism on Suffering”. Erişim: 11 Ağustos 2023. https://www.hinduwebsite.com/hinduism/h_suffering.asp.

- V, Jayaram. "Purusha, The Universal Cosmic Male and Prakriti, The Mother Nature".
Erişim: 16 Ekim 2023. <https://www.hinduwebsite.com/prakriti.asp>.
- V, Jayaram. "Purusharthas in Hinduism". Erişim: 14 Mart 2023.
<https://www.hinduwebsite.com/hinduism>.
- V, Jayaram. "The Nature of Consciousness". t.y. Erişim: 10 Mayıs 2021.
- Vepachedu, Sreenivasarao. "Deepavali". *Mana Sanskriti (Our Culture)*. 06 Kasım 1999.
- Vepachedu, Sreenivasarao. "Maha Shivaratri". *Mana Sanskriti (Our Culture)*. 01 Nisan 2004. 1-2.
- Virk, Hardev. *Concept of MAYA in Indian Philosophy and Sikh Religion*. 2020.
- Vivekananda, Swami, trc. *Patanjali Yoga Sutra*. t.y. Erişim: 03 Eylül 2023.
- "What Does Hinduism Say About Suffering?" *Quora*. Erişim: 23 Aralık 2023.
<https://www.quora.com/What-does-Hinduism-say-about-suffering>.
- Williams, George M. *Handbook of Hindu Mythology*. California: ABC-CLIO, 2003.
- Yıldız, Arzu. *şivacılık ve Tarihsel Arkaplanı*. Doktora, Ankara Üniversitesi, 2022.
- Yılmaz, Zehra. *Hinduizm'de Adi şankara'nın Advaita Vedānta Doktrini Ve Teolojik Görüşleri*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İsam Yayıncılık, 2014.
- Yitik, Ali İhsan. "Hinduizm". *Dinler Tarihi El Kitabı*. Ed. Baki Adam. 5. Bs. 322-354. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996.
- Yitik, Ali İhsan - Arslan, Hammet. "Vedalar ve Kaynağı Üzerine". *Milel ve Nihal* 8/1 (2011): 225-250.
- Yusuf, Imtiyaz. *Multiculturalism in Asia - Peace and Harmony*. 2018.
- Zimmer, Heinrich. *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*. Ed. Josebh Campbell. Trc. Gül Çağalı Güven. 1. Bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.